

**A magyar-ukrán közös múlt és jelen:
összekötő és elválasztó
„fehér foltok”**

**„Спільне українсько-угорське
минуле і сьогодення:
„білі плями”, що віддаляють та
об’єднують”**

**„A magyar-ukrán közös múlt és jelen:
összekötő és elválasztó „fehér foltok”**

KÁRPÁTALJAI MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET

**„A MAGYAR-UKRÁN KÖZÖS MÚLT ÉS JELEN:
ÖSSZEKÖTŐ ÉS ELVÁLASZTÓ
„FEHÉR FOLTOK”**

**Nemzetközi
tudományos konferencia anyagai
(2010. február 26.)**

Beregszász – Ungvár, 2011

KMMI - Intermix Kiadó

Kárpátaljai Magyar Könyvek
209.

Készült a Szülőföld Alap támogatásával

A kiadványt összeállította, szerkesztette:
Zubánics László

Fordítók: Balla Antónia, Kosztyó Gyula

A borítón: Milleneumi emlékoszlop.
Kijevi magyar hegy (alkotók: Vígh János építész, Jurij Bahalika szobrász)

© Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Intermix Kiadó, 2011
© A szerzők

Felelős kiadó: Dupka György
Felelős szerkesztő: Csordás László
Az ukrán nyelvű szövegek kontrollszerkesztője: Fuchs Andrea, Terescsenko Katalin

Készült: Danilo S. magánvállalkozó
Ungvár, Petőfi S. tér 34/1

ISBN 978-963-9814-33-2
ISSN 1022-0283

Tartalom

Előszó helyett	6
Zubánics László (<i>Beregszász, Ukrajna</i>). XX. századi történelmünk buktatói, avagy hogyan hamisítsuk meg a történelmet.....	8
Botlik József (<i>Budapest, Magyarország</i>). Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin politikai pályájának összevetése.	13
Korszun Alekszej (<i>Ungvár, Ukrajna</i>). Bródy András és Volosin Ágoston politikai rehabilitálásának folyamatáról.	35
Bicsák Péter (<i>Budapest, Magyarország</i>). A Rongyos Gárda harcai Kárpátalján 1938–1939.....	40
Bánszki Hajnalka (<i>Nyíregyháza, Magyarország</i>). Szlovákia és Kárpátalja 1938–1939-ben. Hasonlóságok és különbségek.	51
Pahirja Olekszandr (<i>Kijev, Ukrajna</i>). Kárpátalja problematikája az ukrán felszabadító mozgalom képviselői és a magyarországi katonai-politikai körök közötti tárgyalások tükrében (1943-1944).....	56
Dupka György (<i>Ungvár, Ukrajna</i>). „Elvérzett” autonómia-törekvések Kárpátalján 1918-1992. Tézisek egy tanulmányból.....	71
dr. Tóth Mihály (<i>Kijev, Ukrajna</i>). Ukrajna nemzetiségpolitikája a jogalkotás és jogalkalmazás tükrében	78
Doma István (<i>Sárosoroszi, Ukrajna</i>). A kárpátaljai zsidóság XX. századi története.	88
Halász József (<i>Ungvár, Ukrajna</i>). Ungvár zsidó lakossága a XVI–XIX. századokban	96
Mihók Richárd , (<i>Ungvár, Ukrajna</i>). Nemzetiségi viszonyok Ugocsa vármegyében	100
Illár Krisztina , (<i>Ungvár, Ukrajna</i>). Magyarország külpolitikája a Rendszerváltástól napjainkig.....	107
Szerzőink	110

Előszó helyett

A kötet hasznos olvasmánya lehet mindazoknak, akik megpróbálnak eligazodni a kárpátaljai magyarság XX. századi történelmének zűrzavaros évtizedeiben. Az első világháborút követő békediktátumok gyökerestől felforgatták a vidék mindennapjait, több évszázados kötelekeket szaggattak szét. 1918–1991 között olyan sok rendszer, ország, megszálló hatóság taposta ezt az „*ibolyányi, ölelésnyi, töredék hazácská*”-t, hogy méltán emlegetik azt a munkácsi polgárt, aki bár ki sem mozdult a lakásából, mégis legalább öt állam polgára volt.

Aztán jött az 1944 utáni „felszabadulás”, amikor jövőnkkel együtt múltunkat is igyekeztek megsemmisíteni: a könyvtárakból módszeresen eltűnt minden, ami tanúsíthatta volna a magyar múltat, s cáfolta volna az „ezer évig nem volt itt semmi” hivatalossá vált tételét.

A tisztánlátás igénye, az éhség és szomjúság a magyar múlt fehér foltjai, tabutémái, történelmi tudatot meghatározó kérdései iránt, hozta létre ezt a kötetet. Teljességgel indokolt, megalapozott, magától értetődő és természetes volt ez az igény, hiszen a kárpátaljai média, illetve a (ál)tudományosság képviselői az itt fölmerülő kérdésekkel szemben az elhallgatás stratégiáját alkalmazták, mondván, hogy amiről nem beszélnek, az nem létezik, azaz: ne létezzen! De, hogy mennyire létező igényről és problémákról van szó, azt ékesen bizonyítja az időközben napvilágot látott nagyszámú publikáció.

1938–1945 kárpátaljai történetét vizsgálva a kutatók óhatatlanul is a tabutémák határait feszegették. Pedig csak a társadalmi igénynek tettek eleget, mivel a trianoni békediktátum, az első bécsi döntőbírótság, illetve Kárpát-Ukrajna kikiáltásának évfordulója újragrjeszti az időnként elcsendesedő vitákat.

A kötet azokat a tanulmányokat gyűjti csokorba, amelyek 2010. február 26-án egy tudományos konferencia keretében hangoztak el. Kétnyelvű, Janus-kötetről van szó, mert a szervezők úgy vélték, nem elegendő a vélt vagy valós igazságunkat csak a magunk számára megfogalmazni, de azokat a többségi nemzet számára is hozzáférhetővé kell tenni. Ugyancsak fontos, hogy mi, kárpátaljai magyarok is lássuk, hogyan/miként gondolkodnak rólunk a velünk együtt élő ukránok képviselői.

A tudományos vizsgálódás, attól fogva, hogy ideológiai erőszakhoz adja a nevét, nem nevezhető tudományosnak, mivel lealacsonyítja magát egy politikai röpirat szerepkörének a betöltéséhez. És ez a folyamat törlik meg mindannyiszor, amikor megjelenik egy-egy olyan kötet, mint amelyről itt szólunk. Az elhallgatott magyar múlt egyes részdarabjai idővel összefüggő képpé állhatnak össze: egy igazi dagerrotípiává, amely nem megszépíti, hanem bemutatja magyarságunk múltját, és utat mutat a jövőbe is.

Zubánics László,
a KMMI elnöke

Eseménykrónika:

2010. február 26-án a beregszászi Európa-Magyar Házban az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet „*Nemzetiségi politikai és határ menti regionális együttműködés a Kárpát-medencében*” témakörben nemzetközi tudományos konferenciát szervezett „*A magyar-ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok*” címmel.

Az eszmecszerén magyar és ukrán történészek vettek részt.

A megjelenteket a szervezőbizottság nevében Dupka György, a KMMI igazgatója üdvözölte.

Megnyitó beszédet mondott Kincs Gábor, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség alelnöke és Bacskai József, a Magyar Köztársaság beregszászi főkonzulja.

Előadást tartott: Botlik József PhD., a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar docense, Alekszej Korszun történész, a Rehabilitált Történelem Kárpátaljai Emlékkönyv szerkesztőbizottsága kiadói csoportjának vezetője, Bicsák Péter, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar doktorandusza, Bánszki Hajnalka, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar doktorandusza, Olekszandr Pahirja, a Kijevi Sevcsenko Nemzeti Egyetem doktorandusza, Dupka György helytörténész.

Zubánics László levezető elnök felolvasta Doma István, a Kárpátaljai Pedagógus-továbbképző Intézet beregszászi kirendeltségének vezetője és dr. Tóth Mihály, az Ukrán Tudományos Akadémia Koreckij Állam és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, a jogtudományok kandidátusa előadását.

A levezető elnök indítványára a jelenlévők megemlékeztek a kommunizmus üldözöttjeinek napjáról.

Ezt követően könyvbemutatóra került sor. A budapesti Singer Zsuzsa a jelenlévők figyelmébe ajánlotta *Nyomok a lelkekben* (A sztálini munkatáborok kényszerű öröksége) című tanulmánykötetét, amely a KMMI-Füzetek sorozatban látott napvilágot. A jelenlévők ugyancsak megismerkedtek Tóth Gábor „*Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó*”. (Deportálások Kárpátalján a második világháború idején) és Dupka György. „*Népünk temetője: Szolyva*” (A szolyvai gyűjtőtábor történetéből) című tanulmánykötetekkel is.

A konstruktív vitákkal telített eszmecszerén a magyar és ukrán történészek támogatták azt az indítványt, hogy a konferencia anyaga ukránul és magyarul könyvalakban is kiadásra kerüljön.

A konferencia támogatói voltak: a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, a Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség.

XX. századi történelmünk buktatói, avagy hogyan hamisítsuk meg a történelmet?

Mint azt már tudjuk, egy-egy nemzetállam kialakulása hosszadalmas és bonyolult folyamat. Még inkább így van ez, ha az államalkotó nemzet korábban nem, vagy csak rövid ideig rendelkezett saját államisággal. Ilyenkor kerül napvilágra a mítoszteremtés és a történelemhamisítás is, amelyeknek az a feladatuk, hogy megfelelően „előkelő” múltat mutassanak ki számára.

Ennek az a következménye, mint azt Románia esetében is tapasztaltuk, hogy egyes történészek meghamisítják a korábban nemzetközi szinten is beigazolódott tényeket, s azokat saját szájízük szerint találják.

Ez Ukrajna függetlenné válása után is többször előfordult. Bár korábban szintén voltak olyanok, akik a „szláv kontinuitás” teóriáját hirdették, nem kaptak különösebb figyelmet, hiszen mindenki számára világos volt, hogy ez a pártállam elképzelésének visszatükröződése. Ma ez tovább folytatódik. Ebből szeretnék egy kis ízelítőt adni.

Évekkel ezelőtt felkértek egy, a Novini Zakarpatyja (1994. december 3.) című lapban megjelent cikk véleményezésére. Bár az adott korszak nem éppen a szakterületem, elolvasva tollat ragadtam, hogy megcáfoljam azokat a feltételezéseket, amelyek itt megjelentek.

Hogy az olvasó jobban megértse, miről is van szó, úgy döntöttem, hogy a tanulmányomat három részre bontom: elsőként a fent említett cikk magyar fordítását közlöm, majd az akkori események valósághű leírását, végül pedig saját észrevételeimet.

A Novini Zakarpatyjaban megjelent cikk címe magyar fordításban „Kik és hogyan szabták át Kárpátalja térképét?”

"Az olvasók elbírálása tárgyává teszek 3 dokumentumot, amelyek magánlevéltáramból származnak és 1938 őszét érintik. Két anyag az Ukrán Sajtóiroda londoni és brüsszeli kirendeltségétől származik: az egyik ukrán, a másik francia nyelvű. Ezek a külföldi sajtónak szánt információk, valamint közlik az angol tömegtájékoztatási eszközök véleményét a kárpátaljai eseményekről. Azt hiszem, hogy az olvasókat is érdekli, mit írtak rólunk ötvenhat évvel ezelőtt. A harmadik dokumentum Magyarország északi határainak térképe, amelyet a Pesti Hírlap jelentetett meg. Könnyen felismerhető rajta, hogyan szabták át az addigi államhatárokat, amely alapján a kárpátaljai lakosság nagy tömegei kerültek akaratukon kívül egy másik államhoz. A vastag fekete vonal hadi-demarkációs vonal néven ékelődött be Kárpátalja testébe. Vidékünk nagy részét elcsatolták: az egész Beregszászi járást, a Munkácsi, az Ungvári és a Szőlősi járás számos települését. Érdekes momentum, hogy valamennyi település, amely ezen a vonalon belülre került, magyar elnevezést kapott.

9 év múlva a párizsi békeszerződésben Magyarország önként lemondott ezekről a „szerzeményekről”.

Alekszandr Ugrin történelemtanár

1.
UKRÁN SAJTÓIRODA

London
Cs. 155. Tájékoztató a sajtó részére
1938. november 7.

Anglia

ÚJ HATÁROK

A Times folyó hó ötödikén „Új határok” című vezércikkében vitatta meg a bécsi döntést. A cikket Kárpát-Ukrajnának és az ukrán kérdésnek szentelték és arról volt szó benne, hogy a „köztársaság (Csehszlovákia) legkeletibb részén elterülő tartomány lakossága teljes autonómiával fog rendelkezni, s amennyiben a lakosság nemzetiségét tekintve rokon a Lengyelországban és Oroszországban élő ukránokkal, úgy a földjüket a közeljövőben Karpatszka Ukrajnának fogják nevezni, s nem Podkarpatszka Rusznak, mint eddig. Érdemes megemlíteni, hogy ezt az elnevezést már régóta alkalmazzák Németországban.

A kárpátaljai ukránok teljes mértékben jogosultak az önállóságra, ahogy ezt már számukra 20 éve megígérték. De hogyan sikerül majd megélniük a vidék nyugati részén fekvő területek nélkül, amelyeket Magyarország szerzett meg? A hegyvidéken lakók maroknyi csoportját, akiknek a száma alig éri el a félmilliót, csak nagyon rossz úthálózat köti össze az anyaországgal. Eddigi fővárosuk Magyarország kötelékébe került, s ez egyike volt a bécsi bírák kétségbe vonható döntéseinek. Az ukránok kénytelenek voltak új fővárost keresni: a kicsi és ismeretlen Husztot.”

2.
A HATÁROK REVÍZIÓJA

A Manchester Guardian című lap november 5-i számában azt írja, hogy a Csehország, Szlovákia, Kárpát-Ukrajna és szomszédai, főképpen Magyarország közötti határokat nem az etnikai elv alapján húzták meg. „Németország, Lengyelország és Magyarország nem tartotta magát az íratlan szabályokhoz, s olyan területeket is megszereztek maguknak, amelyek számukra csak stratégiai és gazdasági szempontból voltak fontosak.” A lap rámutat, hogy ily módon egy új kisebbségi probléma merült fel, mert 1 350 000 cseh, szlovák és ukrán nemzetiségű állampolgár került a cseh-szlovák-ukrán állam határain kívülre.

A második cikkben, amely ugyanezen számban kapott helyet, a lap Szlovákia és Kárpát-Ukrajna helyzetét tekintette át, kihangsúlyozva, hogy nincs megalégedve a döntéssel. „A legkisebb igénnyel Magyarország állt elő, hiszen mindent megkapott, amit akart, kivéve talán csak a közös határokat Lengyelországgal...”

Az események következtében Kárpát-Ukrajna került a legrosszabb helyzetbe: 725 ezer lakosából elvesztett 220 ezret. A prágai adatok szerint ebből a 220 ezerből csak 70 ezer volt a magyar, a többi pedig ukrán, szlovák és zsidó. Munkácsnak és Ungvárnak pedig egyáltalán nem kellett volna Magyarországhoz kerülnie.

3
UKRÁN SAJTÓIRODA

Brüsszel, rou Markvich 12.
N 5. 1938. november 5.

Belgium

Megoldották Kárpát-Ukrajna kérdését?

A bécsi döntőbíróság határozata alapján november 2-től 1700 négyzetkilométernyi terület 135 ezer lakossal (közülük 85 ezer magyar és 50 ezer ukrán) elszakadt Kárpát-Ukrajnától és Magyarország kötelékébe került. Ez a döntés sérti az etnikai elvet, hiszen Magyarország megkapta Ungvárt, ahol a magyarok csak a lakosság 26,65 % -át képezik (az ukránok aránya 40,8 %) és Munkácsot, ahol a magyarok részaránya csak 18 % (az ukránoké 56 %).

Világos, hogy az ukránok érdekeit és törvényes jogait ismét feláldozták a politika oltárán. Az ukrán területek aprópénzül szolgáltak egy harmadik fél kifizetésekor. Ettől kezdve az

Ukrajna területén osztozkodó államok száma négyről ötre emelkedett. A döntőbíró ítélete azonban semmiféle garanciát nem tartalmazott a magyar hatalom alá került ukrán kisebbség számára. Nem meglepő tehát, hogy ez váltotta ki a legnagyobb tiltakozási hullámot.

Pedig az ukránok mindent megtettek jogaik érvényesítése érdekében. Erre az a nagyszámú távirat és memorandum a bizonyíték, amelyet a világ vezető politikai személyiségeihez juttattak el. Ez a nagyszabású akció csak megelőzni tudta a még nagyobb bajt: a vidék teljes felosztását Magyarország és Lengyelország között. Kárpát-Ukrajna autonómiát kapott Csehszlovákia keretein belül. A közös lengyel-magyar határ álma szétfoszlott. A helyzet egyedüli vesztese Lengyelország volt.

KÁRPÁT-UKRAJNÁBAN

Volosin úr miniszterelnökké való kinevezése óta a vidék jelentős fejlődésen ment keresztül. A települések többségének lakossága támogatja a kormányzatot. Október 30-án nagy felvonulásra került sor. Az ukrán harci alakulatok együttműködnek a csehszlovák reguláris csapatokkal. Létrejött az új vasút-igazgatóság is. A kormány intézkedéseket fogantatott a munkanélküli lakosság megsegítésére. Több mint 500 vagon élelem került szétosztásra.

A vidék hivatalos elnevezése Kárpát-Ukrajna lett. Nem sokkal Ungvár átadása után a kormány székhelyét Husztra tette át. Volosin úrnak a Prágai Ukrán Egyetem díszdoktori címet adományozott."

Mi is történt 1938-ban? A lakosság többsége alig tud valamit erről a korszakról. A hivatalos doktrína szerint a fasiszta Németország és Olaszország hűséges csatlósuk, Magyarország megjutalmazása céljából felosztotta Csehszlovákiát, s abból egy nagy darabot Magyarországnak juttattak.

Az események a müncheni szerződéssel kezdődtek, amelyet Németország, Olaszország, Anglia és Franciaország kötött. Ez a szudétánémet-kérdést volt hivatott megoldani. Olaszország képviselője javaslatára az egyezményhez egy mellékletet csatoltak, amely a csehszlovákiai magyar kisebbség sorsát is rendezni kívánta. Miután a felek megegyeztek, hogy a probléma rendezésében a nemzetiségi elvet fogják szem előtt tartani, a magyarkérés eldöntését kétoldalú tárgyalásokra bízta.

A két kormányküldöttség 1938. október 9-én Komáromban ült össze. A magyar bizottságot Kánya Kálmán külügyminiszter vezette, fő tanácsadója és szakértője pedig Teleki Pál volt. A cseh delegáció nem készült fel a tárgyalásokra, nem úgy a magyar fél, amely az Államtudományi Intézet teljes adattárával érkezett. Négy napos tárgyalás után a cseh küldöttség Csallóköz visszacsatolását ajánlta azzal a kikötéssel, hogy Komáromban szabadkikötőt kapnak. Ez 1800 négyzetkilométer területet jelentett volna, 121 ezer lakossal, azaz a magyar lakta területek 11%-át. Mivel azt a magyar fél nem fogadta el, október 13-án új ajánlat érkezett: 5405 négyzetkilométer 349 ezer lakossal. Ám így is csak a határon túli magyarság egyharmada került volna vissza az anyaországhoz, ezért ezt a változatot is elutasították. A magyar igény 14 153 négyzetkilométernyi terület visszacsatolása volt, 1 091 000 lakossal, amelyből 849 000 volt magyar nemzetiségű, azaz a lakosság 78 %-a. A többszöri jegyzékváltás hatására megszületett a végső döntés, amit október 20-án a cseh kormány német közvetítéssel el is juttatott Budapestre. Ez 11 300 négyzetkilométernyi területet jelentett, majdnem annyit, mint amennyit a döntőbírói ítélet végül is Magyarországnak juttatott. Azonban elfogadhatatlan volt ez az ajánlat is, mert kihagyta belőle az összes nagyobb határ menti várost, többek között Ungvárt és Munkácsot.

A tárgyalások megghiúsulása után a magyar kormány tájékoztatta a nagyhatalmakat és segítségüket kérte a végleges rendezéshez. Azonban Anglia és Franciaország érdektelenséget

mutatott a kérdés iránt és az 1920-ban diktált béke revízióját a másik két nagyhatalomra bízta. Tizenhét éves felelősségük e fortélyos elhárításával biztosították azt, hogy a nemzetiségi elvű területrendezés újabb nyolc év múlva semmisnek nyilvánítható legyen.

Olasz és német közreműködéssel a tárgyalások közel jutottak a megoldáshoz. Csehszlovákia a későbbi visszacsatolt területek 93 %-át diplomáciai úton már át is engedte. 1938. november 2-án a határ menti városok hovatartozását megvitatni ült össze a döntőbíró a bécsi Belvedere palotában. Ribbentrop és Ciano külügyminiszterek alaposan felkészültek a témából (nem úgy, mint a trianoni békediktátum megalkotói). A döntést még aznap este mindkét fél megkapta: az új csehszlovák határt vastag zöld vonallal rajzolták be egy-egy 750 000 léptékű térképbe. A vonal pontosan követte az etnikai határt, csak Pozsony mellett hagyott néhány magyar falut Szlovákiának, hogy mögöttes területet biztosítson a fővárosnak. A vegyes területeket a vonal kettévágta mind a szlovák, mind a ruszin nyelvhatár mentén. Kétségtelen, hogy addig még soha, sehol nem valósították meg területrendezésnél a nemzetiségi elvet ilyen pontosan és tárgyilagosan. 1938-ban vontak meg először történelmi vagy érdekszféra határ helyett egy népi-nemzetiségi határt.

A végső döntés igazságos megosztásra való törekvését mutatta az, hogy a visszacsatolt területekkel csak 117 000 nem magyarok (szlovák, rutén, német stb.) lakos került Magyarországhoz, ugyanakkor 320 000 magyar nemzetiségű maradt továbbra is Csehszlovákia területén. A vitás városok közül a bíróság Nyitrát és Pozsonyt Szlovákiának, a többit Magyarországnak ítélte.

1938. őszén a még vitatott kérdések tisztázására létrejött a szlovák-magyar határmegállapító bizottság, amelynek elnöke magyar részről Teleki Pál lett. A bizottság a határ menti falvak hovatartozását állapította meg.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a versailles-i szerződéssel szemben a bécsi döntés egy etnikailag stabil határvonalat húzott meg, olyat, amely még a hamis képet mutató csehszlovák statisztikai adatok tükrében is helytálló.

Most pedig térjünk vissza Kárpátaljára és a „Határok revíziója” című cikkben foglaltakra.

Mivel a csehszlovákiai népszámlálások során rengeteg, a magyarság létszámának csökkentését célzó visszaélés történt, ezért az 1910 és 1921 közötti számok középarányosát kell helytállónak tekintenünk. 1910-ben Kárpátalja 605 942 lakosa közül 185 433 (30,6 %) vallotta magát magyarnak. Ruszin, ukrán és orosz nemzetiségű ebben az időben 330 010 (54,5 %) fő volt. Az 1921-es népszámlálás adatai szerint Kárpátalja összlakossága kb. 14 000 fővel nőtt, ugyanakkor a magyar lakosság 73 000 fővel csökkent. Ez azzal magyarázható, hogy az izraelita vallásúakat a zsidó nemzetiséghez sorolták. Számuk ekkor 80 132 főt (12,9 %) tett ki. Az 1930-as népszámlálási adatok szerint a magyarság részaránya már csak 15,9 %, szemben az 1921-es 17,9 %-kal.

A bécsi döntés értelmében Magyarország az 1918-19-ben elvesztett északi területeiből visszakapott 1523 négyzetkilométernyit, nem pedig 1700-at, mint ahogy a cikkben szerepel. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint 173 233 ember élt ezen a területen. A lakosság az alábbi módon oszlott meg: magyar 83 578, orosz, ukrán, rutén 33 435, zsidó 25 423, csehszlovák 16 466, német 4 534, lengyel 81, egyéb 849. Tehát a magyarok és a magyar nyelvű zsidók összlétszáma az erősen meghamisított adatok szerint is elérte a 109 001 főt, szemben az 55 365 egyéb nemzetiségű lakossággal.

A visszacsatolt települések nagy részén a magyarok alkották a többséget. Ez alól csak Ungvár és Munkács volt kivétel. Ruszin többségű volt Alsó- és Felső-Remete, Munkácsváralja, Várkulcsa, Tiszasásvár, Verbóc és Ungdaróc. Német többségű Alsóschönborn, Pósháza és Várpalánka.

A kárpátaljai nagyobb városok hovatartozása azért volt kérdéses, mert a csehszlovák időkben a betelepítésekkel és a népszámlálások során elkövetett csalásokkal mesterségesen lecsökkentették a magyarok létszámát. Tekintsünk bele ezekbe az adatokba:

UNGVÁR

№	Év	Összlakosság	Magyarok	Százalékarány, %
1.	1910	21 630	15 864	73,3
2.	1930	35 628	7 600	21,3
3.	1941	38 659	27 896	72,4

MUNKÁCS

	Év	Összlakosság	Magyarok	Százalékarány, %
1.	1910	23 406	13 880	59,3
2.	1930	34 267	6 227	18,2
3.	1941	36 797	21 277	57,8

Érdekes megfigyelni, hogy bár Ungvár összlakossága 1930 és 1941 között alig 3 ezer fővel gyarapodott, addig a magyarság létszáma kb. 20 ezer fővel növekedett. Ugyanígy Munkácson is, ahol az összlakosság alig 2 ezer, míg a magyarság létszáma 15 ezer fővel nőtt. Tehát nem mondhatjuk, hogy a lakosság összetétele a nagymértékű betelepülések miatt változott meg. Ha figyelembe vesszük azokat is, akik a rendszerváltozással együtt nemzetiséget is változtattak, valamint azokat, akik esetleg két vagy több nyelven is beszéltek, s nem tudták pontosan meghatározni nemzeti hovatartozásukat, még akkor is magas ez a szám. Éppen ezért biztos, hogy sem az Ukrán Sajtóiroda, sem pedig az angol lapok nem a hiteles népszámlálási adatokra hivatkoztak.

Különösen visszautasításra szorul Alekszandr Ugrin azon állítása, hogy a visszacsatolt falvak mind új magyar megnevezést kaptak. Ha nem esett volna nehezebbre az utánajárás, akkor rájött volna, hogy ezek a települések több évszázada ugyanazt a nevet viselték és nem 1938-ban keresztelték el őket. Például Beregszász!

Remélem, ha a közeljövőben valaki foglalkozni fog a témával, előbb alaposan utánanéző a tényeknek és az adatoknak, s nem dől be mindenféle légből kapott híradásnak, legyen az akár az Ukrán Sajtóiroda anyaga is.

Felhasznált irodalom:

1. *Botlik József*: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. – A Magyarországhoz történt visszatérés után. 1939–1945, Nyíregyháza, IMI Print KFT, 2005.
2. *Botlik József – Dupka György*: Ez hát a hon..., Budapest, Mandátum Kiadó, Universum Kiadó, Szeged, 1991.
3. *Botlik József – Dupka György*: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján, Ungvár-Budapest, 1993.
4. *Fedinec Csilla*: A kárpátaljai Magyarság történeti kronológiája 1918–1944, Galánta-Dunaszerdahely Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002.
5. *Довганич О. Д.*: Переслідування єврейського населення Закарпаття п перші роки другої світової війни, In., Матеріали науково-практичної конференції – „Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті”, Ужгород, 1997.
6. *Kocsis Károly–Kocsisné Hodosi Eszter*. Magyarok a határainkon túl. Bp., 1991.
7. *Kovacsics József*: Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990), Budapest, KSH, 1994.
8. *Móricz Kálmán*: Kárpátalja sorsfordulói, Budapest, Síp Alapítvány, 2001.
9. *Popély Gyula*: Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918-1945. Írók Szakszervezete, Széphalom Könyvműhely, Régió, 1991.
10. *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris, 1999.

Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin politikai pályájának összevetése¹

Kárpátalja 20. századi történetének két meghatározó alakja Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin. Politikai és művelődési pályájuk az első világháború végétől, 1918-tól több mint negyedszázadon keresztül 1945 nyaráig párhuzamosan haladt. Eközben 1938 októberében keresztelkedett, amikor a következetesen ruszin kormányzati autonómiát követő kárpátaljai miniszterelnökkel Bródyval szemben, a kormányfőként őt váltó Volosin éles fordulattal, kárpátukrán önálló államiséget igyekezett megvalósítani az akkor még Cseh-Szlovákiához tartozó Podkarpatská Rus területén. Most következnek a két életpálya taglalása és összevetése.

Bródy András 1895. július 2-án született a Beregszásztól északkeletre kb. 25 km-re elhelyezkedő Beregkövesd² községben (Bereg vármegye, Ilosvai járás). Vallása görög katolikus.³ Édesanyja, Mereszi Ilona ruszin nemzetiségű volt, a szomszédos Beregpálfalváról származott. Édesapja, Bródy János magyar, aki falusi tanítóként működött. A politikus a magyar forrásokban Bródy (időnként Bródi) András, ritkán Endre,⁴ a ruszin nyelvűekben Броди, Андрей, a két világháború közötti, majd a későbbi kárpátaljai sajtóban, könyvekben Бродий, Андрей vagy Бродий, Андрій. Szülőháza a beregkövesdi főutcán (jelenleg 67. szám) állt, amelyet az épület omladozó állapota miatt az új tulajdonos az 1990-es évek végén lebontott. Egy új hajlék építését kezdte meg a telken, amelynek évekkel ezelőtt még csak a falai álltak. A valahai Bródy-porta mellett helyezkedik el a hajdani görög katolikus paplak, évtizedek óta ebben működik a község orvosi rendelője.

A későbbi politikus elemi iskolai tanulmányait 1901-től a szülőfalujában végezte a görög katolikus felekezeti tanodából abban az időben átszervezett állami iskolában. Az 1908-1909-es tanévben már az Ungvári Kir. Görög Kath.(olikus) Kántor-Tanítóképző-Intézet Felsőnépiskola II. osztályának a tanulója, s az általános osztályzata 4-es rendű volt. Az intézmény értesítő évkönyve szerint a családi neve: Bródi. A következő közlőnyökben hol az utóbbi módon, hol y-nal írták a vezetéknevét. Éveken keresztül végzős korukig, egyik csoporttársa Demkó Mihály⁵ (Демко, Михаил, 1894–1946), aki később, 1939–1944 között ugyancsak a magyar parlament képviselője, és Bródyhoz hasonlóan, a kárpátaljai szovjet kommunista diktatúra első időszakában együtt vértanúságot szenvedett, amikor mindkettőjüket kivégezték.

Az 1909–1910-es tanévben Bródy (most így!) András a tanítóképző intézet I. osztályának hallgatója.⁶ A következő, 1910–1911-es tanévben másodikos, miközben a testvérbátyja, Bródi János ugyanekkor a tanítóképző IV. osztályos diákja, aki a szorgalmi év végén, 1911 júniusában rendes tanító-képesítői vizsgát tett.⁷ (Bródy János / Бродий, Иван az 1933-tól az Autonóm Földműves Szövetség elnökségi tagjaként, Kárpátalja önkormányzatának megadásáért küzdött.) Az 1911–1912-

¹ A tanulmány az előadás szerkesztett, lábjegyzetekkel bővített anyaga.

² A születési helyet hibásan (Ungvár) közli a következő hivatalos kiadvány: Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről. Szerk. Haeffler István. Budapest, 1940. 141. old. E téves adatot azóta több könyv, tanulmány átvette.

³ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL.). K 148. 1153. csomó. 26. p.

⁴ 1918 előtt nem tettek éles különbséget az András és Endre keresztnév között. Lásd később, Bródy tartalékos hadnagyí kinevezését.

⁵ Az Ungvári Kir. Görög Kath.(olikus) Kántor-Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1908–1909-iki tanévről. Ungvárott, 1909. Nyomatott az „Unio Könyvnyomda Részvénytársaság” Könyvnyomdájában. 64. old.

⁶ Az Ungvári Kir. Görög Kath.(olikus) Kántor-Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1909–1910-iki tanévről. Ungvárt, 1910. Nyomatott az „Unio Könyvnyomda Részvénytársaság” Könyvnyomdájában. 63. old.

⁷ Az Ungvári Kir. Görög Kath.(olikus) Kántor-Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1910–1911-iki tanévről. Ungvár, 1911. Nyomatott az „Unio Könyvnyomda Részvénytársaság” Könyvnyomdájában. 69., 71., valamint 83. old.

es tanévben már III. éves tanítójelölt, Bródy András is önként jelentkezett és vett részt (Demkó Mihállyal együtt) a tanítóképzőben az ekkor már második alkalommal megszervezett ifjúsági céllövészeti tanfolyamon. A két felső évfolyam (III. és IV. évesek) összesen 59 hallgatója közül 45-en jártak az oktatásra, ahol a céllövészetre fejenként 60 gyutacs- és 30 élestöltényt kaptak. A tanfolyamot ünneppéssé zárták.⁸

Az 1912–1913. tanév értesítője is részletesen beszámolt a tanítóképző életéről. A Damaszcéni Szent Jánosról elnevezett Ifjúsági Önképzőkör (titkára Demkó Mihály) tisztségviselői között nem találtuk Bródy András nevét, de feltételezzük, hogy irodalom- és művészszeretete miatt tagja lehetett a csoportnak. Az Ifjúsági Zenekör működéséről az értesítőben Dudinszky István tanár tett jelentést, amelyben megemlíti, hogy a férfi- és vegyeskar tagjai között volt, mint „I. tenor: Bródy András IV. éves”, aki egyúttal a zenekar tagjaként is szerepelt. Végzős tanévben tanítójelöltünk 51 diák társával együtt, ismét részt vett a céllövészeti tanfolyamon. Fontos adalékként megemlítjük, hogy az 1912–1913-as tanévben a IV. éves tanítójelöltek osztályfőnöke – Bródyé, Demkóé is – Volosin Ágoston volt. Végül az értesítő tanítóképzéséről közölt jelentése szerint az 1913. június végén tartott szóbeli „vizsgálatokat” követően, a 24 tanítójelölt közül 17-en szereztek képesítő oklevelet: köztük Bródy András és Demkó Mihály.⁹ Bródyt ezután Nagybocksó községbe nevezték ki elemi iskolai tanítónak, ahol egy esztendeig oktatta a falusi gyerekeket.

Az első világháború kitörése után bevonult katonának, és 1915 szeptemberétől négy évig a galíciai (keleti) harctéren küzdött az eredetileg Szatmárnémeti állomáshelyű magyar kir. szatmári 12. honvéd gyalogezredben. A német nyelvű kitüntetési javaslat szerint ekkori szolgálati beosztása hadapród (kadét, tisztjelölt), őrségparancsnok. Az előterjesztés szerint Bródy, a Karpilowka helységtől északra az 1915. október 8. és 11. között zajlott küzdelmek során az ismétlődő járőrharcokban kitűnő vitézséggel harcolt katonái élén. Az összecsapások közben az „előrenyomuláshoz és a harchoz nagyon értékes adatokat szerzett”, amiért ez év november 11-én Bronz Vitézségi Érmét kapott.¹⁰

Bródy András nyolc hónappal később, 1916. június 12-én ugyancsak az említett szatmári 12. honvéd gyalogezred 6. századának egyik szakasparancsnokaként ismét hősiesség helytállását tanúsított. Ekkor Duchcze helységtől délre egy ellentámadás során „bámulatba ejtő eréllyel és példamutató bátorsággal indult rohamra, és az ellenséget állásaiból – annak súlyos veszteséget okozva – bátran kiverte, és fejvesztett menekülésre kényszerítette. Ehhez járult még egy egészen különleges érdem, két gyorstüzelő löveg zsákmányolásával és a siker véglegessé tételével”.¹¹ A kemény összecsapásban Bródy megsebesült. Újabb hőstettéért ez év július 21-én, I. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel (Nagyezüst) tüntették ki. Röviddel ezután, 1916. augusztus elsejei hatállyal tartalékos hadnaggyá léptették elő.¹² (Negyedszázad múltán Bródy András, a Magyar Kir. Honvédség tartalékos főhadnagya volt.¹³) Frontszolgálatáért megkapta az előjogokkal járó, az új uralkodó, IV. Károly (1916–1918) által 1916. december 13-án alapított Károly Csapatkeresztet is.

A harctérről történő hazatérése és leszerelése után, Bródy András 1918-ban beiratkozott a Budapesti Tudományegyetem¹⁴ jogi karára. Ezután visszatért az elszakított Kárpátaljára,

⁸ TORBICS Mihály intézeti gyakorló- és tornatanár: Jelentés az 1911–12. tanévi Ifjúsági Céllövészeti Tanfolyamról. In: Az Ungvári Kir. Görög Kath.(olikus) Kántor-Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1911–1912-ik tanévről. Ungvár, 1912. Nyomatott az „Unio Könyvnyomda Részvénytársaság” Könyvnyomdájában. 76-77., 85. old.

⁹ Az Ungvári Kir. Görög Kath.(olikus) Kántor-Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1912–13. tanévről. Ungvár, 1913. Nyomatott az „Unio Könyvnyomda Részvénytársaság” Könyvnyomdájában. 71., 79., 80., 90., 97., 109. old.

¹⁰ Hadtörténelmi Levéltár (Budapest, a továbbiakban. HL). 1. világháborús legénységi kitüntetési javaslatok, 238592. szám.

¹¹ HL. 1. világháborús legénységi kitüntetési javaslatok, 82473. szám.

¹² A Magyar Kir. Honvédelmi Ministerium, honvédség és csendőrség Névkönyve az 1917. évre. Hivatalos kiadás. Budapest, 1917. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. 108. old. (A Névkönyvben, az említett szatmári 12. gyalogezred tisztjeként Bródy keresztnéve Endre!)

¹³ *Honvédségi Közlöny*, 1940. november 9. (35. szám), 398. old.

¹⁴ A Budapesti Tudományegyetem 1921-ben vette fel alapítója, Pázmány Péter (1570-1637) esztergomi érsek nevét.

Munkácsra, ennek azonban a pontos időpontját nem ismerjük. Arról viszont vannak adataink, hogy már a háború utolsó szakaszában – talán hosszabb-rövidebb szabadságai idején – a *Humorlexikon* szócikke szerint 1917. december 6. és 1918. október 23. között Bródy – Endre keresztnévvel – a Munkácson kiadott „szatirikus heti riportlap”, a *Tyukodi-pajtás* szerkesztője. Munkatársak, írók: Bródy Endre, Demkó Mihály, aki Bródy osztálytársa volt az ungvári görög katolikus tanítóképző intézetben, valamint György Ferenc, Káldor Miklós és Vozári Dezső. Rajzoló: Katrics József.¹⁵

Az idézett lexikonnak azonban ellentmond, hogy e sorok írója az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálta a szatirikus heti riportlap első évfolyamának első számát (!), amely az előbb említetténel jóval később, 1920. március 20-án jelent meg. Ennek címlapja – *Tyukodi Pajtás* (sic!) – szerint a felelős szerkesztője Ydorb Bandi. Az anagramma vezetéknev feloldása: Bródy. A szombatonként kiadott kis-alakú újság belső fejlécén a következő olvasható: „Szerkesztik: György Ferenc, Káldor Miklós, Zámory Géza, Hartstein László”, tehát felerészben mások (kivétel a rajzoló), mint akiket a *Humorlexikon* felsorolt. A lap 1920. október 9-ig látott napvilágot. Az egyes számok ára 1,50 csehszlovák korona, illetve „Magyar pénzben 3 korona”.¹⁶ A szerkesztőség Munkácson, a „Pannonia” könyvkereskedésben működött.

A szatirikus hetilap megszűnése után, 1921. és 1924. között Bródy, az ugyancsak Munkácson megjelent *Kárpáti Futár* című napilap egyik szerkesztője.¹⁷ Közben, 1923-ban átvette a Podkarpatszka Ruszi Földműves Szövetség Ungváron megjelenő hivatalos lapjának, a Карпаторусский Вѣстникъ-nek (‘Kárpát-orosz Közlöny’), majd 1924-ben az Autonóm Földműves Szövetség hetilapként megjelenő Русський Вѣстникъ (‘Ruszin Közlöny’) című lapjának a szerkesztését is, az újság ez évi 33. számától.

Volosin Ágoston (Волошин, Августин) 1874. március 17-én született a Kárpátok gerincén elhelyezkedő Toronyai-hágótól délnyugatra kb. 30 km-re fekvő Kelecsény községben (Máramaros vármegye, Ökörmezői járás). Édesanyja magyar, Zombory Emma,¹⁸ a szláv forrásokban Zombori Emilija (Зомбори, Эмилия vagy Емилия). Édesapja Volosin János, ruszin származású ekkor kelecsényi görög katolikus lelkész. A gyermek Volosin a szülőfalujában végezte el az elemi iskolát, ezután 1883–1892 között az ungvári magyar tannyelvű gimnáziumot látogatta. Teológiai tanulmányait a Budapesti Tudományegyetemen kezdte, és 1896-ban az ungvári papi szemináriumban fejezte be. Ugyanebben az évben megnősült, a felesége Petrik Irén, az államfordulat után a Kárpátaljai Nőszövetség egyik alapító tagja. Volosin Ágostont 1897. március 22-én szentelték görög katolikus lelkésszé, és Ungváron a ceholnyai görög katolikus káplánja lett.¹⁹ Ezt követően 1899–1900-ban, Budapesten fizika–matematika szakos tanári diplomát szerzett. Időközben, 1899-ben – mivel az ungvári görög katolikus tanítóképzőt magasabb szintre, az addigi 3 évfolyamú intézményből 4 évfolyamúra emelték – a kultuszminisztérium Volosin Ágostont a képezde tanárává nevezte ki.²⁰

Ebben az időben, a 19–20. század fordulóján a galíciai és az oroszországi ukrán nemzeti mozgalom sikereinek a hatására Kárpátalján az addig meghatározó ruszin nemzeti értelmiség köreiben megjelent az ún. ukranofil, azaz ukránbarát irányzat, amely 1938–1939 fordulóján mindössze öt hónapig politikai hatalmat gyakorol majd Kárpátalján. A szellemiség legismertebb három képviselője: Zsatkovics K.(álmán) György (Жаткович, Юрий Калман 1855–1920) etnográfus, történész és lapszerkesztő; Sztripszky Hiador (Нижадор, Jador; Стрипский, Гиядор

¹⁵ HUMORLEXIKON. Szerk. Kaposy Miklós. Budapest, 2001. Tarsoly Kiadó. 330. p.

¹⁶ *Tyukodi Pajtás / Tyukodi-pajtás*, I. évf. 1. szám. 1920. március 20. 1. old.

¹⁷ A *Kárpáti Futár* 1919–1920-ban szünetelt, 1921-ben újbóli kiadásakor, a fejlécén a 18. évfolyamot tüntette fel. Ebből arra következtettünk, a lap a 20. elején indult, és hétfő kivételével mindennap megjelent. Felelős szerkesztője Demkó Mihály. In: HALÁSZ Marianna: A kárpátaljai lakosság mindennapjai a korabeli magyar sajtó anyagai alapján az 1920-as években. – *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (Somorja), XI. évf. 2009. 3. szám. 82. old.

¹⁸ MOL. Mikrofilm. Doboz szám: 8919. 24. old. (467/1942. biz. számú irat)

¹⁹ МИШАНИЧ, Олекса: Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород, 2002. стр. 6. (old.)

²⁰ MOL. K 26. 1902–XXXI–1134. szám. 103. old.

1875–1946) bibliográfus, etnográfus, irodalomtörténész; és Volosin Ágoston, aki közülük a legnagyobb ívű pályát futja be.

Volosin tankönyvírói munkássága a 20. század első éveiben indult. Budapesten, 1905-ben jelent meg ábécés- és olvasókönyve a ruszin népiskolák számára, amely „Azbuka” vagy „Csitanka” rövidítésekkel vált közhírtté. Ungváron 1907-ben adta ki a *Gyakorlati kisorosz (Ruthén) nyelvtan* című munkáját. Ugyanitt látott napvilágot 1909-ben újabb műve, a *Kis Biblia a gör. kath. népiskolák első osztályai számára*. Az Ungvári Kir. Görög Kath.(olikus) Kántor-Tanítóképző-Intézet 1910–1911. tanévről szóló Értesítő, tantárgyakat ismertető része említi meg, hogy a Ruthén nyelv oktatásánál „Volosin Ágoston Gyakorlati kisorosz (Ruthén) nyelvtana” és Volosin ’Csitanka’ – tankönyveit használták”.²¹ Az előbbi tanítóképző igazgatójának 1912-ben nevezték ki, amely tisztséget 1938-ig töltötte be. Közben 1903-tól 1918-ig szerkesztője a *Hayka* (’Tudomány’) című folyóiratnak, amelyet az államfordulat után, 1920-ban átszerveztek és *Свобода* (’Szabadság’) elnevezéssel havilapként jelent meg 1938-ig.²²

Politikai pályája 1918 őszén, a történelmi Magyarország idegen kezű felbomlasztása idején indult. A budapesti ún. őszirózsás forradalom győzelmének napján, október 31-én megalakult az Ungvári Nemzeti Tanács. A tervek ellenére nem jött létre az Ung Vármegyei Nemzeti Tanács, ezért néhány nap múlva nyolc új taggal – köztük Volosin Ágostonnal – egészítették ki a város nemzeti tanácsát, amely az Ung vármegye feletti joghatóságot is átvette.

A ruszin értelmiség egy csoportja Gebé Péter (Гебей, Петр 1864–1931) munkácsi görög katolikus kanonok (a későbbi püspök), és Volosin Ágoston kanonok (aki ekkor az ungvári görög katolikus tanítóképző igazgatója) vezetésével előzetes tárgyalásokat folytatott. Itt Volosin azt hangoztatta: „a [rutén] nemzeti tanácsra azért van szükség, hogy az ukránok, románok és tótok [szlovákok] anektáló törekvésével szemben az összes ruténség egy táborban tömörüljön”.²³ Négy nap múlva, november 9-én, az Ungváron tartott népgyűlésen megalakult a magyarbarát irányzatú 35 tagú Magyarországi Ruthének Néptanácsa, más néven Ungvári Ruthén Ráda. A megnyitót Volosin tartotta, aki többek között kijelentette: a rutén nép tiltakozik azon külföldről irányított törekvések ellen, amelyek ősi hazájától akarják elszakítani. Ezt követően megválasztották a néptanács vezetőségét, a testület titkára Volosin lett. Ezután magyar és rutén nyelven felolvasták a néptanács, Volosin által kidolgozott négy pontból álló programját, amelyet a gyűlés résztvevői elfogadtak. 1. Ragaszkodás Magyarország területi integritásához. 2. Mindazon jogok követelése, melyeket a demokratikus Magyarország a nem magyar ajkú népeknek megadni szándékozik. 3. Görögkatolikus autonómia. A ruténség szellemi és anyagi színvonalának emelésére szociálpolitikai reformok.²⁴ A néptanács táviratot küldött Károlyi Mihály (1875-1955) miniszterelnöknek, amelyben leszögezte: „a magyarországi ruthén nép ragaszkodik ősi hazájához, Magyarországhoz és annak területi integritásához. Egyúttal tiltakozik minden olyan törekvés ellen, mely a magyarországi ruthének[et] a magyar hazától elszakítani kívánja, vagy amely a haza egységét veszélyezteti”.²⁵

Az ungvári Magyarországi Ruthének Néptanácsa (később Magyarországi Ruszinok Nemzeti Tanácsa) és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye Papi Tanácsa kívánságai alapján jelent meg december 25-én az Országos Törvénytárban „A Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról” szóló 1918. évi X. néptörvény.²⁶ A dekrétum a ruténeknek a beligazgatás, az igazságszolgáltatás, a közoktatás, a közművelődés, a vallásgyakorlat és a nyelvhasználat terén önrendelkezési jogot biztosított, és kimondta: Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék rutén lakta részeiből „Ruszká-Krajna [’Ruszin Tartomány’] néven autonóm jogterület [kormányzóság]

²¹ Az Ungvári Kir. Görög Kath.(olikus) Kántor-Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1910–1911-iki tanévről. Ungvár, 1911. Nyomatott az „Unio Könyvnyomda Részvénytársaság Könyvnyomdájában. 16. old.

²² МИШАНИЧ, Олекса, 2002. стр 10-11. (old.)

²³ DARÁS Gábor: A Ruténföld elszakításának előzményei (1890–1918). Budapest, 1936. 98. old.

²⁴ DARÁS Gábor, 1936. 98-99. old.

²⁵ MOL. Mikrofilm. Doboz szám: 7052. 11. cím. XVII–XVIII. tétel. 230. számú távirat.

²⁶ MOL. Mikrofilm. Doboz szám: 7052. 8. cím. X. tétel. 1918. december 24. (6570/M. E. I. számú irat.)

alakították”. A X. néptörvényt budapesti, december 21-i (!) keltezéssel, a Károlyi Mihály vezette magyar kormány tagjainak az aláírásával rutén-ruszin nyelven is megjelentették „Народный законъ числа 10. про самоуправу руського народу живущого на Угорщини címmeel.²⁷

A ruszin terület legfőbb kormányzati szerve a budapesti székhelyű Ruszka-Krajnai Minisztérium lett, amelynek élére december 30-án, mint „a ruszin ügyek” minisztere, Szabó Oreszt (Сабов, Орест 1867–1944), a Munkács székhellyel megalakult Ruszka-Krajnai Kormányzóság élére – kormányzói rangban – Stefán Ágoston (Стэфан, Штейфан, Августин 1877–1945) került.

Az ungvári székhelyű Magyarországi Ruszinok Nemzeti Tanácsának elnöke, Szabó Simon (Сабов, Симеон 1863–1929) a hatályba lépett X. néptörvény alkalmából, december 26-án küldött táviratában „a ruszin nép nevében hálás üdvözlését és köszönetét tolmácsolja a magyar nemzetnek”. A sürgönyben az elnök egyben jelezte, hogy „további tárgyi és személyi ügyek megtárgyalása és javaslatok tétele végett kiküldött bizottság 31-ére, Budapestre utazik”.²⁸ A küldöttség a tanács titkárnak, Volosin Ágostonnak a vezetésével ment Ungvárról a fővárosba. Ruszin elkötelezettségét és a magyar államhoz való hűségét addig következetesen hangoztató Volosin azonban a hivatalos tárgyalásai mellett másnap, 1919. január elsején titokban megbeszéléseket folytatott a budapesti csehszlovák konzullal, Milan Hodzával, a Csehszlovákiával való megegyezés lehetőségeiről.²⁹ Közben december 29-én, Ungváron megalakult a radikális Függetlenségi- és 48-as Párt (közismert nevén Károlyi-párt) helyi szervezete, és egyik alelnökének Volosint választották.

A csehszlovák haderő hamarosan, 1919. január 12-én bevonult Ungvárra, ahol még működött a Magyarországi Ruthének Néptanácsa. E ráda titkára továbbra is Volosin Ágoston volt, aki január elejétől azonban már a rutén lakta terület Csehszlovákiához való csatolásának az egyik lehangosabb népszerűsítője lett. (Ruszka-Krajna nagyobb részén a magyar közigazgatás tovább működött, és a rutén autonómia kiépítése a fenti körülmények ellenére, ha vontatottan is, de előrehaladt.) Február elsején Ungvárra érkezett Tomáš G. Masaryk csehszlovák államelnök személyes megbízottja, Ferdinand Písecký kapitány, aki (többek között) Szabó Simonnal és Volosin Ágostonnal folytatott tárgyalásokat. Felszólította őket, hogy a rádát felhasználva, kezdjenek széles körű hangulatkeltést a Ruténföldnek Csehszlovákiához való csatolásáért.³⁰ (Három nap múlva a Magyarországi Ruthének Néptanácsa megváltoztatta nevét, és Ungvári Ruthén Tanácsként működött tovább.) Ungváron április 17-én megalakult az Orosz (Ruszin) Klub (Руський Клуб), amelynek elnökévé Volosint választották.

Az ungvári, a máramarosszigeti és az eperjesi rutén néptanácsok képviselői 1919. május 8-án az ungvári Vármegyeháza épületében a megszálló csehszlovák hatóságok által bevezetett rendkívüli állapot és a katonai diktatúra körülményei között ültek össze. A nyomaték érdekében az épületet felfegyverzett cseh légionárius katonaság vette körül. A Volosin Ágoston elnökletével tartott ülésen a küldöttek a fenti három néptanácsból megalakították a Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanácsot (Центральна Руська Народна Рада). A felszólalók széleskörű ruténföldi autonómiát, a had-, a pénz-, illetve a külügy kivételével teljes önállóságot, Volosin pedig görög katolikus egyházi autonómiát és rutén egyetemet követelt. A gyűlés végül kimondta a Ruszinföld Csehszlovákiához való „önkéntes” csatlakozását, amelyet 14 pontba foglaltak. Ezek közül az elsőkben kijelentették: „A ruszinok a Cseh-Szlovák-Ruszin Köztársaságban független államot alkotnak”. Lényegében területi autonómiával egybekötött kulturális autonómiát, Ungvár székhellyel önálló nemzetgyűlést, valamint teljes belügyi, nyelvi, iskolai és egyházi önállóságot igényeltek a 14 pontos dokumentumban.³¹ A Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanács elnökének egyik alelnökének Volosin Ágostont

²⁷ Державний Архів Закарпатської Облaсті (ДАЗО, Ужгород) / Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL, Ungvár, a továbbiakban: KTÁL–ДАЗО). Фонд / Fond 59. опис / tétel 1. одиниця зберігання номер / ügyiratszám 1.

²⁸ MOL. Mikrofilm. Doboz szám: 7052. 8. cím. X. tétel. 1084/1918. számú irat.

²⁹ DARÁS Gábor, 1936. 111. old.

³⁰ BOTLIK József. Hármас kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest, 1997. 225. old.

³¹ CSOMÁR Zoltán: Ungvári magyarok a cseh megszállás alatt. In: Ungvár és Ung vármegye. Szerk. Csikvári Antal. Budapest, 1940. 55-56. old.

választották. A tanácskozás határozatát egy Volosin vezette, népes meghatalmazott küldöttség vitte Prágába, ahol azt átnyújtotta Tomáš G. Masaryk köztársasági elnöknek. (A későbbi történelekből jól érzékelhető, hogy a Ruténföld csatlakozása után a csehszlovák hatalomnak valójában már nem volt szüksége a központi orosz tanácsra, mert e ráda legközelebb csak 1921 decemberében ült össze Volosin Ágoston elnökletével.)

Csak hosszú hónapok múlva, 1919. november közepén adták ki Kárpátalja alkotmánylevelét, az ún. *Generálný Statutumot* (*Általános Szabályzatot*), amelyben először jelent meg a vidék új cseh neve a Podkarpatská Rus, illetve a Rusínsko. A statútum alapján Kárpátalja kormányzójának a cseh Jan Breichát, az ekkor létrehozott öttagú kormányzó- vagy igazgatótanács egyik tagjává Volosin Ágostont nevezték ki.³² A kormányzótanács és a tényleges hatalmat birtokló Ján Breicha között azonban hamarosan ellentétek támadtak, amely annyira elmérgesedett, hogy a direktórium 1920. február 19-én lemondott. Volosin ezt követően tovább folytatta politikai pályáját, hamarosan az 1920. március 19-én, Ungváron megalakult Orosz (Ruszin) Néppárt (Руська Народна Партия) elnökévé választották. Ez év augusztusában a csehszlovák hatóságok által hivatalosan elismert kárpátaljai pártok között Volosin szerveződését is ott találjuk, immár Földműves Párt (1921-ben már Podkarpatszka Ruszi...) elnevezéssel, amely tevékenyen részt vett a politikai életben.

Közben 1919. december 30-án, Ungváron első ízben tanácskoztak ukranofil értelmiségiek, közöttük Volosin, valamint ukrán emigránsok arról, hogy a halicsi (galíciái) ukrán kultúregyesület, a Просвіта ('Felvilágosodás') mintájára egy hasonló társaságot alakítsanak. Erre végül 1920. május 9-én, Ungváron került sor. A magát közművelődési egyesületnek valló szervezet célja újságok és könyvek kiadása, továbbá olvasó-, színjátszó körök, ének- és zenekarok, gazdakörök szervezése a városokban és a falvakban.³³ A Proszvitához csatlakozott ruszinok tudatosan ukránoknak vallották magukat, és a fejlett ukrán nyelvvel szemben műveletlennek tartották azt a nyelvet, amelyet a kárpátaljai nép akkor beszélt. Az előbbiekhöz kapcsolódik, hogy Volosin kezdeményezésére négy év múlva, 1924 októberében Ungváron egy ukrán irányzatú *Pedagógiai Társaság*ot hoztak létre a nyelvi kérdéssel való tudományos foglalkozásra, pedagógiai folyóirat és könyvek kiadására. A társaság elnökének Volosin Ágostont választották.

A két évtizeddel későbbi kárpátukrán miniszterelnököt, kezdettől Батько-ként, azaz „Atyácska”-ként is emlegették, aki 1923-tól 1939. elejéig már a kárpátaljai Keresztény Néppárt (Християнська партія) elnöke volt. Közben 1925–1929. között a csehszlovák nemzetgyűlés képviselője. Az 1920–1930-as években több kárpátaljai újság, folyóirat munkatársa, szerkesztőségi tagja, illetve szerkesztője. Például: Русин ('Ruszin', 1920–1923), Благовістник ('Üdvhírnök', 1922–1938), Підкарпатська Русь ('Kárpátaljai Rusz' 1923–1938), Учительський голос ('Tanítók Hangja', 1929–1939), Українське слово ('Ukrán Szó', 1932–1939). Eközben, 1922 és 1938 között a Proszvita (melynek elnökhelyettese Volosin volt), évenként kiadott tudományos gyűjteményét is szerkesztette.

Bródy András politikai pályája 1920-ban indult a Kárpátaljai Földműves (Paraszt) Szövetség (Подкарпатський Хльборобський Союз) soraiban, amely ez év június 10-én, Ungváron nyilatkozatban tette közzé követeléseit.³⁴ Bár nem szerepelt az alapítók között a neve, más forrásból tudjuk, hogy az előbbi évtől a földműves szövetség [nagy]szöllősi járási titkára lett.³⁵ Bródy később az ifjúsági mozgalomba is bekapcsolódott. Munkácson 1922. április 23-án, ruszin fiatalság egy csoportja új szervezetet hozott létre Карпато-русский Орель ('Kárpátorosz /Ruszin/ Sas') elnevezéssel, ahol Bródy előterjesztése alapján fogadták el az Orel alapszabályát. Ezt követően

³² Encyclopedia of Rusyn History and Culture. Paul Robert Magocsi and Ivan Pop editors. Toronto–Buffalo–London 2002. 86. old.

³³ МИШАНИЧ, Олекса, 2002. стр 12. (old.)

³⁴ A Kárpátaljai Földműves Szövetség alakulása. In: *Ruszinszkói Magyar Hírlap* (Ungvár), 1920. augusztus 18. (I. évf. 10. szám), 2. old.

³⁵ RAZGULOV Valerij: A 148423-as számú ügyirat [1. rész.]. In: *Kárpáti Panoráma* (Beregszász), 1995. augusztus 30. (1. szám), 8. old.

megválasztották a 25 tagú vezetőséget, amelynek élére Bródy András került.³⁶ A ruszin tömörülését „kitalált hazugságokkal” támadta Volosin Ágoston lapja, a Свобода ('Szabadság'), amelyre Bródy András válaszolt a Kárpát-orsz Közlönyben.³⁷

Egy hónap múlva, május 25-én a Munkács közelében elhelyezkedő Nagylucska községben az Egyesült Orosz (Ruszin) Pártok nagygyűlést tartottak, ahol felszólalásában Bródy indítványozta, hogy hívják vissza a pártot vezető központi bizottságot. S adják át a hatalmat egy új testületnek, amely továbbítsa a ruszinok panaszait a Népszövetséghez.³⁸ Az egyesült pártok június 5-én Beregrákos községben rendeztek Kárpátalja autonómiájáért vívott harccal kapcsolatban tömeggyűlést, amelynek a jegyzőkönyv-vezetője Bródy volt.³⁹

Az élete végén vértanúságot szenvedett ruszin közéleti személyiség az 1923–1924. évi pártmozgalmak idején emelkedett a politika élvonalába. A Kárpátaljai Paraszt Szövetség és az Autonóm Ruszin Földműves Párt 1924. január 26-án Huszt nagyközségben tartott közös gyűlésén kimondták a két párt egyesülését. Az így létrejött Autonóm Földműves Szövetség (Автономный Земледельский Союз) hamarosan a *csehek alatti* Kárpátalja legjelentősebb pártjává növekedett. A párt ügyvezetőjének Kurtyák Ivánt⁴⁰ (János; Куртякь, Иванъ 1888–1933) politikai főtitkárának Bródy András, szervező főtitkárának Demkó Mihályt választották. Kurtyák hatalmas szervezőmunkával hamarosan ütőképessé, és Kárpátalja autonómiája kivívásáért legerőteljesebben küzdő erővé tette a pártot, és eközben 1924–1933. között a csehszlovák parlament képviselője volt. A hatalmas termetű és testi erejű politikus 1933. január 2-án, a nagyszöllősi kórházban mérgezési tünetek között, 45 éves korában meghalt.⁴¹

Utóda Bródy András, a párt addigi politikai főtitkára, aki később, az 1935. évi választások alkalmával az Autonóm Földműves Szövetség listavezetőjeként jutott be a csehszlovák nemzetgyűlésbe. A képviselői helyét egyébként már két évvel korábban, Kurtyák halála után – annak mandátumát megkapva – elfoglalta. Bródy, már az első beszédében – Eduard Beneš külügyminiszter beszámolójára válaszolva – nagy visszhangot keltve kijelentette: „Kárpátalja [Csehszlovákiához történő] önkéntes csatlakozásáról szóló állítás történelmi misztifikáció, mert Kárpátalja orosz [ruszin] nemzeti tanácsa ezt az állítólagos önkéntes csatlakozást [mint írtuk] csehszlovák szuronyok fedezete mellett tette meg 1919. május 8-án. A kárpátaljai népakarat nem nyilvánulhatott meg szabadon, a nép erről az elhatározásról nem tudott és éppen ezért a csehszlovákok nem hivatkozhatnak a népakarat megnyilvánulására”.⁴² Ehhez hozzáfűzzük: elegendő katonai erő híján Kárpátalja területének Csehszlovákia csak az egyharmadát tudta 1919 tavaszán a birtokba venni, a kétharmadát a román hadsereg foglalta el.

Kurtyák János politikai örököséként, Bródy András tovább küzdött Podkarpatszka Rusz autonómiájának kivívásáért. E célok érdekében szorosan együttműködött az ellenzéki kárpátaljai magyar pártszövetséggel és a Szlovákiának szintén autonómiát követelő, a cseh központosító törekvésekkel élesen szembehelyezkedő, Andrej Hlinka vezette Szlovák Néppárttal.⁴³ Az 1930-as évek elején már egyre nyomasztóbb volt Kárpátalján a cseh közigazgatás túlsúlya, a magyar és a ruszin őslakosság szinte teljes kirekesztése a tartomány életének irányításából. Bródy 1933 decemberében a prágai parlamentben elhangzott beszédéből idézzük a következő adatokat: az ungvári Kárpátaljai Országos Hivatal elnöke és alelnöke cseh nemzetiségű, a hivatal osztályfőnökei közül 7 cseh, 2 menekült (emigráns) orosz, 1 menekült ukrán és 2 rutén. A kárpátaljai területen a jegyzők közül 163 cseh, 11 ukrán emigráns, 3 orosz, 42 rutén és 29 magyar. Az egyéb közigazgatási

³⁶ *Карпато-русскай Въстникъ*, 14. мая 1922. / május 14. стр 2. (old.)

³⁷ *Карпато-русскай Въстникъ*, 14. мая 1922. / május 14. стр 2-3. (old.)

³⁸ *Карпато-русскай Въстникъ*, 4. юнія 1922. / június 4. стр 6. (old.)

³⁹ *Карпато-русскай Въстникъ*, 11. юній (sic!) 1922. / június 11. стр 2. (old.)

⁴⁰ Encyclopedia of Rusyn History and Culture. 2002. 247. old.

⁴¹ ДЕМКО, Михаль: † Иванъ Куртякь. In: Земледельскій календарь на годъ 1934. Ужгород. 1935. Книгопечатня Юлія Фелдешія. стр. 36-41. (old.)

⁴² Országgyűlési Almanach, 1940. 141. old.

⁴³ BOTLIK József, 1997. 246. old.

tisztviselők között 497 cseh, 20 ukrán, 12 orosz, 85 rutén és 44 magyar. A pénzügyi igazgatás 1375 tisztviselőjéből csak 164 őslakos. A 19 vámhivatal főnökei kizárólag csehek. Az államvasutak főnökei és mérnökei közül 26 cseh, 4 magyar, egy-egy ukrán, illetve orosz, és egyetlen rutén sincs. A vasúti hivatalnokok közül 77 cseh, 17 tót (szlovák), 41 magyar, 6 rutén és 3 ukrán. A postai tisztviselők 85 %-a cseh stb., stb.⁴⁴ A következő évben Bródy, a kárpátaljai ruszinok képviselőjében részt vett Genfben a nemzetiségi kisebbségek 1934. szeptember elsején megnyitott kongresszusán.

A kárpátaljai cseh hatóságok kezdettől fogva gyanakvással tekintettek az autonómiáért következetesen küzdő Autonóm Földműves Szövetségre. A rendőrség 1935 márciusában Kárpátalja-szerte házkutatásokat tartott a párt tagjainál. Bródy András nemzetgyűlési és Demkó Mihály országos választmányi képviselők a történetek miatt élesen tiltakoztak Antonín Rožypalnál (Рожипаль, Антонинь), a Kárpátaljai Országos Hivatal elnökénél.

Kárpátalja történelmében először, 1936. november 26-án ültek közös tárgyalóasztalhoz a ruszin, a nagyorosz és az ukrán irányzat képviselői, hogy egységes állásfoglalásban követeljék Podkarpatszka Rusz autonómiájának a megadását a csehszlovák kormányzattól, amelyet az már több mint másfél évtizede nemzetközi szerződésekben is vállalt, de nem valósított meg. Az Ungváron tartott tanácskozás résztvevői november 28-án, egyhangúan elfogadták a Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanács autonómia-tervezetét. A javaslatot aláíró vezetőségi tagok között, Bródy és Volosin neve is olvasható. A tanács képviselői – Bródy András, Brascsajko Mihály (Брашайко, Михайло 1883–1969) és Kaminszky József (Каминский, Йосиф 1879–1944) – a tervezetet 1937. március 8-án nyújtották át Milan Hodža csehszlovák miniszterelnöknek. A prágai kormány a javaslatot elvetette.⁴⁵ Az autonómia-tervezet a jóváhagyás évében nyomtatásban is megjelent.⁴⁶

Közben a csehszlovák nemzetgyűlés képviselőházában a tanfelügyelői fizetésekről szóló, 1937. március 6-án folytatott vitában felszólaló Bródy András kijelentette: az 1919. szeptember 10-én aláírt békeszerződés és a csehszlovák alkotmány értelmében az iskolaügyekre vonatkozó törvényhozás a kárpátaljai autonóm szojm (nemzetgyűlés) joga. Eszerint a prágai parlament nem hozhat olyan iskolaügyi törvényt, amelynek hatálya Kárpátaljára is kiterjed. A következő évben, 1938 júniusában a Gerovsky Aleksei, az amerikai ruszinok képviselője kezdeményezésére Kárpátalján megalakult az ún. Orosz Autonóm Blokk az Autonóm Földműves Szövetség és az agrárpárt csehszlovák parlamenti képviselőiből, amelynek egyik vezető tagja Bródy András volt. Az utóbbi politikus pártja szeptember 6-án hagyta jóvá a blokk megalakulását, és határozatban követelte a földműves szövetség és az agrárpárt együttműködését szabályozó 7 pont betartását, a szojm-választások kiírását, a kárpátorosz autonóm terület alkotmányának megadását, Podkarpatszka Rusz tartományi határainak kijelölését. Az ülésen Bródy felvetette, hogy a ruszinságnak együtt kellene működnie a kárpátaljai magyarsággal és a zsidósággal. A politikus másnap megjelent sajtónyilatkozatában kijelentette: „Podkarpatszka Ruszban az egész őslakosság meg van győződve arról, hogy ha az év végéig nem érjük el a legszélesebb körű autonómiát, azt sohase kapjuk meg. (...) Podkarpatszka Rusznak jóvátételt kell kapnia a húsz év alatt elszenvedett gazdasági veszteségeiért. (...) A kárpátoroszok [az 1918 előtti] horvát[országi] minta szerint követelik az önkormányzatot”.⁴⁷ Alig egy hónap múlva, október 2-án Bródy, Kárpátalja hovatartozásával kapcsolatban népszavazást követelt az egyik budapesti újságban.⁴⁸

1938 októberében a két politikus pályája összefonódik. Október 5-én a felvidéki Zsolna városában Jozef Tiso vezetésével megalakult az autonóm szlovák kormány. Az ünnepi eseményen Kárpátalját többek között Bródy András és Volosin Ágoston képviselte. Három nap múlva, október

⁴⁴ *Kárpáti Magyar Hírlap* (Ungvár), 1933. december 29.

⁴⁵ FEDINEC Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta–Dunaszerdahely, 2002. 256., 262. old.

⁴⁶ Az Orosz Központi Nemzeti Tanács törvényjavaslata az autonóm Podkarpatszka Rusz alkotmányáról. Az Orosz Központi Nemzeti Tanács megbízásából kiadta Bródy András. Munkács, 1936. Welber nyomda. 56 old.

⁴⁷ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938. szeptember 7.

⁴⁸ *Budapesti Hírlap*, 1938. október 2.

8-án, Ungváron együttes ülést tartott a Volosin vezette Első Központi Ukrán Nemzeti Tanács (Перша Українська Центральна Народна Рада) és a Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanács, s javaslatot tett a podkarpatszka ruszin autonóm kormány tagjaira. Miniszterelnök Bródy András, az egyik miniszter Volosin Ágoston. A két tanács tagjaiból megalakították Podkarpatszka Rusz Nemzeti Tanácsát, amely emlékiratot adott ki. Ebben kimondta, hogy a cseh-szlovákiai összes ruszin lakta terület egyetlen törvényes képviselőjének tartja magát, ahol a hatalmat azonnal át kell adni a Bródy vezette autonóm kormánynak.⁴⁹ Ugyancsak október 8-án, Budapesten tartott újabb rendkívüli ülésén a magyar kormány kimondta: a cseh-szlovákiai volt magyar területeket „nem történelmi, hanem etnikai alapon” követeli vissza.⁵⁰ Kárpátalján pedig tartsanak népszavazást a vidék hovatarozásáról.

Két évtizedes hitegetés után, 1938. október 11-én a csehszlovák kormány határozatot hozott Podkarpatszká Rus három tagjának a kinevezéséről, egyikük Volosin Ágoston államtitkári rangban. Prágában az esti órákban, a kárpátaljai autonóm kormány többi tagját is jóváhagyták. A testület hivatalos neve: Podkarpatszka Rusz Minisztertanácsa. Élére Bródy András, a ruszin irányzat vezéralakja, az Autonóm Földműves Szövetség elnöke került, akit tisztségére egyöntetűen ajánlott a Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanács elnöksége s Kárpátalja valamennyi csehszlovák nemzetgyűlési képviselője és szenátora. Bródy hivatali beosztása: miniszterelnök, a cseh-szlovák szövetségi kormány „podkarpatszka ruszi ügyekben illetékes minisztere” – korabeli rövidítéssel: a „kárpátorosz ügyek minisztere”⁵¹ –, valamint iskolaügyi miniszter. A Bródy-kormányban államtitkárként Volosin Ágoston az egészségügyi és szociális ügyeket irányította, aki hamarosan, október 18-án lemondott az ungvári görög katolikus tanítóképző igazgatói tisztségéről.

Közben a kárpátaljai kabinet tagjai október 12-én Ungvárra érkeztek, ahol bemutatkozó beszédében Bródy kijelentette: mindent megtesznek annak érdekében, hogy egységes, szabad államban egyesítse a ruszin lakta területeket a Poprád folyótól a Tiszáig. Eközben Fenczik István (Фенцик, Степан 1892–1945) tárca nélküli miniszter Eperjesre utazott, hogy Szlovákia és Podkarpatszka Rusz nyugati határának a kialakításáról tárgyaljon.⁵² A kárpátaljai kormány ezt követően három alkalommal – október 15-én, 18-án és 22-én – ült össze Bródy elnökletével, és hozott fontos döntéseket. Közben, 21-én a miniszterelnök egy napra Budapestre utazott, ahol a magyar kormánnyal folytatott tárgyalásokat.

A Prágában október 25-én tartott cseh-szlovák-ruszin közös minisztertanácsai ülésen többek között arról döntöttek, hogy a Cseh-Szlovákiával szembeni területi vitákban német–olasz döntőbíróság hozzon határozatot, népszavazásról nem lehet szó. Bródy az előbbiekkal kapcsolatban azt javasolta, hogy a cseh-szlovák–magyar, és a szlovák–ruszin határrendezés ügyét kapcsolják össze.⁵³ Erre a cseh-szlovák igazságügyi miniszter azt indítványozta, hogy Bródyt fosszák meg nemzetgyűlési képviselői mentelmi jogától, és fogják perbe. A ruszin miniszterelnököt, „hazaárulás” vádjával másnap, október 26-án letartóztatták, és Prágában a pankráci börtönbe zárták. Még ezen a napon az új kárpátaljai kormányfőnek Volosin Ágostont nevezték ki, aki egyben az igazságügyi tárcát is megkapta, de hozzá tartoztak az egyházi és a gazdasági ügyek is. Az átalakítással az addig ruszin irányzatú kárpátaljai kormány teljesen ukrán szellemiségűvé vált. Volosin még október 26-án délután 16 óra 40 perckor Ungvárról telefonon keresztül letette a hivatali esküt Jan Syrový tábornok, cseh-szlovák miniszterelnöknek.⁵⁴

⁴⁹ BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. köt. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. Nyíregyháza, 2005. 250. old.

⁵⁰ MOL. K 27. Minisztertanácsai jegyzőkönyvek, 1938. október 8.

⁵¹ MOL. K 148. 1153. csomó. 26. old.

⁵² Нариси історії Закарпаття. Том II. 1918-1945. Редакційна колегія, відп. ред. І. Гранчак. Ужгородський Державний Університет Інститут Карпатознавства, Закарпатська Обласна Організація Товариства Охорони Пам'яток Історії та Культури. Ужгород, Видавництво „Закарпаття”. 1995. стр. 278-279. (old.)

⁵³ Нариси історії Закарпаття. Том II. 1995. стр. 282-283. (old.)

⁵⁴ Нариси історії Закарпаття. Том II. 1995. стр. 282-283. (old.)

Az új kárpátaljai kormányfő, Volosin ezt követően kijelentette: egyetért az Első Központi Ukrán Nemzeti Tanács határozati pontjaival, amelyek ragaszkodnak Kárpát-Ukrajna néprajzi egységéhez, sérthetlenségéhez, annak határaihoz, és következetesen elutasítják a népszavazást. Az ukrán tanács említett határozatának első pontja nem ellenezte azt, hogy Kárpátalja magyarlakta területeit Magyarországhoz csatolják, de a ruszinlakta területen ellenezte a népszavazást. S kinyilvánította, hogy a cseh-szlovák állam, szövetségi felépítésének a híve. Ungvárra csak három nap múlva, október 29-én érkezett meg Prágából a hivatalos értesítés arról, hogy a szövetségi kormány leváltotta tisztségéből Bródy András, és az autonóm országrész, Podkarpatszka Rusz miniszterelnökének Volosin Ágoston addigi államtitkárt nevezte ki. Ettől kezdve Kárpátalja legfőbb végrehajtó, valamint törvényhozó, illetve rendeletalkotó szerve az Első Ukrán Központi Nemzeti Tanács volt, amelynek vezéréről így szólt az ukrán tanács november elsején kiadott, „Pidkarpattya ukrán népéhez” című felhívása: „Népünk sorsa Pidkarpattyán nemzeti újjászületésünk atyjának, Volosin Avgusztin atyjának kezébe adatott”.⁵⁵

A ruszin szellemiségű Bródy-kormány 1938. október 11-i megalakulásakor bevezetett podkarpatszka ruszi kormányzati autonómia időszaka 1939. március 15-ig, a hegyvidéki Kárpátalja Magyarországgal való újraegyesülése kezdőnapjáig tartott. E mindössze öt hónap négy jól elkülöníthető szakaszra bontható. Az első, 1938. október 26-ig tartott, amikor megalakult az ukrán irányultságú Volosin-kormány, és megkezdve a második időszakot. Amikor a novemberi 2-i első bécsi döntéssel levált a déli magyarlakta területsáv Ungvár, Munkács és Beregszász városokkal visszatért Magyarországhoz, a kárpátukrán kormány székhelyét Ungvárról, Huszt városába helyezték át. A Volosin Ágoston miniszterelnök vezette hatalom elsősorban a november 9-én megalakult Kárpáti Szics Népi Védelmi Szervezet (Організація Народної Оборони Карпатської Січі, ОНОКС), közismert nevén a Kárpáti Szics vagy Szics-gárda fegyveres erejére támaszkodott. Segítségével fokozatosan, egyre inkább függetlenítette az autonóm országrészt a prágai szövetségi kormányzattól, és egy önálló kárpátukrán állam kiépítésére törekedett. Kormányja egyik első intézkedéseként, már október 29-én feloszlatta a magyar, a ruszin, az orosz és más pártokat, egyesületeket, valamint számos újság megjelenését betiltotta.

A cseh-szlovák képviselőház november 19-i ülésén fogadták el a két társország autonómia törvényét, amelyet az alkotmánytörvénybe iktattak. Ezzel „létrejött a II. csehszlovák köztársaság új ideiglenes alkotmánya és véget ért a húsz éves prágai centralizmus”.⁵⁶ A Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló alaptörvényt később, csaknem egy hónap múlva december 16-án, a 328. szám alatt hirdették ki Cseh-Szlovákia Törvénytárában. Az autonómatörvény hatályba lépése előtt négy nappal, december 12-én a Volosin-kormány elrendelte, hogy e naptól Kárpáti Ukrajnában a hivatalos nyelv, valamint az iskolai oktatás nyelve az ukrán. Hivatalos nyelvként az ukránt egyébként korábban, november 25-én egyszer már bevezették. Feltehető, hogy azért került sor az intézkedés megismétlésére, mert végrehajtása sok helyen vontatottan haladt, illetve a ruszin érzelmű lakosság ellenállásába ütközött.⁵⁷

A Volosin-rendszer a gazdasági és szociális bajokon fokozódó terrorral igyekezett segíteni, amelynek fő eszköze a Szics-gárda volt. A kormányfő november 18-án kiadott rendeletére (наказ) Rahótól északra (több mint 1300 méter magasan) a Dömény/Dumen-havasokban,⁵⁸ valamint másutt is istállószerűen kiépített internálótáborokat állítottak fel, amelyek a 20 fokos hidegben is fűtetlenek voltak. Ezekbe a következő hetekben több ezer ellenzéki ruszin és magyar személyt hurcoltak.

November 22-én Prágában, a csehszlovák nemzetgyűlés jóváhagyta a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló alkotmánytörvényt, amely bevezette az ún. törvényerejű autonómiát. Ekkor kezdődött az országrész történetének a harmadik szakasza, amely a 32 tagú kárpátukrán

⁵⁵ FEDINEC Csilla, 2002. 295. old.

⁵⁶ MOL. K 28. 89. tétel. 1940-P-17 541. szám.

⁵⁷ BOTLIK JÓZSEF, 2005. I. köt. 263. old.

⁵⁸ ВЕГЕШ, Микола М.: Карпатська Україна (1938-1939). (Соціально-економічний і політичний розвиток). Ужгородський Державний Університет Кафедра Історії України. Ужгород, 1993. стр. 77. (old.)

nemzetgyűlés, a szojm tagjainak a megválasztása napjáig, 1939. február 12-ig tartott. Közben, 1938. december 30-án Volosin Ágoston miniszterelnök az autonóm országrésszé nyilvánított Podkarpatszka Rusz elnevezését Kárpáti Ukrajnára (Карпатська Україна) változtatta.

A Volosin Ágoston miniszterelnök által irányított 1939. januári-februári országgyűlési (szojm-i) választási hírverés élesen támadta a magyarbarátnak tartott ruszin politikai vezetőket. Mindenekelőtt Bródy András – a politikus a szavazás előtti napon, február 11-én szabadult ki cseh-szlovák államelnöki amnesztiával a csehországi, Prága melletti Pankrác börtönéből –, Fenczik Istvánt és Demkó Mihályt, akiket „magyar ügynök”-ként, „magyar bérenc”-ként jelenítették meg a választási falragaszokon. Mindez a magyarság ellen is irányult. Például: „Magyar bérencek: Fencik, Demkó átváltak magyarokká! A mi [pravoszláv] ünnepeinket egyesítették a katolikussal. (...) Le a magyar bérencekkel!”⁵⁹ Egy röplap: „*A magyarok megsemmisítették az ünnepeinket. A magyarok egyesítették az ünnepeinket a pápistával. (...) a mi szent templomainkat is elvették az embereinktől. Ne higgyetek a magyar banditáknak!*”⁶⁰ A következő szórólap felső részén látható fénykép a nyomtatott aláírás szerint, 1914-ben készült a máramarosi Toronya községben. A fotón egy akasztási jelenet látható. A Máramaros vármegyébe akkor betört cári orosz csapatokhoz állt ruténok közül a magyar katonai hatóságok hazaárulásért többeket kivégeztek. Ezt a tényt használta fel negyedszázad múltán a kárpátukrán választási hangulatkeltés. A szöveg: „Így akasztották a magyarok a mi embereinket az 1920-as évek előtt. (...) Ugyanezt tennék most is velünk. (...) Ilyen akasztófát készített nekünk Bródy és Fencik. Le velük!”⁶¹ Az 1939. február 12-én tartott szojm-választáson az egy hónappal korábban létrehozott egyetlen politikai párt, az Ukrán Nemzeti Egyesülés (Українське Національне Об'єднання) 32 jelöltjére – a listát Volosin vezette – lehetett szavazni, akik a voksok 92,4%-át szerezték meg. Ezzel lezárult Kárpáti Ukrajna történetének harmadik szakasza, és február 13-án megkezdődött a negyedik korszak, amely március 15-ig, a Volosin-kormány uralmának a végéig tartott.

Egy hónap múlva, március 14-én a kora hajnali órákban a Szics-gárda megtámadta a huszti kormányépületet, a csendőrséget, a postát, a vasútállomást és több cseh katonai létesítményt, hogy fegyvereket szerezzen. Másrészt, hogy megbuktassa a Volosin-kormányt, amelyet „puhasággal vádolt a csehek vonatkozásában”, és átvegye a hatalmat. A támadást a cseh katonaság és csendőrség nehéztüzérség bevetésével visszaverte, és délben megadásra kényszerítette a Szics-gárdistákat.⁶² Miután Jozef Tiso bejelentette az önálló Szlovák Köztársaság megalakulását, a mindössze öt hónapig tartó korszak végkifejleteként március 14-én este 20 órakor Volosin Ágoston miniszterelnök rádióbeszédben kihirdette Kárpáti Ukrajna állami önállóságát.

Március 15-én a kora hajnali órákban a kárpátukrán kormány táviratot adott át H. Hoffmann huszti német konzulnak, aki azt Berlinbe, a német külügyminiszternek továbbította. A Volosin által aláírt sürgöny szövege a következő volt: „Kárpáti Ukrajna kormánya nevében tájékoztatjuk Önt, hogy kihirdettük önállóságunkat a Harmadik Birodalom védelme alatt”.⁶³ Volosin egyidejűleg utasította a kárpátukrán csendőrséget, hogy fegyverezze le a Szics-gárdát. Március 15-én délután 3 óra 20 perckor ült össze először (és utoljára) Huszton a szojm, amely Volosin Ágostont államelnökké választotta, és törvényben mondta ki Kárpáti Ukrajna függetlenségét.⁶⁴ A szojm ülése közben, március 15-én délután érkezett meg Husztra a Magyar Kir. Külügyminisztérium távirata, amely felszólította a Volosin-kormányt, hogy feltételek, és harc nélkül adja meg magát. Eközben a magyar katonai alakulatok egy része az Ung és a Latorca folyók völgyében már a Kárpátok gerincéhez közeledett, illetve a Tisza mentén tört előre.

⁵⁹ MOL. K 28. 271. tétel. 1939-P-15 601. szám. 112. old.

⁶⁰ MOL. K 28. 271. tétel. 1939-P-15 601. szám. 115. old.

⁶¹ MOL. K 28. 271. tétel. 1939-P-15 601. szám. 111. old.

⁶² ВЕГЕШ, Микола М.: 1993. стр. 78. (old.)

⁶³ СТЕРЧО, Петро Ю.: Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Львів, 1994. стр. 213. (old.)

⁶⁴ Нариси історії Закарпаття. Том II. 1995. стр. 316-317., 332. (old.)

Amikor a magyar honvédség csapatai március 16-án birtokba vették a kárpátukrán fővárost, Husztot, véget ért a Volosin-kormány uralma. A március 15. és 17. közötti három napig tartó hadművelettel Kárpátalja hegyvidéki területe 20 évi idegen, csehszlovák megszállás után 1939. március 17-én újraegyesült Magyarországgal, amelyhez 1919 előtt egy ezredéven keresztül tartozott.⁶⁵

Közben a Huszt felé vonuló magyar csapatok elől március 15-én este Volosin Ágoston Nagybockóra utazott. Másnap délben Stefán Ágoston és néhány kormánytisztviselő kíséretében Máramarosszigetnél román területre lépett, segítséget várva a román kormánytól. Nagyvárad, Kolozsvár, Arad és Temesvár után Jugoszláviába, Belgrádba, majd Zágrábba menekült. Áprilistól Bécs, Pozsony, Berlin, majd Prága következett.

Volosin és társai szlovák fővárosban való tartózkodásáról így számolt be az a bizalmas jelentés, amelyet Budapestre, a Magyar kir. Honvéd Vezérkar Főnökének küldtek. „Pozsonyban van Volosin Ágoston, továbbá Stefán Ágoston, Révay Gyula volt miniszterek és időnként megjelenik Pozsonyban Kloosurák István is, aki inkább Prágában tartózkodik. Ezeknek a volt minisztereknek lakása a pozsonyi Blaha szállóban van. A miniszterek közvetlen társaságában élnek a következő szicsvezérek: dr. Roszocha, Rohács, Román, továbbá Milej volt rendőrigazgató, (...) Mindezen személyek bőségesen rendelkeznek pénzzel, amit Husztról vittek magukkal, miután kifosztották a különböző hivatalos pénztárakat. / Ugyancsak Pozsonyban [van] egy csapat diák is [a] tanáraik vezetésével. Ezek főleg [nagy]bereznai, [nagy]szöllősi és részben perecsenyi középiskolások, akiket [a] tanáraik cipeltek magukkal és most a Vörös Kereszt oltalma alatt a Duna-kaszárnyában vannak elhelyezve. / Azok a kisebb tisztviselők és tanítók, akik Volosinékkal együtt menekültek és nem volt pénzüik, részben Bécsbe kerültek. (...) egy másik rész pedig az autót építésénél testi munkát végez napi 3 márka fizetésért. Ez utóbbiaknak igen rossz a sorsuk, mert nem bírják és a fizetés nem elegendő a megélhetéshez. Több ízben kértek segítséget Volosintól, de Volosin környezete ügyel arra, hogy a vezérek pénzéből másnak ne jusson egy fillér sem. Ennek megfelelően igen elkeseredett hangulat uralkodik úgy a diákok, mint a munkára fogott kis tisztviselők között”.⁶⁶

Közben Teleki Pál (1879–1941) miniszterelnök április 27-én, szigorúan bizalmas átíratot és egy levéltervezetet küldött jogi véleményezésre Tasnádi-Nagy András (1882–1956) igazságügy-miniszterhez „Volosin Ágoston visszatérése Magyarországra” tárgyában, amelyet a magyar kormány a volt kárpátukrán kormányfőhöz szándékozott intézni. Az iratból azt is megtudtuk, hogy már ezt megelőzően Volosin kérésére – feltehetően 1939. március-április fordulóján – a magyar külügyminisztérium a volt miniszterelnök védelmével kapcsolatban, rendelkezést intézett a magyar hatóságokhoz.

A Teleki Pál által átküldött levél teljes szövege a következő: „Nagyméltóságú / Dr. Volosin Ágoston / volt miniszterelnök úrnak, / *Wien*. / Kegyelmes Úr! / Illés József egyetemi tanár, orszgy. [országgyűlési] képviselő úr tájékoztatott engem annak a levélnek a tartalmáról, amelyet folyó évi április hó 16-i kelettel Bécsből ő hozzá intézni méltóztatott. / Úgy látom Excellenciádnak aggályai vannak abban a tekintetben, elegendő védelmet nyújt-e az a Nyílt Rendelvény, amelyet Nagyméltóságod óhajára a M. [Magyar] kir. Külügyminisztérium a magyar hatóságokhoz intézett az esetre, ha Magyarországra vissza méltóztatik térni. / *Aggályainak elosztatása céljából – bár Nagyméltóságod ellen sem polgári, sem a katonai hatóságok részéről bünvádi eljárás nincsen folyamatban – a magyar királyi kormány nevében biztosítom Excellenciádat, hogy Magyarország területére való visszatérése esetére semminemű bántódás érni nem fogja, személyes szabadságában sem rendészeti, sem bünvádi, sem más úton nem fog korlátoztatni a Podkarpatska Rus / majd később Karpatska Ukraina/ néven a volt Cseh-Szlovákiához tartozott területen kifejtett politikai tevékenysége, vagy a magyar törvények szerint esetleg büncselekménynek minősülő olyan cselekménye vagy nyilatkozata miatt, amely a fent említett területnek 1939. március havában a*

⁶⁵ Lásd bővebben: BOTLIK József, 2005. I. köt. 321-330. old.

⁶⁶ MOL. K 28. 59. tétel. 1939–T–17 259. számú irat. 4-5. old.

magyar csapatok által történt visszafoglalása, illetőleg Nagyméltóságodnak Magyarország területére való visszatérése előtti időre esik, és amely cselekmény vagy nyilatkozat a Magyarország és a volt Cseh-Szlovákia állam vagy annak egyes részei között fennállott politikai feszültséggel, a volt Cseh-Szlovákia vagy egyes részei államjogi viszonyainak vagy az államhatárok rendezésével összefüggésben állott. / Fogadja Nagyméltóságod őszinte tiszteletem kifejezését”.⁶⁷

Volosin Ágoston ügyében május 2-án, Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár megbeszélést tartott a Magyar Kir. Igazságügyminisztérumban. A tárca másnap, május 3-án kelt válaszirata szerint az igazságügyiminiszter hozzájárult a volt kárpátukrán miniszterelnökhöz intézendő levél elküldéséhez azzal a feltétellel, hogy a Magyarország területére visszatérő Volosin mellé a magyar határ átlépésekor kíséretet rendelnek ki. Ez biztosítja azt, hogy „semmilyen hatósági tényező se akadályozza meg őt abban, hogy megállapított tartózkodási helyére utazzék s ott megtelepedjék, – mert ily intézkedés nélkül a tervezett levél ellenére is megtörténhetnék, hogy valamely (...) hatósági közeg őt feltartóztatja, szabad mozgásában megakadályozza, sőt talán le is tartóztatja, ami azután politikai vonatkozásban nem kívánatos következményekhez vezetne”.⁶⁸ Pataky Tibor államtitkár a fentiekkel kapcsolatban tartott, említett megbeszéléseken kijelentette, hogy a szükséges intézkedéseket megtette. Ugyancsak bizalmas átiratban, Pataky rövidesen arról értesítette az igazságügyiminisztert, hogy a Volosin Ágostonhoz intézendő levél tartalmáról szóbeli jelentést tett Horthy Miklós (1868–1957) kormányzónak. Egyben azt is közölte: „Az említett levél berlini követünk útján 1939. május 30-án fog rendeltetési helyére [azaz Volosin Ágoston kezébe] juttatni”.⁶⁹ Végül kérte az igazságügyiminisztert, hogy a „levél tartalmával kapcsolatban” tegye meg a tárcája körébe eső intézkedéseket. Ez napokon belül meg is történt. A miniszterelnökség újabb átiratának szövege bizonyítja, hogy a berlini magyar nagykövet már eljuttatta Teleki Pál miniszterelnök idézett levelét Volosin volt kárpátukrán kormányfőhöz. Közben az Igazságügyiminisztérium is intézkedett. „Szigorúan bizalmas!, sajátkezű felbontásra” minősítésű iratban a következőkre utasította a Kárpátalja területére is illetékes kassai és debreceni királyi főügyészt, illetve az irányításuk alatt álló Kassai, Ungvári, Beregszászi és Sátoraljaújhelyi Kir. Ügyészségek elnökeit. „Ha dr. Volosin Ágoston Kárpátalja volt miniszterelnöke ellen a kir. ügyészségnél esetleg bűnvádi feljelentés tétetnék, arról tegyen hozzám azonnal jelentést s rendelkezésemig a feljelentés tárgyában a kir. ügyészség minden intézkedés megtételétől tartózkodjék”.⁷⁰

Teleki Pál miniszterelnök és az államfő Horthy Miklós kormányzó is hozzájárult ahhoz, hogy Volosin Ágoston szabadon visszatérhessen Magyarországra. Ezen kívül biztosítékokat kapott arra is, hogy a magyar hatóságok semmilyen eljárást nem indítanak ellene. A volt kárpátukrán kormányfő mégsem élt a magyar kormányzat nagylelkű ajánlatával, amely teljes amnesztiát jelentett volna számára.

Volosin már menekülése, említett úti állomásai közben is – többnyire álnéven – élénk levelezést folytatott magyarországi, illetve kárpátaljai személyekkel. Például 1939. április 2-án a horvátországi Fiume közelében fekvő híres fürdőhelyről, Cirkvenicáról (helyesen: Crikvenica) juttatott el közleményt a Magyar Távirati Irodához, amelyben kijelentette: „*egyetlen fillér állami pénzt sem vittem el*”. A közleményt április 5-én Kozma Miklós (1884–1941), az MTI elnöke (később Kárpátalja kormányzói biztosa) egy levél kíséretében átküldte Ullein-Reviczky Antalnak (1894–1955), a külügyi sajtóosztály vezetőjének. „Először is elhiszem neki, hogy a hat milliót nem lopta el, de azon csak nevetni lehet, hogy ő a folyó hónapra nem vette fel a fizetését. Az pedig mégis csak szemtelenség, Kárpát-Ukrajna elnökének írja alá magát. Ezért a cím használatért tegnap a [magyar]

⁶⁷ MOL. Mikrofilm. Doboz szám: 8919. A beadvány száma: 648. biz. M. E. II. 1939. [Miniszterelnökség, II. Ügyosztály], 6. old. (Az igazságügyiminisztériumi iraton: „Bi. 1228. I. M. szám. Érkezett: 1939. IV. 27.”) – Kiemelés tőlem: B. J.

⁶⁸ MOL. Mikrofilm. Doboz szám: 8919. Iratszám: Bi. 1228/1. I. M., 9-10. old. (Az igazságügyiminisztériumi Iratborítékon: „Az ügy tárgya: dr. Volosin Ágoston magyarországi visszatérése”.)

⁶⁹ MOL. Mikrofilm. Doboz szám: 8919. Iratszám: 897. biz. / 1939. M. E. II., 2-3., 5. old.

⁷⁰ MOL. Mikrofilm. Doboz szám: 8919. Iratszám: 897. biz. / 1939. M. E. II., 11. old.

rádióban meg is támadtattam. Még nagyobb szemtelenség, hogy állami pecsétje felhasználásával, amelyet magával vitt, velünk levelezik, mint elnök, amikor a mi csapataink verték ki őt és hordáját. (...) most magyar területre vissza akar térni, annak egyetlen oka, hogy remek cca. [cirka = körülbelül] hatszáz holdnyi, főleg szőlőből álló birtokát, amelyet, mint maradékirtokot a csehektől kapott a múlt ősszel hozzánk csatolt területen, szeretné visszaszerezni”.⁷¹

A volt miniszterelnök politikai tárgyú leveleket is küldött – ezeket az ungvári rendőrhatalóság figyelte – többek között Földessy Gyula (1875–194?) országgyűlési képviselőnek és Sztojka Sándor (Стойка, Александр; 1890–1943) munkácsi görög katolikus püspöknek. „Nevezettekkel is álnéven. [A] Sztojka püspökkel való levelezés legfőképpen az általa alapított árvaházra és banktartozásra vonatkozik. Azonban kiérzik a levelezésből az a szívélyes viszony, amellyel kölcsönösen viseltetnek egymás iránt”.⁷² A főpápnak az egyik alkalommal, 1939 májusában arról panaszkodott, hogy a magyar sajtó megrágalmazta: Karpatszka Ukrajna összeomlásakor, Romániába való menekülésekor hatmillió korona állampénzt vitt magával. Éppen a püspök lapja, a *Negyilja* írt erről, amelyet egyes magyar lapok átvettek.⁷³

A volt kárpátukrán miniszterelnök később is leveleket intézett kárpátaljai politikusokhoz és ottani, más személyiségekkel. Volosin Ágoston 1939. június 14-én, Prágában keltezte azt a levelezőlapot, amelyet – természetesen magyar nyelven – Földessy Gyulának küldött: „Mi újság nálatok? Írj! (...) Mindenki vár valamit. (...) Tanácskozás vagy – zivatar. Mi van a bankkal? Én megtettem a magamét Berlinben is és itt is. / Beszélj Andorral, hogy tiltsa be a huszti bankfiók vezetőjének az olyan visszaélését, hogy az én testvéreimnek az én privát betéteimből nem akar kiadni semmit. / Isten Veletek! / Ölel Volosin”.⁷⁴

Az előbbiekkal kapcsolatos a magyar kormányzat jóváhagyásával hozott újabb kedvező döntés Volosin Ágoston számára. A prágai székhelyű Angol–Prágai Bank kezelésében a Podkarpatska Bank huszti fiókjában 500 USA-dollár és 2862,37 kanadai dollár volt letétben Volosin részére, aki e pénzről „Kárpátalja felszabadításáig [1939. március 17-ig – B. J.] nem rendelkezett, csak a felszabadulás után kezdte követelni a Dollár összeget. / A Kárpátaljai /Podkarpatska/ Bank huszti fiókja Volosin támasztott követelésének elbírálását a Magyar Nemzeti Bank [budapesti] főintézetéhez tette át, mely intézet 1939. augusztus 22-én azt a döntést hozta, hogy az említett prágai pénzügyintézetnél lévő Dollár követelés Volosinnak [a] rendelkezésére bocsátható. (...) Nem akarom a Magyar Nemzeti Bank döntését kritizálni, de azért különösnek tartom azt, hogy amikor Volosin 1939. július 20-i levelében maga is beismeri, hogy a Dollárösszegnek ’játékonysági rendeltetése’ volt, így ezen játékonysági gyakorlás csakis Kárpátaljára vonatkozhatott, nem pedig az emigrációban lévő egyénekre. Szerény véleményem szerint Volosin a Magyar Nemzeti Bank támogatásával az itteni ruszinság ’támogató, jótékony célú’ pénzét ellopta”.⁷⁵ A természetes módon kétnyelvű nyomtatványt használó Kárpátaljai Bank / Подкарпатский Банк huszti fiókja augusztus 30-án a dollár kifizetését szabaddá tette, amely összeget Prágában, az Angol–Prágai Banknál szeptember 8-án Volosin felvette.

A volt kárpátukrán miniszterelnök nemcsak a menekülése, hanem a prágai letelepedése után is, a világháború végéig rendszeresen levelezett kárpátaljai személyiségekkel, a szülőföldjén maradt nővérével, Olgával, valamint több nőismerősével, de azokat nem a saját nevükre, hanem másoknak címezte. Például az ungvári rendőrhatalóság 1942. november 3-án kelt jelentése szerint „Turjanica Ferenc álnéven is folytat levelezést, de a határvidéki kapitányság [a] kézírását már ismeri és így módjában áll az álnevek alatt írt levelekről is megállapítani, hogy azok Volosin Ágoston saját kezeirésze. (...) Kimondottan politikai tartalmú levelezést folytat[ott] Dr. Brascsjákó Gyulával

⁷¹ MOL. K 479. Kozma-iratok. 28. csomó. 3. dosszié. 203-204. old.

⁷² MOL. Mikrofilm. Doboz szám: 8919. Iratszám: 467/1942. biz. (Határvidéki Magyar Kir. Rendőrkapitányság Ungvár) 24. old.

⁷³ MOL. K 479. Kozma-iratok. 28. csomó. 3. dosszié. 191. old.

⁷⁴ MOL. K 28. 463. tétel. 1939–L–17 502. szám. 2. old.

⁷⁵ MOL. K 28. 267. tétel. 1939–T–19 964. számú irat. (Magyar Kir. Miniszterelnökség II/A. osztály.) 3. old.

Huszton, azonban ezen levelezése újabban teljesen megszűnt. (...) Ugyancsak szívélyes, meghitt viszonyról tesz tanúságot az a levelezés is, amelyet a Kárpátaljai Tudományos Társulattal folytat”.⁷⁶

A jelentés szerint Volosin „újabban a családi levelezést beszüntette, s az helyett a nála tartózkodó nővére, Volosin Ilona folytatja, ugyancsak az említett álnevek alatt, sőt nevezett Turjanica Ferenc helyett többször, Baranyik Mária nevét is használja. Turjanica Ferenc bizalmas értesülés szerint gépkocsivezető, és Baranyik Mária pedig háztartási alkalmazott Prágában, Volosinnál”.⁷⁷

A Prágába költözött Volosin Ágoston már 1939 nyarán összekötötte sorsát az ottani Ukrán Szabad Egyetemmel, ahol a professzorok kollégiuma a pedagógiai tudományok professzorává választotta. Különböző pedagógiai tantárgyakat oktatott, több tankönyvet állított össze, és egy ukrán nyelvű lapot is szerkesztett. Az 1940-1941. tanévben a filozófiai fakultás dékánhelyettese.⁷⁸ Prága a második világháború idején a Német Birodalom fennhatósága alatt álló Cseh-Morva Protektorátus központja volt, ahol a németeket kiszolgáló cseh-morva bábkormánytól Volosin havonta 4000 cseh korona nyugdíjat kapott.⁷⁹ 1945 elejétől a prágai ukrán egyetem rektora lett.

Most visszatérünk Bródy András politikai pályájának a további vázolására 1938. október 26-ától, amikor (mint írtuk) a cseh-szlovák hatóságok letartóztatták, és Prágában a pankráci börtönbe zárták. November 12-én, tiltakozásul fogva tartásáért, éhségsztrájkot kezdett a fegyházban, és emiatt rabkórházba került.⁸⁰ Másnap Ungváron tízezer fős lelkes tömeg, magyarok és ruszinok fáklyás felvonuláson követelték a politikus szabadon bocsátását, a ruszin nép önrendelkezését, és az ezeréves magyar–lengyel határ visszaállítását a Kárpátok gerincén.⁸¹ Másfél hónap múlva, 1938. december 31-én Volosin Ágoston miniszterelnök beadványt küldött Prágába a csehszlovák szövetségi Igazságügy-minisztériumhoz, amelyben kifejezésre juttatta: egyetért Bródy szabadlábra helyezésével, de csak akkor, ha a volt kormányfő azonnal távozik Cseh-Szlovákiából.

A kárpátaljai közvélemény folyamatosan figyelemmel kísérte a pankráci börtönben raboskodó Bródy sorsának alakulását. Amikor 1939. január 22-én, Ungváron új társadalmi tömörülésként megalakult a Magyar–Ruszin Szövetség, az egyik díszelnökének Bródyt választották. A szervezet a magyar–ruszin testvériség gondolatának ápolását, a kulturális kapcsolatok erősítését tűzte ki célul.

A Bródy András által egy később, saját kezűleg kitöltött hivatalos irat szerint a kárpáti ukrainai választások előtti napon, február 11-én szabadult ki a pankráci börtönből.⁸² Ezt követően fogadta Emil Hácha köztársasági elnök, majd kormányköltségen a Tátra-hegység egyik üdülőhelyére utazott gyógykezelésre. Március 5-én érkezett Ungvárra, ahol hatalmas ünneplő tömeg fogadta. Tíz nap múlva, március 15-én Bródy négyszemközti találkozón a ruszinság jövőjéről tárgyalt Budapesten Teleki Pál miniszterelnökkel, aki később, március 25-én Ungvárra érkezett, majd onnan kárpátaljai körútra indult Bródy, valamint kormánytisztviselők kíséretében. Teleki útközben elhangzott beszédeiben a magyar–ruszin történelmi sorsközösséget, a politikai és lelki kiengesztelődést, a közelmúlt összeütközéseinek a feledése fontosságát hangsúlyozta.

1939 tavaszán számos újság foglalkozott Kárpátalja leendő önkormányzatával, Bródy lapja, a Русський Вѣстникъ (’Ruszin Közlöny’) április 2-i számában írt a kérdésről. Április 11-én Bródy rövid kárpátaljai körútra indult, és több helyen tartott gyűlést, ahol a ruszin nemzeti egységre

⁷⁶ Helyesen. Kárpátaljai Tudományos Társaság / Подкарпатское Общество Наукъ. A hivatalosan kétnyelvű, magyar–ruszin egyesület, „amelynek célja fejleszteni a kárpátaljai ruszinok nemzeti nyelvét és a helyi nemzeti irodalmat”, Kozma Miklós kárpátaljai kormányzói biztos kezdeményezésére 1941. január 26-án alakult meg Ungváron. In: Історія подкарпаторуської літератури. 1942., Книгопечатня О. О. Василянь в Унгвар%. 63. old.

⁷⁷ MOL. Mikrofilm. Doboz szám: 8919. Iratszám: 467/1942. biz. (Határvidéki Magyar Kir. Rendőrkapitányság Ungvár) 24. old.

⁷⁸ МИШАНИЧ, Олекса, 2002. стр. 26. (old.)

⁷⁹ HORVÁTH Lajos: Kárpátalja képviselete a magyar országgyűlésben 1938–1945. Budapest, 2002. 180. old.

⁸⁰ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938. november 13. 1. old.

⁸¹ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938. november 15. 1. old.

⁸² MOL. K 148. 1153. csomó. 26. old. Más – helytelen – adat szerint Bródyt február 15-én bocsátották szabadon. Lásd például: FEDINEC Csilla, 2002. 315. old.

szólította fel a hallgatóságot, s a magyar és a ruszin nemzet összefogását hirdette. Az ő vezetésével vonult be és foglalta el helyét 1939. június 30-án a Magyar Országgyűlés Képviselőházában Kárpátalja tíz behívott képviselője,⁸³ akik általában Bródy-pártjának, az Autonóm Földműves Szövetség vezetőségi tagjai, illetve körzeti vagy helyi irányítói voltak. Bródy röviddel később, július 22-én, Ungváron megalakította a Ruszin Országgyűlési Képviselők Klubját, amely emlékiratot nyújtott be Teleki Pál miniszterelnöknek az autonómia, valamint Szlovákia ruszinlakta területeinek Kárpátaljához csatolása ügyében. A Magyar Országgyűlés Felsőházába június 30-án Horthy Miklós kormányzó két kárpátaljai tagot nevezett ki: Kaminszky Józsefet, a Központi Orosz Nemzeti Tanács elnökét és Ilniczky Sándort (Ильницкий, Александр; 1889–1947) görög katolikus nagyprépostot, Kárpátalja kormányzói biztosának miniszteri rangú főtanácsadóját. Sztojka Sándor munkácsi görög katolikus püspök, mint főpap, a tisztsége által lett kárpátaljai tagja a Felsőháznak.

Időközben, 1939. június 28-án Horthy Miklós államfő báró Perényi Zsigmond (1870-1946) koronaórt, a Magyar Országgyűlés Felsőházának tagját nevezte ki Kárpátalja élére kormányzói biztosnak. A belügyminiszter ugyanezen a napon nevezte ki a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság három, az Ungi, Beregi és a Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségének (a székhelyük Ungvár, Munkács, illetve Huszt) a vezetőit és helyetteseiket, valamint a tisztviselői kart.⁸⁴ Ezt megelőzően, június 22-én jelent meg a 6200/1939. M. E. számú kormányrendelet, amely 1939. július 7-étől Kárpátaljai Kormányzói Biztosság közjogi egységben a hegyvidéki rutén lakta területen bevezette a kétnyelvű közigazgatást. A jogszabály 11. §-a előírta: „A kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz”.⁸⁵ Az utóbbi névhasználat gyorsan rögzült, néhány hónap múlva, 1939 őszétől azonban a magyar-orosz helyett újra elterjedt a latin eredetű „rutén” elnevezés, mert Lengyelország német és szovjet katonai lerohanása, majd feldarabolása után, szeptember 27-étől hazánk éppen Kárpátalján határos lett a Szovjetunióval. A magyar kormányzat ezért visszatért a rutén névformához.⁸⁶

Az említett 6200/1939. M. E. számú magyar kormányrendelet, mint alapjogszabály, 1939. július 7-étől 1944 októberéig, Kárpátalja szovjet katonai megszállásáig volt érvényben. Az előbbi kormányrendeletre, mint jogforrásra hivatkoztak a kétnyelvű közigazgatás további elemeit kiépítő belügyi és más szakigazgatás (pénzügyi, mezőgazdasági, iskolaügyi stb.) miniszteri rendeletek. A kárpátaljai hatályú miniszteri rendeleteket két nyelven tette közzé hetenként a terület hivatalos lapja, a *Kárpátaljai Közlöny* / Подкарпатский Вѣстникъ. A kettős nyelvhasználat megvalósítását jelentette az is, hogy a polgári közigazgatás 1939. július 7-i megindulását követő három héten belül sok tízezer példányban 68 különböző iratminta készült magyar és magyar-orosz/rutén nyelven, két hasábon megjelenítve. „A kormányzói biztos melletti külön fordítóosztály működik”.⁸⁷ Nemcsak a kárpátaljai hivatalos közlöny kiadására, hanem a rutén nyelvű hivatalos nyomtatványok, a különféle tájékoztatók és kiadványok gyors és pontos elkészítésére már július végén, Ungváron külön állami nyomdát létesítettek. A kétnyelvű közigazgatás legfontosabb elemei: kétnyelvű (latin és cirill betűs), nyomtatványokkal történő hivatalos ügyintézés és szabad nyelvhasználat; kétnyelvű kinevezési okiratok használatának a bevezetése; kétnyelvű feliratok a középületeken (településtáblák, vasúti állomások, hivatalok, intézmények, iskolák, egyesületek stb.); kétnyelvű postabélyegzők, levelezőlapok, ragjegyek, pénzesutalványok stb.; a rutén nyelv oktatása az óvodáktól az egyetemig; görög katolikus egyházi önkormányzat. A magyar kormányzat támogatásával 1941. január 26-án, Ungváron létrehozták a kétnyelvű Kárpátaljai Tudományos Társaságot – Подкарпатское Общество

⁸³ Kárpátalja tiszaháti, döntően magyarlakta területét Ungvár, Munkács, Beregszász városokkal, amelyek az 1938. november 2-i bécsi döntéssel egyesültek újra Magyarországgal, további hét honatyá képviselte a Magyar Országgyűlésben.

⁸⁴ *Belügyi Közlöny*, 1939. július. 6. (30. szám.), 807-808. old.; MOL. K 774–1939: 10-49., 56. old.

⁸⁵ *Belügyi Közlöny*, 1939. július 6. (30. sz.), 768-773. old. – A magyarorosz (’ухропуський’) népnév a magyarországi ruszin értelmiségek szóhasználatában már a 17. században feltűnt.

⁸⁶ MOL. K 28. 3. tétel. 2-6. old. (1939–L–16 517. számú irat.)

⁸⁷ SÓTONYI Gábor: Kárpátalja közigazgatása. In: Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. Szerk. Mártonffy Károly. Budapest, 1941. 621-622. old.

Наука, amely 1944 végéig összesen 92 tudományos, tudományos-népszerűsítő és szépirodalmi kötetet jelentetett meg rutén nyelven, ezen kívül számos napi, heti és havi lapot, folyóiratot adott ki.⁸⁸

A magyar korszak magyar–rutén/ruszin kétnyelvű kárpátaljai közigazgatásának a vizsgálatára a korábbi szovjet és az ukrán történetírás nem fordított, és jelenleg sem fordít figyelmet. Továbbra is a több évtizedes, előítéletekkel terhes beidegződéseit, főként „a magyar fasiszta megszállás időszakát hangoztatja”. Lásd például a független Ukrajna kikiáltása után négy évvel kiadott, és főként az Ungvári Állami Egyetem „tudós professzorai” által írt művet, amelyet többször idéztünk. Bár a kötet 2. oldalán közölt tartalmi összefoglaló szerint „új felfogás szerint vizsgálták Kárpát-Ukrajna történetét”, ennek ellenére a könyv jól érzékelhetően egyoldalú, a vulgármarxista-leninista szovjet szemlélet egyenes-ágú folytatója. A tárgyilagosság hiányát, a tények tudatos elhallgatását jelzi, hogy a könyv dolgozatunkkal kapcsolatos fejezete meg sem említi a 6200/1939. számú magyar kormányrendeletet, amely Kárpátalján bevezette a kétnyelvű hivatalos magyar és magyar-orosz/rutén nyelvű köz- és szakigazgatást. A szóban forgó fejezet alcíme ezt a korszakot úgy mutatja be, mint „az elnyomás új intézményeinek a megszervezésé”-t.⁸⁹

A könyv egy rövid alfejezetben elemzi Bródy és mások autonómia követeléseit, az ezzel kapcsolatos magyar sajtóvitát, és szól a Kárpátaljai Vajdaság önkormányzatával kapcsolatos törvényjavaslatról is, amelyet 1940. augusztus elején Teleki Pálnak vissza kellett vonnia az Erdély kérdésében feszült magyar–román viszony miatt.⁹⁰ Az ukrán történetírás azt már elhallgatja, hogy Teleki törvényjavaslata törvénybe iktatta volna azt a kétnyelvű közigazgatást, amelyet a többször idézett 6200/1939. számú kormányrendelet már megteremtett. A kétnyelvűséget elrendelő előbbi jogszabály természetes módon továbbra is érvényben maradt Kárpátalja 1944. októberi szovjet katonai megszállásáig. A kétnyelvű feliratokat, valamint a kétnyelvű köz- és szakigazgatás hivatali nyomtatványait a Vörös Hadsereg pusztította el, illetve tiltotta be! A könyv e fejezetének további alfejezetei teljesen elvesznek a részletekben, számos jelentéktelen ügyet felnagyítanak (például valamelyik faluban egyes levonték nem mentek el az oktatásra), és azokat erőteljes antifasiszta harcként ábrázolják. A kötet, a tényeket jelentősen eltúlozva, jogosnak tünteti fel a partizánok tevékenységét.⁹¹ Ez utóbbiak is azt tanúsítják, hogy az ukrán történetírás még napjainkban sem szakított a szovjet történetírás előítéleteivel és beidegződéseivel.⁹² Az 1997-ben kiadott *Ukrajna emlékkönyvében*, a *Kárpátalja a második világháború küszöbén és éveiben* című bevezető fejezet témánkra vonatkozó alcímei: „A horthysta megszállás fojtó szorításában”, „Harc illegalitásban a megszállók ellen”, „Harcba szálltak a népi bosszúállók”,⁹³ azaz a partizánok.

Az ukrán történetírás következetesen a kárpátaljai illegális kommunista mozgalom, majd a

⁸⁸ Kárpátalja újbóli, 1939 és 1944 közötti magyar korszakának kétnyelvű köz- és szakigazgatását főként levéltári források alapján igen részletesen feldolgozta: BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. II. köt. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Nyíregyháza, 2005. 9-58. old.

⁸⁹ Нариси історії Закарпаття. Том II. 1995. стр. 2., 467. (old.)

⁹⁰ Нариси історії Закарпаття. Том II. 1995. стр. 467-473. (old.)

⁹¹ Нариси історії Закарпаття. Том II. 1995. стр. 494-533. (old.)

⁹² Ennek a szemléletnek az alapműve az Ungváron 1973-ban megjelent *Út a boldogság felé*. Kárpátontúl vázlatos története [Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття.⁹²] című kötet, amely 1974-ben díszoklevelet nyert Moszkvában a Szovjet Ismeretterjesztő Társulat országos tudományos-ismeretterjesztő irodalmi pályázatán. A következő évben, 1975-ben Ungváron magyar nyelven is kiadták: *A boldogság felé*. Kárpátontúl vázlatos története. Uzshorod, 1975. Kárpáti Könyvkiadó. A témánkra vonatkozó fejezetcím: „A fasiszta leigázás évei (1939–1944)”, alcímei: „A fasiszta megszállók uralma alatt, 128. old.; A tömeges harc kezdete, 132. old.; Az illegális- és a partizánmozgalom”, 138. old.

⁹³ *Ukrajna Emlékkönyve*. Kárpátontúli terület. 1. (köt.) Szerk. biz. elnöke Kerecsanin, Vaszil M. Ungvár, 1997. Kárpáti Kiadó. 27., 32., 42. old. – A kötet az egy évvel korábbi orosz nyelvű mű magyar fordítása. Az eredeti kötet: Книга памяти Украины. Закарпатская область. [Том.] 1. Ред. колл. председатель Керечанин, Василий М. Ужгород, Издательство „Карпаты”. 1996. стр. 648. E kötetben az idézett alcímek orosz nyelven: В тисках гортисткой оккупации (стр. 27.), Борьба подпольщиков против оккупантов (стр. 32.), Шли в бой народные мстители (стр. 42.)

szovjet repülőgépekről a kárpátaljai hegyekbe ledobott kommunista partizánosztagek kíméletlen üldözéséről beszél. Ezzel igyekezik megalapozni Kárpátalja 1938/1939–1944 közötti „magyar fasiszta okkupációjá”-val kapcsolatos, előítéletekkel terhes, alaptalan vádjait. Miközben a tárgyilagos történészek között közismert, hogy a második világháború idején a genfi konvenciók⁹⁴ a gerillákra (partizánokra) nem vonatkoztak. Azok ugyanis nem számítottak hadviselő félnek, ezért törvényen kívüli helyzetben lévőknek tekintették őket. A genfi konvenciók előbbi cikkelyei a második világháború alatt is érvényesek voltak, és előírták: „tilos méregnek, mérgezett fegyvernek [a] használata, az orgyilkos módra való ölés (...) a békeköveti lobogóval vagy katonai jelvényvel, [az egyen]ruhával való visszaélés”.⁹⁵ Az előbbiekből következik, hogy a második világháború éveiben a Kárpátalján működő, szovjet területről repülőgépeken érkezett s ejtőernyővel ledobott vagy az államhatáron átszivárgott kommunista partizánokkal szembeni legszigorúbb magyar hatósági fellépés – a helyszínen való felkoncolás is! – nem volt büntetett, teljesen jogszerű volt, mert nem sértette meg a genfi konvenciókat. A partizánok idegen, ellenséges erőknek számítottak, akik nem a saját országukban tevékenykedtek. Ugyanez vonatkozik a kárpátaljai helyi ruszin, hucul, ukrán, magyar és zsidó lakosokból verbuválódott csoportokra, vagy személyekre is – akik a gerillákkal korábban is áptak kapcsolatot, vagy azok ejtőernyős ledobása után csatlakoztak hozzájuk –, mert magyar állampolgárként kapcsolódtak be az illegális mozgalomba. Külföldiek, idegen állampolgárok által vezetett, és messzemenően nem a magyar nemzeti érdekeket szem előtt tartó partizáncsoportokhoz álltak, amivel kimerítették a hazaárulás büntetését.

A kommunista szervezkedés másik formája a kémkedés volt. Ezt az illegális tevékenységet az alábbi szellemben ábrázolja a szovjet historiográfia hagyományait töretlenül folytató, mai posztkommunista ukrán történetírás a kárpátaljai antifasiszta harcosokat járasonként és településeként szócikkekben megörökítő, már idézett *Ukrajna emlékkönyve* című sorozat „kárpátontúli” kötetében. „A harc egyik aktív formájaként katonai felderítő és illegális csoportok működtek. 1939 és 1941 júniusa között több csoport kémkedett itt a Szovjetunió javára. Ezek tagjai helyi antifasiszták voltak, akik önkéntesen segítettek a szovjet határőröknek gyűjteni az adatokat a magyar hadseregről és a Kárpátokban épülő erődítményekről. Ezek a csoportok jelentős munkát fejtettek ki a volóci, nagybereznai, ökörmezői, huszti, técsői és rahói járásban.” A Latorca völgyében, Volócon és Munkácson tevékenykedő „csoport azt a feladatot kapta, hogy szerezzék meg Magyarország, illetve Kárpátalja vasúti hálózatának részletes térképét, a vonatok menetrendjét, adatokat gyűjtsenek a határ felé tartó alakulatokról, okmányúrlapokat, tiszti és csendőri egyenruhát szerezzenek”.⁹⁶ A magyar hatóságoknak ezért a helyzetnek megfelelő, a nyugalmat, a törvényes rendet fenntartó külön intézkedéseket kellett hoznia, és felszámolnia az ellenséges, illegális mozgalmakat. A korábbi szovjet-ukrán, és napjaink ukrán történetírása természetesen elhallgatja a „népi bosszúállókkal” kapcsolatos sarkalatos genfi konvenciókat.

Még 2002-ben is az előbbiekhöz hasonló szemléletet képviselt Avgusztin Volosin politikai életrajának a szerzője, O. Misanics: Kárpáti Ukrajnát „a gyűlölet erői több mint öt évre a magyar-fasiszta megszállók kezébe adták”.⁹⁷

Mivel a 6200/1939. számú említett magyar kormányrendelet megvalósította Kárpátalja kétnyelvű köz- és szakigazgatását, Bródy András parlamenti és parlamenten kívüli tevékenysége elsősorban népe politikai megszervezésére, érdekeinek a védelmére, szellemi, gazdasági és szociális felemelésére irányult. Közben a ruszin népnek „egy egészséges népi egységbe” történő

⁹⁴ Genfi katonai konvenciók: így nevezik azokat az egyezményeket, amelyek a svájci kormányok kezdeményezésére, elsősorban a háborúk áldozatainak (sebesültek, betegek, hadifoglyok, polgári lakosság) védelmére jöttek létre a 19. század második felétől a Genfben összehívott nemzetközi konferenciákon. Lényegük a hadviselés szabályainak a rögzítése, mindenekelőtt a „hadviselő fél” fogalmának a meghatározása, amelyet az 1907. évi értekezleten fogadtak el. A Magyar Országgyűlés 1936-ban a genfi egyezményeket törvény formájában Magyarország számára is kötelezőnek nyilvánította ki.

⁹⁵ Révai Nagy Lexikona. IX. kötet. Budapest, 1913. 282. old.

⁹⁶ Ukrajna emlékkönyve. 1997. 32-33. old.

⁹⁷ МИШАНИЧ, Олекса, 2002. стр 26. (old.)

összefogására irányult. Törekvéseinek néhány fontos állomása képviselői éveiből. 1939 augusztusában az előbbieket megvalósítására alapította meg a Ruszin Nemzeti Szövetséget, amely kinyilvánította, hogy nem folytat pártpolitikát. A tömörülés tagjai elsősorban ruszin parlamenti képviselők, valamint ruszin származású közéleti személyiségek voltak.

A Ruszin Országgyűlési Képviselők Klubja nevében, Bródy 1940. július 16-án arra kérte Hóman Bálint (1885–1951) vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy ne szüntessék meg a Bilke községben működő gimnáziumot. Tíz nap múlva, július 31-én Perényi Zsigmond (1870–1946) kárpátaljai kormányzói biztos is támogató választ adott a minisztérium leiratára. Közbenjárására a gimnáziumot nem szüntették meg, az intézmény 1940 szeptemberétől polgári iskolaként működött tovább.⁹⁸ (Csak megjegyezzük: 1938. október 24–27. között, Bródy András kárpátaljai miniszterelnök, egyben iskolaügyi miniszter rendelkezésére költöztették a Beregszászi Gimnázium ruszin osztályait Bilkére.)

A magyar kormányzat nemzet- és nemzetiségpolitikája Kárpátalján gyakran engedékenyebb, megértőbb volt a rutén népcsoport tagjaival, mint a többségi magyarsággal szemben. Ezt mutatta a kisebb-nagyobb politikai vétségek kezelése is, amelyekre a legtöbb esetben csekély büntetéseket szabtak ki. A tárgyalt korszakunkban Horthy Miklós kormányzó, Kárpátalja Magyarországgal történt 1939. márciusi újraegyesülése után a nemzeti megbékélés jegyében több alkalommal hirdetett ki államfői közkegyelmet. Ezért volt eredményes Bródy András 1942. november 26-án tartott parlamenti felszólalása, amikor védelmébe vette a kommunista és az ukrán propaganda által megtévesztett, és államellenes szervezkedésbe keveredett 317 ruszin parasztfiatalt és diákot. A hatóságok leleplezték őket, és a bíróság összesen 300 egynéhány esztendő börtönt rótt ki rájuk. Ez a vonatkozó törvényekhez viszonyítva igen enyhe büntetésnek számított, hiszen fejenként csak kb. egy évet kaptak. Az elítélt ruszin ifjak a cseh hadsereg által 1939 tavaszán, Kárpátalján elhagyott fegyvereit gyűjtötték össze, majd rejtegették és szervezkedtek az államhatalom ellen. Közülük sokan átszöktek az akkori magyar–szovjet határon, „de vissza is jöttek, mert látták, hogy mi van ott – mentegette őket Bródy előbbi parlamenti felszólalásában. – Meggyőződtek arról, hogy ott százszor nyomorúságosabb élet vár rájuk és visszajöttek. (...) Komoly, érett, meggondolt férfi egy sincs közöttük. (...) Én a magas kormánytól amnesztiát kérek minden politikai elítélt részére Kárpátalján.”⁹⁹

Egy hónap múlva, Horthy Miklós kormányzó december 6-án újra amnesztiát gyakorolt, amelyről a Sztojka Sándor görög katolikus püspök által Kállay Miklós (1887–1967) miniszterelnöknek küldött 1942. december 8-i táviratából értesültünk. „Főméltóságú kormányzó urunk magas névnapi amnesztiája a kárpátaljai ruszin szülők százainak szerzett határtalan örömet. Miniszterelnök úrnak (a) jóakarató támogatásáért az egész ruszin nép háláját tolmácsolja Sztojka Sándor munkácsi megyéspüspök”.¹⁰⁰ Az előbbivel kapcsolatos Tomcsányi Vilmos Pál (1880–1959) kárpátaljai kormányzói biztos december 28-án írott levele Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkárhoz. A levélből kiderül, hogy a magyar hatóságok „az ukrán szervezkedés miatt elítélt, majd kegyelemben részesített középiskolai tanulókat”¹⁰¹ is megtévedt fiataloknak tekintették, és ügyüket ennek alapján bírálták el.

Röviddel Magyarország német katonai megszállása után, Jaross Andor (1896–1946) belügyminiszter 1944. március utolsó napjaiban kiadott rendeleteivel sorra feloszlatta a különböző pártokat,¹⁰² de nemzetpolitikai okokból hónapokkal később mégis engedélyezték a Bródy-párt megalakulását. Vincze András altábornagy, Kárpátalja kormányzói biztos, egyben a kárpáti hadműveleti terület kormánybiztosa július 28-án a feliratban közölte Sztójay Döme (1883–1946) miniszterelnökkel: „Bródy András országgyűlési képviselő bejelentette hozzám, hogy a Kárpátaljai

⁹⁸ FEDINEC Csilla, 2002. 359. old.

⁹⁹ Képviselőházi Napló, 1942. XVI. köt. Budapest, 1942. Athenaeum Könyvnyomda. 283–284. old.

¹⁰⁰ MOL. K 28. 96. tétel. 48. old. (1942–D–30 082 számú irat.)

¹⁰¹ MOL. K 28. 115. tétel. 273–274. old. (1944–P–15 424. számú irat.)

¹⁰² КТАЛ– ДАЗО. Фонд / Fond 91. опис / tétel 1. одиниця зберігання номер / ügyiratszám 918. стр. 1–8. (old.)

Ruszinok Autonom Pártja' működését megkezdette". Vincze András a párt, szervezeti felépítéséről is tájékoztatta hivatali felettesét. Központi titkársága Budapesten az Akadémia utca 17., főtitkársága Ungváron a Szent István út 7., a két megyei titkársága Munkácson az Árpád vezér út 20., illetve Huszton a Schmidt utca 12. szám alatt tevékenykedett.¹⁰³

A Vörös Hadsereg közeledésekor, 1944. október derekán Bródy András és Kárpátalja többi parlamenti képviselője, társuk, Demkó Mihály szőlőjében Munkácson, a Pál-hegyen találkoztak. Úgy döntöttek: mivel nem követtek el semmilyen bűnt, nem menekülnek el. A szülőföldjükön maradnak, és az új helyzetben is a legjobb tudásuk szerint szolgálják népüket, a ruszinságot.¹⁰⁴ Bródy ezt követően a családjával – a feleségével és két kisgyermekével – az Ungvártól kb. 12 km-re fekvő Lakárd községbe húzódott, bár a magyar hatóságok felajánlották számára, hogy repülőgéppel Svájcba menekítik. A felesége kérte, hogy éljenek a lehetőséggel, Bródy azt válaszolta: „Nem, én ezt a bűnt nem követem el, nem hagyom el népem és hazám. Nem tettem semmi rosszat, a nemzetemet szolgálom”. Felvette a kapcsolatot az Ungvárt elfoglalt szovjet katonai parancsoksággal, ahol azzal biztatták: „Te csak maradj, nem lesz semmi bántódásod!”¹⁰⁵

A családját biztonságban érezte Lakárd faluban, ahonnan fehér kendővel a kezében lépve az országuóra, gyalog indult el Ungvárra. A város határában egy szovjet harcokcsiból rálöttek, és súlyosan sebesülten a fegyházi kórházba szállították. A Kárpátalját megszállt 4. ukrán front SZMERS alegységének parancsnoka 1944. november 22-én elrendelte Bródy letartóztatását. Csak 13 nap múlva, december 5-én vezették első ízben kihallgatásra.¹⁰⁶ Ezt követően hosszú hónapokon keresztül kihallgatták. A börtönben kegyetlenül megkínózták, a körmét kirángatták. A róla itt készült utolsó fényképe egy meggyötört, szakállas, álmatlanságtól begyulladt szemű, végzetesen elcsigázott öreg férfit ábrázol, tanúsítva a fogság hosszú hónapjainak borzasztó lelki és testi gyötrelmeit.

Bródy ellen 1945. június 12-én emeltek vádat. Bírósági tárgyalásra ekkor még nem került sor, mert ez év október 24-én, Kijevben az ukrán NKVD nyomozati osztálya elrendelte a pótlólagos vádemelést. A volt ruszin miniszterelnök, majd magyar parlamenti képviselő ellen újabb fél év múlva, 1946. május 4. és 25. között folytatta le a pert nyilvános tárgyaláson a Kárpátaljai Területi Népbíróság az Ukrán SZSZK Büntetőtörvénye 54. §-a 4., 6., 10., 11. és 13. cikkelyei alapján. Az ítéletet május 25-én hirdették ki, és Bródyt „népellenes tevékenység, hazaárulás, a magyarok javára folytatott kémkedés, fasiszta bérenc, vatikáni ügynök, amerikai kém” koholt vádakkal, koncepció per keretében golyó általi halállal és teljes vagyonekobzással büntették. A Bródy-perben ítélték el a Magyar Országgyűlés további négy parlamenti képviselőjét is.

Bródy András mártírhalálának az időpontjáról eltérő, egymásnak ellentmondó adatok találhatóak a szakirodalomban. A szerző birtokában lévő, Ungvár Város Végrehajtó Bizottságának Anyakönyvi Hivatala által kiadott két halotti bizonyítvány (kelt 1978. december 7-én, száma I-FM 322849; illetve 1992. január 28-án, száma I-FM 471985) szerint Bródy András 1946. december 7-én szenvedett mártírhalált. Az 1978-as okirat a halál okát és az elhalálozás helyét még nem közölte, az 1992-es kivonat már igen: „golyó általi halál a bíróság ítélete szerint”, a kivégzés helye: Ungvár. Halálának 1946. november 7-i téves adata onnan eredhet, hogy az Ungvári Városi Kommunális Szolgáltatások Hivatala ifjabb Bródy András kérésére 1989. június 30-án, 165. szám alatt igazolást adott ki, amely szerint „édesapja meghalt, és 1946. november 11-én az Ungvár városi Pobeda [Kapos] utcai temetőben temették el”. Az igazolás sajátos „szovjet” irat, amely nem közli a halálozás idejét és helyét, az elhantolását viszont igen. A szerző ezért a két halotti bizonyítvány megegyező, 1946. december 7-i dátumát tekinti a mártírhalál valós időpontjának, amelynek helye Ungvár.¹⁰⁷

¹⁰³ MOL. K 28. 105. tétel. 1944–P–24 450. szám. 106. old.

¹⁰⁴ HORVÁTH Lajos, 2002. 167. old.

¹⁰⁵ ORTUTAY Mária: Minden rendkívüli, sikeres férfi mögött ott áll egy igazi nő. A Bródy-család igaz története. Interjú ifj. Bródy Andrással. – In: *Ruszin Világ / Русинський Світ*, VII. évfolyam. 72. szám, november 2009 / річник VII. число 72., новембер. Стр. 4. old. (Ruszin Világ melléklet * № 59 * Русинський Світ прилога)

¹⁰⁶ RAZGULOV Valerij, 1995. (1. rész), 8. old.

¹⁰⁷ BOTLIK József: A miniszterelnöki bársonyszéktől a börtönig. Bródy András politikai pályája 1938. október – 1939. február közt. In: *Együtt* (Ungvár), 2006. 1. sz. 88-89. old.

Több mint négy évtized múlva a szovjet hatóságok Bródy Andrászt először de facto nem rehabilitálták, 1989-ben csupán „indokolatlanul elítélt személy”-nek nyilvánították, a mentesítésére csak 1993-ban került sor. Ennek ellenére az immár két évtizede független Ukrajna történészei nem szakítottak a szovjet korszak beidegződéseivel, Bródy András politikai pályáját a szovjet korszakbeli szemlélettel teljesen azonosulva, továbbra is megbélyegzik. Tevékenységét, pályáját nem kutatták, ezért életműve napjainkban is szinte ismeretlen. 1945 után – ha egyáltalán szóltak róla –, csak magyar-fasisztának emlegették. Népét, a ruszinságot és a magyarságot meghurcolták, a ruszin identitást hatóságilag betiltották, a sok évszázados ruszin–magyar testvériséget erőszakosan felszámolták. A hatóságok a több évszázados, és az 1944-1945-ös újabb impériumváltásig igen szoros ruszin–magyar szellemi kapcsolatok tényeit is igyekeztek eltüntetni, illetve ukránnak minősíteni és kisajátítani. Kárpátalja 1938/1939 és 1944 közötti újbóli magyar korszakát a korábbi szovjet/ukrán és a jelenlegi ukrán történetírás (mint irtuk) kategorikusan „a fasiszta magyar leigázás éve”-nek minősíti, elsősorban a kommunista szervezkedések, a partizánok, kémcsoportok elleni kemény magyar hatósági fellépésért. Miközben a rutén/ruszin nép – nem utolsó sorban Bródy András tevékenységének is köszönhetően – olyan kétnyelvű önkormányzatot kapott a magyar kormányzattól, amelynek a tizedével is megelégedne napjainkban a kárpátaljai magyarság.

Most visszatérünk Volosin Ágoston pályájának utolsó szakaszára. Amikor a szovjet csapatok Prágához közeledtek, a családtagjai arra kérték, hogy meneküljön velük Nyugatra, amire nem volt hajlandó. Az NKVD először 1945. május 14-én tartóztatta le, ekkor még csak az Ukrán Szabad Egyetem Rektori Hivatalának és az irattárnak a kulcsait vették el tőle, majd szabadon engedték. Másodszor május 21-én fogták el, ekkor Prága Szmihov elnevezésű kerülete egyik házában a pincéjébe zárták. Innen később Moszkvába, a lefortovói börtönbe szállították, ahonnan átvitték a butirszki fegyházba, ahol 52 napot töltött. A vallatások, a fizikai és morális megpróbáltatások következtében 1945. július 19-én elhunyt, életének 72. évében. Nyughelye napjainkban is ismeretlen.¹⁰⁸

Fél évszázados megbélyegzés után, már 1990-1991-ben Kárpáti Ukrajna Szics-gárda veteránkorú túlélői kezdték meg Volosin és rendszere rehabilitálását a Huszt melletti Vörös-mezőn, Ökörmezőn, és Volosin szülőfalujában Kelecsényben tartott megemlékezésekkel.¹⁰⁹ Alig egy évtized múlva, 1999-ben már hivatalosan, egy hétig tartó állami ünneppsorozattal emlékeztek meg Kárpátalján az „önálló kárpátukrán állam” kikiáltásának 60. évfordulójáról. A központi rendezvényt a Huszt melletti Vörös-mezőn tartották, ahol felavatták, majd lelkészek felszentelték az elesett Szics-gárdisták emlékművét. Közben egyes kárpátaljai ukrán történészek (főként az Ungvári Állami Egyetem oktatói) már évek óta, az 1991-től független Ukrajna elődjeként igyekeztek elfogadtatni Avgusztin Volosin országát és rendszerét a kijevi legfelsőbb vezetéssel. A 60. évfordulón emlékkiállítás és tudományos konferenciát rendeztek az ungvári egyetemen. Ungváron és Huszton sportversenyekkel, irodalmi és műsoros estekkel, a témának szentelt színházi előadásokkal ünnepelték a jubileumot.

Ukrajna államelnöke, Leonyid Kucsma 2002. március 15-én kiadott 257. számú ukázából: „Az ukrán államiság megszilárdításáért vívott harcban betöltött kiemelkedő szerepéért Volosin Avgusztin Ivanovicsnak, aki Kárpát-Ukrajna elnöke volt 1939-ben, posztumusz az Ukrajna Hőse címet adományozom, és az Állami Érdemrenddel kitüntetem”.¹¹⁰ A legmagasabb ukrán állami kitüntetés posztumusz odaítélésével megtörtént Volosin és rendszere, a Szics-gárda teljes rehabilitációja. Ettől az évtől kezdve sorra jelennek meg a Volosin életével és munkásságával kapcsolatos könyvek, tanulmányok és más közlések, ezen kívül megsokasodtak a Kárpáti Ukrajnával foglalkozó

¹⁰⁸ МИШАНИЧ, Олекса, 2002. стр. 26-27. (old.)

¹⁰⁹ ВЕГЕШ, Микола М.: 1993., lásd: képmelléklet.

¹¹⁰ A posztumusz kitüntetést facsimilében közli; МИШАНИЧ, Олекса, 2002. стр. 3. (old.)

visszaemlékezések, sajtócikkek is, és vaskos kötetben kiadták Volosin válogatott műveit is.¹¹¹

A Kárpátaljai Megyei Tanács és a Területi Állami Közigazgatás hivatalos napilapja, a *Новини Закарпаття* például 2006-ban a következő címet adta az ünnepségekről szóló tudósításnak: *Kárpáti Ukrajna. Győzelem – az élet árán, és a dicsőséggel övezett feltámadás.*¹¹² Az írásban (mint minden évben) felelevenítették a Szics-gárda hősieles harcát, és Avgusztin Volosin kiemelkedő történelmi szerepét. A Huszt melletti Vörös mezőn álló emlékműnél tartott koszorúzásról így számoltak be: *A mi történelmünk Vörös mezője.*¹¹³ Közben sorra napvilágot láttak a Volosin-féle állam történetét különböző szempontokból feldolgozó művek, és többek között megjelent (az általunk is idézett) O. Misanics tollából Volosin politikai életrajza. Bródy pályájáról eddig nem készült átfogó munka, sem magyar, sem pedig ukrán nyelven.

Miközben mindkettejükben közös, hogy csaknem fél évszázadig megbélyegzettek voltak. Bródy a ruszinsága, Volosin az ukránsága miatt esett áldozatul a kommunista diktatúrának. A sors fintora, hogy Bródy hivatalos rehabilitálási folyamata indult előbb, 1988/1989 fordulóján fia, ifjabb Bródy András kemény, kitartó harcával, az illetékes hatóságokkal szemben. Küzdelme sikerrel járt. Volosin Ágoston személyének igazolására, jóvátételére csak fokozatosan, egy évtized fordulataival került sor. Először az amerikai ukrán emigráció kezdeményezte, majd a Szics-gárda túlélői, rehabilitálási folyamatát az államhatalom végezte el, amelynek csúcsa 2002-ben az Ukrajna Hőse kitüntetés posztumusz adományozása lett. Bródy eközben továbbra is megbélyegzett maradt.

Ruszin vagy ukrán? Tettük fel a kérdést az előadásunk/dolgozatunk elején. Ma már, a 20. század első évtizedének a végén erre nem lehet vagylagos választ adni. Mind Bródy, mind Volosin egyaránt fontos személyiségei mind a magyar, mind az ukrán történelemnek. Mindegyikük a helyi, kárpátaljai szláv lakosság felemelkedéséért küzdött ruszin, illetve ukrán szellemi alapon. Kettős identitásuk, görög katolikus hitük következtében ezért váltak a magyar–ukrán megbékélés sarkalatos, összekötő alakjaivá. Emiatt különösen fontos, hogy az ukrán történetírás végre szakítson az 1938/1939–1944 újbóli kárpátaljai magyar korszak negatív megítélésével, a „fasiszta leigázás évei” idejémmúlt, tudománytalan, előítéletekkel teli szólamával, és Bródy személyének a megbélyegzésével.

¹¹¹ ВОЛОШИН, Августин: Вибрані твори. Ужгород, ВАТ Видавництво „Закарпаття”. 2002. стр. 528. – А kötet 4. oldalán megjelent annotációból idézünk: „Kárpát-Ukrajna elnökének, aki forrón óhajtott a szeretett ukrán népének ’a megtisztelő helyet a civilizált nemzetek családjában’, és úgy értékelte Kárpát-Ukrajnát, mint első lépést az önálló Ukrajna felé”.

¹¹² Карпатська Україна. Подві – ціною в життя і воскресіння овіяне славою. In: *Новини Закарпаття* [Ungvár], 14 березня 2006. [március 14.] стр. 1., 3. (old.) № 33-34. (szám.)

¹¹³ Красне Поле нашої історії. In: *Новини Закарпаття* [Ungvár], 18 березня 2006. [március 18.] стр. 2. (old.) № 35-36. (szám.)

Bródy András és Avgusztin Volosin politikai rehabilitálásának folyamatáról

Ukrajna és Magyarország képviselőinek soron következő, a Kárpát-medencében folytatott nemzetközi együttműködés programja keretein belüli, többek között a közös ukrán-magyar nemzetpolitika múltja és jelene egyes problémás kérdései tanulmányozásával foglalkozó találkozója mindenekelőtt arról tanúskodik, hogy ezek a problémás kérdések mindmáig léteznek, másodsorban pedig arról, hogy a felek által szerzett tapasztalat és elért kölcsönös megértés lehetővé teszi az ehhez hasonló párbeszéd folytatását, reális alapul szolgálva a tudományos és pozitív eredmények eléréséhez országaink érdekében.

Ami pedig a történelmi múltunkból fennmaradt ún. „fehér foltokat” illeti, el kell mondani, hogy az utóbbi két évtized során a kárpátaljai tudományos kutatók, Kárpátalja magyar közössége vezető személyiségei – Dupka György és Dupka Edit, Fodó Sándor, Tóth Mihály, Kovács Miklós, Kiszely Tihamér, Bornemissza Eszter, Dalmay Árpád és mások – részvételével, a megyei állami vezetés és a vidék társadalmának támogatásával nyilvánosságra hozták Ukrajna és Oroszország állami levéltárai korábban szigorúan titkosnak vélt dokumentumainak jelentős részét, ami lehetővé tette az újkori történelem egyes problémás kérdéseinek újszerű megvilágítását.

Ilyen például a Podkarpatszka Rusz – Kárpát-Ukrajna szovjetosításának folyamata: ez a korszak akkor vette kezdetét, amikor a szovjet hadsereg bevonult Kárpátaljára és végbement a területnek a Szovjet-Ukrajnával való, a szovjet politikai vezetés forгатókönyve szerinti „újraegyesülése”. Ugyanezen időszakban kerültek napvilágra az NKVSZ precedens nélküli és tartalmát tekintve brutálisan cinikus akciójának körülményei is, amely során 1944 novemberében-decemberében a vidék magyar és német nemzetiségű férfitársaságának jelentős részét (több mint 30 ezer személyt) fogolytáborokba zártak, ahol többségük a betegségek, éhezés és az embertelen körülmények következtében elpusztult.

Számos dokumentális anyag került publikálásra, amelyek feltárják a szovjet katonai parancsnokság és a helyi hatalmi szervek a helyi német lakosságnak ugyanezen év november-decemberében az NKVSZ-táborokba történő kitelepítését segítő intézkedéseinek lényegét. A deportálást azzal az alaptalan vádra hivatkozva hajtották végre, hogy „valamennyien ellenségesen viseltetnek a Vörös Hadsereggel szemben és kémtevékenységet folytatnak”. Olyan levéltári dokumentumokat kutattak fel és hoztak nyilvánosságra, amelyek feltárják azon helyi német nemzetiségű lakosság maradékának 1944 decemberében – 1945 januárjában végrehajtott ún. mozgósításának és internálásának lényegét, akik egészségi állapotuk szerint alkalmasak voltak munkát végezni a Szovjetunió hátszágában, valamint a SZMERZS katonai felderítés szervei által 1945 januárjában-márciusában végrehajtott katonai hadművelet (a vidék lakosságát, nemzetiségére való tekintet nélkül, tömegesen letartóztatták és izolálták „az NKVSZ speciális táborai” a Donyecki megye Jenakijevo és Horlivka városaiba) anyagait.

Az utóbbi időben a kárpátaljai tudósoknak alkalmuk nyílt Ukrajna Biztonsági Szolgálatára és egyéb állami levéltárakban őrzött, rendkívül fontos dokumentumok tanulmányozására. Ezek fényt derítenek a szovjethatalom szerveinek a Kárpát-Ukrajna kiemelkedő személyiségei elleni megtorló intézkedésekre (a szovjet csapatok kárpátaljai bevonulásától kezdve egészen a Szovjetunió fennállásának utolsó pillanatáig).

A Kárpátaljai Állami Megyei Közigazgatási Hivatal határozatának megfelelően a hivatal szervezői-kiadói osztálya minden évben sajtó alá rendezi azokat a dokumentális kiadványokat, amelyek a vidékünk történelme legdrámaibb korszakával, az 1938–1946-os évekkel foglalkoznak. Ide tartozik például „A történelem által rehabilitáltak” című könyv két

kötete, amely felsorolja a közel 8 ezer rehabilitált kárpátaljai lakos (a szovjet rezsim egykori politikai fogolyai) neveit; az „Ukrajna Emlékkönyve” két kárpátaljai vonatkozású kötete és a többkötetes „Ukrajna gyászkönyve”. E kiadványok tartalmazzák azon kárpátaljaiak ezreinek nevét, akik életüket veszítették a második világháború keleti és nyugati frontjain, a különböző európai országok börtöneiben, táboraiban és gettóiban. Napvilágot látott több, Kárpát-Ukrajna fennállásával kapcsolatos levéltári okmánygyűjtemény is: „Rögös út Ukrajna felé”, „Kárpátaljai szökevények az SzSzSzk-ban. 1939–1941”, „Kárpát-Ukrajna: levéltári dokumentumok és anyagok” stb.

Le kell szögezni, hogy a 30–40-es évek politikai körülményeinek elemzése során, amelyeknek gyakorta tragikus következményei voltak a vidék lakossága számára és nem kerülték el annak egyetlen nemzetiségi közösségét sem, a kárpátaljai kutatók egyetlen alkalommal sem bocsátkoztak a múlt eseményeinek vulgáris, avagy előítéletek által vezérelt megvilágításába, egyes személyeknek nemzetiségi hovatartozásukból eredő becsméréseibe.

Valószínű, hogy a történelmi múlt helyreállításának folyamata objektív és igazságos megközelítésének példaértékű esete a Kárpátalján és Magyarországon jól ismert politikai vezetők – Bródy András, az Autonóm Földműves Szövetség egykori pártvezérének és Avgusztin Volosin, az Ukrán Nemzeti Egyesülés, Kárpát-Ukrajna elnökének – rehabilitációja, akiket a szovjet szervek ítélték el a háború utáni időszakban mint „a nép ellenségeit”. Mindketten a Podkarpatszka Rusz szülöttei, kiemelkedő személyiségek, az általuk irányított politikai pártok tekintélynek örvendő vezetői voltak, akik hazájuk legmagasabb szintű vezetői posztjait töltötték be. Figyelembe véve a lakosság túlnyomó része nyelvi és vallási hasonlóságát, népeiknek a múltban gyökerező szokásait és hagyományait, mindketten törekedtek népük egységének megőrzésére, következetesen harcoltak annak az idegen nyelvű közösségtől való elkülönüléséért. Mindeközben tisztában voltak azzal, hogy a szomszédos országok környezetében lehetetlenné válik népük önálló létezése és annak megőrzése csak az országon belüli autonómia révén érhető el. Teljesítették népükkel szembeni polgári kötelezettségüket. Mindkettőjüknek szinte egy időben azonos sorsuk volt – a szovjethatalom áldozataivá váltak, amely nem kívánta egyiküket sem maga mellett látni, még csak vazallusi minőségében sem. Mint a Podkarpatszka Rusz – Kárpát-Ukrajna egykori politikai tényezőit, nevüket besározta és évtizedekre kikerültek a kollektív emlékezetből.

Az egyetlen dolog, amiben különböztek, az a személyes politikai nézeteik voltak: egyikük ruszofil nézeteket vallott, Magyarországra orientálódva, ugyanis éppen ezzel az országgal hozta összefüggésbe vidéke jövőjét; a másik – ukraínofil volt, aki Németország segítségével remélte biztosítani Kárpát-Ukrajna területi függetlenségét, idővel pedig a majdani független állam szerves részévé tenni a kárpátorosz népet. Az is érthető, miért éppen Németországtól várta a segítséget: abban az időben éppen ez az ország volt Európa legerősebb, legtekintélyesebb állama, amelynek politikai támogatását több ország szerette volna a magáénak tudni, vagy vele esetleg politikai szövetségre lépni. Nem volt kivétel e tekintetben sem Magyarország, sem a Szovjetunió, sem pedig Kárpát-Ukrajna.

Képes volt-e Bródy András előrelátni tetteinek konkrét következményeit, miközben szorgalmazta az „ezeréves történelmi Magyarország” határainak helyreállítását egy politikai szempontokból instabil időben, vagy tisztában volt-e Avgusztin Volosin a Kárpát-Ukrajna egysége megőrzésébe, illetve a független Ukrajna Németország segítségével történő kiépítésébe vetett reményei kétségességével? Retorikus kérdések ezek. Természetesen, visszatekintve megfogalmazhatunk néhány észrevételt Bródy András vagy Avgusztin Volosin politikájával kapcsolatban, de célszerű-e ezt tenni, amennyiben előítéletek nélkül szeretnénk cselekedni – ezt a kérdést már önmagunknak, a kortársaknak kell címezni...

Hőseink tevékenysége értékelésének éppen ez az elvű megközelítése képezte a rehabilitációjukra irányuló intézkedések alapját 1989-ban, még a Szovjetunió fennállása idején. Említést érdemel, hogy abban az időben Bródy András politikai rehabilitációja igen

fontos kérdés volt a vidék társadalma számára. Siker esetén lehetővé tette volna Avgusztin Volosin, de Sztepan Fenciknek, az Orosz Nemzeti-Autonóm Párt vezetőjének, a magyar parlament egykori képviselőjének rehabilitációját is, akit a megyei bíróság 1946. június 3–14-i ítélete értelmében végeztek ki mint „a nép ellenségét”.

Ahhoz, hogy apellálni tudjanak az ügyészségi szerveknél Bródy András rehabilitációja ügyében, meg kellett győződni arról, milyen mértékben volt érdekelve ebben Bródy családja, többek között az akkoriban Budapesten élő fia, András; neki személyesen kellett volna kezdeményezni a jogvédő szerveknél édesapja rehabilitációjának kérdését. A kérdésben több személyes találkozóra is sor került Ungváron.

Ugyanakkor a Bródy rehabilitációjával kapcsolatos intézkedések előzőleg „konzultációk” szintjén az SzSzSzK Legfelsőbb Tanácsának képviselőjére való hivatkozással egyeztetésre kerültek a központi állambiztonsági szervek egyes aleggységeivel: Magyarországon és más szocialista országokba való utazásai során valóban zajlottak megbeszélések e vonatkozásban.

A kívánt siker elérése érdekében, a Bródy ellen indított bűnvádi eljárás négykötetes levéltári aktájának tanulmányozásába bevonták az állambiztonság megyei főosztályának legkiválóbb nyomozóit – V. H. Burinint, O. D. Pohoriljakot, akik J. I. Ratocska, a megyei ügyészség segédjének közreműködésével egy igazolás formájában elkészítették a szükséges következtetéseket ebben az ügyben, ami hivatalos alapjául szolgált az egykori miniszterelnök politikai rehabilitációjának megkezdéséhez.

Annak érdekében, hogy az ügy ügyészségi, többek között a kijevei köztársasági ügyészségen történő áttekintése során elkerüljék a lehetséges „érzelmi töltetet”, valamint az ügy politikai összetevőire való hivatkozást (ugyanis éppen ezeken alapult az 1946 májusában hozott halálos ítélet az egy ügyben szereplő Bródy András, Demkó Mihály és Kricsfalussy-Hrabár Endre ellen), elhatározták, hogy teljes egészében elhatárolódnak ezektől, a Bródy aktájában oly gyakran emlegetett összetevőktől („a kárpát-ukrán nép árulója”, „rágalmazó”, „Budapest ügynöke” stb.) és csak az ügy vezetésére vonatkozó processzuális követelményekre összpontosítanak, amint ahogy azt a törvény is előírja.

Valóban, Bródyt és más személyeket (összesen 7 főt) azzal vádolták, hogy összejátszottak a magyar hatalommal, népellenes törvényeket hoztak, részt vettek a kárpátaljai lakosság elleni megtorló akciókban, antikommunista és szovjetellenes propagandát folytattak. Ezt mind Bródy, mind pedig az ügyben szereplő más személyek is határozottan visszautasították. A bűnvádi eljárás során sem hoztak fel bizonyítékokat, amelyek alátámasztották volna e vádakot. Végeredményben az elítéltek vonatkozásában indított eljárást nyilvánvaló okok miatt a büntény hiányában beszüntették.

Így, például, a bírósági határozatban indokolatlanul, és többek között a törvénnyel ellentétben, leszögezték, hogy a Bródy és a többi elítélt által a Kárpát-Ukrajna területén folytatott „árulói tevékenység” következtében súlyos büntényeket követtek el a vidék lakossága ellen, milliós összegű anyagi kár keletkezett. A bírósági ítéletet nem támasztották alá adatokkal (azok csak a nyomozók spekulációin alapultak), az elítélteket nem hallgatták meg ezzel kapcsolatban. Így, például, nem határozták meg konkrétan, ki, mikor és milyen módon hajtotta végre ezeket a büntényeket és mekkora volt az okozott anyagi kár. Ráadásul, ezeket a részleteket egyáltalán nem tekintették át az előzetes nyomozás során. Mindez együttvéve világosan bizonyította, hogy a bíróság túlhaladta az ügy szereplőinek benyújtott vádakot, megfosztva az elítélteket a védelemre vonatkozó törvényes joguktól. Sőt, a Bródy ügyében elítéltek közül senki nem nyilatkozta, hogy a politikai tevékenységük a Szovjetunió ellen irányult volna.

Az előzetes nyomozás és a bírósági eljárás során meghallgatott 23 tanú igazolta Bródy és a többiek politikai és társadalmi tevékenységét a csehszlovák és a magyar kormány idején, tagságukat az Autonóm Földműves Szövetségben és más pártokban, valamint a magyar

parlament képviselőjeként végzett tevékenységüket. Senki a tanúk közül nem adott olyan közvetlen és konkrét vallomást, amely alátámasztotta volna az elítélteknek a Szovjetunió elleni bűnös tevékenységét. Ellenkezőleg, a tanúk vallomásai és más, az ügyben szereplő anyagok adatai szerint az Autonóm Földműves Szövetség, amelynek közel 7 ezer tagja volt, célul tűzte ki a földművelők életkörülményeinek javítását, a gazdasági kérdések megoldását, Kárpát-Ukrajna kulturális autonómiáját a Csehszlovák Köztársaság, később pedig Magyarország kötelékében. Az Autonóm Földműves Szövetség nem fizikai, hanem ideológiai harcot folytatott politikai opponenseivel, hivatalos párt volt és az országa törvényeinek betartása mellett működött. A Szovjetunió társadalmi és állami rendjének felszámolása nem szerepelt a párt céljai között.

Maga az ítélet azt tükrözi, hogy az ügyben szereplő Bródy András, Demkó Mihály, Kricsfalussy-Hrabár Endre, Bencze György, Ortutay Jenő, Spak Ivan, Mehera és Risko nem konkrét bűntényekért kerültek elítélésre, hanem politikai meggyőződésükért és a társadalomban betöltött szerepükért. Párttagságuk ténye sem számíthatott bűnténynek.

Minden elítéltet azzal vádoltak, hogy ők, mint a magyar parlament képviselői, támogatták a magyar kormányt a Szovjetunió elleni háború kérdésében végrehajtott politikáját, megszavazták a háborús költségvetéseket és a zsidó lakosság ellen irányuló törvényeket. Végeredményben ennek tényét nem igazolták a bírósági eljárás során, a bíróság pedig nem a konkrét tények és bizonyítékok figyelembe vételével hozta meg ítéletét, hanem csak a parlamenti képviselők jogi státusára támaszkodva.

Ugyancsak bizonyítást nyert, hogy a bíróság elegendő indok nélkül ítélte el Bródyt, Demkót, Bencét, Spakot és Meherát a „Podkarpatszki ruszinok népi egyesülése” nevű párt 1944-ben való megszervezéséért, ugyanis ez az epizód az előzetes nyomozás során nem szerepelt vádként és nem képezte a nyomozás tárgyát.

Ezen kívül Demkó törvénytelenül lett elítélve „A földművelői kalendárium” kiadásáért, amelyben állítólag rágalmozó, az SzSzSzK és a Szovjetunió Kommunista Pártja ellen irányuló cikkeket közöltek. A fentebb említett kalendáriumot nem vonták be a vizsgálatba, nem tanulmányozták, az előzetes nyomozás során pedig ezzel kapcsolatban nem vádolták a kiadót.

A bíróság alaptalanul vádolta Kricsfalussy-Hrabárt a szovjethatalom 1919. évi leverésével Erdélyben, valamint azzal, hogy 1930-ban Horthy kormányzó védelmének élén állt, csendőrségi részlegeket hozott létre, részt vett a kommunisták, „a kárpát-ukrán nép patriótái” üldözésében, szárnysegédi posztot töltött be, részt vett a Ruszin-Magyar Párt szervezésében, a költségvetés jóváhagyásában Szovjetunió elleni háború céljaira. Az előzetes nyomozás során Kricsfalussy-Hrabár Endre tevékenységének ezen epizódjai nem szerepeltek a vádiratban és vádlottként sem került felelősségrevonásra. Ily módon bizonyítást nyert, hogy a bíróság túllépte a számára benyújtott vádirat kereteit, amivel durván megsértette a törvényt és a vádlott jogait.

Az ügyirat anyagai nem tértek ki arra sem, hogy Kricsfalussy-Hrabár Endre, miközben 1939-ben csendőrpáncsnoki posztot töltött be, nem követte el azokat a bűntényeket, amelyekkel vádolták a Kárpátaljai megyei bíróság 1946. május 4–25-i ítéletben.

Az ítélet meghozatala során a bíróság nem vette figyelembe azt a körülményt sem, hogy Bródy és az ügyben szereplő többi személy nem voltak a Szovjetunió állampolgárai, így nem tartoztak a szovjet bíróság joghatósága alá. Kricsfalussy-Hrabár letartóztatásáig magyar állampolgár volt, Budapesten élt és felelősségrevonása a magyar hatóság kompetenciájába tartozott volna.

Ezeket a következtetéseket tartalmazta az az 1989. november 9-i keltezésű igazolás, amely alapját képezte a Bródy és a vele egy bünvádi eljárásban szereplő más személyek rehabilitációs ügyének.

Összességében véve a kárpátaljai megyei bíróság nem számolt több olyan tényezővel, amelyek felhasználhatóak lettek volna az elítéltek ítéletének enyhítésénél, sőt, figyelembe sem vette azokat. Példának okáért azt a tényt, hogy 1944 októberének elejétől Bródy András és Demkó Mihály aktívan együttműködtek Olekszandr Tkankónak a perecsenyi járásban működő partizáncsoportjával; hogy éppen Bródynak köszönhetően sikerült megóvni a megsemmisítéstől számos ipari és gazdasági objektumot, kórházat és a vidéken működő erőművet; hogy az ő közbenjárása révén nem telepítették ki az ipari kádereket és szakképzett munkaerőgárdát. A partizánügynökökkel együttműködve Bródy hozzájárult a magyar parancsnokságnak a Népi Gárda létrehozására irányuló elképezései megvalósításának semlegesítéséhez, ugyanis éppen a gárda feladata lett volna a partizánok elleni harc. Egy hónapon át Bródy látta el Tkanko partizáncsapatát élelmiszerrel, felszereléssel, eszközökkel.

Bár Bródy hivatalos rehabilitációjára csak 1991-ben került sor, az e cél elérése érdekében 1989-ben indított intézkedéssorozat, a köztársasági ügyészség a nyomozás felügyeletével megbízott osztályvezetőjének kényszerű bocsánatkérése az ide vonatkozó határozat meghozatala közben tanúsított huzavona miatt 1990 decemberében – mindezek a tények bizonyítékkal szolgáltak Ukrajna demokratikus fejlődése visszafordíthatatlanságára, valamint felgyorsították a szovjet totalitárius rezsim bukását.

Míg Bródy és Demkó tragikus sorsa ismertté vált egyből a bírósági per után, Sz. Boreckijről és H. Csekanról, a Zsivij Sztruminy („Élő folyam”) illegalitásban működő csoport tagjairól, akik közvetítőként szerepeltek köztük és a partizáncsoport között, a nyilvánosság csak a 90-es évek végén, rehabilitációjuk után szerezhette tudomást, mint olyanokról, akiket az NKVSZ szervei ítélték el Bródyval és társaival szinte egy időben. Homály fedi I. Kercsa, a Zsivij Sztruminy egy másik tagja hirtelen halálának körülményeit. A csapat egyetlen tagja, akinek sikerült elkerülni a megtorlásokat, Olekszandr Hrabar volt, aki idejében emigrált Csehszlovákiába.

Ami pedig az 1945. május 15-én Prágában a SZMERZS szervei által letartóztatott és ugyanazon év júliusában a moszkvai Lefortovói börtönben, a nyomozás során elhunyt Avgusztin Volosint illeti, az ő rehabilitációjára csak 1991 szeptemberében került sor.

A Rongyos Gárda harcai Kárpátalján 1938-ban

I. időszak (október 5-9.): Felvonulás, területelárasztás , propaganda

1938. október 5-én 20 órakor alakult meg Vásárosnaményban a bevetésre szánt szabadcsapat, közismert nevén a Rongyos Gárda, a Szigetváry-féle „S” csoport¹ parancsnoksága, amely hamarosan „Előd” zászlóalj néven működött.² Az „S” csoport előljáró parancsnoksága a vezérkari tisztek által vezetett „Aba” csoport volt. Három szálláscsoportot állítottak fel: 1. Gergelyi, vitéz dr. Héjjas Iván alparancsnoksága alatt, valamint a 2. Vásárosnaményi, Temessy József alparancsnoksága alatt, a 3. Mezőtarján.³ Az 1. szálláscsoport részei: 1., 2., 5., 6. számú járőr és az 1. század. A 2. szálláscsoportot a 7., 8., 9. számú járőr és a 2., 3., 4. század alkotta, Tarpán pedig a 3. és a 4. számú járőr lett elszállásolva.

Az „S” tevékenységét közvetlenül irányító Stefán Valér vezérkari százados már október 5-én megkezdte a határszakasz felderítését. Tarpa és Muzsaly között talált egy rést, melyen keresztül át lehet lépni a határt. E határszakaszon ugyanis a cseh erődvonaltól még nem volt kiépítve, és e szakasz védelmére rendelt, főleg szudétanémetekből álló legénységet megbízhatatlanságuk miatt fokozatosan kivonták a határszolgálatból.

A magyar parancsnokság elképzelése az volt, hogy 10-12 főből álló járőröket dobjanak át éjszakánként a határon. Így könnyebb az átjutás, kárpátaljai területen kisebb feltűnést keltve, hatékonyabban tudnak működni. A kis csoportok, ha kell, a túlerő elől könnyebben el tudnak menekülni, ezáltal kisebb az esélye annak is, hogy fogságba esnek, s leleplezik a magyar terveket. Az átdobott csapatok feladata a zavarkeltés volt: cseh járőrökre támadni, robbantásokkal kárt tenni az infrastruktúrában, cseh ellenes röpiratok terjesztése, és persze tagokat toborozni a magyar ügy érdekében, majd az előzetesen megbeszélt útvonalon, Lengyelország felé elhagyni Kárpátalját. Tudniillik a magyar vállalkozással párhuzamosan a lengyelek is aktív szerepet játszottak, több szabadcsapatot állítottak fel és küldtek bevetésre.

Az első napon kb. 200 fő gyűlt össze.⁴ Felállt a Héjjas Iván tartalékos százados vezette „H” csoport is. Ők voltak az elsők, akik beöltöztek. Az első csoport október 6-án éjszaka lépte át a határt. Ezt követően a tarpai részen szakadatlanul folytak a vállalkozások. A csoportok tagjai géppisztolyt, töltényt és kézigranátokat, valamint robbanóanyagot, sebkötözőt, műszaki eszközöket (lámpa, drótvágó, tájoló), kötelet, továbbá két napra való élelmet, vásárláshoz cseh koronát vittek magukkal. Igazolványként egy-egy miniatűr szentképet kaptak, a feladat végrehajtása után ezzel kellett jelentkezniük a lengyel határon.⁵ Ebben az időszakban csak kisebb, ún. surranó járőrök lépték át a határt, a nagyobb vállalkozásokat későbbre tervezték.⁶

Az 1. és a 2. járőr 6-ról 7-re virradó éjszaka minden gond nélkül jutott át. Az 1. járőr vezetője ifj. Kassakürthy Pál főhadnagy, míg a 2. járőrét Kassakürthy Károly zászlós volt. A járőrök feladata szerint a Munkáctól keletre fekvő rutén területeken észak felé haladva erős propagandatevékenységet kell folytatni, röpcédulákat osztogatni. Világosítsák fel a ruténeket és izgassák fel őket a csehek ellen, hangoztassák a rutén autonómia államot.⁷ A parancs külön

¹ A titoktartás érdekében az újjászervezett Rongyos Gárdát alig 100 napos működése alatt „Aba” és „S” csoport, „Előd” zászlóalj, Időjelző szolgálat, Térképhelyesbítő Igazgatóság és Műszak Iroda elnevezések mögé rejtették.

² HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 3. és HL – *Csima János*: Adalékok a Horthy-hadsereg (TGY) (i. m. 43. j.) 25.

³ *Mester Kálmán*: A felvidéki szabadságharc története (szerző kiadása, Budapest, 1940.) 28.

⁴ HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 3.

⁵ *Móricz Kálmán*: Kárpátalja sorsfordulói (Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001.) 69.

⁶ HL – *Csima*: Adalékok a Horthy-hadsereg (TGY) (i. m. 43. j.) 25.

⁷ HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 48.

kitér arra is, hogy a zsidó lakosságot semmilyen atrocitás nem érheti. A járőröknek lehetőleg éjjel kell tevékenykedni, míg napközben megbújva, a fegyveres összecsapást kerülve kell meghúznia magát, ugyanis fegyvert csak önvédelem céljára használhat. A két járőr már október 7-én a határon túl kényszerűségből egyesült, ugyanis 8 főt gyávaság, 2-t pedig betegség miatt elvesztettek. Az így megmaradt 12 fő azonban tovább haladt a feladat adta útvonalon.⁸ A csoport már másnap, 8-án Beregújfalunál tűzharcba keveredett a cseh csendőrökkel. Ezt követően többször is sor került ilyen tűzharcokra október 12-én és 13-án is nagyobb számú csendőr és katona egységeket sikerült visszaverniük és megszökniük. Október 12-én Szolyva közelében a járőr tagjai az útjuk során sikeres robbantást hajtottak végre egy iparvasút ellen. Ekkorra már nagyszámú karhatalmi erő üldözte a magyar alakulatot. A menekülést könnyítendő a csoport a fegyvereinek nagy részét megbízható rutén favágóknál hagyta, majd 18-án az esti órákban Felsőverecke térségében, veszteség nélkül átlépte a cseh-lengyel határt.

A 3. és a 4. számú járőr október 7-én 22 óra 30 perckor indult el a Tarpa melletti Károlyi-tanyáról, és éjfél után, lövés nélkül lépték át a határt. Nem sokkal utánuk elindult az 5. és a 6. járőr is, akiknek 1 óra 30 perckor sikerült az átjutás. E csapatok feladata megegyezett a már Kárpátalján tevékenykedő 1. és 2. járőrökével.

Az Obis Gyula vezette, vele együtt 9 tagú 3. számú járőr Beregszászt kikerülve Beregújfaluban, majd továbbhaladva a Munkácstól délkeletre, keletre fekvő falvakban fejtett ki propagandatevékenységet.⁹ 13-án érték el Szolyvát, mivel azonban azt a hírt kapták, hogy a települést katonaság szállta meg, az erdőben éjszakáztak. Itt Szolyvánál csatlakozott hozzájuk a Munkácsnál szétvert Prém-csoport 4 elmenekült tagja.¹⁰ Másnap Galambosig jutottak, azonban már itt sem mertek kijönni az erdőből, kivéve az egykori Prém-csoport két tagját, akik megkísérelték a Latorcán való átkelést. E két embert azonban a csehek elfogták, agyba-főbe verték, és megbilincselve elszállították.¹¹ A fenyegetés miatt a járőr négy napon keresztül a hegyekben, az erdőben dolgozó famunkások között fejtett ki propagandát. Az itt tartózkodás ideje alatt azonban az egész alakulat éhezett, hiszen lehetetlen volt az élelmiszer-beszerzés. Október 19-én érkeztek meg Volócra, amely településen szintén nagy volt a cseh katonaság száma. Itt már az Obis-csoport sem tudta elkerülni a fegyveres összecsapást. Valószínűleg áruulás következtében, a település katonasága tudomást szerzett a magyar fegyverek otlétéről, és egy erős alakulatot küldött ki az elfogásukra.¹² A negyedórás ütközetet követően a járőr a túlerővel szemben keleti irányba elmenekült, majd erős meneteléssel 20-án éjfélkor elérte a lengyel határt.

A Vinczek Jenő vezette 8 fős 4. számú járőr feladatát nem tudta teljesíteni. Ugyanis lassú előrejutása miatt még Beregszásztól délre, a Vérke folyó előtt rávirradt a hajnal, így feltűnés nélkül azon már nem tudott átkelni. Vinczek a helyzetet mérlegelve a visszatérés mellett döntött. A járőr a fegyvereit és rőpcéduláit a mezőre munkára érkezők között szétosztotta, és október 9-én, a hajnali órákban a tarpai résen át hazatért.¹³

A Dénesfay-Dinich Győző parancsnoksága alatt álló 15 tagú 5., valamint az Iványi Pál hadnagy vezette 13 tagú 6. járőr csaknem az előttük induló egységekkel egy időben lépte át a határt. A két járőr minden gond nélkül jutott át, majd ezt követően Nagymuzsaly határában húzták meg magukat. Feladatuk: Munkácsot északról megkerülve, Antalóc fölött Ungvár és Perecseny között propagandát végrehajtani.¹⁴ A két járőr október 9-én délután egyesült,

⁸ Uo. 4.

⁹ HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 58-61.

¹⁰ Uo. 58-59.

¹¹ Uo. 60.

¹² Uo. 58.

¹³ Uo. 5.

¹⁴ Uo. 63.

ugyanis Iványi hadnagy több emberével Beregszászra ment élelmiszer beszerzésére, onnan azonban már nem tértek vissza. Ekkorra már a csehek az előző csoportok tevékenysége miatt állandó készültségben voltak, ennek következtében egyre nehezebben lehetett mozogni Kárpátalján.

Az egyesült járőr a Kígyós-Nagylucska menetvonalon fejtett ki propagandát (Makkosjánosi, Gát, Gorond, Mezőterebes községekben), majd 13-án reggel érkezett meg Nagygejőc alá. A járőr parancsnoka élelmiszer beszerzése végett a faluba ment, azonban a csendőrség tudomást szerzett a jelenlétéről és menekülni kényszerült. A katonaság esetleges támadásától is tartva, az egész csoport az erőbe menekült, és erőltetett menetben Antalóc felé indult. 15-én hajnalban Antalócra ért. Ez a község is már meg volt szállva, a cseh katonaság nagy erővel kereste a rongyosokat. 16-án a hegyekben tovább folytatta útját Turjavágás és Poroskó érintésével. Itt azonban egy cseh repülőgép észrevehette őket, hiszen Szalay Márton zászlós beszámolója szerint ettől kezdve egész a lengyel határig állandóan repülőgépek keringtek a fejük felett.¹⁵ A 16-án 11 órakor érkeztek meg Mokrára, az állandó csendőri üldözés miatt kifáradva, élelem nélkül, négy súlyos beteggel. Innen is tovább kellett menekülni, ugyanis egy kereskedő értesítette a csendőröket. Vezető és megfelelő térképek hiányában a járőr csak az iránytűre támaszkodva bolyongott a hegyekben, többször abban a tudatban, hogy már lengyel területre értek.

A sok-sok nehézség közepette a fegyveres összecsapást egészen 18-áig sikerült elkerülniük, amikor is Havasköz térségében cseh katonákba ütköztek. Az amúgy is szétszórtan menekülő csoport a tüzelés alatt az erdő sűrűjében még inkább szétesett, úgy, hogy csak 12 ember tudta kivonni magát az ütközetből, a többiek eltűntek.¹⁶ A megmaradt 12 főből Dénesfay-Dinich vezetésével 8 fő csoportban, míg 4 fő egyenként folytatta az útját. Másnap e 8 fő a határ közelében újabb cseh fegyveres alakulatba ütközött. A tűzharcban egy magyar odaveszett, a járőr megmaradt tagjai szétszaladtak, elvesztették egymást, és egyenként indultak el a lengyel határ felé. A járőr életben maradt tagjai 20-23. között lépték át a cseh-lengyel határt.¹⁷ Az egyesített járőr 14 tagja esett el a csehekkel vívott tűzharcokban. Működésük azonban igen eredményes és hasznos volt, mert Kígyóstól kezdve csaknem 250 kilométer vonal mentén olyan területen fejtettek ki propagandát, ahol előttük ezzel a céllal nem járt senki.¹⁸

Október 8-án a hírszerzéstől beérkezett jelentések arra mutattak, hogy nagyobb arányú cseh vasúti csapatszállítás folyik Beregszász irányába. Stefán arra a következtetésre jutott, hogy a csehek észlelték a tarpai áttételt, és a rés lezárására készülnek. Így Stefán elhatározta, hogy 8-áról 9-ére virradó éjjelén a Bátyú–Nagyszöllős vasútvonalnak Benénél és Bátyúnál történő megszakításával egyidejűleg a még fennálló résen át, amit még lehet, átesz a határon.¹⁹ E terv megvalósítását nehezítette, hogy a bevetendő csapatok felfegyverzése és kiképzése még nem fejeződött be, valamint Stefán Valérnak engedélye sem volt nagyobb egységek áttételére. Elgondolása szerint a Tarpához közel fekvő benei hidat, amelyet géppuskával ellátott állandó őrség védett, az eddigiekhez hasonló, de hidrobbantó részleggel kiegészített járőrt vet be.²⁰ Ezzel szemben nehezebb feladat volt a bátyúi robbantás kivitelezése, hiszen a Beregszász és Bátyú között zárt cseh határerődítések helyezkedtek el. Így ez irányban csak kis járőrök voltak bevethetők, akik Mezőkaszonyba bejutva, robbantás után azonnal visszatérnek.

¹⁵ Uo. 73.

¹⁶ HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 63.

¹⁷ Uo. 65.

¹⁸ *Mester*: A felvidéki szabadságharc (i. m. 60. j.) 46.

¹⁹ HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 5.

²⁰ Uo. 5.

A tervnek megfelelően október 8-án délután megtörtént a 7., a 8. és a 9. számú járőr felszerelése és kioktatása. A Kémery Nagy Imre tartalékos hadnagy parancsnoksága alatt álló 7. számú járőr 8-áról 9-ére virradó éjszaka surrant át a határon. E járőr feladata volt a Bene melletti, Borzsaván átívelő vasúti híd felrobbantása. Az utasításnak megfelelően 9-én éjfélkor megrohanta a hidat és lelőtték az őrszemet. A beosztott robbantók géppuskatűzben szerelve helyezték el a robbantóanyagot. A robbantás megtörtént, a híd a keleti oldalán, még az áthidalás szárazföldi része felett megszakadt.²¹ E megszakítás október 14-ig tartó forgalomkiesést eredményezett. Kémery ezután a két karpaszományos önkéntes robbantót Tarpára visszaküldte, s járőrével a feladat szabta útvonalon haladva, fegyvereit a lakosságnak leadva, október 15-én lépett lengyel területre.²²

Körtvélyessy Körner Ferenc főhadnagy 8. és Szathmáry Király Ádám főhadnagy 9. számú „robbantó” járőrei 8-án éjfélkor feltűnés nélkül jutottak át a határon. A parancsnak megfelelően Mezőkaszony mellett meghúzták magukat, és megfigyelték a vasútvonal őrszolgálatát. Az éj folyamán mind a két járőr 3-3 helyen sikerrel robbantotta fel a vasútvonalat, és még aznap éjjel veszteség nélkül visszatért magyar területre.²³

Az október 5. és 9. között áttett 7 terület-elárasztó járőr (70 fő) feladatát 11 % véres és 1,8 % fogolyvesztéssel hajtotta végre.²⁴ Lengyelországba 48 fő (74 %) jutott át, míg Magyarországra visszajött, mint hasznavehetetlen 8 fő, mint beteg, 2 fő (13 %).²⁵

II. időszak (október 9-13.): Megrohanó erők bevetése

Október 9-én a befutott hírszerzési és felderítési jelentések alapján Stefán Valér százados arra a következtetésre jutott, hogy nagyobb kötelékek bevetésével megrohanható és elfoglalható mind Beregszász, mind Munkács. Információi szerint egyrészt a szudétanémetek leszerelésével jelentősen meggyengültek a cseh határvédelmi erők, másrészt délelőtt jelentkezett nála egy beregszászi kiküldött, akinek az elmondása alapján a városban 150 magyar nemzetiségű lakos felfegyverkezve áll, készen arra, hogy megrohanás esetén támogassa a magyar csapatokat.²⁶ Továbbra is fennállt annak a veszélye, hogy a csehek mielőbb teljes határozatot vezetnek be, lezárva a tarpai rést is. Stefán terve alapján előbb a határ melletti Beregszászt kell bevenni, majd csak ezután következhet Munkács ostroma. Ennek végrehajtása érdekében egyidejűleg két századot kell áttenni, míg az egyik Beregszászt támadja, addig a másik megindul Munkács ellen. Ebből eredően Stefán százados akként határozott, hogy a 7., 8. és 9. számú robbantó járőrök rombolásaival egy egyidejűen 9-én a rendelkezésre álló két századot átteszi, és az egyiket Munkács, a másikat Beregszász mögé tolva, ezek megrohanására beveti.²⁷

Az 1. századot a „H” csoport állította ki 2 tiszt és 96 fő legénységgel, Prém József tartalékos főhadnagy vezetésével, míg a 2. századot a lövész zászlóaljából vezényelt legénységből az „S” csoport állította ki. A 152 fős 2. század parancsnoka Iván Imre tartalékos főhadnagy volt. „A parancs: Irány Beregszász, Munkács, azok megrohanandók, birtokba veendőek, utána ha lehet, Ungvár.”²⁸ Az 1. századnak 9-én éjjel kellett átcsúszni a tarpai résen, majd Munkács alá vonulni és elfoglalni a várost. A sikeres támadást követően Ungvárra kellett menni, azt ugyancsak megrohanni. Sikertelen akció esetén azonban, a terület-elárasztó járőrökhöz hasonlóan észak felé kellett elhagynia Kárpátalját. A 2. század feladata volt Beregszász elfoglalása. A terv alapján az 1. századot követve kell a határt átlépnie, majd 11-

²¹ Uo. 6.

²² Uo. 6.

²³ Uo. 75-76.

²⁴ HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 6.

²⁵ Uo. 6.

²⁶ Uo. 7.

²⁷ Uo. 7.

²⁸ MOL K 429 – Kozma Miklós iratai, 112. doboz (28. csomó) 73.

én megrohannia a várost. Ha nem tudja tartani, Asztély irányában törjön át magyar területre.²⁹ Kozma Miklósnak Stefán ezen elhatározásáról nem volt tudomása, Naplójában aggodalmát fejezte ki a váratlan elhatározásáért.³⁰

Az eligazítást követően az 1. század 22 óra 20 perckor, míg a 2. század 23 óra 30 perckor indult meg. Stefán a tarpai Nagy-hegyre ment föl az álló figyelő járórhöz, és innen észlelte a pontban éjfélkor, a 7., 8. és 9. számú járőrök által végrehajtott robbantásokat, valamint azt is, hogy az 1. és a 2. századok lövés nélkül jutnak előre.³¹ A határátlépés végrehajtását azonban a 2. század nem tudta végrehajtani, 45 fő lemaradt és eltévedt. E 45 ember visszafordult Tarpára, ezzel a 2. század ereje 107 főre csökkent.³² Stefán értékelése alapján e század még így is el tudja látni a feladatát, ezért visszarendelése a határon túlról nem látszott célszerűnek.

Másnap az első két századot erősítésként még további kettő követte. „*A harmadik század Bukovinszky tartalékos hadnagy 64 emberrel, a negyedik Somogyi tartalékos hadnagy 101 emberrel parancsot kap: irány ugyanaz az útvonal, mint tegnap – Beregszász, Munkács. Igyekezzenek a két tegnap átlépett századot beérni, támadják meg együtt Beregszászt.*”³³

A Prém József vezette 1. század összeütközés nélkül ment át a határon. Már kis távolságra a határtól megkezdte a távíró és távbeszélő vezetékek rongálását.³⁴ A század távoli lövések és robbantások zaja közepette Nagyborzsováig menetelt, útja során senkivel sem találkozott. 6 óra 30 perckor hosszabb megállás után átkeltek a Vérke patak hídján és a vasútvonalon.³⁵ Ekkor Prém főhadnagy parancsot adott a borzsovai vasútállomás rongálására, mely feladatra Gyulay Molnár Ferenc hadnagy parancsnoksága alatt 8 önkéntes lett kijelölve. A század többi része továbbvonult a Beregszász melletti Szőlőhegyre, ahol meghúzták magukat. Gyulay Molnár csoportja az állomáson egy indulásra kész, kivilágított katonai vonatot talált, amelynek mintegy 250 főnyi utasa szabadságról bevonuló katona volt. Lelőtték az ellenszegülő állomásfőnököt és egy cseh katonát.³⁶ Lefegyverezték a cseh tiszteket és a csendőrséget, és hozzájuk való csatlakozásra bírtak pár magyar és ruszin nemzetiségű embert. A rongyosok a katonákat szabadon engedték, majd a mozdonyt a szerelvényről lekapcsolva elvontatták az állomás épületétől kb. 200 méterre, azt felrobbantották, az állomás berendezését pedig összetörték.³⁷ Ez a robbantás ugyanakkor felesleges volt, hiszen a vasúti közlekedést éjfélkor Kémery Nagy járőrcsapata már megszakította.

Az előzetes tervben nem szereplő borzsovai akció azonban sokba került Prém századának, ugyanis felfedte magát. A csehek katonai összevonást hajtottak végre, és megkezdtek a század üldözését. A nap folyamán többször megváltoztatták Beregszász és Nagymuzsaly között lévő szálláshelyüket, és a délutáni tiszti gyűlésen a cseh csapatmozgásokat észlelve, szóba került a Magyarországra történő visszavonulás kérdése is. Azonban Prémék arra az elhatározásra jutottak, hogy megmaradnak a kapott parancsnál, és 18 óra tájékában megindultak Munkács felé.³⁸ Ezen menet alatt sem találkoztak senkivel, majd másnap, október 11-én a kora reggeli órákban a Szernye-mocsáron át érkeztek meg a Dercen és Fornos között fekvő erdőbe. A falvakban gyorsan híre ment a magyar csapatok megjelenésének,

²⁹ HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 8.

³⁰ MOL K 429 – Kozma Miklós iratai, 112. doboz (28. csomó) 73.

³¹ HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 8.

³² HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 8.

³³ MOL K 429 – Kozma Miklós iratai, 112. doboz (28. csomó) 74.

³⁴ HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 40.

³⁵ Uo. 40.

³⁶ Uo. 41.

³⁷ *Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. – Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918-1945 (Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék – Veszprémi Egyetem Tanárképző Kar, Nyíregyháza, 2005.)* 248. és HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 41.

³⁸ HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 41.

tovább már nem lehetett bujkálni. 15 óra tájt meg is érkeztek a cseh katonák és csendőrök, hogy bekerítsék a magyar csapatokat. A derceni jegyző tanúsága szerint a cseh csapatok ereje az alábbi volt: 200-300 fő kerékpáros, egy vegyes harcokosi szakasz (Ungvárról ide irányítva), kb. 10 főből álló ungvári nyomozó csendőr osztag, 15 fős beregszászi csendőrség, valamint kerepecsi és gáti csendőrök.³⁹ A csehek tankokkal és tüzérséggel kezdték el löni a magyar csapatokat. Prém a bekerítés elkerülése végett elrendelte a még szabadnak látszó keleti irányban történő elvonulást. A gyors riadóztatás és indulás miatt a század több kisebb, 4-8 fős csoportra esett szét. A század egy részének harc nélkül sikerült elmenekülni, míg a többi tagja a sötétedés beálltáig küzdött a túlerővel szemben.

A derceni ütközetben a század 15 fője és a hozzá csatlakozott egy ruszin személy esett el. Menekülés közben Lengyelországot 6 főnek sikerült elérnie, míg Magyarországra 22-en tértek vissza.⁴⁰ A század 19 tagja bujdosott, majd került elő a felvidéki bevonuláskor, míg a század nagyobb része, 40 tagja fogságba esett.⁴¹

Az Iván Imre vezette 2. század sikertelenül próbálkozott a határátlépéssel. Ennek folyamán a század csaknem egyharmada (45 fő) lemart és visszafordult, a többiek az erőben telepedtek le. Eközben Stefán elrendelte a még rendelkezésre álló összes erő bevetését és áttételét. Délutánra Vásárosnaményban el is készült a 3. század (dr. Bukovinszky Péter tart. főhadnagy) 69 fővel és a 4. század (dr. Somogyi Ottó tart. hadnagy) 100 fővel. Azonban e két század eljuttatása Tarpára szállítási eszközök hiányában késlekedést szenvedett. További erősítést jelenthetett volna a Homlok Sándor ezredes által ígért 3 három lövész zászlóalj is, azonban ezen egységek bevetését végül az ezredes leállította.

Mivel az előző napon áttettnek vélt 2. századnak 11-én éjjel kellett Beregszászt megrohannia, és ehhez 11-én készenlétkébe helyezkednie a várostól keletre, így tehát a 3. és a 4. századot a 2. századnak küldendő megerősítésként lehetett tekinteni.⁴² Éppen ezért a 3. századnak még az éjjel utol kellett érnie a 2. századot. Az eligazítást követően a 3. század 21 órakor útnak indult. Éppen e század utolsó szakasza haladt el az embereket kémpróbaszerűen átvizsgáló Stefán százados előtt, amikor (kb. 21 óra 10 perckor) váratlanul megjelent Iván Imre főhadnagy. Azonnal jelentette, hogy százada nem lépte át a határt, mert a határmenti erdőkben a vezetők hibájából a sötétségben eltévedt és az erődök előtti nyílt terephez csak virrasztás után érkezett, azon áthaladni nem tudott.⁴³ Tovább nehezítette Iván dolgát az ivóvíz hiánya is, mert a délelőtti folyamán a Tarpára vízért visszaküldött emberek bort hoztak, a század tagjai lerészegedtek. A főhadnagy elmondta, hogy a rendet helyreállította ugyan, de úgy véli, hogy kellőképpen össze nem szokott százada Beregszász megrohanására nem elég, és ezzel az erővel a nehéz és felelősségteljes feladatot vállalni nem tudja.⁴⁴ Ezalatt a 3. század már megkezdte a határátlépést és az előrenyomulást a 2. vélt gyülekezési helyére, a Beregszásztól keletre fekvő hegyhez.

Stefán Valér, látva Iván Imre kétségbeesését, valamint hozzá nem értését, engedélyt kért Homlok ezredestől, hogy mind a három századot ő maga vezethesse át a határon. Ezt azonban Homlok elutasította, és az utasítás szerint Ivánnak rangidős és vitéz hadviselt tisztként előre kell mennie és Bukovinszkytól átvennie a 3. század parancsnokságát. Ezután vezesse az erdőben fekvő 2 századon át, vigye az élre, csatolja hozzá a 2 századot és ekképp megerősödve, e két századdal hajtsa végre az eredeti feladatát.⁴⁵ Ennek szellemében Iván főhadnagy 21 óra 15 perckor a 3. század után indult. 21 óra 30 perckor érkezett be Tarpára a

³⁹ Uo. 44.

⁴⁰ Uo. 9., 45.

⁴¹ Uo. 45.

⁴² Uo. 10.

⁴³ Uo. 11.

⁴⁴ Uo. 11.

⁴⁵ HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 11.

Somogyi Ottó hadnagy vezette 4. század, melynek eligazítása azonnal elkezdődött. Feladatának lényege: „Az egyesített 2. és 3. század mögött haladva, menjen fel a beregszászi hegybe, lépjen érintkezésbe vitéz Iván főhadnaggal. Századával szerepeljen a Beregszászra irányuló támadás fedező csapataként. Ha a megrohanás sikerül, vegyen részt vitéz Iván vezetése alatt a város védelmében, ha nem, vegye fel a visszaverteket és azokat kis egységekbe osztva vonuljon mindig észak felé, a lengyel határ felé.”⁴⁶ A parancs kézhez vétele után Somogyi 21 óra 50 perckor indult el századával, az előző kettő nyomában.

Habár mindhárom század simán átsurrant a határon, a sorozatos vezetői hibák miatt menetvonaluk felborult, elszakadtak egymástól. Ugyanis a gyorsabban mozgó 4. század mikor utolérte a 2.-at, azok egymást ellenségnek nézve lefeküdtek, és igyekeztek egymás kilétét megállapítani. A zavart látva vitéz Iván a 3. századot magára hagyva hátrament, és átvette a 4. század feletti parancsnokságot és elrendelte, hogy a 4. menjen a 2. század elé. E problémáról a 3. század mit sem tudva tovább folytatta a menetelést, ezzel pedig elszakadt a 2. és a 4. századtól. Iván főhadnagy döntésével a parancsban szereplő 3. és 2. század – 4. század csoportosulás helyett egy 4. és 2. század – 3. század csoportosítás alakult ki.⁴⁷

A Bukovinszky főhadnagy vezette 3. század október 11-én, 6 órakor megérkezett a beregszászi hegyre, ahol elrejtőzött és várta Iván főhadnagy 2. és 4. századát. Ivánék 9 óra felé érkeztek meg ide, azonban a parancsnok elveszettnek hitte a 3. századot, és nem küldött ki felderítőt annak megkeresésére. A csapatok az egész napot a hegyen töltötték, egymás helyzetéről mit sem tudva. Iván Imre Beregszász felderítésére nem küldött ki járőröket, ehelyett megelégedett azzal, hogy a szőlőhegyre feljövő muzsalyi és benei lakosoktól, továbbá egy beregszászi erdőkerültől érdeklődjék a város katonai erejét illetően.⁴⁸ A teljesen laikus emberek nagy csapatösszevonásokról, tankokról és nehéztüzérségről számoltak be, mire délutánra vitéz Iván eldöntötte a támadás elejtését és a kelet felé, Lengyelországba való elvonulást. A 2. és a 4. század 12-én hajnali 3 órakor útnak is indult, és 6 órakor érte el Nagymuzsaly fölött a 300-as magaslati pontot. E mozgással a vitéz Iván vezette két század kb. 1 kilométer távolságra megközelítette a 3. századot, amit aztán a véletlennek köszönhetően – a kölcsönös vízkeresés folyamán a századok kiküldött tagjai találkozásakor – megtalált. A 3. század kb. 8-9 óra tájban egyesült. Nem sokkal ezután a Muzsalyról kiküldött három csendőr felfedezte őket, tűzharcban az egyiket lelőtték, a másik kettő pedig sebesülten elmenekült. Iván a bajt észlelve, egyből elrendelte az elvonulást, és elindultak Kovászó felé. A Borzsován átkelve eltévedtek, ugyanis a folyó két ága által kialakított szigeten rekedtek meg, kiderült, hogy vitéz Iván teljesen tájékozatlan, térképet nem tud olvasni.⁴⁹ A főhadnagy főlöszlegesen meneteltette föl-le zászlóalját, majd egyfolytában gázlót és hidat keresve elhagyja csapatát, ami Alsóremetétől délre, a salánki erdő szélén az esti órákban, 18 óra körül megpihent. Az eltűnt parancsnok megkeresésére járőröket küldtek ki, azonban a 13-án hajnali 2-kor visszatérő sem találta meg. A parancsnokságot Kozma László tartalékos hadnagy vette át, és úgy határozott, hogy az erőltetett meneteléstől holtfáradt csapatot beljebb vezeti az erdőben, és ott pihenteti.⁵⁰ Időközben a csehek már repülőgépekkel és szárazföldi csapatokkal keresték a magyar alakulatokat, melyeket meg is találtak. A már délelőtt a csapat táborhelye felett keringő cseh repülőgépek kb. 14 órakor 9 bombát dobtak le az erdőre, melyek a csapattól 500-800 méterre estek le, míg ezzel szinte egy időben a cseh felderítés összetalálkozott a magyar biztosító részekkel.⁵¹ A kiküldött felderítők adatai alapján Kozma úgy értékelte, hogy teljesen körül vannak zárva, a kitörést megkockáztatása pedig csak

⁴⁶ Uo. 11-12.

⁴⁷ Uo. 12.

⁴⁸ Uo. 12., 28.

⁴⁹ Uo. 30.

⁵⁰ Uo. 14.

⁵¹ HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 14., 31.

felesleges vérfürdőt okozna. 17 órakor tiszti gyűlést hívott össze, és ennek véleménye alapján a megadás mellett döntött. A kihirdetett megadási parancsnak a tisztek és a legénység közt sokan ellenszegültek, ezeket azonban a többi fenyegető módon körülvette és elvonulásukat fegyveres fenyegetéssel megakadályozta.⁵² Kozma parlamentereket küldött ki, mire a szemben álló cseh részleg parancsnok altisztje bekiáltott az erdőbe, hogy reggelig nyugodjanak, ne lőjenek, és ha megadják magukat, nem lesz semmi bántódásuk.⁵³ Másnap, október 14-én virradatkor megkezdődött a megadás és fegyverletétel, ami 7 órára be is fejeződött. A tiszteket Tiszaújlakra, majd gépkocsin Munkácsra szállították, míg a legénységet gyalogmenetben kísérték Munkácsra. Később a foglyokat a „Prém-csoport” egykori tagjaival együtt átszállították Illavára.

Salánknál összesen 301 ember tette le a fegyvert, míg 5 fő elmenekült. Vitéz Iván Imre, akinek saját bevallása szerint az eltűnése éjjelen kificamodott, 14-én a fornosi református lelkésznel jelentkezett, Esterházy herceggént mutatkozott be, s a községi bíró segítségével Munkácson és Pozsonyon át tért vissza Magyarországra.⁵⁴

Kozma Miklós aggodalma pedig beigazolódott. A másodikként megindított két századra a csehek már számítottak. A határt megerősítették, és felvették a harcot a magyarokkal. Ezek az összetűzések Magyarországra nézve kellemetlen következményt vontak maguk után. A magyar kormány kénytelen volt német és olasz segítséget kérni az illavai foglyok kiszabadítása érdekében. Korláth Endre, a kárpátaljai Egyesült Magyar Párt nevében járt közben a prágai német követnél ügyükben. Kozma Miklós szerint a csehek túszként tekintették a magyar foglyokat, mint naplójában írta: *„Svatek tábornok felhívta Rauch ügyvédet, a Magyar Nemzeti Párt ungvári ügyészét, hogy az esetben, ha a ruszinszkói felkelés tovább folytatódna, megtizedelteti az elfogott háromszáz magyart. Rauch a közvetítésre nem vállalkozott.”*⁵⁵

Az egyre fokozódó magyar betörések hatására a cseh hatóságok ostromállapotot hirdettek ki Kárpátalja területén, és a tarpai határrest egy csendőrökből és katonákból álló vegyes század október 13-án teljesen lezárta.

III. időszak (október 14 – november 7.): Helyi vállalkozások a saját határvonal mögül

A kudarcokkal járó emberveszteségek arra sarkallták az akció vezetőit, hogy átszervezzék a szabadcsapatok működését. Bebizonyosodott, hogy a lelkesedés és egyéni elszántság nem elegendő. A kiképzetlen, s kizárólag könnyű fegyverekkel ellátott és sebtében felállított, távról irányított kis csoportok nem voltak kellő ellenfelei a helyi terepet is jobban ismerő, s Európa egyik legkiválóbban felszereltnek tartott hadseregének.⁵⁶ Kozma Miklós is levonta a bekövetkezett eseményekről a megfelelő következtetéseket: *„El sem mondhatom, hogy ez a szegényletes esemény, mely előrelátható volt, mennyire bánt. Az első hiba, amit már említettem, hogy teljesíthetetlen feladattal alkalmatlan embereket zárt kötelékben alkalmaztak. A második, hogy sablonosan, személyek ismerete nélkül csupán a tartalékos tiszti rangot nézve választotta ki a parancsnokokat. A harmadik pedig és ez a legnagyobb hiba az, hogy ilyen nehéz feladatra nem való fickókat, ahelyett, hogy hazaküldték volna őket kártyázni, egyáltalában eleresztettek.”*⁵⁷ Azonban, mint írta, a háromszáz fogságba esett rongyos ellenére *„folytatni kell az akciót.”*⁵⁸ Ugyanis az Imrédy Béla miniszterelnökkel

⁵² Uo. 15.

⁵³ Uo. 15.

⁵⁴ Uo. 16.

⁵⁵ MOL K 429 – Kozma Miklós iratai, 112. doboz (28. csomó) 106.

⁵⁶ Páva: Jelentések a Harmadik Birodalomból (i. m. 54. j.) 20.

⁵⁷ MOL K 429 – Kozma Miklós iratai, 112. doboz (28. csomó) 96.

⁵⁸ Uo. 104.

történt megbeszélésen kifejtette, „*hogy semmit sem szabad abbahagyni még akkor sem, ha mindet agyonlövik. Miért tudott elesni Dercennél a Prém század fele? Aki megadja magát lövés nélkül, miért jobb, mint a másik, aki verekszik és miért nem szabad éppen a gyávának meghalnia. Rám, Homlokra és Stefánra vérdíj van kitűzve és tudjuk nagyon jól, hogy embereket küldtek át azért, hogy minket elintézzenek. Aki ebben a partiban játszik, az reszkírozza a bőrét.*”⁵⁹

Az átszervezés a már említett tarpai határlezárás után egyből megkezdődött. A megmaradt 308 főből Héjjas Iván vezetésével egy „harcos hadosztály”, más nevén „Előd zászlóalj” alakult, mely 80 főt számlált.⁶⁰ Alakítottak még egy, az idősebbekből álló segédhadosztályt is Sághy József tartalékos őrnagy vezetésével.⁶¹ A parancsnokságot pedig Tornyospálca községbe telepítették át 16-áról 17-ére virradó éjjel.⁶² Ezt követően már csak a határ mentén szerveztek kisebb akciókat, valamint „*a relatív nyugalom ideje alatt élénkebben dolgoztak hírszolgálatilag.*”⁶³ „*Október 16-a óta kialakult helyzet az, hogy az odaát működő erőink széjjelszórva bár, de alaposan dolgoznak.*”⁶⁴ Határőrsök, határvédelmi bunkerek ellen vezettek kisebb támadásokat, továbbra is fenntartva a nyugtalanságot a széles határszakaszon. A sajtón keresztül Kozma irányításával széleskörű propagandát folytattak külföldön a magyar ügy mellett.

A folyamatos rajtaütések és a határ túloldalán megmaradt kisebb csoportok működésének következtében a csehszlovák oldalon általános idegesség és kapkodás kezdődött. Folyamatosan kisebb-nagyobb csapatrészeket szállítottak össze-vissza, állandóan toldozták-foltozták a határvédelmet, melyre mindenféle fegyveres személyt – csendőröket, rendőröket, polgárőröket – vegyesen hoztak előre.⁶⁵ A cseh tisztek éjszakára nem jöttek ki a határra, hanem hátul, védett helyen gyülekeztek és a legénységet magukra hagyták.⁶⁶ Ezek az akciók elősegítették, hogy a már megkezdett belső propagandát szabadabban lehetett folytatni, hiszen a belső területekről a csehek folyamatosan vontak el csapatrészeket a határ megerősítése érdekében. Az „Aba” csoport parancsnokság Stefán Valér századosnak október 18-án adta meg az engedélyt a helyi vállalkozások végzésére. Ezt követően naponta indultak kis létszámú, gyorsan mozgó járőrök, akik jórészt a cseh határvédelmet és a szállítási útvonalakat támadták.

Október 21-én, Vannay László hadnagy vezetése alatt 24 fő éjjel megtámadta a Degenfeld-tanyát, és a cseh őrsöt megsemmisítette (2 halott, 6 fogoly, 2 elmenekült).⁶⁷ Saját részről veszteség nem volt. Másnap éjszaka Papp Sándor tartalékos zászlós vezetése alatt 10 fő egy Beregszász közelében lévő tanyán beszélt határőrsöt támadott meg, 17 halott veszteséget okozva a cseheknek.

A helyi vállalkozások a csehszlovák határvédelmet a sötétség beálltától virradatig állandó izgalomban tartották, a lövöldözés az egész határszakasz mentén állandósult.⁶⁸ A magyar kezdeményezések a csehek kapkodását és állandó rettegését okozták, így elérték céljukat. Ezen időszakban magyar részről 2 halott, 8 sebesült és 5 fogoly a veszteség, míg

⁵⁹ MOL K 429 – Kozma Miklós iratai, 112. doboz (28. csomó) 95-96.

⁶⁰ HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 17.

⁶¹ Uo. 17.

⁶² HL – *Csima*: Adalékok a Horthy-hadsereg (TGY) (i. m. 43. j.) 25.

⁶³ MOL K 429 – Kozma Miklós iratai, 112. doboz (28. csomó) 100.

⁶⁴ Uo. 106.

⁶⁵ HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 17.

⁶⁶ Uo. 17.

⁶⁷ Uo. 18.

⁶⁸ Uo. 17.

cseh részről az utólagos megállapítás 21 halottat és 7 foglyot könyvel el, a valószínű veszteség ennél sokkal nagyobb.⁶⁹

IV. időszak (november 8–20.): Vállalkozások az új határon át, propaganda

Az első bécsi döntés után, november 5-én éjszaka Vásárosnaményban Kozma összeült Homlokkal és Stefánnal: „Egy felterjesztést csináltunk a miniszterelnökhöz, külügyminiszterhez, honvédelmi miniszterhez, vezérkari főnökhöz és a honvédfőparancsnokhoz. A bevonulással előálló új helyzet, átszervezést és új intézkedést igényel.”⁷⁰ Elkészítették az ABA-tervet, vagyis „Karpatszkaja Rusz felszabadításának a tervét.” A csapatoknál minőségi változást hajtottak végre. A be nem vált, és el nem látott embereket elbocsátották, így az „Előd zászlóalj” létszámát – a „méregrendelet”⁷¹ kiadásával – 300 főre csökkentették.⁷² Már november 2-tól, az első bécsi döntés napjától kezdve az „Előd zászlóalj” részére minden vállalkozás tilos volt. Az idejüket szervezéssel, kiképzéssel és a határ menti helyzet gondos nyilvántartásával töltötték.⁷³ November 6-án a magyar honvédség megkezdte a Magyarországnak ítélt terület birtokba vételét, amit 10-éig be is fejezett. Ezzel párhuzamosan, november 8-án a „Előd zászlóalj” széles arcvonalon a Tisza és Ungvár között vonultatták fel, és legfőbb feladatául a propaganda-tevékenységet jelölték meg. Rejtési okból a zászlóalj egyenruhába öltözött át, a nyári polgári ruhát pedig téli polgári ruhával kellett felcserélni.⁷⁴ Az alakulat – szintén rejtési okból – „Honvéd Időjelző Szolgálat” elnevezést kapott. A parancsnokság november 10-én a központi szervekkel és az 1. századdal átköltözött az új határszakaszon levő Nagyberegre.⁷⁵

Az új határvonal túloldalán folyó közlekedés és híradás megzavarására további kisebb akciókat vezettek. A legnagyobb sikerrel ezek közül a november 14-én, Balogh József zászlós vezette 3 fős egység járt. A járőr Korláthelecnél lépte át a határt, és sikerült neki egy közúti vasbeton hidat felrobbantania. A magyar járőrcsapatok naponta lépték át a határt, és fejtettek ki propaganda-, illetve felderítő-tevékenységet. Ez az időszak 1938. november 20-ig tartott.

A már említett ABA-tervet Weth Henrik, a vezérkar főnöke november 9-én fogadta el. „Az ABA csoport parancsnoka Homlok, helyettese Pisky Zoltán alezredes. Harcos zászlóalj, az S csoport elődzászlóalj név alatt, Tass zászlóalj vitéz Vén Zoltán őrnagy, Huba zászlóalj Pongrács István őrnagy, Csaba zászlóalj vitéz Kovács András őrnagy, Kéza zászlóalj Haág Géza őrnagy technikai feladatokra.”⁷⁶ A Kozma Miklós készített terv alapján kétféle módszert irányoz elő Kárpátalja (Karpatszkaj Rus) felszabadítására: diplomáciai és fegyveres megszállás. Diplomáciai módszer: a cél az, hogy vagy egy arbitrázs, vagy népszavazás, vagy a speciális törvényekre való tekintettel azonnali visszacsatolás.⁷⁷ Németországgal, Angliával, Olaszországgal és a kisantant képviselőivel fel kell venni a kapcsolatot. Ha a békés, diplomáciai módszerek nem hoznak eredményt, akkor csak a fegyveres megoldás marad. Először szabadcsapatoknak kell megszállnia – főleg a határ menti falvakat, majd az adott jelre az adott időben forradalmat kell csinálni.⁷⁸ Ha ezt a cseh csapatok leverik, jöhetnek a lengyel és magyar határról megindított reguláris csapatok. A terv fontosnak tekintette erős

⁶⁹ Uo. 19.

⁷⁰ MOL K 429 – Kozma Miklós iratai, 112. doboz (28. csomó) 111-112.

⁷¹ Ennek lényege az volt, hogy azoknak, akik maradnak, mérget osztanak ki. Ezt fogságba esés esetén kötelesek bevenni, a sebesült és el nem szállítható bajtársat pedig le kell löni. Ennek vállalását aláírással kellett megfogadni.

⁷² HL – VKF. eln. 5. oszt. 1939. – 80.710/20. sz. (227. d.) 19.

⁷³ Uo. 19.

⁷⁴ Uo. 19.

⁷⁵ HL – Csima: Adalékok a Horthy-hadsereg (TGY) (i. m. 43. j.) 26.

⁷⁶ MOL K 429 – Kozma Miklós iratai, 112. doboz (28. csomó) 113.

⁷⁷ HL – VKF. 5. oszt. számnélküli – Karpatszkaja Rusz felszabadításának terve, 3.

⁷⁸ Uo. 5.

propaganda tevékenység folytatását (újság, rádió), valamint az autonómia ügyét. Külön kiemelendő, hogy számol a németek támogatásával, akik – szerinte – nem fognak akadályokat görgetni a terület Magyarországhoz történő csatolásakor.

A felhasznált források és irodalom jegyzéke:

Levéltári források:

MOL – Magyar Országos Levéltár (Budapest)

K 27 Miniszterelnökség - Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

K 429 Kozma Miklós iratai

HM HIM HL – Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár

Vezérkari Főnök iratai

Csima János: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938-1945) (Honvédelmi Minisztérium Központi Irrattár, Budapest, 1961.)

Könyvek:

- 1.. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához III. – Magyarország külpolitikája 1938-1939 (összeáll. és s.a.r.: Ádám Magda, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.)
2. *Botlik József*: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. – Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918-1945 (Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék – Veszprémi Egyetem Tanárképző Kar, Nyíregyháza, 2005.)
3. *Mester Kálmán*: A felvidéki szabadságharc története (szerző kiadás, Budapest, 1940.)
4. *Móricz Kálmán*: Kárpátalja sorsfordulói (Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001.)
- 5.. *Páva István*: Jelentések a Harmadik Birodalomból – A magyar diplomácia a második világháborúban (Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2001.)

Szlovákia és Kárpátalja 1938–1939-ben Hasonlóságok és különbségek

1939. március 14-én felbomlott a Csehszlovák Köztársaság. A fiatal demokrácia széteséséhez nemcsak a német hatalmi érdekek vezettek, hanem népeinek elégedetlensége, vagyis, hogy nem teljesültek azok az elvek, amelyekre alapozva az első világháborút követően létrehozták az államot. Ezzel együtt pedig nem teljesültek azok az elvárások sem, amelyeket a szlovákok és a ruszinok, az eddig önálló államisággal nem rendelkező nemzetiségek reméltek a wilsoni elvektől.

A harmincas évek autonómia-törekvéseinek, majd Csehszlovákia felbomlásának tárgyalásához éppen ezért érdemes számba venni azokat az ígéreteket, szerződéseket és vészjóslo előjeleket, amelyekkel az ország 1918–19-ben megszületett.

A szlovákok és a csehek képviselőinek egyezkedése a háború után létrehozandó közös államról már 1914-ben elkezdődött. Először nem a szülőföldön élők, hanem azok nyugati képviselői kezdték meg a tárgyalásokat – fontos szerepet játszottak a szülőföldtől már rég elszakadt, esetleg már nem is ott született amerikai szlovákok. A későbbi állam berendezkedését megalapozó egyezmények és deklarációk mind az Egyesült Államokban születtek.

Az első egyezmény 1915. október 22-én Clevelandben jött létre a Cseh Nemzeti Szövetség (*České národné združenie*) és az Amerikai Szlovák Liga (*Slovenská lyga v Amerike*) között. A szerződés szerint a háború után föderatív alapon szerveződő közös államot hoznak létre.

A második egyezményt az amerikai szlovákok már a Csehszlovák Nemzeti Tanáccsal (*Československá národná rada*), azaz a majdani első csehszlovák kormány tagjaival kötik 1918. május 31-én Pittsburghben. A *Pittsburghská dohoda* kinyilvánította a cseh és a szlovák nemzet egyenjogúságát. Ez a szerződés lett aztán a két háború közti szlovák elégedetlenség legtöbbet idézett hivatkozási pontja: kimondta ugyanis azt is, hogy a szlovák országrész saját parlamenttel, bírósággal és önálló közigazgatással fog rendelkezni.

Október 18-án Masaryk kiadja a Csehszlovák Függetlenségi Nyilatkozatot (*Prohlášení nezávislosti československého národa zatímní vládou československou*) vagy Washingtoni deklarációt (*Washingtonská deklarácia*). Kétségtelen, hogy a retorikájában és tartalmában az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatra hasonlító deklaráció az amerikai közvélemény megnyerésére irányult.¹

A szlovák liga után Masaryk megegyezett az amerikai ruszin szervezetekkel is. Az Egyesült Államokban élő ruszinok előbb árulásként értelmezték a csehszlovák-ügyhöz csatlakozást², azonban Wilson közvetítésével Gregorij Zsatkovics szervezete, az Amerikai Magyarorszoki Nemzeti Tanácsa (*Amerikanszka Narodna Rada Uhroruszonov – Американська Народна Рада Угрюрусинов*) 1918. október 26-án a philadelphiai egyezményben megállapodott a ruszinok Csehszlovákiához való csatlakozásáról. Mind a philadelphiai, mind a pittsburgi szerződések amerikai állampolgárokkal kötöttek, és Masaryk sem tekintette ezeket többnek annál. Az anyaországban élő szlovákokkal nem volt nehéz megegyezésre jutni, hiszen a Prágában tanult szlovák értelmiségnek köszönhetően az 1870-es évektől kezdve a csehszlovák összetartozás eszméje egyre mélyebben beépült a szlovák politikai elképzelésekbe. A magyarországi szlovákok Szlovák Nemzeti Pártja 1918. május 24-i ülésén vállalta fel először a cseh-szlovák egység ügyét, amelyet ekkor már a szlovák közélet összes jelentős képviselője elfogadott. Masaryk, hivatalos álláspontja, amely úgy tekintett a pittsburgi egyezményre, hogy az csupán amerikai

¹ KOVÁČ, 2001. 170. o.

² BOTLIK, 2005. I. 68. o.

állampolgárokkal kötött szerződés, és hogy szlovákiai politikai szükségleteiről a szlovák nemzet törvényes képviselőivel kell tárgyalnia, tulajdonképpen nem valósult meg.³

A Szlovák Nemzeti Tanács (*Slovenská národná rada*) 1918. október 30-án Túrócszentmártonban döntött a Csehszlovákiához való csatlakozásról. A túrócszentmártoni memorandumról (*Deklarácia slovenského národa*) érdemes néhány szót ejteni. A szlovák képviselők eredeti céljuk szerint azért gyűltek össze, hogy hivatalosan is megalakítsák a Szlovák Nemzeti Tanácsot, megválasszák tagjait és kifejezzék szándékukat, hogy a csehekkel közösen létrehozandó új államban kívánnak élni. Azonban a Csehszlovák Nemzeti Tanács már két nappal korábban, 1918. október 28-án Prágában kikiáltotta a Csehszlovák Köztársaságot. Tehát ebből az aktusból kihagyták a Szlovák Nemzeti Tanácsot, sőt még értesíteni is elfelejtették. A hír csak a túróci ülés után érte őket utol. Ezután átfogalmazták a memorandumot és a módosított szövegben már csak egyetértésüket adták a csatlakozáshoz.

Masaryk visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a háború utolsó éveit Kárpátaljával és a ruszinokkal nem számolt az új államban. A ruszin népet hiába ismerte el önálló nemzetként a Károlyi-kormány és hiába adott autonómiát Kárpátaljának, a terület sorsát végül az antanthatalmak döntötték el. 1919. március 13-án, amikor is Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék nagy részét Csehszlovákiához csatolták.

A csehszlovák állam alkotmányában Podkarpatská Rus autonómiát kapott. Az alkotmány azt is megfogalmazta, hogy a helyi tisztviselőket lehetőleg a lakosság soraiból kell kinevezni. A szlovákoknak tett ígérek viszont meg sem jelentek benne. Sőt! Az alkotmány nem is számolt a szlovák nemzettel. Egységes csehszlovák népről beszél, amely a cseh vagy a szlovák nyelvváltozatot használja.

A csehszlovák propaganda a hatalom legitimizálása érdekében igyekezett a nyugattal elhíttetni, hogy a köztársaságban a wilsoni elvek érvényesülnek, a kisebbségek széleskörű jogokat élveznek és nagyléptékű gazdasági fejlődés indult meg. A valóságban azonban Kárpátalja gyarmati sorba került: az út- és vasútépítések a terület nyersanyagforrásainak kiszivolyozását szolgálták, az új hivatali negyedben cseh hivatalnokok éltek. A ruszin és magyar nemzetiség felett politikai és kulturális szervezeteit megfigyelés alatt tartották.

A legfontosabb funkciókat Szlovákiában is csehek töltötték be. Az arányok ugyan a '30-as években javultak, de még a Tiso-féle Köztársaság idején is olyan szűk volt a szlovák elit, hogy a Csehszlovákiához hű hivatalnokokat nem tudták nélkülözni az igazgatásból.

Kárpátalja mellett Szlovákia egyes részei is az ország legelmaradottabb területének számítottak. A felvidéki iparnak 1918 előtt Magyarország volt a felvevő piaca, a lakosságnak csak a 17 %-át foglalkoztatta, míg a mezőgazdaságban 60% dolgozott. A cseh tartományok viszont nemcsak az egész Monarchia, de Európa más országa felé is termeltek, ezzel a lakosság 40%-ának biztosítva megélhetést. A cseheknek így nem volt érdeke a szlovák ipar fejlesztése és a liberális csehszlovák gazdaságpolitika számos gyár csődjét jelentette.

A fentiekből következik, hogy a Csehszlovák Köztársaság fennállása alatt a problémák nemzetiségi színezetet öltve jelentkeztek. A szlovák közvéleményt leginkább Csehország és Szlovákia viszonya foglalkoztatta. A harmincas évek második felében az egyre nagyobb elégedetlenség megerősítette a csehektől való elválás gondolatát.

A prágai parlament legerősebb szlovákiai pártja az 1925-ös választásoktól kezdve a HSLŠ (*Hlinková ľudová strana*) volt, amelynek programjában már kezdetektől szerepelt az autonómia. A HSLŠ mellett a szlovák evangélikusok pártja az SNS (*Slovenská národná strana*), valamint a Magyar Nemzeti Párt is képviselte az autonómia ügyét. A magyar párt vezetését 1932 után Esterházy János vette át, aki Csehszlovákia járásainak nemzetiségi alapon való újjászervezését szorgalmazta. A magyarok ugyan folyamatos összeköttetésben álltak Budapesttel, de elsősorban a csehszlovákiai magyar kisebbség érdekeit szem előtt tartva működtek. Tőlük eltérően a német

³ DOBROTKOVÁ, 2002. 109. o.

pártot a negativizmus jellemezte, és a német revíziót, nem pedig az országban élő német nemzetiség érdekeit képviselték. Még az egyes németek által lakott régiók között sem sikerült kapcsolatot kialakítaniuk. Nehéz is lett volna, hiszen a bányavidéki vagy szepességi németek a magyarokhoz kötődtek, míg a szudétanémetek Németországhoz, vezetőjük, Franz Karmasin pedig kifejezetten gyűlölte a magyarokat.

A prágai parlamentben 1938-ig nem tulajdonítottak figyelmet az ún. szlovák kérdésnek (*slovenská otázka*). Eduard Beneš, valamint más cseh és szlovák politikusok Csehszlovákia belső szilárdságát és jövőjének biztosítékát legfőképp az erőteljes központosításban látták. Engedményekre csak akkor lettek hajlandók, amikor a nemzetközi helyzet már elkerülhetetlenné tette. Az Anschlusst követően ugyanis Beneš és köre már nem számíthatott arra, hogy a nyugati hatalmak biztosítják az ország fennmaradását.

Elsőként 1938 tavaszán Milan Hodža, agrárpárti politikus dolgozza ki javaslatát. A *Národnostný štatút*-ban nemzetiségi alapon föderalizálta volna Csehszlovákiát, azonban a tervezet nem nyeri el sem a Szudétanémet Párt, sem a Hlinka-féle Néppárt tetszését⁴.

München után Hodža újabb javaslatot terjesztett elő *Návrh na riešenie slovenskej otázky* címmel, amelynek azonban a HSLS már figyelmet sem szentelt.

1938. október 5-én és 6-án Zsolnán találkoztak a szlovákiai pártok, ahol a *ludákok* saját autonómia-tervezettel álltak elő, amelyet a prágai kormány is elfogadott. Október 6-án Szlovákia autonóm terület lett.

Kárpátalján október 9-én Bródy András alakított kormányt, azonban október 25-én Prágában bebörtönzik, utódja Augustin Volosin az ukrán irányzat vezetője lett.

Slovenská krajina első elnöke Jozef Tiso, a HSLS alelnöke.⁵ Tiso a teljes önállóság híve, azonban hangsúlyozta az evolúciós fejlődés elvét: vagyis Szlovákiának lassan, természetes fejlődés útján kell kivívnia az állami függetlenségét. A szisztematikus munka híve, a mindenkori radikálisok kritizálója.⁶ Eleinte legfőbb politikai riválisa Karol Sidor, a prágai parlament alelnöke, a párt félkatonai szervezetének, a Hlinka Gárdának vezetője és alapítója. Sidor radikalizmusa főleg hangvételében nyilvánul meg, de 1938 októberére egyre nagyobb befolyást szereztek azok a radikálisok, akik szerint az autonómia csak egy megálló az állami önállóság felé vezető úton, amelyért minden eszközzel küzdeni kell.

Legfőbb szószólójuk Vojtech Tuka, a szlovák történelem egyik legsötétebb alakja, ahogyan a szlovák történetírás megfogalmazza. 1929-ben még kémkedésért és a magyar revízió segítéséért, valamint állam elleni izgatásért börtönözték be. 1937-ben miután amnesztiával szabadult, majd Bécsbe utazott, ahol a szlovák önállóságot népszerűsítette. 1938-1939-ben a Magyarországhoz visszatért részeken agitált. A náci Németország tisztelője, sőt utánzója, a zsidók jogfosztásának, majd deportálásuknak legfőbb szorgalmazója.

A csehszlovák demokrácia utólagos túlértékeléséhez az is hozzájárult, hogy az autonómiát és az első bécsi döntést követően mind a Szlovákiában, mind a Kárpátalján maradt kisebbségek folyamatos atrocitásoknak lettek kitéve. Szlovákiában előbb a cseh állami tisztviselőket és tanárokat toloncolták ki, majd a magyarok és a zsidók következtek. A Kárpátalján maradt nemzetiségek helyzete még elkésőbb volt: a német fegyverekkel felszerelt Szics-gárda a magyar, ruszin és cseh lakosságot terror alatt tartotta.

München és a bécsi döntés mindkét országrészt még inkább Németország felé orientálta. Egyik területen sem voltak Hitlernek területi követelései. Mint ahogyan azt március 13-án Tisoval folytatott tárgyalásán elmondta, a Kárpátokon túli terület nem érdekli, az soha sem tartozott Németországhoz.⁷

⁴ KLAUZEROVÁ, 2000. 171. o.

⁵ A HSLS elnöki posztja ekkor már nyár óta betöltetlen volt, ugyanis Hlinka halála után nem neveztek ki új vezetőt.

⁶ VNUK, 1991. 174. o.

⁷ LETZ, Róbert: Rokovanie nemeckých a slovenských politikov v rokoch 1939-1945. In: Historický zborník, 13. 2003. 1-2. 104. o.

Az 1939. év elejére a szlovák politikusok legnagyobb része már az elszakadás mellett állt ki, különbségek csak az időzítés kérdésében voltak. A radikális szárny, mint például Tuka, Mach, Ďurčanský és Matuš Černák tavaszra látták elérkezettnek az időt, Jozef Tiso és köre pedig őszig várt volna. Tiso hivatalosan először csak az 1939. február 21-i kormánynyilatkozatban foglalt állást az önállóság mellett, amelyet másnap Mach az általa szerkesztett, Szlovák című napilapban „Tvoríme slovenský štát” (*Szlovák államot teremtünk*) címen tett közzé. Ebben Tiso kijelentette, hogy „itt, a saját nemzetgyűlésünk talaján a saját államunkat, a saját új államunkat, a saját szlovák államunkat építjük. A szlovák nemzet szuverenitásának eszméjét ápoljuk”⁸.

Az események 1939 márciusának elején felgyorsultak. A radikálisok március 12-ére tervezték a hatalom átvételét, amit azonban Tiso leállított, mert Németország felől nem kaptak biztosítékot. Március 9-én a prágai vezetés döntő lépésre szánta el magát. Az államelnök, Emil Hácha egész Szlovákia területén szükségállapotot rendelt el, és cseh csapatok foglalták el a stratégiaiul fontos épületeket, 250 embert tartóztattak le. A kormányt leváltották, új kormányt állítottak össze, élén Ján Sivákkal, aki ekkor Rómában tartózkodott. Sivák nem fogadta el a kinevezést, ezért Sidort bízták meg. Az akció eredeti célja az volt, hogy rendre teremtsék a szlovák politikai erőket, azonban éppen ellentétes hatást váltott ki, felgyorsította az önállósodást.

A Szlovák Köztársaság 38 000 km²-es területét illetően többféle elképzelés létezett: a terület felosztása Lengyelország és Magyarország között, a Magyarországhoz csatolás, a német megszállás vagy a függetlenség. Kétségtelen, hogy mindegyik elképzelés reálisnak látszott 1939 elején. De az a közkeletű nézet, amely szerint csupán csak önvédelemből hozták létre államukat, nem állja meg a helyét.

A németek előbb ugyan Sidortól várták a függetlenség kikiáltását, de ő a márciusi események után még mindig ragaszkodott az evolúciós fejlődési úthoz, ezért pedig Prága szintén tőle várta a szlovák politikai élet normalizálását. Mivel Sidor nem volt hajlandó a németek kérésének eleget tenni, a radikális erők agitálásba kezdenek, más mérsékeltebb politikusokkal együtt árulónak kiáltottak ki. Így a németek figyelmé Tisora irányult, aki ekkor már a szlovák politika legnépszerűbb alakja volt. Március 13-ára Berlinbe hívták. A meghívás okát nem közölték, de azt sejteni lehetett, hogy az egész államot érintő kérdésekről fognak tárgyalni.⁹

Tisohoz Bécsben csatlakozott Ďurčanský. Az esti, mindössze félórás tárgyaláson jelen voltak: Szlovákia képviselőiben Jozef Tiso és Ferdinand Ďurčanský, német részről Hitler kancellár, illetve a birodalmi külügyminiszter, Ribbentrop; az államminiszter, Meißner; Keitel és Brauchitsch tábornokok, valamint Dietrich és Keppler államtitkárok. Hitler aggodalmát fejezte ki a csehszlovákiai állapotok és a német lakosság helyzete miatt, és közölte, hogy ezért Németországnak meg kell tennie a döntő lépést; vagyis Cseh- és Morvaországot a birodalomhoz kell csatolnia.¹⁰ Kijelentette, hogy a Kárpátoktól túli terület nem érdekli, az soha sem tartozott Németországhoz, így Tiso eldöntheti, hogy kikiáltják az önállóságot, vagy csatlakoznak Magyarországhoz. Hitler ragaszkodott hozzá, hogy azonnal döntsön és ott, Berlinben kiáltás ki a független Szlovák Államot, de Tiso ezt mindenképpen a pozsonyi nemzetgyűléssel akarta megszavaztatni.

Közben Pozsonyban a helyzet egyre feszültebbé vált, az esetleges katonai intervencióra is felkészültek. Este fél nyolckor Tiso telefonált Sidornak, hogy másnap délelőtt 10 órára hívja össze a parlament tagjait. Az ülés előtt a kormány tagjai és a HSĽS vezetősége külön megbeszélést tartottak a berlini tárgyalásokról. A nemzetgyűlést 11-kor nyitotta meg Karol Mederly, a parlament alelnöke. Először Sidor beszélt az elmúlt napok politikai eseményeiről, majd Tiso tájékoztatta a képviselőket a Hitlerrel és Ribbentropal folytatott tárgyalásokról.

⁸ „Tu na pôde svojho snemu budujeme svoj štát, svoj nový štát, svoj slovenský štát. Pestujeme ideológiu suverenity národa Slovenského.” VNUK, 1991. 190. o.

⁹ SIDOR, 1991. 143. o.

¹⁰ LETZ, Róbert: Rokovanie nemeckých a slovenských politikov v rokoch 1939-1945. (*Szlovák és német politikusok tárgyalásai 1939-1945*) In: Historický zborník, 13. 2003. 1-2. 104. o.

Végül Martin Sokol, a parlament elnöke feltette a kérdést: „Most azt kell eldöntenünk, hogy a szlovák tartomány nemzetgyűlése megszavazza-e az önálló Szlovák Államot vagy nem. Felállással fogunk szavazni. Aki egyetért az önálló Szlovák Állam megszavazásával, álljon fel.”¹¹ Az ülésen résztvevő mind az 57 képviselő egyhangúan a független Szlovákia mellett szavazott.

Sokol 1939. március 20-án kelt visszaemlékezésében két dolgot tart fontosnak megjegyezni az üléssel kapcsolatban. Egyrészt elmondja, hogy a kérdésben minden képviselő szabad akaratából, erőszak nélkül dönthetett. Másrészt a szlovák parlament csak a szlovák országrész, nem egész Cseh-Szlovákia jövőjéről szavazott, arról Hitler határozott. Szlovákia csak a között választhatott, hogy Magyarországhoz csatolják, felosztják Lengyelország, Magyarország és Németország között vagy önálló lesz.¹²

1939. március 14-én megszűnt az alig 20 évet megélt Csehszlovák Köztársaság: Prágába német csapatok vonultak be, Szlovákia kikiáltotta függetlenségét. Néhány órával később Volosin is kikiáltotta Karpatszka Ukrajina létrejöttét, azonban államát Hitler nem volt hajlandó elismerni és a magyar hadseregnek 24 órát adott a ruszin kérdés megoldására, vagyis Magyarország lehetőséget kapott a terület visszacsatolására. A magyar hadsereg március 15-én megkezdte a bevonulást és hozzáfogott a közigazgatás stabilizálásához.

Felhasznált irodalom

1. *Baka, Igor*: Hlinková slovenská ľudová strana od 6. októbra do salzburgských rokovani v lete 1940. In: Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov. [Zost. Martin Lacko] Trnava. FF UCM, 2003. 11–37. o.
2. *Bystrický, Valerián*: Zasadnutie slovenského snemu 14. marca 1939. In: Historický časopis 1991. (47.) 1., 105–114. o.
3. *Botlik József*: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I-II. Nyíregyháza, 2005. 552. p., 445. p.
4. *Dobrotková Marta*: Americkí Slováci a ich boj za samostatnosť Slovenska. In: Na ceste k štátnej samostatnosti. [Zost.] Bobák, Ján. Martin. MS, 2002. 101–111. o.
5. *Klauzerová, Barbara*: Od autonómie k štátnej samostatnosti. In: Slovensko a druhá svetová vojna. [Zost.] František Cséfalvy, Milan Pučík. Bratislava, 2000. 169–179. o.
6. *Kováč Dušan*: Szlovákia története. Pozsony. Kalligram, 2001. 382. p.
7. *Letz, Róbert*: Rokovanie nemeckých a slovenských politikov v rokoch 1939–1945. (Szlovák és német politikusok tárgyalásai 1939–1945) In: Historický zborník, 13. 2003. 1–2., 103–124. o.
8. *Sidor, Karol*: Takto vznikol Slovenský štát. (Így jött létre a Szlovák Állam.) Bratislava. Odkaz, 1991. 181. p.
9. *Vnuk, František*: Mat' svoj štát znamená život. Politická biográfia Alexandra Macha. Bratislava. Odkaz, 1991. 383. p.
10. *Zseliczky Béla*: Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945. Budapest. Napvilág Kiadó, 1998. 159. p.

¹¹ „Teraz máme rozhodnúť hlasovaním o tom, či Snem Slovenskej krajiny je za samostatný Slovenský štát alebo nie. Budeme hlasovať postaním. Kto súhlasí s t, aby vyhlásený bol samostatný Slovenský štát, nech vstane.” BYSTRICKÝ, Valerián: Zasadnutie slovenského snemu 14. marca 1939. Historický časopis, 47. 1991. 1. 112. o.

¹² SOKOL, 1991. 329. o

Kárpátalja problematikája az ukrán felszabadító mozgalom képviselői és a magyarországi katonai-politikai körök közötti tárgyalások tükrében (1943–1944)

Az ukrán-magyar kapcsolatokat a XX. században a különböző történelmi események és a nemzetközi élet tényezői alakították és fejlesztették tovább. Amennyiben figyelembe vesszük a két nemzet közötti kapcsolatok korábbi tapasztalatait, jobban megérthetjük az ukrán-magyar kapcsolatok jelenlegi szakaszát is.

A XX. századi ukrán-magyar kapcsolatok egyik kulcsproblémája Kárpátalja állami hovatartozásának a meghatározása, amely terület régóta közös lakhelyét képezi mind a magyaroknak, mind pedig az ukránoknak. E terület a XI. századtól egészen az Osztrák-Magyar Monarchia széthullásáig Szent István országához tartozott. 1918 októberében kifomálódott az a társadalmi és politikai gondolkodás, amely erős történelmi hagyományként Kárpátalját a magyar állam integráns részének tekintette, miközben figyelmen kívül hagyta a terület nemzetiségi összetételét (a lakosság többségét a ruszin népesség adta), valamint azon törekvésüket, hogy egyesüljenek a Kárpátok másik oldalán élő testvéreikkel. Minden olyan kísérletet, amelyben az ukrán felszabadító mozgalom Kárpátalját a XX. századi ukrán állami szerveződésekhez próbálta hozzácsatolni, a magyar uralkodó körök e terület fölötti történelmi joguk nyílt megkérdőjelezésének tekintettek. Kárpátalja területén a különböző mozgalmak igen változatos ukrán állami képződményeket hoztak létre: a Hucul Köztársaságot (1919), Kárpát-Ukrajnát (1938–1939) és azokat igyekeztek az ukrán nemzeti-felszabadító mozgalom tevékenységével egyesíteni Ukrajnával. A királyi Magyarország véres események során 1939 márciusában felosztotta és megszállta Kárpát-Ukrajna területét, ezt követően pedig aktív üldözési tevékenységbe kezdett, amely az ukrán felszabadító mozgalom ellen irányult, és amellyel fényesen bemutatták, hogy megalkuvást nem tűrő módon védték a Kárpátalján való uralkodásuk jogát. A magyar rendszernek a Kárpát-Ukrajnában aktív tevékenységet folytató nemzeti felszabadító mozgalommal szembeni büntető-üldöző akciójának az volt a célja, hogy gyökeresen elfojtsa a kárpát-ukránok újraegyesülési törekvését Ukrajnával, hogy azok ne alakíthassanak ki nemzeti önazonosságképet, hogy megteremtsék a „finn-ruszin” legendát, hogy nyelvük-kultúrájuk és politikájuk Magyarország felé integrálódjon.

A szerző az ukrán-magyar kapcsolatok történetének egy kevésbé kutatott aspektusát vizsgálta meg, a második világháború éveit – Kárpátalja problematikáját az Ukrán Nacionalista Szervezet (UNSZ) képviselőinek és az Ukrán Felkelő Hadseregnek (UFH) a magyar katonai-politikai körökkel való 1943–44-es tárgyalásait. Az UFH és a magyar hadsereg közötti tárgyalások problematikája átértékelésre készíti mind a hazai, mind pedig a külföldi történetírást, hisz ma nincs olyan átfogó tanulmány, amelyből megtudhatnánk, hogy Kárpátalja milyen szerepet játszott az ukrán felszabadító mozgalom képviselőinek és a magyar katonai-politikai körök 1943–1944-es tárgyalásaiban. A rendelkezésre álló dokumentumok és a visszaemlékezések alapján a szerző megpróbálta rekonstruálni az ukrán-magyar kapcsolatok e kevésbé kutatott XX. századi történelmi mellékvágányát.

Miután a magyar hadsereg megszállta Kárpát-Ukrajna területét, az ukrán felszabadító mozgalom és a Magyarország közötti kapcsolatokban változás állt be: érthető módon kiéleződött és elmélyült az egymás elleni küzdelem és ellenségeskedés. Megkísérelték a független Kárpát-Ukrajna és a Királyi Magyarország közötti katonai konfliktusokat diplomáciai formában rendezni, így 1939 márciusában Budapesten tárgyalást kezdeményeztek, a kárpát-ukrajnai kormány küldöttségét J. Brascsajko, míg a magyar kormányt Teleki Pál képviselte. A kárpát-ukrán küldöttség nem sok sikert ért el, mert a magyar uralkodó köröket elvakította „Szent István ezeréves államának” felújított eszméje,

valamint semmibe vették a kárpát-ukrajnai kormány képviselőinek 1939. március-július közötti Budapesten való tartózkodását.¹ A Horty-üldöztetés, amely a kárpáti szicsovikok ellen irányult jelentős mértékben kiélezte az ukrán-magyar kapcsolatokat Kárpát-Ukrajna területén.

Magyarország 1941. június 27-én a náci Németország oldalán csatlakozott a Szovjetunió elleni küzdelemhez. Miután belépett a német-szovjet háborúba a Werth Henrik magyar vezérkari főnök egy javaslatot tett a magyar kormánynak, amelyben döntő megoldással szolgált „az ukrán kérdésre”. Üzenetet küldött a magyar miniszterelnöknek, Bárdossy Lászlónak, amelyben arról írt, hogy szükséges lenne kitoloncolni minden nem magyar nemzetiségű lakost (beleértve a kárpátaljai ukránokat) a magyar hadsereg által megszállt kárpátaljai és galíciai területekről. Igyekezett bebizonyítani a magyar kormánynak azt, hogy Magyarországnak kötelessége részt venni a Harmadik Birodalom oldalán a háborúban és áttelepíteni a kárpát-ukránokat Ukrajnába. Azonban a magyar katonai-politikai körök nem merték véghezvinni ezt az ésszerűtlen tervet.²

Az Ukrán Nacionalisták Szervezete (banderocok) aktív földalatti tevékenységbe kezdett Nyugat-Ukrajna területén, hisz Kárpátalja területét a jövőbeli ukrán állami szerv részének tekintette. 1941 márciusa és áprilisa között Krakkóban megrendezték az UNSZ (b) második Nagy Gyűlését, ahol egy olyan határozatot fogadtak el, amely Kárpátalja problematikájával kapcsolatban megjegyezte: „Kárpát-Ukrajnában az UNSZ az ukrán nép politikai erejének újjáépítéséért, és Kárpátalja Ukrajnához való csatolásáért harcol.”³ Az UNSZ tevékenységét Kárpátalján az UNSZ felkelőinek Második konferenciája határozta meg 1942 áprilisában: „Kárpátalja területén mi irányítjuk a politikai forradalmi harcot, minden kiszolgáló ellen (magyarbarát, moszkvabarát stb.) és németbarát ellen. Mi tudomásul véve azt, hogy Kárpátalja sorsa Kijev sorsától függ, törekszünk arra, hogy megteremtjük a népben gyökerező ideológiát – az összetartozásról, valamint a nép körében kialakítsuk az ukrán földek egységének érzését, különös súlyt fektetve a közép- és kelet-ukrán területekre.”⁴

1939 végén és 1940 elején a Magyarország által megszállt Kárpátalján az UNSZ (b) újra megkezdte a földalatti hálózatának a kiépítését, amelynek tevékenysége egyre inkább magyarelles jelleget öltött. A háború kezdetén az UNSZ (b) egyik tagja A. Cuhoju („Дуб”) minden figyelmét arra összpontosította, hogy Kárpátalján újjászervezze a földalatti szervezetek működését, valamint, hogy irányítsa a magyarelles propagandát. 1941 első felében a magyar katonai kémelhárítás és a csendőrség tömegesen tartóztatta le a Kárpátalján működő UNSZ-hez tartozó földalatti csoportokat. 1942 júliusában a magyar katonai törvényszék Kovnerben (*a szerző valószínűleg a munkácsi Koher-kastélyra gondol – a szerk.*) megtartott bírósági eljárás közben több helyi UNSZ-hez tartozó tagot (150 főt) tartóztatott le és ítélt különböző büntetésekre. Ennek az lett az eredménye, hogy az UNSZ Kárpátalján végzett földalatti tevékenységét 1944 őszéig nem volt képes felújítani.

Berlin nyomására 1941 és 1944 között a magyar csapatok biztonsági-rendfenntartói feladatokat láttak el a német-szovjet front mögött Ukrajna és Belorusszia területén. Miután a 2. magyar hadsereg 1943. január-február között megsemmisült a felső Donnál, a Vörös Hadsereg ellentámadást intézett a Sztálingrád alatt lévő magyar csapatok ellen, és a megszerzett új területeken szovjethatalmat hozott létre. 1943. május 1-én Kijevben, a Donnál szétvert 2. magyar hadsereg megmaradt csapataiból megszervezték a Magyar Megszálló Hadsereget, amelynek élére 1943. május 22-én Lakatos Gézárt nevezték ki. Ő két csoportot

¹ Див. детальніше: Пагіря О. Невідомі листи делегації уряду Карпатської України до уряду Угорщини // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науковий та документальний журнал. – № 1 (32). – Київ.-Харків: «Права людини», 2009. – С. 49-70.

² Пушкаш А. Цивілізація или варварство. Закарпатьє 1918-1945. – М. «Европа», 2006. – С. 371-372.

³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 4. – Арк. 33зв

⁴ Там само. – Арк. 56.

szervezett meg: 1) „Keleti”, amely tevékenységét a pripjátyi körzetben, a belorussziai területen, a Szumi körzet északi részén, valamint a Cserkaszi területen fejtette ki (VIII. Magyar Hadtest); 2) „Nyugati”, ez az egység a Jobbparti Ukrajna területén helyezkedett el, a volhíniai- és a dél polisszjai területeken, illetve az észak galíciai részeken, ahol a lvivi csapatokkal együtt fejtette ki tevékenységét (VII. Magyar Hadtest). 1943-ban a keleti front mögött védelmi-rendfenntartási funkciókat végző magyar megszálló sereg száma összesen 90 ezer főt tett ki.⁵

1943 első felében a magyar hadsereg a Volhíniai területen állomásozott, ahol összetűzésbe keveredett azzal a nemzeti felszabadító mozgalommal, amelynek élén az UNSZ (b) állt és, amely nagyon hamar megszervezte a németekkel szembeni ellenállást. A magyar megszálló egységek gyakran támogatták azokat a német akciókat, amelyek az ukrán falvak lefegyverzésére és a felkelések megelőzésére irányultak. Ez előidézte az összecsapásokat az UFH csapataival, akik aktívan felléptek a polgári lakosság megvédelmének érdekében. A magyar parancsnokság nem kívánta a magyar katonák (honvédek) vérént ontani német érdekek miatt, meg voltak győződve arról, hogy a régióban jelen lévő felszabadító mozgalom kérdését meg lehet oldani béketárgyalásokkal, így kerülve el a fegyveres összecsapásokat. A maga oldaláról az ukrán nacionalista felkelők a magyarokra, mint felesleges frontra tekintettek az ukrán államiságért folytatott harcban és kifigyelték a németellenes megnyilvánulásokat a környezetükben.

1943 őszen a Volhíniai területen fokozódtak a magyar megszálló hadsereg és az UFH közötti tárgyalások, amelyek egy sor titkos szóbeli megállapodással zárultak – nem harcolnak egymás ellen, kicserélik a hadifoglyokat, az élelmiszert, a fegyvereket, a lőszert és a gyógyszereket juttatnak egymásnak. 1943 őszenek elején a legfelsőbb parancsnokság elfogadta az UFH alacsonyabb szintű katonai egységeinek kezdeményezését. A tárgyalások következtében, amelyek 1943 szeptemberében zajlottak Konyuskában A. Dolnickij („Немо”, „Голубенко”, „Андрій Кисіль”), az UFH „Bohun” nevű katonai körzet felderítői osztagának vezetője és a Dubnóban állomásozó magyar hadosztály parancsnokságának képviselői között szóbeli megegyezésre jutottak a meg nem támadásról és a semlegességről, továbbá a kommunikációs tisztek cseréjéről, a kapcsolatok fenntartása érdekében megegyezés született a szerződés betartásának ellenőrzéséről és a lehetséges fegyveres konfliktusok megoldásáról a két hadsereg kapcsolataiban.⁶

A magyar hadsereggel folytatott tárgyalásokat 1943 októberében megvitatta a „Bohun” Katonai Körzet vezérkarának tanácsa. A vezérkari parancsnok „Holubenko” (igazi vezeték és keresztnéve nem ismert) felszólalt az ellen, hogy egyességet kössenek a magyar hadsereggel, abból a tényből kiindulva, hogy Magyarország 1939 márciusában megszállta Kárpátalját, és a területen széles körben üldözni kezdte az ukrán nemzeti gondolkodású személyeket. Figyelembe véve Magyarország helyzetét, mint német csatlósét, „Holubenko” javasolta, hogy a továbbiakban az UFH folytassa a kemény harcot a Magyar Megszálló Hadsereggel szemben, azzal a céllal, hogy a lehető legtöbb fegyvert és lőszert zsákmányoljanak az ukrán felkelők számára. Véleménye szerint a magyarokkal való egyezkedés nagy károkat idézne elő az ukrán felszabadító mozgalomban, őket is szerződtené a náci szövetségeseikkel való közös munkára.⁷

A „Bohun” Katonai Körzet másik parancsnoka Petro Olinek („Еней”, „Роман”) azon az állásponton volt, hogy épp ellenkezőleg: pozitív és értékes eredményeket lehet elérni az ukrán-magyar megegyezéssel. A megállapodás 1943. október 9-i megkötése taktikai

⁵ Vargai Gyula. Magyarország a második világháborúban. – Budapest, 2001. – Old. 215-217.

⁶ Див. детальніше: Пагіря О. Переговори між УПА й Угорською армією в 1943-1945 рр. // Визвольний шлях. – Кн. 6. – 2006. – С. 86-115.

⁷ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА: Волинь і Полісся. Кн. 3. Спомини учасників. Т. 5. – Торонто, 1984. – С.41

előnyöket biztosított, kiadták a 21. számú parancsot, amely minden UNSZ-i és UFH-i csapatra és tagra egyaránt vonatkozott, és kimondta, hogy ezen egységek azonnal szüntessék meg a magyar hadsereggel szembeni harcot, és vegyenek részt velük együtt azokban a tárgyalásokban, amelyek megnemtámadási és semlegességi állapotokat kívánnak létrehozni.⁸ További problémák merültek fel Kárpátaljával kapcsolatban az UFH Katonai Főparancsnokságának gyűlésén, amelyen részt vett az UFH főparancsnoka, D. Kljácsivszki („Клим Савур”, „Панас Мосур”), az UNSZ titkosszolgálatának parancsnoka, P. Volosin („Павленко”, „Горбенко”), az UNSZ vezetőségének tagjai: O. Luhos („Іванів”), J. Buszel („Київський”, „Галина”) és J. Pozecsenjuk („Шаблюка”). A résztvevők megállapodtak abban, hogy a magyar parancsnoksággal folytatandó további tárgyalásokban az UFH fenn kívánja tartani a semlegességet és a megnemtámadási egyezséget a magyar hadsereggel. A legtöbb vitát a jelenlévők között Kárpátalja Magyarország általi megszállása, a magyar megszálló hatóság brutális üldözésének kitett ukrán lakosság helyzete, a teljes kárpátaljai UNSZ 1942-ben a magyar katonai törvényszék általi letartóztatása és elítélése váltotta ki. Az UFH parancsnoksága úgy vélte, hogy Magyarországgal egy ideig fenn kell tartani a status quo helyzetét Kárpátalján. A vitát követően úgy döntöttek, hogy Magyarországgal a tárgyalásokat csak akkor fogják megkezdeni, ha létrehozták a szabad ukrán kormányt. Az UFH parancsnoksága célszerűnek tartotta azt, hogy egy helyi katonai megállapodást kössön a Volhíniában állomásozó magyar hadsereggel. Ugyanakkor e megállapodás aláírásától nagy elvárások teljesülését várta a megszervezett szövetség, a Németország és a Szovjetunió által elnyomott népek ellenálló harcához megnyerhette Magyarországot.⁹

Jól láthatjuk azt, hogy mind az UNSZ (b) vezetői, mind pedig az UFH parancsnoksága nem gondoltak arra, hogy lemondjanak Kárpátalja területéről, figyelembe vették, hogy a független Ukrajna és Magyarország közötti államhatár kérdésének megállapítása a jövő feladata lesz. Ugyanabban az időben a háború igazolta, hogy célszerű megkötni a helyi katonai megállapodást a magyar hadsereggel, mert az ukrán területen állomásozik és elkerülhető a fölösleges vérontás, valamint megvalósulhat a további együttműködés a két fél között. Az ukrán-magyar tárgyalások során fontos szerepet kapott a politikai célok meghatározása – propagálni az ukrán felszabadító harc eszméit, az UNSZ és az UFH vezetésével kivívni a nemzetközi küzdőtéren az ukrán állam függetlenségét.

Az UFH Főparancsnoksága és a Magyar Megszálló Hadsereg parancsnoksága közötti tárgyalásokra 1943. október közepén került sor a rivnei területhez tartozó Mirohoscsa nevű faluban, ahol a magyar oldalról jelen voltak: Padáni Jenő alezredes, a Magyar Megszálló Hadsereg 1-B (hírszerző és elhárító) vezetője, Veckendi, magyar vezérkari őrnagy, valamint Vadi és Verh tisztek (tolmácsok), az UFH oldaláról jelen voltak: O. Lohus, A. Dolnickij és B. Korenjuk („Палій”). Padáni Jenő azonnal biztosította az UFH tisztjeit afelől, hogy Magyarországnak nincsenek területi és politikai jellegű követelései Ukrajnával szemben. Őszintén üdvözölte az ukrán és a magyar hadsereg között létrejövő megállapodást. O. Lohus biztosította a magyar képviselőket afelől, hogy az UFH kész az ukrán nép megvédésére. A kölcsönös köszöntés után a résztvevők megvitatták a konkrét eseteket. Padáni Jenő feltett az ukrán tiszteknek két kérdést: 1) az UFH nem áll kapcsolatban a bolsevikokkal?; 2) Kárpátalja kérdésében az UFH parancsnoksága az ukrán állásponton van-e? O. Lohus azt válaszolta, hogy az UFH kompromisszumok nélküli harcot vív a bolsevikokkal. Kárpátaljára vonatkozólag megjegyezték, hogy ennek a kérdésnek a megválaszolása nem tartozik sem az UFH Főparancsnokság, sem pedig a magyar delegáció hatáskörébe, ez a jövőben a szabad magyar és ukrán kormányok kizárólagos előjoga lesz, míg az UFH Főparancsnokság igazi

⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 167.

⁹ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА: Волинь і Полісся. Кн. 3. Спомини учасників. Т. 5. – Торонто, 1984. – С.42-44.

célja nem más, mint az Ukrajna területén lévő Magyar Megszálló Hadsereggel való kapcsolatok kialakítása és fejlesztése. A megbeszélést követően az alábbiakban állapotok meg:

- a magyar parancsnokság nem fog ellenséges akciót véghezvinni sem az ukrán polgári lakosság, sem pedig az UFH ellen;
- az UFH egységei nem fogják megtámadni az Ukrajna területén lévő magyar hadsereget;
- a magyar hadsereg nem fog részt venni olyan német hadműveletekben, amelyek az ukrán polgári lakosság, az UFH vagy az UNSZ (b) titkos földalatti hálózata ellen irányulnak;
- a magyar parancsnokság értesíteni fogja az UFH parancsnokságát azokról a német hadtervekről, amelyek az UFH és a civil lakosság ellen irányulnak;
- a magyar parancsnokság értesíti az UFH parancsnokságát a szovjet partizán és kommunista hírszerző tevékenységről, és az UFH parancsnoksága szintén informálni fogja a magyar vezérkart minden ismert szovjet partizán hadmozdulatról;
- a magyar hadsereg helyőrségei az UFH gazdasági részlegétől átveszik a szükséges élelmiszert, cserébe eljuttatják az UFH számára a megfelelő mennyiségű fegyvert, (főleg szovjet) lőszer, műszaki és orvosi eszközöket;
- a fent említett megállapodás megvalósítása érdekében és a vitás kérdések megoldására az Ukrajnában tartózkodó magyar hadsereg parancsnoksága és az UFH parancsnoksága összekötő tiszteket fog alkalmazni;
- O. Lohus további lehetséges megbeszéléseket ígért, Padáni Jenő alezredes és az UNSZ (b) között.

A magyarok kinevezték összekötő tisztjüket az UFH számára, Vári őrnagyot, az ukránoktól – Vaszil Korenyjuk („Палий”) a „Bohun” Katonai Körzet hírszerző részlegének helyettes vezetője lett kinevezve.¹⁰

O. Lohus Padáni Jenő alezredessel együtt elrepült Lvivbe, ahol találkoztak Mikola Lebegyel („Максим Рубан”, „Ігор”, „Ярополки”) az UNSZ vezetőjével, akit tájékoztattak az első tárgyalások eredményeiről. Az UNSZ (b) vezetőségének képviselői megbízták O. Lohust és E. Vreconit, hogy kezdjék meg a tárgyalásokat a magyar hadsereggel Lvivben. A találkozón az UNSZ képviselői és a magyar vezérkari tisztek a következő kérdéseket tárgyalták meg: 1) nemzetközi politikai helyzet; 2) a Szovjetunió és Németország között a keleti fronton folyó háború kilátásai; 3) az ukrán-magyar kölcsönös kapcsolatok; 4) a lengyel-ukrán megbékélés lehetőségei; 5) a német-ukrán kapcsolatok; 6) az UNSZ (b) és Magyarország kapcsolata abban a helyzetben, amikor a Vörös Hadsereg nyugat felé halad. A tárgyalás során a magyar tisztek felajánlották az UNSZ-nek, hogy a további budapesti tárgyalások során részletesen felvethetnének majd minden vitás kérdést, nemcsak a katonai, hanem a politikai köröknek is.¹¹

A magyar fél javaslatot terjesztett a P-33-as részleget vezető M. Lebegy elé, amelyben kezdeményezték az UNSZ (b) küldöttségének Magyarországra való utazását. Ezzel kapcsolatban az UNSZ egyik tagja I. Hrenyok („Герасимівський”) megjegyezte: „Lebegy informált engem arról, hogy a magyarok nem elégednek meg csak a helyi „volhíniai” megállapodással, hanem a legfelsőbb ukrán titkos politikai vezetőséggel kívánnak megbeszéléseket kezdeni a magyar fővárosban. A magyar fél garantálta az ukrán delegációnak a biztonságot és a diplomáciai védettséget, a magyarok vállalták azt is, hogy szövetségük, Németország előtt szigorúan titokban tartják a megbeszéléseket, hogy

¹⁰ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА: Волинь і Полісся. Кн. 3. Спомини учасників. Т. 5. – Торонто, 1984.– С.44-50.

¹¹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 85зв.

gondoskodnak az ukrán delegáció Budapestre, majd Budapestről Lvivbe történő utaztatásáról, valamint azt, hogy a tárgyalások kimenetelétől függetlenül minden vállalt kötelezettségeiket teljesítik. A magyar oldal olyan feltételek mellett egyezik ebbe bele, ha megtudják az ukrán küldöttség tagjainak valódi kereszt és vezetéknevét, ugyanis a kitalált neveket viselő küldöttekkel nem folytathatnak megbeszéléseket a legmagasabb szinten.”¹²

Az UFH és a magyar hadsereg közötti tárgyalások állandó témáját képezték az UNSZ Központi vezetőségi tanácsának, amely 1943 decemberében Lvivben ülésezett, amelyen részt vett az UNSZ vezetőségének fő hivatalnok, R. Suhevics („Тарас Чупринка”, „Тур”), más tagok: D. Majivszkoho („Косар”, „Тарас”), M. Prokora („Володимир”), D. Rebet („Одарка”), В. Ohrimovics („Далекий”, „Чужий”, „Дальній”), M. Lebegy („Максим Рубан”, „Ігор”, „Ярополки”), az UFH Főparancsnokságának vezetője, D. Hrecja („Перебийніс”, „Дуб”, „Олег”) és az UFH Főparancsnokságának tanácsadója és vezetője O. Luckoho („Андрієнко”, „Богун”, „Беркут”). Utóbbi, 1945. augusztus 6-án az NKVD kihallgatásán elmondta, hogy M. Lebegy az ülésen jelentésben számolt be az UFH és a magyar hadsereg közötti tárgyalásokról, tájékoztatva a hallgatóságot, hogy sikerült felvenni a kapcsolatot a magyar parancsnokság képviselőivel. A magyarok – M. Lebegy szerint – készek tárgyalni az UNSZ-el, a Vörös Hadsereggel szembeni alapvető politikai és fegyveres együttműködésről, de aggodalmát fejezte ki, a minden kérdésben függetlenül döntő németekkel kapcsolatban. M. Lebegy figyelembe vette, hogy a magyarok csak az UFH közbenjárásával vonták be a tárgyalásokba az UNSZ-t, amely bebizonyította, hogy képes partizánharcot folytatni a Vörös Hadsereg ellen. A tanácskozás eredménye az a döntés lett, mely szerint az UNSZ(b) delegációját Budapestre küldi, hogy ott a magyar katonai és politikai körökkel tárgyaljanak.¹³

1943. november végén a P-33 részleget vezető M. Lebegy összeállított egy ukrán delegációt, amely elröpült a budapesti tárgyalásra. Itt megjelent az egykori „Nahtigal” hadosztály tagja, Miron Lucki. Őt a delegáció vezetőjének nevezték ki, valamint megnevezték az összekötő tiszteket: Jevhen Vreconát („Волянський”) és Iván Hrunyokot („Герасимівський”).

Tudomásul véve a nyugat felé terjeszkedő kommunista veszélyt, igyekeztek maximálisan elzárkózni a német politikától, a magyar kormány, keresve a kiutat a második világháborúból, tárgyalásokba kezdett a nyugati szövetségesekkel. Az ukrán felkelőkben a magyar hadsereg azt a szövetséges erőt látta, amellyel képes ellenállni a bolsevizmusnak.

Az ukrán felszabadító mozgalom vezetőségének a magyarországi katonai-politikai körökkel folytatott tárgyalásain a következő stratégiai célokat fogalmazták meg: 1) leküzdeni a külpolitikai elszigetelődést, amely ekkor jellemezte az ukrán felszabadító mozgalmat, 2) megpróbálni rendbe hozni az együttműködési és partneri kapcsolatokat a szomszédos területekkel és a szomszédos Ukrajnával, és biztosítani, támogatni egymást a bolsevik fenyegetés elleni közös harcban, 3) megpróbálni a magyar diplomáciai kapcsolatokon keresztül kommunikálni a nyugati szövetségesekkel.

1943 novemberének végén az ukrán delegáció magyar honvédegyenruhában megérkezett Budapestre a lvivi Szknélí katonai repülőtérről. Budapesten a magyar katonai vezetők az

¹² Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА, Т. 26. – Торонто-Львів, 2001.— С.135.

¹³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 10. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907-1950). Документи і матеріали. –Торонто-Львів, 2007. – С. 425-426.

* A küldöttség budapesti utazásának pontos dátumát eddig nem sikerült kiseríteni. A budapesti küldetés egyik tagja visszaemlékezéseiben meghagyta: I. Hrényok nem nevezett meg konkrétumokat az utazás kezdeténél, csak azt jelentette ki, hogy ő csak 1943 decemberének utolsó napjaiban fog megérkezni. Az UNSZ(b) vezetőségének egyik tagja, M. Sztepanka szerint az ukrán delegáció magyar repülőgépen repült el a magyar fővárosba 1943. november utolsó napjaiban. Összevetve ezeket a tényeket, illetve más, ezzel párhuzamosan zajló eseményeket, arra a következtetésre juthatunk, hogy az ukrán küldöttség budapesti utazását 1943 novemberének utolsó napjaira kell helyezni.

ukrán küldöttséget vendégszeretően fogadták. Azonban a tárgyalásokat a magyar hadsereg vezérkarának el kellett halasztania, mert a vezérkar főnöke, Szombathelyi Ferenc vezérezredes Hitler főhadiszállásán volt. 1943 decemberében az ukrán delegáció várta Szombathelyi visszatérését Budapestre, ezalatt a tárgyalásokon részt vett a magyar vezérkari vezető tisztviselő, és a Magyar Külügyminisztérium tanácsadója, Sai Dezső.

Az ukrán delegáció két utasítást kapott M. Lebegytől, amelyeket meg kellett tárgyalni a magyar képviselőkkel. Az első, maximális lehetőségeket követelni. Különösen abban, hogy az ukrán delegáció az ukrán nép nevében mint legfelsőbb vezetőség fog felszólalni, nem pedig csak mint egy névleges politikai erő jelenik meg a helyszínen. A küldöttség informálta a magyarokat arról, hogy az ukrán felszabadító mozgalmat hogyan irányítja a kommunista Oroszországgal és a hitleri Németországgal szemben, és hogy az ukrán fél nem látja szükségesnek a Magyarországgal szembeni ellenállást. Az ukrán küldöttség szintén értesítette a magyar képviselőket arról, hogy az UFH és az UNSZ is igyekszik megteremteni a totalitárius rendszerek által legyőzött lakosság közös frontját és az ukrán fél szerint, Magyarország, mint független állam, csupán értelmetlenül keveredett bele az ukrán nép elleni harcba. Azt is előirányozták, hogy minden vitás kérdést meg kell oldani és a megállapodást alá kell írni.

Az ukrán fél javasolta a magyar kormánynak, hogy haladéktalanul vessen véget katonai szövetségének és a Németországgal fenntartott kapcsolatainak, az UNSZ(b)-el és az UFH-val szövetkezve kezdjen háborút a totalitárius államokkal szemben. Ez az utolsó javaslat 1943 végén elége ésszerűtlennek tűnt. Ennek ellenére az ukrán fél előterjesztette javaslatát, amelynek az elutasítása esetén, egyetértettek M. Lebegy javaslatában, hogy ajánlani fogják az ún. „Ideiglenes Gyakorlati Együttműködési megállapodást”. Ez a következőket foglalta magába: minden vitás kérdést (államközi határok, a nemzeti kisebbség jogainak garantálása) meg kell oldani a második világháború után a magyar és a független Ukrán állam közötti kétoldalú békeszerződésben; a magyar kormánynak a magyar hadsereg legfelsőbb parancsnokságával együtt olyan rendeletet kell kiadnia, amely egyrészt minden magyar katonai egységre vonatkozik, amely megszállta az ukrán területeket, másrészt állítsák le az ukrán lakossággal szembeni büntető akciókat, az elnyomó intézkedéseket az UNSZ(b) tagjaival szemben, valamint a katonai akciókat az UFH egységei ellen. Hasonló parancsokkal látta el az UFH parancsnoksága is minden egységét. A magyarok kötelezték magukat, hogy titokban biztosítanak fegyvert az UFH egységeinek a német raktárakból, segítik az UFH-t a legújabb technikai felszerelésekkel és a rádiós szakemberek kiképzésével. Ha szükség volt rá a magyar tiszték hivatalos tanácsokkal oktatták a felkelők tisztjeit.

Feltételezve, hogy a bolsevikok előrenyomulása elakad a Kárpátokban és a Vörös Hadsereg nem éri el Magyarország területét, az ukrán félnek kérnie kellett volna a magyar hatóságokat, hogy Kárpátalja ukrán lakosságú területeit Huszt, Ungvár és Kassa városokkal együtt adja át az ukrán felkelőknek a célból, hogy megfelelő háttérrel építsen saját részre. A területen már biztosították a felkelő egységek teljes cselekvési szabadságát, átszállították a sebesült katonákat, katonai kórházakat létesítettek, megszervezték a katonai személyzet kiképzését, a raktárakban készletezték az élelmiszert, ruházatot, fegyvert és lőszert. A magyar kormány arra kötelezte magát, hogy menedéket ad minden ukrán emigránsnak, aki a bolsevikok elől menekülve magyar területen találja magát. Így az ukrán fél figyelme a magyar képviselőkre irányult, hogy az Ukrajnából menekülő ukrán politikai vezetőket csak Magyarországra irányítsák, óvakodva a Németországba való menekítéstől. Ehhez a magyar fél egy tervet javasolt, mégpedig: Budapesten hivatalos diplomáciai státuszuk nélkül gyűjtsék össze az ukrán képviselőket. A magyar hadsereg főparancsnoksága kinevezte az összekötő

tiszteket. Aláírásuk esetén e megállapodások azonnal életbe léptek. Mindkét fél kötelezte magát, hogy szigorúan titokban tartják e megállapodást.¹⁴

A tárgyalások a Magyar Honvédség vezérkaránál nagyon barátságos és szívélyes légkörben zajlott, megválasztották az UNSZ(b) vezetőjének M. Lebegy által felvázolt diplomáciai lehetőségeit, javaslatait. Az államhatárok kérdésében az ukrán delegáció nem hozta fel az ukrán-magyar kapcsolatokat összetett problémáját – Kárpát-Ukrajna kérdését – úgy döntöttek, hogy ezt a háború utáni időszakra halasztják el. Ugyanakkor az ukrán képviselők B. Csészsevszkoho („Демид”) szerint megállapodtak abban, a továbbiakban leállítanak minden magyarelles tevékenységet Kárpátalján, ez iránt a magyar fél különös érdeklődést mutatott.¹⁵ A megállapodás ismertette azt a tényt, hogy 1942 nyarán Kárpátalján a magyar hadsereg felszámolta a határvidéki kémelhárítását, az UNSZ megszervezte az ukrán felszabadító mozgalom képviselőinek küldöttségét és ők 1943 novemberében és decemberében Budapestre látogattak, az UNSZ képviselői és az UFH parancsnoksága nem törekedett arra, hogy a területen kiterjessze befolyását mindaddig, amíg a Vörös Hadsereg e területről 1944 októberében kiszorította a magyar hadsereget.

A tárgyalások megerősítették a megállapodás főbb pontjait, katonai szempontból a semlegességi és megnevezési kapcsolatokat az UFH és a magyar hadsereg között, a hadseregnél és vezérkarnál az összekötő tisztek cseréjét, az együttműködést katonai, felderítési, technikai és orvosi szempontokból bolsevik-ellenes alapon. Az összevont együttműködést mindenekelőtt Kárpát-Ukrajna területén kellett megkezdeni, mivel az itteni katonai kórházakba és más magyar egészségügyi intézményekbe tervezték szállítani az UFH súlyosan sérült lövészeit.

A magyar és ukrán képviselők hasonlóan értékelték azt, hogy a keleti fronton keresztül Közép- és Kelet-Európát a bolsevizmus fenyegeti. Mindkét fél osztotta azt az ukrán küldöttség által kifejtett véleményt, miszerint a bolsevikok mindkét nép számára a közös ellenséget jelentik. Ezzel kapcsolatban a magyarok érdeklődése volt megállapítható, hisz a Magyarországgal szomszédos Ukrán állam megalkotásával az a fenyegető bolsevizmussal összetűzésbe fog kerülni. Azt is hangsúlyozta a magyar fél, hogy a magyar parancsnokság megvédi Magyarország határát saját erejéből és nem kíván magyar hadsereget küldeni a németek által megszállt keleti területekre. Azonban a meglévő külpolitikai körülmények, az erős német nyomás és felügyelet miatt mégis kénytelenek voltak a magyar hadsereget Magyarország határától távolra elküldeni. Továbbá azt is kifejezték reménykedve a magyar képviselők, hogy a kölcsönös megértés és együttműködés Magyarország és az ukrán nép között a jövőben is nagy szerepet fog játszani a bolsevizmus elleni közös harcban. Az ukrán fél megjegyezte azt, hogy az ukránok a bolsevizmussal szemben önálló harcot terveznek, függetlenül minden más államtól, azonban az ukrán felkelő erőknek más katonai-technikai eszközökkel és a folyamatosan bővülő UFH-el összeköttetésben kell ezt véghezvinnie.¹⁶

Az ukrán képviselők csakúgy, mint magyar kollégáik, a budapesti tárgyalások során nem említették a kárpátaljai kérdést, megértve, hogy e kérdésben a két oldal között nem jöhet létre megállapodás, ennek ellenére azonban az ukrán delegáció betérjesztette az „ukrán etnikai terület” - kártyát Szombathelyi F. magyar vezérkari ezredesnek, hogy formálisan már megalkották a független ukrán államot. Ezen az etnikai területen Kárpátalja az ukrán állam fennhatósága alá volt rendelve, annak elidegeníthetetlen részeként.¹⁷ Ezzel a területtel kapcsolatos összes törekvésüket a legtöbb ukrán képviselő leplezett formában igyekezett elérni.

¹⁴ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА, Т. 26. – Торонто-Львів, 2001. – С. 140-141.

¹⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т.1. – Арк.267.

¹⁶ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк.87-87зв.

¹⁷ Держалюк М. Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р.// Пам'ять століть. – К., 1997. – №1. – С.138-139.

Meg kell említeni, hogy a budapesti tárgyalásokon elkerülték a nyílt vitát Kárpátalja állami hovatartozásának kérdésében. Ez több okból is érthető. Először is, az UNSZ és az UFH vezetői elfogadtak egy működőképes álláspontot arról, hogy az államhatárok kérdése a jövőben az Ukrán államra tartozik, ezt nem hivatott eldönteni ez a tárgyalás, amely az ukrán felszabadító mozgalom képviselői és a szomszédos állam vezető körei között jött létre, és hogy ebben a kizárólagos joga a független ukrán államnak lesz. Másodsor, mindkét fél megértette azt, hogy ebben a kérdésben ők nem tudnak közös megállapodást elérni, megvalósíthatónak vélték azonban azt a lehetőséget, hogy a továbbiakban is együttműködjön a magyar hadsereg az UFH-el, a zajló német-szovjet háborúban. Elkerülték az éles vitát Kárpátalja kérdésével kapcsolatban, a továbbiakban pedig mindkét fél előre vetítette, hogy az UFH és a magyar hadsereg között létrejött megállapodás eredményes lesz, annak ellenére, hogy 1943-1944-ben ellentmondásos kapcsolat volt a Magyar Megszálló Hadsereg, az UNSZ és az UFH között a volhíniai, a poliszjai és a galíciai területen. A területi viták háttérében a vérontás elkerülése állt és az, hogy bolsevik ellenes alapon működjön együtt az UFH, a magyar hadsereg, valamint a magyar katonai-politikai körökkel tárgyaló UNSZ, amely több sikeres, hatékony* tárgyalást kezdett a lengyel nacionalistákkal, 1943-44-ben Romániával, amelyekben a területi viták akadályokat gördítettek a közös megértés és a bolsevizmus elleni harchoz szükséges együttműködés elé.

Az UNSZ(b) vezetősége és az UFH parancsnoksága folyamatosan elemezte Kárpátalja hovatartozásának problémás kérdését, és felhívták a figyelmet arra a két utasításra, amelyet M. Lebegy a Budapesten tárgyaló ukrán delegáció tagjainak adott, miszerint felajánlotta, hogy átveszik az ukrán nemzetiségű kárpátaljai területet (beleértve Prásivszenot), hogy az UFH megszervezhesse ott a titkos ukrán felszabadító mozgalmát, amelyet aktuálissá tett a szovjetek Magyarországra történő betörésének veszélye. Az ukrán küldöttek nem mertek a tárgyalások során felvetni semmilyen államközi határokat érintő kérdéseket, attól tartva, hogy megszakadnak a tárgyalások és semmisnek tekintik a korábbi tárgyalások megállapodásait. Ezt egyes kutatók elég keményen visszautasítják munkáikban, szerintük a mindig is ukrán kárpátaljai terület csupán áldozata volt az ukrán-magyar tárgyalásoknak, amelyen a nacionalista vezetők hivatalosan beismerték, hogy e terület Magyarország szerves részét képezi.

Kárpátalja, mint jelentős tényező, nagy szerepet játszott az UFH és a magyar hadsereg közötti kapcsolatokban a nyugat-ukrán területeken. Különösen azok a kárpát-ukrajnai személyek, akik a magyarokkal egységben az ukrán területeken nagyban hozzájárultak az UFH és a magyar hadsereg közötti kapcsolatok rendbehozatalához azáltal, hogy tolmácsolási képességüknek eleget tettek. A végsőkéig kitartó, hozzáértő szakember kevés volt az UNSZ és az UFH titkos aktívája között. Az UFH és a magyar hadsereg közötti megállapodás, valamint az UNSZ propagandájának hatására a kárpát-ukránok gyakran felfegyverezve beléptek az ukrán felkelők soraiba. Közismert P. Bendárcsik („Слюзар”, „Чорногуз”) sorsa, aki Huszton született, és akit behívtak a magyar hadseregbe, a magyar egységekkel elküldték Rivne városába. Itt az UNSZ földalatti mozgalmá segítette neki felvenni a kapcsolatot az ukrán felkelőkkel és az UFH csapatának soraiban teljes fegyverzetben visszaérkezett Kárpátaljára.

* Itt érdekes párhuzamot figyelhetünk meg az ukrán-magyar kapcsolatok e szakasza és az 1917-1920. évek ukrán felszabadító törekvéseinek periódusa között, amikor is Budapesten működött a rendkívüli diplomáciai feladattal ellátott УНР. 1920-ban a Magyar Külügyminisztérium, az általa elkészített tervben Kárpát-Rusz (Kárpátalja) területét a Magyar Királyságtól elidegeníthetetlennek nyilvánította és javasolta a küldöttséget vezető УНР budapesti elnökének M. Halahannak, hogy írják alá e tervezett. Válaszukban megtagadták a magyar kormány azon kijelentését, hogy az УНР függetlenségét jogilag nem ismerik el, mindaddig, míg más államok ennek érdekében nem tesznek valamit (ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69840фп. – Т. 2. – Арк. 28-28зв.). Az УНР 1919-1923. között Magyarországon véghez vitt rendkívüli diplomáciai küldetéséről bővebben lásd: Матяш І. Б., Мушка Ю.Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині: історія, спогади, архівні документи. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 400 с.

Mivel személyi segédtsztje volt D. Klácsivszkijnek az UFH „Észak” nevű csoport parancsnokának, és mivel jól ismerte a magyar és a német nyelvet, részt vett Volhíniában az UFH és a magyar hadsereg tárgyalásiban. Ez után „Слюзар” az UNSZ észak rivnei körzetének vezetője lett és 1949-ben halt meg.¹⁸

Először harcoltak egy oldalon a felkelők a magyarokkal, az első vonalban „Миші” (Mihajlo Kondrasz parancsnok) együtt „Холодний Яр”-al és „Гутич” (igazi neve nem ismert) századossal az UFH „Dél” csoportjának tagjaival egy kis kunyhóban más kárpátaljai menekültekkel. 1944. május 15-én a bolsevikok támadást intéztek Szlavuta-Sepetyivkánál, ahol körülvették a kunyhót és „Миші”, „Гутич” vezetőkön kívül még 25 felkelő esett el.¹⁹

A németek 1944. március 18-19-én megszállták Magyarországot, Berlin nyomására a keleti frontra küldték az 1. magyar hadsereget, hogy helyezkedjen el az Sztanyiszlavszki (ma Ivano-Frankivszki) területen és aktívan készülődjön a magyar területekre betörni készülő szovjet hadsereg visszaverésére. A magyar hadsereg újoncait a német parancsnokok gyakran buzdították arra, hogy kezdeményezzenek harcot az UFH erdei osztagai ellen, hogy így kössék le az ukrán erőket. Ez újabb konfliktust eredményezett Galícia területén az UFH és a magyar hadsereg közötti kapcsolatokban. Itt a tárgyalások állandósultak úgy, mint a volhíniai és a dél poliszjai területeken.²⁰

Ilyen körülmények közepette az UNSZ(b) központi szervezete kidolgozott egy sor olyan utasítást, amelyekkel az ukrán-magyar tárgyalásokban részt vevő UFH, illetve a helyi UNSZ-i tagokat látott el, amelyekkel saját harcukba kívánták bevonni őket, azzal a céllal, hogy pótolni tudják a fegyvereiket, a lőszer, a technikai felszereléseiket, a gyógyszereket, valamint, hogy egy helyi megállapodásban egyezzenek meg a meg nem támadásról és a semlegességről, továbbá a bolsevikok elleni összehangolt közös harcról. Az UNSZ(b) vezetőségének 1944. elején kiadott parancsa igencsak ellentmondásos, mivel betiltja a politikai tárgyalásokat az UFH vezetőségének és az alacsonyabb UNSZ-i képviselőknek más népekkel és államokkal, de még mindig igyekezett az ukrán-magyar katonai kapcsolatokat helyi szinten normalizálni, valamint jogot formált a két nép között felmerülő fontos politikai kérdések eldöntésére, azonban ezeket a legmagasabb „félhivatalos” szinten nem sikerült legalizálni a túl erős német befolyás miatt.

Az egyik ilyen utasítást sikerült megtalálni a ГДА СБУ (az Ukrán Állami Levéltár Államvédelmi Hivatali Részlege), amelynek a neve „Információk”.²¹ A dokumentum egyes részei információkat adnak, hogy hogyan szervezték meg helyi szinten az UFH és a magyar hadsereg közötti tárgyalásokat. A tárgyalások alkalmával minkét hadsereg vezetője jobbnak látta, ha a vitás politikai kérdéseket elkerüli, nehogy azokkal megzavarják a tárgyalási folyamatokat. Az ukrán-magyar kapcsolatok legfájdalmasabb és legfeszültebb problémájával kapcsolatban a dokumentum azt az információt adja, hogy az 1939-es ukrán-magyar konfliktus epizódszerű és helyi jelleget hordoz, ezért a felek nem tudnak igazi álláspontot kialakítani az egymás közötti kapcsolataik jelenlegi szakaszában. Kiemelték azt, hogy Kárpát-Ukrajna politikája során a magyarellenesség felé irányult, ugyanakkor lenézték a kárpátaljaiak 1938-1939-es nemzeti törekvéseit, annak szerepét a független, közös Ukrán állam megvalósításában, az ukrán nemzetiségeket pedig arra szólították fel Kárpátalja területén,

¹⁸ Літопис УПА. Т. 28. Марія Савчин («Марічка»). Тисяча доріг (спогади). – Торонто-Львів, 1995. – С.286-287.

¹⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля (1944-1946). Документи і матеріали. – Київ-Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2006. – С. 492.

²⁰ Детальніше про відносини між УПА та 1-ою угорською армією на території Галичини у 1944 р. див.: Пагіря О. Відносини між українським визвольним рухом та угорською армією в Галичині в першій половині 1944 р. // Український визвольний рух./ Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Збірник 12. – Львів, 2008. – С. 74-116.

²¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28. – Арк. 4; Копія: ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 400-402 та Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 339. – Арк. 399-401.

hogy: „a terület alkalmatlan erre a célra – túl kicsi és kívül esik Ukrajna természetes határain.”. Kijelentették, „hogy nem tartozik az Ukrán államhoz Kárpátalja, sem pedig a többi románok által elfoglalt föld (a bukovinai és besszarábiai ukrán földek – O.P.).” Az ukrán félnek nagyon fontos volt fényt deríteni létéért aggódva arra, hogy a magyar fél a jövőre vonatkozólag megpróbálja-e az ukrán nemzeti mozgalom irányelvei szerint visszaadni Kárpátalját a független Ukrán államnak.²²

Ez az álláspont ravasz taktikai visszalépés volt az ukrán felszabadító mozgalom alapelveitől, amely elvekkal a független Ukrán államot kívánták megeremteni, minden ukrán népi, néprajzi területen. Egy ilyen lépés gyakorlati hasznot adott volna a magyar hadsereggel való további közös munkában, a harcokba és a független állam megerősítésében. Az 1944-es év bonyolult körülményei közepette, a hatalmas katonai-politikai erők kegyetlen összecsapásba kezdtek Ukrajna területén, az adott pillanatban az ukrán vezetők a fegyveres ellenállást tekintették a legérthetőbbnek és legindokoltabbnak. Az „Információ”-ból megállapítható, hogy az ukrán felszabadító mozgalom legfőbb programjának kivitelezése az 1944-es év valós körülményei közötti rendkívül nehéznek bizonyult, ekkor a függetlenség követelése és megvalósítása még nem sikerült.²³ Az utasítás magába foglal több reális, konkrét gyakorlati aspektust, az UFH és a magyar hadsereg tárgyalásainak 1944 nyarán az ukrán felszabadító mozgalomra gyakorolt kedvezőtlen hatásáról, Magyarországgal kapcsolatban pedig a stratégiai politikai kérdések eldöntésében jogaikat fenntartják, különösképpen Kárpátalja hovatartozását illetően.

1944. nyarán az a nyílt fenyegető körülmény, hogy a Vörös Hadsereg elfoglalja Galíciát, időszerűvé tette újra a két fél közötti együttműködés kérdésének megszervezését, a Szovjetunióval szembeni közös katonai tevékenység megvalósítását. A tárgyalásokban, szövetséget ajánlani a magyaroknak, tisztázni a magyarok aggodalmát az esetleges galíciai bolseviktámadással kapcsolatban, és hogy tudatára ébredjenek annak, hogy védelmük szempontjából szintén hasznot hozhat az UFH-el való közös munka, amely teljesen megállíthatja a Kárpátokban a bolsevik hadsereg benyomulását délnyugat Európába. Ezért felkelést kívántak szervezni a hátszországban lévő katonákból Kárpátalján, egy részükből Magyarországon, hogy segítsék a magyar hadsereg harcát a Kárpátokban támadó Vörös Hadsereggel szemben, hasonlóan az Ukrán Szics Lövészekhez, akik 1914-1915-ben megállították az orosz katonaságot a Kárpátok szorosaiban. Valószínűsíthető, hogy a stratégiai tervekben az UNSZ(b) és az UFH vezetői igényt tartottak egy harci szövetségre a magyar hadsereggel, a bolsevik birodalommal szemben. Azonban abban az esetben, ha a Vörös Hadsereg elfoglalja Galíciát, akkor Magyarország – az UNSZ vezetőinek elmondása szerint – megadja az ukrán képviselőknek a politikai menedékjogot.²⁴

Szükség esetére viszonylag hasonló menekülési álláspontot határozott meg az UFH és a magyar hadsereg közötti tárgyalás során az UFH „Nyugat” csoportjának, 2. számú „Bug” Katonai Körzete, amely a területi kérdések ügyében is több javaslatot terjesztett elő. Minden olyan egységnek és földalatti hálózatnak, amely az UFH és az UNSZ felügyelete alatt állt, megtiltotta a harcot a magyar hadsereggel, és megkezdték a felszabadítási tevékenységet. A magyarokkal való tárgyalásokban hivatalosan kiemelték az ukrán és magyar nép közötti együttműködés fontosságát, elkerülve Kárpát-Ukrajna fájdalmas témáját.²⁵

1944. június 27-én a Tatár-hágónál írásos megállapodást kötött a VI. magyar hadtestet vezető Farkas Ferenc vezérezredes és az UFH „Nyugat” nevű egységét vezető Kisbarnakom

²² ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28. – Арк. 43в.

²³ Патриляк І., Пагіря О. Інструкції керівництва збройного підпілля для ведення переговорів з представниками угорських військ // Сторінки воєнної історії. – Вип. 11. – К., 2008. – С. 67.

²⁴ Патриляк І., Пагіря О. Інструкції керівництва збройного підпілля для ведення переговорів з представниками угорських військ // Сторінки воєнної історії. Вип. 11. – К., 2008. – С. 67-68.

²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп.1. – Спр.14. – Арк. 44.

parancsnok. A megállapodás értelmében a felek megállapodtak: 1) megszüntetik a katonai összecsapásokat az UFH „Nyugat” egysége és a VI. magyar hadtest osztagai között, közös harcot kezdenek a bolsevikokkal szemben; 2) a kölcsönös félreértéseket és katonai összecsapásokat, mint tény a két hadsereg képviselői szemmel tartják, és békés úton szabályozni kívánják „a fegyverbarátság és a kölcsönös megértés jegyében”; 3) a magyar hadsereg a fronton és a front mögötti területen az UFH csapataival közösen harcol a szovjet partizánokkal és a Vörös Hadsereg reguláris egységeivel; 4) a magyarok kötelezték magukat, hogy tiszteletben tartják az ukrán lakosság érdekeit és nem kívánják őket önkényesen kifosztani; 5) hogy biztosítsák a folytonos kapcsolatot és a gyors információcserét a két hadsereg között az UFH „Nyugat” parancsnokságának 27. osztagában kinevezték az összekötő tiszteket, akik teljes személy- és mozgás szabadságot kaptak; 6) az UFH megsebesült harcosait, a magyar kormány minden kórházában és egészségügyi intézményeiben, hivatalaiban befogadják.²⁶

Ennek a megállapodásnak a következménye lett, egyes mai történészek szerint, a B. Zubenka vezérőrnagy által №896/44. szám alatt kiadott parancs: „A legfelsőbb parancsnoki harci egység az Ukrán Felkelő Hadsereg”.²⁷ Ő megjegyezte, hogy: „örültség folytatni a kilátástalan harcot egy darab földért, amelyet egyébként nem is a mi erőink védelmeznek, [ezalatt Kárpátalja területét értették – a szerző] ugyanakkor mégis a mi csodálatos otthonunk, több mint Franciaország, a visszaszerzett Moszkva (...) ezt a tényt kell a mi katonáinkkal megértetni és felhívni figyelmüket az Ukrajna és Magyarország közötti lehetséges együttműködésére. Aki ezt nem tudja, vagy nem akarja megérteni az nem méltó arra, hogy felszabadító mozgalmunk tagja legyen, és a kezdetektől vezesse a bolsevikokkal szembeni kitartó harcunkat. Fenn kell tartanunk a jószomszédi kapcsolatokat Magyarországgal, míg Moszkva felbomlik. Minekünk nincsen semmilyen területi követelésünk Magyarországgal szemben, és szeretnénk vele jó kapcsolatot fenntartani.”²⁸ Ezzel kijelentette, hogy lemondanak Kárpátaljáról, és elismerik Magyarországhoz tartozó részként.

Az említett dokumentum hitelessége nagyon kétséges, annak tartalma és nyelve (a parancs német nyelven íródott) alapján okkal állapítható meg, hogy német hamisítvány. Az ukrán ellenálló körökben teljesen ismeretlen B. Zubenko vezérőrnagy által aláírt parancs egyértelműen német provokáció volt, ezzel szándékozott befolyásolni a német parancsnokság az UFH és a magyar hadsereg közötti tárgyalásokat és felhasználni azokat a saját érdekeihez.

A parancs az illegális ukrán kormány – Ukrán Legfelsőbb Felszabadítási Tanács által az 1944. július 11-15. között megrendezett első Nagygyűlésén elfogadott állásponttal is ellentmondást mutat, amely arról szólt, hogy az ukrán felszabadító mozgalom vezetői teljes mértékben bíztak a saját ideológiai harcuk megvédésében, a független Ukrán állam létrehozásáért, amely egyesít minden ukrán etnikai területet. A program 3. része kijelentette: „ULFT törekszik Ukrajna valamennyi szomszédjával a megértésre és a közös békére, azon az elven, hogy saját államukban a néprajzi területek és a más népek jogait kölcsönösen elismerik.”²⁹ Az ULFT alapító gyűlésén nagyra értékelte az ukrán felszabadító mozgalom képviselőinek a magyarországi katonai-politikai körökkel folytatott tárgyalásait, ugyanakkor világosan leszögezte, hogy az ukrán titkos földalatti mozgalom milyen állásponton van

²⁶ The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (University of Toronto). – Box. 207. – Number 17. – P. 56-57.

²⁷ Ravasz István. Ukrán-magyar katonai kapcsolatok A XX.Század Első Felében // Україна-Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14-16 квітня 2005 р.). Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Інститут історії України, 2006. – Old. 220; Держалюк М. Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. // Пам'ять століть / Микола Держалюк. – К., 1997. – №1. – С.139-141.

²⁸ The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (University of Toronto). – Box. 207. – Number 17. – P. 60.

²⁹ УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944-1951 рр. (Збірка документів). – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1956. – С. 13.

Kárpátalja területére vonatkozólag. Különösen jól érezhető ez az UNSZ(b) vezetőjének, M. Lebegynek („Варяг”) egyik diplomáciai előadásában, amelyben Ukrajna nemzetközi-politikai helyzetével kapcsolatban kijelentette: „Kárpát-Ukrajnát nem adjuk oda a magyaroknak.”³⁰

Az 1. magyar hadsereg és az UFH közötti (az utóbbi főhadiszállásán) 1944. június-júliusi tárgyalások eredménye az lett, hogy külön kinevezte a magyar hadsereg és az UFH is saját összekötő tisztjeit, akik szemmel tartják a meg nem támadási és semlegességi állapot betartását a magyar hadsereg és az UFH egységei között az Ivano-Frankivszki területen. E megállapodással a magyar tisztektől a felkelők tisztjei megkapták a szükséges átbocsátó úti okmányokat, hogy ezzel biztosítsa nekik a front mögötti kárpátaljai területen való átutazás lehetőségét. 1944 júliusának közepén az UFH-et a magyar kapitánysággal összekötő tiszt A. Dolnickij elutazott a Kárpátalján, Huszt városában elhelyezett I. magyar hadsereg főhadiszállására, és ott tartózkodott 1944 szeptemberéig. Itt a magyar parancsnokság segítségével ő megszervezte öt rádiós szakember kiképzését, akik 1944 júliusában átkerültek az UFH Fő Katonai Vezérkarát vezető M. Megvegy („Карпович”) vezetése alá, hogy felhasználják őket az UFH érdekeinek megvalósításához.³¹

Ezenkívül, egyéb meghatalmazások alapján fegyverek, lőszer, haditechnika, illetve gyógyszereknek az UFH szükségleteire való elszállítására, illetve súlyosan sebesült katonák kezelésének biztosítására 1944 nyarán-őszének elején Kárpátalján több alkalommal átvonultak az UFH parancsnokai, kisebb egységei. Itt közöl néhány példát. 1944 júliusában a magyar tiszt és a „Hoverla” 4. Katonai Körzetének parancsnoksága élén álló M. Tverdohlib („Грім”, „Музыка”, „Петро”) között létrejött megállapodásban sikerült megszervezni az UFH Kárpátalja és Szlovákia területén megsebesült katonáinak elszállítását, a magyar katonai kórházakban történő további gyógyításuk céljából. Ezek között találta magát O. Bolehiv („Василь Савчин”) a „Hoverla” Katonai Körzet egyik orvosa.³²

1944 augusztusában a „Hoverla” Katonai Körzet parancsnoka M. Tverdohli („Грім”) kíséretével elutazott tárgyalni a kárpátaljai magyar egységek parancsnokságára, hogy megállapodjanak Ivan Ivanov főhadnaggal, aki még emlékezett a kárpát-ukrajnai 1938-1939-es eseményekre. Ekkor Zelena faluban találkoztak, ahol sikerült megállapodni abban, hogy az UFH egységeinek meghatározott mennyiségben adnak át magyar fegyvert és lőszert, amelyet a felkelők a Ripna hegyen kialakított raktárból szállítottak el.³³

Érdekes adatokat mutatnak az UFH-nek a magyar hadsereggel fenntartott kapcsolatáról a „Hoverla” 4. Katonai Körzetének egyik alkalmazottja által a saját naplójában feljegyzettek. Elmondása szerint 1944. szeptember 4-én a magyar katonai hírszerzés elküldött egy levelet a Katonai Körzet főhadiszállására azzal a javaslattal, hogy a három magyar tisztet, akiket a felkelők szeptember 1-én fogtak el, cseréljék magyar fegyverekre és lőszerre. Így többek között egy „megjátszott” csata során átadtak a magyaroknak három fogságba esett tisztet. 1944. szeptember 12-én az UFH tisztjeinek egy csoportja, köztük a „Hoverla” 4. Katonai Körzetének parancsnoka M. Tverdohlib („Грім”, „Музыка”, „Петро”) és a főhadiszállás alkalmazottja, valamint egy százados, Koszty Petersza („Сокола”), elutaztak a helyi magyar parancsnokságra, hogy elérjenek egy megállapodást az UFH tisztjeinek Kárpátalja területére való elutazásának megszervezésében. 1944. szeptember 14-én „” parancsnok, M. Megvegy

³⁰ Літопис УПА. Т. 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн.4: Документи і спогади. Зібрав Євген Штендера. Редактор Петро Й. Потічний. З англійським вступом і резюме. – Торонто-Львів: «Видавництво «Літопис УПА»», 2001. – С. 499.

³¹ Струтинський Я. («Яспар»). Сотник Андрій Кисіль-Дольницький («Голубенко») // Літопис УПА, Т. 26. – Торонто-Львів: Видавництво «Літопису УПА», 2001. – С. 195.

³² Болехівський О. З невідомою у невідомому шляху. Спомина. // Літопис УПА. Т. 32. Медична опіка в УПА. Ред. М. Ріпецький. Кн. 2. – Торонто-Львів, 2001. – С.181-193.

³³ Зеленчук М. З її святим іменням // «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали. / Упорядник Роман Грицьків. Літопис УПА. Серія «Події і люди». Книга 5. – Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2008. – С. 62-63.

(„”) és J. Sztrutensz az UFH Katonai főhadiszállásának kommunikációs vezetője és más felkelő vezetők elutaztak Kárpátaljára. Felkeresve az Ivan Ivancso hadnagy irányította magyar határőrsöt, a visszavonuló magyar egységekkel együtt egészen Rafajlov állomásig utaztak vasúton. Itt átszálltak a magyar katonai propaganda gépkocsijára, átlépték a határt és vasúton érték el Husztot. Az egész utazás során az UFH tisztjeit a magyar fiatal tisztek és katonák kísérték. „A magyarok érdeklődéssel szemlélnék minket, tisztelniük kell minket, mivel tudják, hogy mi vagyunk az UFH” – írja naplójában a „Hoverla” Katonai Körzet ismeretlen alkalmazottja. 1944. szeptember 16-án Huszton találkozott a „Hoverla” 4. katonai Körzetének parancsnoksága és a magyar tisztek egy csoportja, ennek eredményéről a forrás sajnos nem ad tájékoztatást. Itt az 1. magyar hadsereg főhadiszállásán A. Dolnickij („Голубенко”) kapitány találkozott az összekötő tisztekkel. 1944. szeptember 17-én az UFH vezetői csoportja „Голубенко”-val, és a magyar őrnagy kíséretében, elköltöztek Szkoloholba.³⁴ Lehetséges az, hogy a magyar parancsnokság képviselői és az UFH közötti tárgyalás témája a kapcsolatok szabályozása lehetett, és az is, hogy a visszavonulásban lévő 1. magyar hadsereg egységei átadják a felderítői információikat az UFH-nek, a Vörös Hadsereg egységeinek elhelyezkedéséről a Kárpátokban.

A napló tartalmaz információkat arról is, hogy a kárpáti csoport, amely a 13. magyar hadosztályban harcolt, élén I. Ivanovics főhadnaggal, az UFH oldalán teljes fegyverzetben segített megszervezni száz rajtaütést „Биктопії” 1944. október 2-6 között Jaszinya faluban.³⁵

1944 szeptemberének végén Kárpátalján járt az UFH „Sztepeovoj” kuriny (parancsnoka Andrij Makszimenko), amely kihasználva az alkalmat a kárpátaljai falvakban 5 ezer szórólapot és irodalmat osztott szét, majd a visszaúton több szekényi fegyvert, lőszert, gyógyszert és egyenruhát is „vételezett”.³⁶

Az UNSZ(b) vezetősége 1944 nyarának végén – ősz elején, a nacionalista földalatti mozgalom tagjaira vonatkozólag egy utasítást adott ki, elrendelve azt, hogy ne élezzék ki a szomszédos népekkel a kapcsolatokat, nevezetesen a lengyelekkel, a románokkal, a magyarokkal, ellenkezőleg, törekedjenek velük jó viszonyra. A megbeszélések során az említett népek vezetőinek figyelmét, az ukrán néppel szemben folytatott abszolút célszerűtlen ellenségeskedésről és harcról, a közös fenyegetés és a közös ellenség felé, a Szovjetunió ellen igyekeztek terelni. „Szükségünk van az egymás közötti konszolidációra – magyarázza az utasítást – a közös frontra az ellenséggel szemben. Csak ezután döntünk a közös ügyeinkben. Mikor valaki arra tereli a figyelmet, hogy mi békét akarunk kötni a saját földünkön étvágyunk igényei miatt Galíciára, Kárpát-Ukrajnára, Besszarábiára és a többire, akkor adjuk azt a rövid választ, hogy ezt az ügyet mi véghezvisszük, és ezt az ügyet mi nem kerüljük meg.”³⁷

Összegezve elmondható, hogy Kárpátalja kérdése az ukrán felszabadító mozgalom képviselőinek és a magyarországi katonai-politikai körök közötti 1943-1944-es tárgyalásokban jelentős szerepet játszottak, de nem döntő szerepet. Annak ellenére, hogy mindkét félt nyomasztotta a korábbi nehéz kapcsolatok tapasztalata, a magyar katonai körök, mind az egyik fél, az UNSZ(b) vezetői, az UFH parancsnoksága, mind a másik fél, nehéz körülmények között a második világháború befejező szakaszában elértek egy kölcsönös megegyezést, megállapodást a meg nem támadásról, a semlegességről és a katonai együttműködésről a bolsevikok elleni harcban. A budapesti csúcstalálkozón az ukrán felszabadító mozgalom delegációjának képviselői (a magyar vezérkari ezredes, Szombathelyi Ferenc, a Magyar Külügyminisztérium képviselője, Sai Dezső) 1943 decemberében jelentős lépést tettek a magyar és ukrán nép közötti baráti együttműködés felé. A magyar vezető körök

³⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 34-37.

³⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 40зв.-41.

³⁶ Архів УСБУ в Івано-Франківській області. – Ф.5. – Спр. 3100п. – Т.1. – Арк. 42.

³⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 21-23.

elismerték az UNSZ(b)-t fő erőnek, amely az ukrán nemzeti-felszabadító mozgalmat vezette, a mozgalmat, amely képes volt kinyilvánítani az ukrán nép érdekeit és bemutatta azokat a nemzetközi küzdőtérén, az UFH-et, amely katonai módon szervezte az ukrán felszabadító mozgalmat. Annak ellenére, hogy az alacsony szintű politikai tárgyalások Budapesten voltak, megállapodtak a két háborúzó fél közötti jövőbeli együttműködés lehetőségeiről, a magyar katonai-politikai körök elismerték, hogy szükséges a Magyarországgal határos független Ukrán állam megteremtése. Azonban az ukrán függetlenség elismerését Magyarország elhalasztotta a kedvező nemzetközi-politikai feltételek kialakulásáig. Mindkét fél szándékosan elkerülte a vitás területi kérdéseket attól félve, hogy meghiúsulnak a tárgyalási folyamatok, és megszűnnének az UFH parancsnoksága és a magyar hadsereg közötti előzetes megállapodások, amelyek lehetővé tették számukra a továbbiakban is a hatékony együttműködést, tárgyalások megtartását helyi szinten, attól eltekintve, hogy csapataik fegyveresen is összecsaptak. A tárgyalások során és annak eredményeképpen a magyar katonai-politikai körök és az UNSZ vezetői nem álltak el az egyesített ukrán állam gondolatától, Kárpátalja ügyét a jövőben ukrán-magyar tárgyalásokra halasztották. Mindent összevetve e területet az ukrán állam elidegeníthetetlen részeként határozták meg. Az UNSZ taktikai kombinációkat és diplomáciai trükköket vetett be a magyarokkal folytatott tárgyalások során, igyekezett a magyar fél figyelmét elterelni a bonyolult és fájdalmas Kárpátalja-témáról, amiatt, hogy ez által is aktivizálja az UFH és a magyar hadsereg közötti együttműködést a bolsevikterjeszkedés ellen, valamint a független Ukrajnáért kezdeményezett harc érdekében. Tény, hogy Kárpátalja gyakran felmerült az UFH és a magyar hadsereg közötti tárgyalásokban, ezek alkalmával a két hadsereg parancsnoksága kinyilvánította a kárpátaljai ukránok szerepvállalását, 1944-ben az UNSZ és az UFH vezetői igen sok alkalommal keltek át e területen.

Meg kell jegyezni, hogy az UFH és a magyar hadsereg közötti 1943-1944-es tárgyalások, az ukrán-magyar kapcsolatokat egy minőségileg magasabb szintre emelték. Ha azelőtt a magyar politikai körök álláspontja az „ukrán kérdésben” lehetségesnek tartotta a független ukrán állam megteremtését Magyarország észak-keleti határán, láthatjuk Kárpátalja állami hovatartozásának problémáját akkor, amikor az ukrán felszabadító mozgalom képviselői és a magyarországi katonai-politikai körök közötti eredményes tárgyalásokban a második világháború éveiben bemutatták, hogyan lehetséges a békés egymás mellett élés és a kölcsönösen előnyös együttműködés a két fél között: közös érdekek alapján harcoltak a közös külső ellenség ellen.

„Elvérzett” Autonómia – törekvések Kárpátalján 1918-1992

Tézisek egy tanulmányból

1. Államalakulatok a történelem forgószelében. Rákóczi népének önálló politikai története, autonómia-törekvése lényegében az első világháborút követően, 1918 végén kezdődött (a négy megyét – Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros – alkotó terület korábban a történelmi Magyarország szerves része volt), s gyakorlatilag 1919 tavaszán gyorsult fel, amikor a leninisták által is igazságtalannak tartott trianoni békediktátum után tovább folytatódott a politikai és történelmi változások. Csupán a XX. században 17 különféle államalakulatot vagy politikai-katonai fordulatot élt meg Kárpátalja lakossága. Mindegyik korszakra jellemző az autonómia-törekvés.

2. Ruszka Krajna. Az első világháborút követő időben a magyar értelmiségi köröket erősen foglalkoztatta a hír, hogy az önrendelkezésre törekvő ruszinok körében legalább három politikai irányzat ütötte fel a fejét. Az eperjesi és ungvári ruszinok egy része a csehek mellett agitált, míg a frissiben alakult szolyvai ruszin tanács a szovjet-ukránokkal való egyesülést szorgalmazta, miközben pár héttel 1919 karácsonya előtt a cseh fegyveres alakulatok fokozatosan birtokba vették a felvidéki területeket. Ezalatt a magyarpárti ruszin tanácsok és szervezetek képviselői Budapesten tanácskozást tartottak. Többségük a kormánnyal való tárgyalások útján, Magyarország határain belül kívánta megteremteni a ruszinok autonómiáját.

A budapesti tanácskozás eredményeként a Károlyi-kormány törvényt fogadott el az autonóm ruszin terület létrehozásáról. December 23-án így került a ruszinok karácsonyi fenyőfája alá a magyar kormány ajándéka: hivatalosan is közzétett, december 21-én kelt néptörvény, amely Ruszka Krajna néven területi autonómiát biztosított a magyarországi ruszinoknak. Megalakult a Ruszka Krajna autonóm jogterület. Még újév előtt a kormány hivatalosan kinevezi Szabó Oreszt kormánybiztost a ruszin ügyek miniszterévé. 1918. november 9-én megalakult a "magyar-ukrán néptanács", melynek elnökei Szabó Simon és Volosin Avhusztin lettek.

3. A Kőrösmezői Hucul Köztársaság: 1919. január 8 – 1919. március 21. Miután október 31-én a galíciai ukránok kiléptek az Osztrák–Magyar Monarchiából, megalakították az Ukrán Nemzeti Tanácsot és hozzáláttak a nyugat-ukrajnai állam létrehozásához. Két nap sem telt el, ez a hír futótűzként terjedt a Felső-Tisza völgyében. Az ukrán irányzatú huszti ruszin tanács már november 2-án kapcsolatba lépett az alakuló galíciai nyugat-ukrán állammal.

Az ukranofilek politikai teljesítménye azzal is mérhető, hogy Nagybecskó és Kőrösmező térségében olyan hucul nemzeti tanács alakult, amely a magyar kormánnyal is közölte politikai szándékát, hogy ezt a hucul etnikumot a Nyugatukrán Népköztársasághoz kívánja csatolni. Amíg ez nem történik meg, addig a politikai önállósulás átmeneti formációját választják. November 9-én kikiáltották a Kőrösmezői Hucul Köztársaságot. Ideiglenes parlamentje 42, kormánya pedig 30 tagú volt. Fővárosa Kőrösmező. A Hucul Köztársaság a nyugat-ukrajnai állam részét képezte. Hivatalos nyelve az ukrán volt. Tíz nap sem telt el, s a felvonuló román katonaság Máramarosszigetnél szétverte a délnyugati-nyugati irányban előrenyomuló ukrán és hucul fegyvereseket, államukat június 11-én végleg felszámolták.

4. A Ruszin Autonóm Terület a tanácsköztársaság alatt: 1919. (Szamosztijnij Krajinszkij Szozuz, 1919.) Mint ismeretes, az 1919. március 21-én keltezett Vix-jegyzék miatt lemondott a magyar kormány, s a hatalmat a szociáldemokratáknak adta át, akik még ugyanaznap egyesültek a kommunistákkal. Magyarországon kihirdették a proletárdiktatúrát és kikiáltották

a Magyarországi Tanácsköztársaságot. A kinevezett népbiztosok között volt Stéfán Ágoston, a ruszin ügyek népbiztosa is.

A Ruszin Népbiztosság elrendelte a beregi, máramarosi és ungi ruszin körzeti tanácsok megszervezését. A Forradalmi Kormányzótanács közzétette XLI. számú rendeletét a hivatalos nyelvhasználatról. (A hivatalok kötelesek voltak az országban használatos bármely nyelven a beadványokat elfogadni és a választ ugyanazon a nyelven megadni.) Kiadták Ruzska Krajna ún. alkotmánytervezetét is, amely úgy határozta meg, hogy az Önálló Területi Szövetség (Szamosztijnij Krajinszkij Szojuz) föderatív alapon tartozik a Magyarországi Tanácsköztársasághoz. Az autonómia bevezetését április 16-án megzavarta és május 5-re lehetetlenné tette a megindult román, majd cseh intervenció.

5. Csehszlovákia gyarmatrészeként: "elsikkasztott" autonómiák: 1920-1938. A nagyhatalmak kedvezményezettje ezáltal Csehszlovákia lett, Kárpátalját 1919. szeptember 10-én neki ítélték oda a Saint-Germain-en-Laye-ben kötött szerződés alapján. A Kárpátalja megtartásával kapcsolatos magyar remények teljesen szertefoszlottak. A Tízek tanácsa, illetve az öt nagyhatalom vezető államférfiaiból és külügyminisztereiből alakult bizottság abban állapodott meg, hogy Ruzska Krajnát a Csehszlovák Köztársasághoz kell csatolni, s megbízta Benes külügyminisztert, dolgozza ki a ruszin autonómia végleges változatát.

Az 1920. június 4-én Versailles-ban, a Kis Trianon palotában kötött, és a saint-germaini egyezményt szentesítő "trianoni" néven ismert szerződés IV. fejezetének 48. paragrafusában Magyarország kötelezte magát a Csehszlovák Köztársaság szuverenitásának elismerésére, amely magában fogja foglalni "a rutének autonóm területét."

6. Podkarpatszka Rusz autonómiája Csehszlovákia szétesése előtt: 1938. november 22. A ruszofilek és az ukranofilek, az egymással rivalizáló irányzatok képviselői 1938-ban asztalhoz ültek és közös autonómia-tervet állítottak össze, melyet jóváhagyott az ungvári Központi Orosz Nemzeti Tanács közgyűlése. A vitatkozó felek olyan kompromisszumot kötöttek, hogy valamennyi irányzat frontemberei kapjanak miniszteri tárcákat. A kormányfő Bródy András lett.

Prága némi gondolkodás után október 11-én ismerte el hivatalosan Podkarpatszka Rusz kormányát, azzal a kikötéssel, hogy a külügy, a hadügy és a pénzügy az államszövetség közös kompetenciájába tartozik. Bródy miniszterelnöksége természetesen nem tartott s nem is tarthatott sokáig. Az 1938. október 25-i közös minisztertanács ülésen még előadhatta ugyan követeléseit, például: hogy rendezzenek népszavazást Kárpátalján a terület hovatartozásának kérdéséről, elvárásai azonban, érthető módon, nem találtak megértésre a csehszlovák kormánykörökben. Javaslatát leszavazták, képviselői mentelmi jogát visszavonták, maga Bródy pedig vizsgálati fogságba került, ahonnan csak 1939 elején szabadult.

Nem hallgatható el, hogy a kárpátaljai magyar politikai csúcsvezetés nem vett részt az önrendelkezésért folyó belső politikai küzdelmekben, sem az első autonóm kormány megalakításában. Ennek a magyarázata egyszerű: a kárpátaljai magyar lakosság és politikai vezetés várta, hogy az anyaország tegye meg a szükséges nemzetközi lépéseket a magyar területek visszacsatolása érdekében. Ez a történelmi esemény be is következett 1938. november 2-án, amikor a bécsi Belvedere-kastély aranytermében kihirdették a tengelyhatalmak határozatát. Az első bécsi döntéssel tehát Kárpátalja déli, magyarlakta sávja visszakerült Magyarországhoz, összesen mintegy 2 ezer négyzetkilométernyi terület, Kárpátalja több mint egyötöde. A terület magyar lakossága örömmel fogadta az 1938-as visszacsatolást.

7. Karpatszka Ukrajna Autonóm kormánya. Bródy András utóda Volosin Avhusztin görög katolikus kanonok, a Bródy-kormány közegészségügyi minisztere, a ruszin irányzat vezetője lett. A csehek, hogy továbbra is biztosítsák befolyásukat Kárpátalján, Volosin tiltakozása ellenére az ott állomásozó csehszlovák haderő parancsnokát, Prchala tábornokot nevezték ki belügyminiszternek. Kárpátalja tehát – legalábbis elméletileg – autonóm

tartományként föderatív államot képezett a cseh és a szlovák állammal. Bródy letartóztatása után a helyi ruszin autonómista vonal meggyengült. Volosin kormánya előbb petljurista, majd mindinkább hitleri befolyás alá került. Uralmának megszilárdítása végett megszervezte a hírhedt katonai alakulatot, a Szics-lövészgárdát; megalakította az Ukrán Nemzeti Tanácsot, hivatalossá tette az ukrán nyelvet, Kárpátalja nevét "Karpatszka Ukrajná"-ra változtatta; betiltotta a magyar és az orosz nyelvű lapokat, fölsozlatta a magyar és rutén egyesületeket és politikai pártokat; gárdistáival éjjel, az ágyból hurcoltatta el a magyarok vezetőit és a magukat nem ukránnak valló ruténeket a Dumén-havason fölállított gyűjtőtáborba.

8. Karpatszka Ukraina függetlenségének kikiáltása. 1939. március 14-én a németekkel történt megállapodás alapján Pozsonyban kikiáltották Szlovákia függetlenségét. Ugyanaznap hajnalban Volosin is proklamálta Kárpátalja önállóságát, s kérte a német birodalom védnökségét. A németek támogatták Volosint, felfegyverezték a Szics-gárdát. Miniszterelnökségének kezdetén, 1939 februárjában Teleki Pál már tudta, Hitler felrúgja a müncheni egyezményt, s felszámolja Csehszlovákiát. Március 10-én a prágai kormány döntése alapján Szlovákiában a hadsereg vette át a hatalmat, leváltva a Tiso-kormányt. Teleki még aznap, minisztertanácsi ülésen meghozta a döntést: ha a német hadsereg bevonul Csehszlovákiába, illetve kikiáltják Szlovákia függetlenségét, a magyar hadsereg elfoglalja Kárpátalját, még akkor is, ha a németek nem egyeznek bele.

Werth Henrik vezérkari főnök március 14-én délután táviratilag elrendelte a határ menti alakulatoknak, hogy éjfélkor lépjk át a határt és vegyék birtokukba Kárpátalját. Március 15-én hajnalban a még teljesen fel sem vonultatott magyar hadsereg megkezdte a támadást.

9. A Kárpátaljai Vajdaság és annak önkormányzata. Kárpátalján a visszacsatolás után ideiglenes katonai közigazgatást vezettek be, melynek tevékenysége nem volt mentes a túlkapasoktól. 1939. július 7-én a katonait polgári közigazgatás váltotta fel.

A polgári közigazgatás megszilárdulása enyhített a kárpátaljai politikai helyzeten. Teleki Pál miniszterelnöksége idején, az ő rendelkezésére 1939. június 7-től újra tevékenykedhettek a korábban betiltott pártok. 1939. június 30-án Bródy András, a ruszin nép és képviselőcsoport vezetője mondott beszédet az országházban, kitérve a ruszin önrendelkezés kérdésére is.

A ruszin autonómia ügye felkapott téma lett a sajtóban. A kárpátaljai autonómiáról az első hivatalos magyar bejelentést Horthy Miklós tette meg 1939. március 20-i szózatában, amit Kárpátalja népéhez intézett, s amelyben kilátásba helyezte az autonómiát. Hasonlóan nyilatkozott Teleki Pál miniszterelnök is, amikor azokban a napokban (március 25–27. között) Kárpátaljára látogatott.

1940. áprilisában Teleki Pál kormánya a háttérben tárgyalásokat folytatott az illetékesekkel a ruszin autonómia ügyében, ezt követően pedig a miniszterelnök kezdeményezésére törvényjavaslatot dolgoztak ki A Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról címmel. A törvénytervezetet Teleki Pál 1940. július 23-án írta alá. A Kárpátaljai Vajdaság önkormányzata kiterjedt a vallás- és közoktatásügy, a jóléti és gazdasági, illetve a helyi igazgatási ügyek irányítására. Az autonómia a magyar nyelvhasználat mellett a ruszin nyelv jogait is szabályozta, melynek értelmében az államnyelvvvel egyenjogú hivatalos nyelv lett a rutén.

Főleg a katonai vezető körök követelésére a miniszterelnök a kárpátaljai autonómiáról szóló törvényjavaslatot már 1940. augusztus 5-én kénytelen volt visszavonni, 1941. április 3-án pedig meghalt, s "vele távozott a ruszin autonómia ügye is a felelős magyar politikusok köréből".

10. Kikiáltják Kárpátontúli Ukrajnát. A pár hónapig tartó (1944. október – 1945. január) szovjet katonai és a Husztról irányított csehszlovák polgári közigazgatás is külön fejezet Kárpátalja történetében. A kárpátaljai magyarság előtt három út állt: Csehszlovákia vagy a Szovjetunió, vagy a menekülés az anyaország belsejébe. Aki hallomásból ismerte a bolsevik

terrort, az menekült előle, a többség viszont közömbösen vette tudomásul az eseményeket. Helyettük a nép közé szervezeten beszivárgott, a kommunista küldetéstudattal felvértezett Sztálin-fiúk a hadsereg mindenható oltalma alatt döntöttek, cselekedtek. Kárpátalja "sorsrendezői" a Moszkvában előre megírt "forgatókönyv" alapján honosították meg a szovjethatalmat, hogy Kárpátalját emberi áldozatok árán is a Szovjetunióhoz, azaz Ukrajnához csatolják.

Beindult a gyilkos gépezet: a lakosság megszűrése, izolálása, a begyűjtés, letartóztatás, internálás, elhurcolás... 1944. november 18-a és december 16-a között az NKVD csapatai összesen 22 951 embert tartóztattak le és irányítottak gyűjtőtáborba.

Levéltári dokumentumok hiányában nincs lehetőség egyértelműen eldönteni, hogy Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának vezetősége hogyan viszonyult az NKVD akciójához, illetve kijelenteni, hogy részt vett-e közvetlenül az akcióban. Az azonban kétségtelen, hogy tudtak a rengeteg polgári személy letartóztatásáról. Abban az időben a Néptanács vezetősége fontos politikai eseményre készült és a területen kialakult helyzet nem volt közömbös Ivan Turjanica, a területi pártszervezet vezetője számára. 1944. november 19-én nyílt meg Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának első konferenciája, amelyen Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával történő újraegyesülését vitatták meg. Egy héttel később, november 26-án Munkácson megtartották Kárpátontúli Ukrajna népbizottságainak első kongresszusát, amelynek el kellett fogadnia a Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával való újraegyesüléséről szóló kiáltványt.

Turjanicáéknak és moszkvai parancsolóiknak arra volt jó ez a lázas sietség, hogy a Nyugat előtt demonstrálják: a kárpátaljai Néptanács közakarattal jött létre, a Kárpátontúli Ukrajna mini állam formailag is működőképes, hetek alatt ki tudta építeni saját hatalmi és közigazgatási struktúráját, minisztériumai törvényeket hoztak. Politikai jelentősége abban állt, hogy egy éven át hasznos szolgálatot tett Moszkvának: segítette annak a látszatnak a kialakításában, hogy a terület létrehozta saját legitim önkormányzatát, és a népakaratnak megfelelően szakítják el Kárpátalját Magyarországtól (illetve más megközelítésben: Csehszlovákiától). Kárpátontúli Ukrajna "állami státusát" a szovjetek politikailag sem, hivatalosan sem akarták elismerni, hanem átmeneti szerepet szántak neki addig, amíg nem a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1946. január 22-én egyetlen tollvonással felszámolta a bábállamot. Az időközben félig bolsevizálódott, félig félrevezetett ruszin értelmiség egy csoportját kegyetlen csalódás érte, hogy Kárpátalját a szovjet népek testvéri családjában megyei szintű területté fokozták le. Akik rádöbbsentek arra, és ennek bármilyen jelét is adták, hogy az új gazdáknak csalódtak, hogy a ruszinságot még a nemzetiségétől és a vallásától is megfosztják, azokat elhurcolták, kivégezték. Egyszóval: az autonómista Bródy András és Avhusztin Volosin sorsára jutottak.

11. Kárpátalja az Ukrán SZSZK területe. A Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljai területen rögvést bevezették a Sztálin nevével fémjelzett bolsevik diktatúrát. Az eddig feltárt dokumentumok alapján a független Ukrajna legfelső államhatalmi szervei végre elismerik, hogy a sztálinisták sok ezer magyart, németet és más nemzetiségűt hurcoltak el, az ártatlanul elítéltek száma is több ezerre tehető. A magyar '56-os forradalmat vérbe fojtották, kárpátaljai szimpatizánsait börtönbe vetették. A megtorlás 1959-ig folytatódott, amikor is agyonverték Gecse Endre református tiszteletes urat az ungvári börtönben. A 60-as évektől is tucatnyi értelmiségi pályáját törték meg az állandó megfigyeléssel, zaklatással, a másként gondolkodók meghurcolásával. Tucatnyi diákot tanácsoltak el az egyetemről és toloncolták őket távoli börtönökbe.

12. Magyar nemzetiségi körzet kialakításának kérelme a megtorlások után (1963. január 8.) A Sztálin halálát követő általános politikai amnesztia, majd az 1956-os forradalom vérbefojtása után hihetetlen merészségre szánta el magát a beregszásziak egy csoportja. A szovjetek kárpátaljai hatalmának mintegy húszéves történetében először ők melegítették fel a

kárpátaljai magyar autonómia-törekvést. E mozgalom élére a veterán kommunista pártmunkásként ismert Kis Kovács János (1896–1975) állt.

Kis Kovács János és társai 1963 januárjában nyílt levelet írtak Nyikita Hruscsovnak, az SZKP KB első titkárának, a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének, amelyben feltárták a kárpátaljai magyarság sérelmeit és azok orvoslását kérték. A lényegre törő beadvány így kezdődik: "Alulírott egykori vöröskatonák, párttagok és pártonkívüli kommunisták azzal a kérelemmel fordulunk Önhöz, Nyikita Szergejevics, legyen segítségünkre abban, hogy mi, a Kárpátontúli terület magyar nemzetiségű dolgozói a Szovjet Alkotmány erre vonatkozó cikkelyeinek megfelelően az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kebelében autonómiát nyerjünk, nemzetiségi autonóm körzet formájában." A továbbiakban hat pontban fogalmazzák meg és tényekkel támasztják alá az autonómia-kérelmet.

Ezért is értékelhető bátor tettnek a beregszásziak kezdeményezése, mert a magyar lakosság problémáira irányította rá a figyelmet. A beadványnak meglett a pozitív hozama: megindult a magyarországi könyvek és lapok behozatala, majd a tömeges előfizetés a magyarországi kiadványokra. Ekkor jött létre egy sor magyar közművelődési intézmény: az ungvári egyetemen a magyar filológiai tanszék, a területi rádió és televízió magyar szerkesztősége, a Kárpáti Igaz Szó önálló magyar szerkesztősége, a Beregszászi Népszínház. A kollektív jogok megadásáról viszont mélyen hallgatott a hatalom, kérelmezése továbbra is szovjetellenes cselekedetnek számított.

13. Magyar polgárjogi mozgalom a kollektív jogokért (1972). A magyar kultúra kárpátaljai fejlődése és az autonómia megteremtésére irányuló törekvés szempontjából rendkívüli jelentősége volt az ungvári egyetemen meginduló magyar filológiai oktatásnak. Az itt tanuló fiatalok olyan szellemi műhely alakítottak ki, amely a kárpátaljai magyarság életének tanulmányozása mellett a kisebbségi lét problémáival is foglalkozott. Fiatal egyetemisták független csoportja így indította el 1966 őszén az Együtt c. gépiratos "folyóiratot", a kárpátaljai magyarság első "szamizdatját". A lapot két "évfolyam" után betiltották, szerkesztőit felelősségre vonták.

1967. novemberében megtartották a Forrás Ifjúsági Stúdió alakuló gyűlését. Az informálisan működő stúdió a kárpátaljai magyar polgárjogi mozgalom bölcsőjévé vált. Legnagyobb politikai tettük abban állt, hogy Kovács Vilmos költő, S. Benedek András irodalomtörténész és Fodó Sándor magyar szakos egyetemi tanár kezdeményezésére 1972 tavaszán Beadványt készítettek a kárpátaljai magyarságot ért sérelmekről, a dokumentumot továbbították az SZKP KB Politikai Bizottságának, az SZSZKSZ Legfelső Tanácsa Elnökségének. E terjedelmes dokumentumban nemcsak az alkotó értelmiség sérelmeit vetették föl, hanem az intézményes élet, az oktatás, a művelődés problémáit, a sajtó, a könyvkiadás gondját, a nemzetiségi és kollektív jogokat. Javasolták "egy magas szintű különbizottság létrehozását valamennyi probléma kivizsgálására, gondos tanulmányozására és orvoslásuk gyakorlati megvalósításának ellenőrzésére." Ez a bizottság létre is jött, a kérelmek egy részére megoldást talált, viszont a KGB és a megyei pártbizottság keményen zaklatta, magyar nacionalistának nyilvánította, megfigyelte, lelkiileg terrorizálta a beadvány szerkesztőit. Figyelembe véve a negatív és pozitív tapasztalatokat, elmondhatjuk, hogy ez a nemzedék jelentősen hozzájárult a kisebbségi magyarság lehetőségeinek tágításához, magyarságintézményeink fejlesztéséhez.

14. A nemzetiségtudat ébresztői, a magyar érdekvédelmi szervezet létrehozói (1988). A nyolcvanas évek végén az autonómia-törekvés stafétáját a József Attila Alkotóközösség vette át, a józsefatilásokból és a Forrás-beliekből társult műhely néhány év alatt a magyarlakta vidék kulturális életének meghatározó erejévé vált. Sorra keresték fel a településeket, iskolákat, ahol nemzetiségtudatot ébresztő felolvasásaik szellemi-lelki gátlásokat sodortak el, a gyásszal terhes évek görcseit oldották fel. Ezzel megtörték a 80-as évek csendjét. 1988. március idusán a változások fuvallatát megérezve 19 kárpátaljai magyar értelmiségi

Beadványt fogalmazott meg a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Nemzetiségi Tanácsának, melyben, mint írták: "Kérjük megvizsgálni egy magyar nemzetiségi körzet létrehozásának lehetőségét területünkön. Egy ilyen autonóm közigazgatási egység létesítése elősegítené a megye magyar lakossága nemzeti kultúrájának fejlődését..." Erről a beadványról március 17-én alapos vita zajlott le a kijevei magyar főkonzulátuson, ahol az aláírók képviselőit arra kérte Páldi András főkonzul, hogy az autonómia-kérelmet ne terjesszék elő, mert nem reális követelés, nem ez a magyarság előtt álló legidőszerűbb feladat, folytatni kell a már elkezdett kis lépések politikáját... Szükség lenne viszont olyan magyar érdekvédelmi szervezetre, amely a kis lépések politikáját vezetné, a szükséges taktikát kidolgozná. A beadvány szerzői végül is úgy döntöttek, hogy nem küldik el a levelet, hanem végiggondolják a magyarok képviselőire alkalmas szövetség létrehozásának módjait. 1989. február 26-án Ungváron a Területi Ismeretterjesztő Társaság székházában 500 résztvevővel megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Elnökévé Fodó Sándort, a kezdeményező csoport vezetőjét választják. A fenti adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a józsefattilások és a Forrás-tagokat tömörítő alkotóközösség a lakosság tömegeire támaszkodó polgárjogi mozgalmat indított el, amelynek eredményeként megalakulhatott a kárpátaljai magyarság érdekvédelmi szervezete.

15. A KMKSZ első autonómia-törekvési kísérlete az összeomló Szovjetunióban (1989–1991). 1989. augusztus 20-án az autonómia kérdése központi témaként szerepel a KMKSZ választmányának Palágykomorócon megtartott ülésén. Szeptember 10-én a Munkácson megtartott választmányi ülésén hosszas vita és nyílt szavazás után a szövetség állásfoglalást fogadott el a magyar autonóm körzet megalakításáról. Az állásfoglalást eljuttatták a terület, a köztársaság és az ország illetékes vezetőihez.

A beadványokra nem érkezik hivatalos válasz. Ezzel már a hatalom felső szintjén senki sem törődik, a szovjetek "dicső" országa a végnapjait éli. 1990. július 16-án az Ukrán SZSZK Legfelső Tanácsa elfogadta az ukrán állam szuverenitásáról szóló nyilatkozatot. A Szovjetunió hatalmas birodalma elindult az összeomlás felé, s magával ragadta a helyi magyarság papíron megfogalmazott és válasz nélkül hagyott autonómia-kérelmét is.

16. Kettős autonómia-törekvés a magyar és az ébredő ruszin mozgalom tükrében (1991). A KMKSZ életében az autonómia-törekvés második fejezete 1991. január 5-én kezdődött. Az elnökség ezen a napon különbizottságot hozott létre, melynek tagjai kidolgozták a Kárpátaljai Magyar Autonómia alapelveinek javaslat-tervezetét.

Ezzel párhuzamosan a magyaroké mellett megjelent egy másik érdekvédelmi szervezet is, a Kárpáti Ruszinok Szövetsége, amely kezdettől fogva Ukrajnán belül Kárpátalja autonóm státusának kivívására törekedett.

A beregszászi járási tanács 1991. szeptember 14-i ülésén határozatot hozott arról, hogy december 1-re népszavazást tűz ki a Magyar Autonóm Körzet létrehozásáról. A december 1-jei népszavazáson Kárpátalján a választópolgárok 78 százaléka a terület különleges státusú önkormányzatának megteremtésére voksolt. A beregszászi járás polgárainak túlnyomó többsége, 81,4 százaléka pedig egy Magyar Autonóm Körzet létrehozására szavazott. A kárpátaljai területi tanács 1992. január 24-i ülése egyhangúlag megszavazta azt a dokumentumot, amellyel Ukrajna Legfelső Tanácsához fordult, fogadja el a népszavazás eredményét. Egyben javasolta: Ukrajna alkotmányának 77. és néhány azt követő cikkelyét egészítsék ki a következőkkel: Ukrajna kebelében Kárpátalja területe különleges önkormányzati közigazgatási egység, ezen belül Beregszász székhellyel a beregszászi járás Magyar Autonóm Körzet.

A kárpátaljai területi tanács március 6-i ülésén jóváhagyta a különleges önkormányzatra vonatkozó törvénytervezetét, és azzal a felhívással fordult Ukrajna Legfelső Tanácsához, hogy mielőbb emelje törvényerőre a javaslatot.

Az ukrán parlament 1992. május 20-án első olvasatban jóváhagyta a kisebbségekről szóló törvénytervezetét, amely kilátásba helyezi a nemzeti-területi autonómiák megalakításának a

jogát. Hosszú hetek vajúdása után Kijevben elfogadják a nemzetiségi törvényt, a jobboldali erők nyomására a parlament azonban törli azokat a cikkelyeket, amelyek területi autonómiához juttathatták volna a nemzeti kisebbségeket. A törvény csalódást okozott Kárpátalján, mivel gyakorlatilag megakadályozta a Magyar Autonóm Körzet megalakítását.

Felhasznált irodalom

1. A KMKSZ történetéből. Dokumentumok, tények, adatok. 1989-1993. Dupka György összeállításában. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993, 168.o.
2. Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945-1948. Összeáll.: M. Takács Lajos. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1994.
3. Bendász István-Bendász Dániel. Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Galéria-Écriture, Ungvár-Budapest, 1994.
4. Benedek András S. - Kovács Vilmos: Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában. Tiszatáj, 1970, 10. Sz. 1., 12.
5. A Boldogság felé. (Karpántul vázlatos története.) Uzshorod (Ungvár), 1975, Kárpáti Kiadó.
6. Botlik József-Dupka György: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991. Mandátum-Universum, Budapest-Szeged, 1991.
7. Botlik József: Hármass kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az Ungvári Uniótól napjainkig (1646-1997). Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1994.
8. Botlik József-Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.
9. Csomár Zoltán: Húsz év Ungvár történelméből 1918-1938. Budapest 1939.
10. Dupka György-Horváth Sándor: '56 Kárpátalján. Dokumentumgyűjtemény. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1994.
11. Dupka György-Alekszej Korszun: A „malenykij robot” dokumentumokban. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1997.
12. Uő: Kárpátaljai magyar GULAG-lexikon. Lefejezett értelmiség 1944-1959. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1999.
13. Egyetlen bűnük magyarságuk volt (Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól 1944-1946). Közreadta: Dupka György. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1992.
14. Dupka György. Autonómia-törekvések Kárpátalján. (Kismonográfia). Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2004.
15. Kemény Gábor: Verhovina feltámad. (A ruszin sors könyve). Budapest, 1939. MEFHOSZ Könyvkiadó,
16. Kovács Vilmos: Holnap is élünk Regény. Második átdolgozott kiadás. Gondozta M. Takács Lajos, Csokonai Kiadó-Debrecen, Kárpáti Kiadó-Ungvár, 1989.
17. Majnek Antal: A kárpátaljai római katolikus egyház története, in: Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998.
18. Ortutay Elemér, dr.: „...holnap is felkel a nap” (Emlékeim), Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993.
19. Popély Gyula: Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918-1945. írók szakszervezete Széphalom Könyvműhely Régió, 1991.
20. Riskó Marian: Az eskü mindvégig kötelez. A kárpátaljai görög katolikus egyház kálváriája 1944-1991. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1995.
21. „Sötét napok jöttek...” (Konceptiós perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1994-1955). Dupka György közreadásában. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1992.
22. Tövises út az egységhez. Fejezetek a kárpátaljai görög katolikus egyház történetéből. Szabó György atya gondozásában. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1999.
23. A Visszatért Felvidék adattára. Szerk.: Csátár István, Ölvedi János. Budapest, 1939. Mahr Ottó és Tsa. „Rákóczi” Könyvkiadó vállalata, 392 l., személyi adattár 20.1.
24. Zselicky Béla: Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920-1945. Politikatörténeti Füzetek. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

Ukrajna nemzetiségpolitikája a jogalkotás és jogalkalmazás tükrében¹

I. A peresztrojka és a függetlenedés időszaka

A Szovjetunióban a múlt század 80-as éveiben jelentkező válságjelenségek az addig folytatott kül-, bel- és gazdaságpolitika részleges ártértékelésére kényszerítették az ország vezetését. Az állampolitika számos, addig sérthetetlennek tűnő alapdogmája kérdőjeleződik meg. Így a „lenini nemzetpolitika” győzelme és a nemzeti kisebbségi kérdés problémamentessége is. 1987–1988-ban számos SzKP és UKP fórum témája a nemzetiségi kérdés. Ekkor fogalmazódik meg a gondolata az Ukrán Népköztársaság idején és a szovjet korszak kezdetén alkalmazott, úgymond, „az igazi lenini nemzeti politika” megoldásaihoz való visszatérésnek. Létrejönnek a nemzetiségi kérdés kezelését hivatott intézmények,² melyek hozzáálltak a kialakult helyzet értékeléséhez és a jogszabályi háttér kialakításához. A készülő jogszabály-koncepciók a kisebbségi önkormányzatiság két alapelveire épülnek: az egy tömbben, lakhelye szerint többséget alkotó nemzeti kisebbségek számára biztosítani szándékoznak nemzeti közigazgatási egységek létrehozásának a lehetőségét, valamint minden nemzeti közösség számára, függetlenül a közösség tagjainak lakhelyétől, törvényben biztosítani a kulturális önkormányzatiság jogát.³ Az 1980-as évek végén, a nagy átalakulások időszakában (politikai és gazdasági rendszerváltás, független állam létrejötte) a kisebbségi kérdés hangsúlyozott kezelése kézenfekvő, hiszen a statisztikai adatok a magukat nem ukrán nemzetiségűeknek vallók (különösen az orosz nemzetiségű lakosság) számbeli gyarapodását mutatják.⁴

1989 októberében fogadták el „A nyelvekről az Ukrán SzSzk-ban” című törvényt (köznyelven: Nyelvtörvény),⁵ amely a mai napig, gyakorlatilag eredeti formájában érvényesnek tekinthető, bár számos normaszövege értelmét veszítette, egyes tételei pedig ma már anakronisztikusnak tekinthetők. E jogszabály megalkotói, egyrészt, az elvek szintjén, törekedtek a nyelvek egyenjogúságának biztosítására, ugyanakkor az ukrán nyelvnek megadják az államnyelv státuszát, ám emellett rögzítik az orosz nyelv privilegizált helyzetét, megőrizve a Szovjetunió népei közötti kapcsolattartás nyelvének jogállásában. Bár a

1 Az előadás szövege szerkesztett kivonat Tóth Mihály és Cernicsko István Az ukrán kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet című a Régió folyóirat 2009/2. számában megjelent tanulmányából.

2 1988 áprilisában az USzSzk Legfelsőbb Tanácsa (parlamentje) keretében a későbbi államelnök, Leonyid Kravcsuk vezetésével megalakul a Hazafias és Internacionalista Nevelés, valamint a Nemzetiségek Közötti Viszony Kérdéseinek Bizottsága. Az 1990. évi első többes jelöléssel megtartott választások után létrejött parlamentben, e bizottság utódjaként, Mikola Sulha professzor vezetésével létrejön Az Állami Szuverenitás, Köztársasok és Nemzetiségek Közötti Kapcsolatok Kérdéseinek Bizottsága. 1990 márciusától, az USzSzk Minisztertanácsa keretein belül elkezdte tevékenységét a Nemzetiségi Ügyek Állami Bizottsága. Lásd. Рябошапка, id. m. С. 350–354.

³ Ezeket a szándékokat tükrözik többek között: Матеріали Пленуму ЦК КПСС, 19–20 септембра 1989 г. Москва, Политиздат, 1989. С. 228; Комуніст України. 1989. № 11. С. 18; Кравчук, Леонід: Если услышан каждый. // Известия. 1989. 8 октября. С. 3.

⁴ Az 1989. évi népszámlálás adatai szerint az Ukrán SzSzk lakosainak száma 52,452 millió fő, ebből ukrán nemzetiségű 37,419 millió (72,6%), orosz – 11,355 millió (22,1%), tehát összesen a lakosság 94,7%-át alkották. A többi 5,3%-on, több mint 100 nemzetiség megjelenítőt osztoztak. Közülük a számottevőbbek: a zsidók – 486 ezer (0,94%), a beloruszok – 440 ezer (0,85%), a moldovánok – 324 ezer (0,63%), a bolgárok – 234 ezer (0,45%), a lengyelek – 219 ezer (0,42%), a magyar – 163 ezer (0,32%), a románok – 135 ezer (0,26%), a görögök – 99 ezer (0,19%).

⁵ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки „Про мови в Українській РСР” № 8312-XI, 28.10.1989. // Відомості Верховної Ради УРСР. Додаток № 45. Київ, 1989. С. 58–66.

Nyelvtörvény demokratikusan megengedi a nemzetiségek nyelvének alkalmazását az élet számos területén, és a tannyelv kiválasztását a szülőkre bízta, de hivatalos alkalmazását a közigazgatási és bírósági szerveknél csak az adott kisebbség által többségben lakott közigazgatási egységek keretein belül teszi lehetővé.

1990. július 16-án az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa elfogadja és kihirdeti Ukrajna állami szuverenitásának deklarációját (nyilatkozatát).⁶ E, ma már inkább történelminek, mintsem közjoginak tekinthető okmány⁷ tükrözi a korszak nemzeti és liberális romantizmusát, és a jogalkotók és szakmai tanácsadók szándékát a nemzetiségi kisebbségek számára a lehető maximális jogok juttatására. Bár az okmány Ukrajnát „mint szuverén nemzetállamot” határozza meg, ugyanakkor Ukrajna népének a köztársaság minden nemzetiségű polgárainak összességét tekinti, kilátásba helyezi nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozását, és szavatolja minden Ukrajna területén élő nemzetiség jogát a szabad nemzeti-kulturális fejlődéshez.

Alig valamivel több mint egy év elteltével, 1991 november elsején, pontosan egy hónappal a december elsejére kitűzött függetlenségi referendum előtt, az ukrán parlament – a Legfelsőbb Tanács (Верховна Рада України) elfogadja és kihirdeti Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozatát.⁸ A dokumentum a kinyilatkoztatott jogok tekintetében egyedülálló. Többek között minden nép és nemzetiség számára kilátásba helyezi:

- az általuk hagyományosan lakott területek megőrzését és e területeken a nemzetiségi-közigazgatási egységek létrehozását,
- az anyanyelv szabad használatát a közélet minden területén, különösen az oktatás, a gazdaság és a hírközlés területén,
- a Nyelvtörvény vonatkozó normáját úgy kell értelmezni, hogy nem csak azokban a közigazgatási egységekben lehet a nemzetiség nyelvét az államnyelvvvel egyenrangúként használni, ahol valamely nemzetiség többséget alkot, hanem bárhol, ahol hagyományosan, illetve egy tömbben él; mi több, ahol több nemzetiség él együtt, és egyik sem alkot többséget, bármilyen nyelv alkalmazható, a helyi közösség akarata szerint,
- a nemzeti szimbólumok szabad használatát,
- a nemzetiségek történelmi örökségének védelmét,
- kulturális központok, egyesülések létrehozásának és az anyaországgal való szabad kapcsolattartás jogát.

1991 májusában írták alá Ukrajna első kétoldalú egyezményét a nemzetiségi kisebbségek jogainak védelmében – A Magyar Köztársaság és az Ukrán Szocialista Köztársaság nemzeti kisebbségek védelméről szóló közös nyilatkozatot.⁹ A dokumentum tartalmazta az akkor hatályos, nemzetközi-jogilag elismert nemzetiségi kisebbségi jogok katalógusát, többnyire a nemzetközi jogi okmányokra jellemző kerek és deklaratív megfogalmazásban. Ezzel együtt, ez az okmány több szempontból is elvi jelentőségű: a nemzetközi jog kisebbségvédelmi alapelvei immár Ukrajna belső jogrendjének részét képezték. Demonstrálta, hogy a kisebbségi kérdés hangsúlyos a két ország kapcsolatrendszerében, illetve a születő ukrán állam hajlandóságát a kisebbségi jogok nemzetközi szintű szavatolására. Máig ható gyakorlati

⁶ Декларация про державний суверенітет України, Лásд: „Національні процеси в Україні. Історія і сучасність.” Київ-1997. Ч. I. с. 574-578.

⁷ Azért tekinthető inkább történelminek, mert jogkövetkezmenyei, a Verhovna Rada (Legfelsőbb Tanács) által 1991. augusztus 25-én elfogadott – Ukrajna Függetlensége Kihirdetésének Aktusa érvénybe lépése után, fokozatosan csökkennek. A benne megfogalmazott, különösen a kisebbségek jogainak szavatolásával kapcsolatos jogok, nem kerülnek be az új Alkotmány (1996) szövegébe, a rájuk való hivatkozást úgy a jogalkotói, mint a jogalkalmazói gyakorlatban figyelmen kívül hagyják.

⁸ Верховна Рада України. Декларация прав національностей України. // Голос України. 1991. 2 листопада.

⁹ Декларация та Протокол до Декларации про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською Республікою про забезпеченню прав національних меншостей від 31 травня 1991 р. // Збірник чинних міжнародних договорів України. Т. I. 1990–1991 рр. Київ, 2001. С. 166–174.

jelentősége pedig abban rejlik, hogy ezen okmány alapján, mely teljes egészében be lett emelve a két ország közötti Alapszerződésbe – 2008 szeptemberében immár 14. alkalommal ülésezett a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Szavatolásával Foglalkozó Magyar–Ukrán Kormányközi Vegyes Bizottság.

Közvetlenül a sikeres függetlenségi referendum (1991. december 1.) lezárulta, és Ukrajnának mint független államnak a szomszédos államok és a nemzetközi közösség főbb tényezői által való elismerését követően érzékelhetővé váltak a negatív jellegű elmozdulások az állami kisebbségpolitika és jogalkotás területein. E pozíciómódosulás tetten érhető már 1992-ben az Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvénye parlamenti plenáris vitájában és a zárószavazás eredményében. Ekkor ugyanis a beterjesztett 22 cikkelyes törvény 19 cikkelyesre módosul. A normaszövegből kikerül az a három cikkely, melyek a nemzetiségi közigazgatási egységek (területi autonómiák) létrehozását és működését lettek volna hivatottak szabályozni. Az ukrainai magyar kisebbség szempontjából a dolog pikantériáját az adta meg, hogy e módosítás egyik kezdeményezője és a vitában egyik legelszántabb szorgalmazója a beregszászi választókerületben megválasztott parlamenti képviselő, az Ukrán Népi Mozgalom (Народний рух України) jelöltje, Sepa Vaszil volt, aki a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség megyei szervezete támogatásával és annak akkori elnöki, Fodó Sándor aktív agitálása nyomán, a KMKSZ járási szervezete által támogatott magyar nemzetiségű jelöltjével szemben került megválasztásra.¹⁰

Tehát 1992. június 24-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa (parlamentje) elfogadja Ukrajna Nemzeti kisebbségekről szóló törvényét,¹¹ (a továbbiakban Kisebbségi Törvény) mely időrendi sorrendben első, és napjainkig egyetlen speciálisan a nemzeti kisebbségek jogállása meghatározásának és e közösségek és hozzájuk tartozó személyek jogai törvényi szavatolását célul tűző ukrainai nemzeti jogszabály. Normaszövegét a megalkotásának idejében általánosan elfogadottnak tekintett progresszív jogelvek alapján, az érvényes nemzetközi dokumentumok (elsősorban az EBEE 1990. évi ún. Koppenhágai Dokumentuma), valamint a már létező ukrainai hagyományok és tapasztalatok alapján és figyelembevételével állították össze. A dokumentum elvi szinten többek között kimondja az emberi és a nemzetiségi jogok egységét, a nemzetiségi hovatartozástól független törvény előtti egyenlőséget, garantálja a nemzeti kisebbségek jogát a kulturális autonómiára, valamint a történelmi és hagyományos élettér megőrzésének jogát, biztosítja az identitásválasztás és a kapcsolattartás szabadságát, valamint a nemzetközi szerződések primátusát a nemzeti jogszabályokkal szemben. Ezen túl e törvény normaszövege tükrözi az Ukrajnában elfogadottnak tekintett nemzetiségi kisebbségi jogok katalógusát: így a kisebbségi identitás kinyilvánításának, megőrzésének és fejlesztésének jogát, a nemzetiségi nyelven való tanulás, illetve a nemzetiségi nyelv tanulásának jogát, a nemzeti szimbólumok szabad használatának és a nemzeti ünnepek megtartásának jogát, a felekezeti és vallásgyakorlás szabadságát, oktatási és kulturális intézmények létrehozásának jogát, a többségben lakott területeken a kisebbségek nyelvének hivatalos használatának jogát, a nemzetiségi család- és keresztnévhez való jogot, a szervezetek alapításának és a közéletben való részvétel jogát. E törvény egyaránt elismeri a nemzeti kisebbségi közösségek kollektív, valamint e közösségekhez tartozó személyek egyéni jogait.

Bár elfogadása után e jogszabályt több ukrán és külföldi szakértő nevezte példaértékűnek, számosan bírálták és bírálják ma is.¹² A bírálat tárgyát képezi a már fentebb említett, a területi

¹⁰ Jánki András: Ukrajna 1989–1998. // Útkeresés és integráció. Szerk. Bárdi Nándor, Éger György. Budapest, 2000. 794.

¹¹ Закон України про національні меншини в Україні. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 36. С. 529.

¹² Ukrajna Nemzeti kisebbségekről szóló törvénye kritikus elemzéseit találjuk: М. Шульга „Міжнародний досвід захисту прав національних меншин” //Права людини в Україні – Інформаційно-аналітичний

közigazgatáshoz való jog kiemelése a törvényből, melyet, egy korábban, több hivatalos okmányban kinyilatkozott (beígért) jog visszavonásaként értékelnek. A nemzeti kisebbség fogalmának lehető legtágabb értelmezése (a törvény 3. cikkelye), mely szerint a nemzeti kisebbségekhez tartoznak Ukrajna állampolgárainak mindazon csoportjai, akik nemzetiségük szerint nem ukránok, kifejezésre juttatják nemzeti öntudatukat és egymás iránti közösségüket, sok esetben ellehetetleníti a jogok kedvezményezettjeinek behatárolását.) „garantált” kulturális autonómia intézménye. A kisebbségek nyelveinek hivatalos használatának gyakorlati szempontból értelmezhetetlen és ezért alkalmazhatatlan a törvényben (a 6. cikkely lehetőségét ismét a lakhely szerinti többséghez köti, vagyis figyelmen kívül hagyja az Ukrajna nemzetiségi jogainak deklarációjában foglaltakat és visszatér a Nyelvtörvény előírásához. Ami különösen sajnálatos, már hagyománnyá vált, hogy e törvény számos rendelkezését más jogszabályok megalkotásánál figyelmen kívül hagyják. Például, e törvény 15. cikkelye meghatározza a nemzetiségi társadalmi szervezetek jogát jelöltállításra mind a helyhatósági, mind az országos választásokon, de a ma érvényes választási törvények egyike sem teszi ezt lehetővé a gyakorlatban. Hasonló a helyzet a kisebbségek fejlődésére, a törvény 16. cikkelyében kilátásba helyezett állami támogatással. Ezidáig még egyetlen költségvetési törvény sem tartalmazott ilyen irányú kiadási tételt.

A fentebb vázolt időszak, történetesen a szovjet peresztrojka és az ukrán függetlenedés időszaka tekinthető az ukrainai (kárpátaljai) magyar kisebbség nemzetiségi jogérvényesítése szempontjából a legproduktívabbnak. Megalakulnak a megyei és az országos érdekvédelmi szervezetek – a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, illetve az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség, valamint számos helyi magyarságszervezet. Az 1990. évi választások eredményeként létrejövő kárpátaljai megyei és számos járási és helyi tanácsokban a magyar nemzetiségű képviselők „magyar frakciókat” alakítanak, melyek, többnyire közösen az érdekvédelmi szervezetekkel, aktívan bekapcsolódnak a folyamatosan formálódó kisebbségi jogok saját közösségük számára való érvényesítésébe. A Kárpátaljai Megyei Tanácsban működő Magyar Frakció szorgalmazásának köszönhetően Ukrajna Államelnökének Megyei Megbízottja 1992-ben rendeletet adott ki a Nyelvtörvény és Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvénye érvényesítéséről a megyében.¹³ Ukrainai viszonylatban egyedülállóan e dokumentum rendelkezik többek között arról, hogy a tömbben élő kisebbségek által lakott településeken a vállalatok, hivatalok, szervezetek hivatalos megnevezéseit, valamint a helységek, közigazgatási egységek, utcák, terek megnevezéseit az adott kisebbség nyelvén is fel kell tüntetni. Meghatározza továbbá, hogy a nemzeti kisebbség által többségben lakott településen elhelyezkedő állami és társadalmi szervek tisztségviselői kötelesek hivatali teendőik ellátásához megfelelő szinten ismerni mind az államnyelvet, mind az adott kisebbség nyelvét, valamint, hogy az ilyen helységekben az állami szimbólum mellett az adott kisebbség nemzeti szimbóluma is használható. Ez az előírás teremti meg a jogalapot a kárpátaljai magyar helységekben arra, hogy a közigazgatási épületeken, az állami bikolor mellett ott lehessen a nemzeti trikolor is. Ugyancsak e képviselőcsoport tevékenységének köszönhetően vette kezdetét a magyarlakta települések történelmi (magyar) helységnevei visszaállításának folyamata, melynek eredményeképpen minden település, mely élt ilyen kezdeményezéssel, hivatalos formában visszakapta eredeti nevét. A korszak magyar kisebbségi vívmányai sorában mindenképpen megemlítenő, hogy 1991. december 1-jén, az országos függetlenségi

бюлетень – вип.21., Київ, 1998. – с. 6-30.; В. Мармазов, І. Піляєв „Україна в політико-правовому просторі Ради Європи”, Київ, 1999.; М. Товт „Міжнародно-правовий захист національних меншин”, Ужгород, 2002 – с. 113-116.; В. Мицик „Права національних меншин у міжнародному праві”. Київ, - 2004. с. 198-214.

¹³ Закарпатська обласна державна адміністрація. Розпорядження Представника Президента України „Про реалізацію в області законів України „Про мови в Українській РСР” та „Про національні меншини в Україні”. Ужгород, 17 грудня 1992 року, № 469.

és a megyei különleges önkormányzatról szóló referendummal egyidőben, az egyetlen magyar többségű Beregszászi járás területén referendumot tartanak a Magyar Autonóm Körzet létrehozásáról. A 76 %-ban magyarok lakta járás lakosságának 82 %-a támogatta e területi autonómia formáció létrehozásának elképzelését.¹⁴

II. A független ukrán állam nemzetiségpolitikája

Földrajzi elhelyezkedésének sajátosságai, korábbi államformációktól megörökölt sokszínű nemzetiségi összetétele, mely az államhatárok módosulása, és mind az önkéntes, mind a hatalom által inspirált migrációk és retorziók hatására a huszadik század folyamán többször drámai változásokon ment keresztül, valamint az a tény, hogy minden szomszédos állam nemzetisége jelentősszámú kisebbségként van jelen polgárai között, Ukrajna számára a nemzetiségi kérdést a szomszédság és regionális biztonságpolitika homlokterébe alították. Ezért magától értetődő, hogy a múlt század kilencvenes éveinek első felében, az új ukrán államnak más államokkal, elsősorban a szomszédokkal, a FÁK országaival, és a közép-kelet-európai régió több államával megkötött alapszerződéseiben jelentős súllyal van jelen a kisebbségek jogainak védelme. Anélkül, hogy kisebbiteni szándékoznánk ezeknek a kétoldalú szerződéseknek a jelentőségét, különösen az érintett kisebbségekre való tekintettel (hiszen anyaországai között, érdekükben kötöttettek), meg kell jegyeznünk, hogy az akkorra már meglévő (deklarált, ilyen-olyan formában kodifikált) kisebbségvédelmi jogok tárházát már lényegében nem gyarapították, a kisebbségek jogi státuszát nem módosították. Egyetlen kivételtől eltekintve.

E kivételt az 1997 júniusában Romániával A jószomszédi viszonyról és együttműködésről megkötött Szerződés¹⁵ képezi. E dokumentum kisebbségvédelmi szempontból legfőbb érdeme a konkrétumokra való törekvés, ami – az okmány előkészítésben részt vettek tanúsága szerint – a román fél érdeme volt. Külön érdeme e dokumentumnak, hogy a kisebbségvédelem területén kötelezően alkalmazandó okmányok sorába felveszi az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1201. sz. Ajánlását. Igaz, a kisebbségek kollektív jogainak és területi önkormányzati jogosultságának kivételével.

A Független Országok Közössége (FÁK) keretében 1994 októberében megkötött A Nemzeti Kisebbségekhez Tartozó Személyek védelméről szóló egyezménynek¹⁶ regionális jellege ellenére jelentős szerepe lehetne a kétoldalú kapcsolatok szintjén, hiszen számos volt szovjet tagállammal megkötött alapszerződés (például Kazahsztán, Örményország) hivatkozik rá. Ebben az esetben viszont az a furcsa helyzet állt elő, miszerint bár Ukrajna aláírta a nevezett megállapodást, a mai napig nem ratifikálta azt, többek között arra való hivatkozással, hogy nem eldöntött a kérdés: csatlakozott-e Ukrajna a Független Államok Közösségéhez mint nemzetközi szervezethez, vagy sem.

Ukrajna 1996-ban elfogadott Alkotmánya¹⁷ lényegében nem foglalkozik az ország nemzeti kisebbségeinek jogállásával. A kisebbségi kérdést illető „mértéktartás” egyértelműen tetten érhető az alkotmányozási folyamatban (1992–1996), amikor is fokozatosan kimaradnak az első szövegtervezetekben még 12 cikkely terjedelemben, külön fejezetet alkotva jelenlévő kisebbségi jogvédelmi normák. Elvi módosulás, hogy az alkotmányozás alanya „Ukrajna népéről” (Függetlenségi Deklaráció), „Ukrán Népre” módosul – melyek Ukrajna minden nemzetiségű polgára részét képezi (preambulum), és melyen belül külön kategóriát alkot az

¹⁴ A XXI. összehívású Népképviselők Beregszászi Járási Tanácsa X. ülészakának 1992. január 30. kelt, az 1991. december 1. megtartott referendum eredményeiről szóló Határozata. // Beregi Hírlap, 1992. február 5., 12. sz., 1. o.

¹⁵ Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. с. 262.

¹⁶ Конвенція СНД про забезпечення прав осіб, що належать до національних меншин (1994 р.) // Прав людини в Україні. Вип. 21. – Львів, 1998. – с. 408-412.

¹⁷ Конституція (Основний Закон) України. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. Ст. 141.

„Ukrán Nemzet” (náció). Az Alaptörvény „garantálja az orosz és más kisebbségi nyelvek szabad fejlődését és alkalmazását” (10. cikkely), „elősegíti minden őshonos nép és nemzeti kisebbség etnikai, kulturális, nyelvi és felekezeti önazonosságának a fejlődését” (11. cikkely), tilt bármilyen privilégiumot és korlátozást, többek között etnikai származás és nyelvi sajátosság alapján is (24. cikkely). Valamint „a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek részére, a törvénynek megfelelően, garantálja az anyanyelven való oktatást, illetve az anyanyelv tanulását állami és önkormányzati oktatási intézményekben, illetve a nemzetiségi-kulturális szervezetek által (53. cikkely). A 92. cikkely 4. bekezdése, a nyelvek alkalmazásának szabályozását törvényi előírások kizárólagos hatáskörébe utalja. A 103., 127. és 148. cikkelyek az államelnöki, bírói és alkotmánybírói hivatalok betöltését az államnyelv ismeretének kritériumához köti.

Az alkotmányszöveg kisebbségjogi szempontból egyetlen radikális újítása – az őshonos népek kategóriájának a bevezetése, mellyel azóta sem tud mit kezdeni sem az ukrán jogelmélet, sem a jogalkalmazás.

Ukrajna Európa Tanácsi tagsága az 1990-es évek közepétől ismét aktualizálta a nemzeti kisebbségek jogállásával kapcsolatos kérdéseket. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének a csatlakozás feltételeit tartalmazó 190. (1995) sz. döntése¹⁸ egyértelműen fogalmazza meg Ukrajna e területen vállalt kötelezettségeit: „ratifikálni a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Európai Keretegyezményt, a kisebbségekkel kapcsolatos politikáját a Parlamenti Közgyűlés 1201. sz. Ajánlása és ezen okmány elveinek megfelelően alakítani, beépíteni ezeket jogrendszerébe és közigazgatási gyakorlatába”, valamint „a csatlakozást követő egy éven belül aláírni és ratifikálni a Kisebbségi és Regionális Nyelvek Európai Chartáját”.

A Nyelvi Charta sorsa sokkal hányatottabbra sikeredett. Az állami (államelnöki és kormány-) hivatalok sehogyan sem tudták megszűlni a ratifikációs törvény tervezetét. Mígnem a baloldali és orosz vonalas többségű Emberjogi és Kisebbségi Bizottság előterjesztésére, az ugyanilyen orientációjú többséggel felálló parlament 1999 decemberében elfogadott egy, a kisebbségek számára kedvező tartalmú ratifikációs törvényt.¹⁹ De ez az okmány nem került letétbehelyezésre az ET Főtitkáránál. 2000 júniusában, az Alkotmánybíróság formai hibára hivatkozva hatálytalanította azt: a ratifikációs törvényt nem az államelnök, hanem a parlament elnöke írta alá és hirdette ki – mint egyébként ezen AB döntésig minden ratifikációs törvényt. Ugyanakkor az AB döntése, visszamenő hatállyal, csak ezt az egy ratifikációs okmányt hatálytalanította. Egyértelmű volt a politikai szándék, és az, hogy e szándék érvényesítésének eszköze az Alkotmánybíróság lett.

Azt a ratifikációs törvényt, mely végül érvénybe lépett, 2003 májusában fogadták el.²⁰ Szerzői, a Charta alkalmazási szabályait betartva, olyan tartalommal tudták megtölteni, mely követelményszintjét tekintve jelentősen alatta van a már több évtizede Ukrajnában gyakorolt nyelvi jogoknak. Tehát a kisebbségek számára a meglévő pozíciók őrzéséhez sem biztosít támpontot, ugyanakkor a rá való hivatkozással tovább lehet nyirbálni a kisebbségek jogait.²¹

¹⁸ Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, EOPINI 90. WP 1403-26/95-8-E.

¹⁹ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” №1350-XIV. // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 3. Ст. 24.

²⁰ Закон України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” №802-IV. // Відомості Верховної Ради України, - 2003, № 30., – Ст. 259.

²¹ A Nyelvi Charta ratifikálása körüli bonyodalmak részletes és hiteles dokumentálását találjuk В. Алексеев «Бегом от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств», Харьков, – 2008. tanulmánykötetében. Az 1999-ben és 2003-ban ratifikált törvényben a Karta ajánlott rendelkezései közül Ukrajna által vállalt kötelezettségek különbségeiről lásd Beregszászi A. és Csernicskó I. tanulmányait: Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája és a kárpátaljai magyarság // ...itt

Mindezek ellenére nem volna teljesen megalapozott azt állítani, hogy a nemzeti kisebbségi jogok érvényesítése szempontjából semmilyen hozadéka ne lenne az Európa Tanácsi tagságnak. Ha nem is túlzott odafigyeléssel a kisebbségi közösségek igényei és panaszai iránt, de működik a nevezett konvenciók monitoring rendszere. A 2008-ban Ukrajna megtette első jelentését a Nyelvi Charta, és 1999-ben már a harmadik jelentését a Kisebbségi Keretegyezmény végrehajtásáról²².

Az első jelentés értékelésében a Keretegyezmény végrehajtását vizsgálni hivatott Konzultációs Bizottság elég kritikusan ítélte meg az ukrajnai helyzetet.²³ Többek között az alábbi észrevételeket tette:

– a törvények nem tartalmazzák a „nemzeti kisebbség” és az „öslakos népek” meghatározások értelmezést, a nemzeti okmányok továbbra is 130 nemzetiségről beszélnek, hiányzik a kisebbségek lajstroma – vagyis nem tisztázott a kisebbségi jogok címzettje (alánya)

-az Alkotmány megkülönböztetést tiltó normáját (24. cikkely) a kisebbségek pozitív megkülönböztetését célzó döntések ellenérveként alkalmazzák (például a választási szabályok megalkotásánál)

-a nemzeti kisebbségekről szóló törvény garantálja a kisebbségek jogát a kulturális autonómiára, de semmilyen jogszabály nem rendelkezik ezen intézmény formáját, tartalmát és működésének mechanizmusát illetően

-aggodalomra ad okot a nyelvi kérdés körül mind a politikum, mind a társadalom köreiben elmérgesedő vita

-ellentétes a Keretegyezmény 9. cikkelyével az elektronikus médiáról szóló törvénynek az a tétele, mely szerint országos lefedettséggel rendelkező rádió és TV csatornák csak államnyelven, a kisebbségi nyelveken csak regionális adók sugározhatnak adást

-aggodalomra ad okot az új nyelvtörvény tervezete, melynek elfogadása hátrányosan érintené a nyelvi kisebbségeket

-ellentétes a Keretegyezmény normájával az a törvényi előírás és létező gyakorlat, mely szerint csak a kisebbségek által többségben lakott településeken lehetséges az államnyelv mellett a kisebbségi nyelv hivatalos használata.

És ami mára élesen aktuálissá vált: a Konzultatív Bizottság felhívja az ukrán illetékesek figyelmét, hogy körültekintően járjanak el az oktatási reform megvalósításakor, ne engedjék meg, hogy szűküljenek a kisebbségek anyanyelvi oktatáshoz való jogai.

A 2000. óta a kisebbségek jogait szabályozni hivatott speciális törvényszintű jogszabály Ukrajnában nem került elfogadásra (kivételem a fentebb említett Nyelvi Charta ratifikációja, melynek a kisebbségek számára inkább negatív az üzenete). Ugyanakkor számos, a közelmúltban elfogadott törvény és egyéb, érvénybelépett alacsonyabb rendű jogszabály érinti kedvezőtlenül a nemzeti kisebbségeket. Így, a Parlamenti választásokról szóló törvény 2001. évi módosításakor minden a kisebbségi jogok érvényesítését előírányzó jogi norma (választóköri eljárások kialakítása, szavazócédulák nemzetiség nyelveken stb.) kikerül a törvény szövegéből. Ismét egy magyar vonatkozású furcsaság: a parlamenti jegyzőkönyv tanúsága szerint, e törvénymódosítást az ukrán parlament akkori magyar nemzetiségű képviselője, Kovács Miklós szavazatával támogatta²⁴.

mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról. Ungvár: PoliPrint, 2004. – 23–34. old.; A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrajnai módra. *Kisebbségkutatás* 2007/2: 251–261. old.

²² О. Саган, Т. Пилипенко „Європейські пріоритети державної етніонаціональної політики України (Рамкова конвенція про захист прав національних меншин). Київ, 2008. С. 3.

²³ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. Opinion on Ukraine. – ACFC/OP/1/(2002)2. – March 2002.

²⁴ Стенограма засідань Верховної Ради України III скликання. // Голосування в цілому за Закон України „Про вибори народних депутатів України” - 13 вересня 2001 року 13:42. // Верховна Рада України -

A különböző területeken való nyelvhasználat szabályozásának gyakorlata alapvetően az ukrán nyelv javára módosul. E módosulás lényege: bármelyik területet szabályzó (adó, pénzügy, biztosítás, medicina, választások, élelmiszerminőség stb.) jogszabálynak a dokumentumok megalkotásának, kihirdetésének, alkalmazásának stb. nyelvét szabályzó norma megalkotásánál korábban szokás volt e kérdést a nyelvtörvény hatáskörébe utalni. Ez a kompromisszumosnak tekinthető gyakorlat módosul az Alkotmánybíróságnak az Alkotmány 10. cikkét értelmező 1999. évi 10-rp. sz. Határozatának²⁵ elfogadásával. Az AB döntése, az Alkotmánynak az anyanyelven való oktatást, illetve az anyanyelven való tanulást garantáló, fentebb idézett 53. cikkelye az alábbi értelmezését adja: „Az állami és önkormányzati oktatási intézményekben, az államnyelv mellett, az Alkotmány tételeinek, többek között, az 53. cikkelye 5. részének és a vonatkozó törvényeknek megfelelően, az oktatás folyamatában lehetséges a nemzeti kisebbségek nyelvének az alkalmazása, illetve oktatása”. Ily módon a taláros testület értelmezése, az anyanyelven való oktatás alkotmányos garanciáját felcserélte az ilyen nyelvek alkalmazásának lehetőségével. E döntés jogtalanságával kapcsolatos álláspontjának Olekszandr Martinenko alkotmánybíró a Határozathoz csatolt Különvéleményében²⁶ adott hangot, amelyben többek között megállapította: „A Bíróság határozatával ténylegesen megszüntette és hatálytalanította az Alkotmány 10. és 53. cikkelyeiben megerősített alkotmányos garanciákat”.

Az ezt követő évek gyakorlata az, hogy minden területen jogszabályba foglaltatik az ukrán nyelv kizárólagossága. Különösen felerősödött ez a tendencia az ún. „narancsos forradalom” után, miután a kormányon belül egyértelművé vált az ukrán nacionalista túlsúly, a humán tárcák (kultúra, oktatás, kisebbségügy) vezetését kizárólag „nemzetileg elkötelezett” (többnyire galíciai származású) „szakemberekre” bízta.

Ez a változás legérzékenyebben az orosz nyelvű lakosságot érintette, hiszen ma már a bolti áruk címkéje, a gyógyszer használati utasítása, a banki bizonylat, a bírósági ügyirat, a reklámhirdetés, a vasúti menetjegy stb., vagyis szinte minden kizárólag ukrán nyelven létezik, míg korábban gyakorlat volt a kétnyelvűség. Az oroszajkúak által többségben lakott vidékeken az orosz egynyelvűség sem volt ritka.

Néhány újítás a nyelvi egyenlőség, illetve egyenlőtlenség területéről. A nem ukrán nyelvű kiadványok importjánál pótvám megfizetése kötelező. 2008-tól csak ukrán nyelven sugárzó adók pályázhattak a regionális rádió és televízió csatornák üzemeltetésére, és a filmszínházakban csak ukrán nyelvű, ukrán szinkronnal, illetve ukrán feliratozással ellátott filmeket szabad forgalmazni.

És ami rendkívül hátrányosan érint minden olyan nemzeti közösséget, amelyek saját anyanyelvén működő iskolahálózattal rendelkeznek. Ukrajnában az oroszokon kívül ilyen a moldován, a román, és a magyar, valamint a krími tatár közösség (ez utóbbinál folyamatban van az iskolarendszer kiépítése). Itt már az oktatási reformba álcázott, az anyanyelvi oktatást ellehetetlenítő, asszimilációs törekvéssel állunk szemben. E cél elérésének két fő eszköze van.

Az első, a felsőoktatási felvételi rendszer azon újítása, mely szerint az emelt szintű érettségi vizsgákat, melyek egyben felvételi vizsgák is, az oktatási intézményektől független regionális vizsgaközpontokban kell letenni, a vizsgák kizárólag tesztrendszerűek, és kizárólag

Офіційний Вебсайт:

http://gska2.rada.gov.ua/pls/radac/h_n_arh?day_=13&month_=09&year=2001&krit=0&nom_skl=3&nom_ses=8
²⁵ Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 р. по справ № 1-6/99.; <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9344>

²⁶ Окрема думка судді Конституційного Суду України Мироненка О.М. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України (254к/96-ВР) щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови); <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9345>

ukrán nyelven történnek. Valamint kötelező az ukrán nyelv és irodalom vizsga, melynek tesztkérdései az ukrán tannyelvű iskolák oktatási programja alapján vannak összeállítva. Ezáltal bármilyen, nem ukrán tannyelvű iskolában való tanulás értelmét veszíti, hiszen a más nyelvűek a továbbtanulást illetően leküzdhetetlen hátrányba kerülnek.

Tudja ezt az illetékes oktatási tárca is. Ezért 2008 májusában előállt ezen egyenlőtlenség kiküszöbölésének javaslatával – a nemzeti kisebbségek nyelvén működő iskolákat kétnyelvűvé kell tenni – ez a másik eszköz.²⁷ És minden olyan tantárgyat, melyből később emelt szintű érettségit kell majd tenni – eleve ukránul kell oktatni.

Tehát, egyrészt, ellehetetlenítik a nemzetiségi iskolák végzősei számára a továbbtanulás lehetőségét, másrészt, aki ennek ellenére nemzetiségi iskolába adja a gyermekét, az valójában kétnyelvű iskolába járattja, ahol, szinte minden tantárgyat államnyelven oktatnak.

Itt tartunk most. Kisebbségvédelem helyett – államnemzet-, illetve államnyelvvédelem a kisebbségektől és kisebbségi nyelvektől. Példának okáért a Феєр című kárpátaljai hetilap 2008. december 4-i száma egész oldalas írást közöl Ruszinok Ukrajna etnikai palettáján címmel. Szerzője, Szerhij Fedaka beszámol Az ukrán társadalom modern etnikai struktúrája: elméleti és gyakorlati aspektusok címmel a Nemzetiségi és Vallásügyi Állami Bizottságban megtartott konferenciáról. A fórumon, O. Szagan, az állami bizottság vezetője közölte, hogy Ukrajnának pontosan meg kell határoznia etnikai struktúráját. Több felszólaló tudós, szakértő szóvá tette, hogy manapság az ukrán nemzetnek van szüksége a védelemre (kiemelés tőlem – szerző). H. Udovenko, az államfő mellett működő etnopolitikai tanács elnöke például azt hangsúlyozta: eljött az ideje, hogy úgy használják az ukránt, mint a nemzetiségek közötti kapcsolat nyelvét. H. Szkripnik akadémikus szerint az ukrain etnopolitika nem csak a nemzeti kisebbségek védelmét jelenti, hanem az ukránokét is.

Az ok-okozati összefüggés megállapítása a hatalmi szervek kisebbségpolitikája és az ország számottevőbb, hagyományosnak tekinthető nemzeti kisebbségi közösségei lélekszámának mind az összlakossághoz viszonyított, mind abszolút számokban való csökkenése között behatóbb vizsgálatot igényelne. Ténykérdés: a független Ukrajna történetében először 2001-ben megtartott népszámlálás adatainak, az utolsó szovjet népszámlálás adataihoz való viszonyítása – a magukat nem ukrán nemzetiségűnek tekintő állampolgárok számának jelentős csökkenését mutatja.²⁸

Az alábbi táblázatban ez az állítás nem releváns a románokat, a krími tatárokat és az örményeket illetően.²⁹

²⁷ Наказ Міністерства освіти і науки України „Про затвердження галузевої Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008-2011 роки” від 25.05. 2008. № 461. http://osvita-ua.net/legislation/Ser_osv/953 - letöltve: 2009-06-01

²⁸ Vö. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Київ, 2003.

²⁹ A román nemzetiségűek számának gyarapodása a szovjet időkben moldovaiként nyilvántartottak átíratkozásával, az örményeké, mint más kaukázusi nemzetiségeké is, a felgyorsult bevándorlással magyarázható. A krími tatárok száműzetésből való visszatelepülése a Krím-félszigetre a múlt század 80-as éveinek végén kezdődött el és napjainkban is tart.

Lélekszám szerint jelentősebb nemzetiségek	Ezer fő, a 2001. évi népszámlálás adatai szerint	Százalékarány, %-ban		2001/1989. évhez viszonyítva %
		2001 év	1989 év	
ukrán	37 541,7	77,8	72,7	100,3
orosz	8 334,1	17,3	22,1	73,4
belorusz	275,8	0,6	0,9	62,7
moldován	258,6	0,5	0,6	79,7
krími tatár	248,2	0,5	0,1	5,3-szer több
bolgár	204,6	0,4	0,5	87,5
magyar	156,6	0,3	0,4	96,0
román	151,0	0,3	0,3	112,0
lengyel	144,1	0,3	0,4	65,8
zsidó	103,6	0,2	0,9	21,3
örmény	99,9	0,2	0,1	1,8-szer több
görög	91,5	0,2	0,2	92,9
tarár	73,3	0,2	0,2	84,4
cigány	47,6	0,1	0,1	99,3

A kárpátaljai zsidóság XX. századi történetéből¹

"Egy évszázada a mai Kárpátalja (akkor még a Magyar Királyság négy vármegyéje) közel 410 ezer lakosa közül 105 ezer fő (25,7 %) vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Az össznéesség majd 60 %-át kitevő ruszinok száma meghaladta a 244 ezret. A XIX. század második felében a Kárpátok észak-keleti lengyel, ukrán előteréből (Galíciából) egyre nagyobb tömegekben érkező zsidókat (kb. 58 ezer fő) a statisztika nem is vette nyilvántartásba, mert többnyire német vagy magyar anyanyelvűnek tüntették fel magukat." – írja Kocsis Károly és Kocsisné Hódosi Eszter *Magyarok a határainkon túl – A Kárpát-medencében* című könyvében.²

A vidék két legnagyobb városának (Ungvár, Munkács) lakosságának kb. 30–40 %-a zsidó vallású volt. Ugyanitt a magyarok részaránya elérte a 73–82 %-ot, amiből az következik, hogy a zsidók többsége magyar anyanyelvűnek vallotta magát.³

A trianoni békediktátum (1920) értelmében a mai Kárpátalja Podkarpatska Rus - Rusinsko néven a Csehszlovák köztársaság kötelékébe került. A magyar anyanyelvű zsidóságot és cigányságot itt külön etnikai kategóriába sorolták. Ekkor a vidéken 80 132 zsidó élt, ami az összlakosság 12,9 %-át tette ki.

Az 1910-es népszámlálás során 36 236 izraelita vallású, de magyar anyanyelvű személy élt Kárpátalján. 1921-ben a csehszlovák hatóságok népszámlálást tartottak, amely során az alapkritérium nem az anyanyelv, hanem a nemzetiség lett, s így sok visszaélésre adott lehetőséget. E népszámlálás szerint a vidéken ekkor 79 715 zsidó élt. Izraelita vallásúnak, de magyar anyanyelvűnek csak 6 863 személy vallotta magát.

Ekkor a kárpátaljai zsidó lakosság 87,30 %-át zsidó, 7,73 %-át magyar, 3,87 %-át rutén, 0,75 %-át csehszlovák és 0,30 %-át német nemzetiségűnek írták be.

Az 1930-as népszámlálás adatai szerint Kárpátalján 91 255 zsidó élt, 5870 fő pedig izraelita vallásúnak, de magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A vidék zsidó nemzetiségű lakossága kb. 0,5 %-kal növekedett.

Az első bécsi döntés (1938. november 2.) Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt visszacsatolta Magyarországhoz. Később, Szlovákia "függetlenné" válása és a cseh országrészekről való elszakadása után (1939. március 14.) Magyarország birtokába vette Kárpátalja egyéb, túlnyomóan ruszin lakosságú területét is.⁴

Az ezután bekövetkezett második világháború különösen a zsidók számára hozott igen sok szenvedést. Németországban a zsidógyűlöletéről ismert Adolf Hitler és a nemzeti-szocialista párt jutott hatalomra, amely célkitűzései között a zsidóság teljes megsemmisítését célozta meg.

"A galíciai zsidók nagyritkán Uzsokra és Nagybereznára be szoktak jönni, de ezek eléggé szemmel vannak tartva és a szabályok betartására vannak kötelezve" – olvassuk egy 1900-as jelentésben.

De milyen szabályokról is van itt szó?

A főszolgabíró ez esetben minden bizonnyal az 1886. évi XXII. törvénycikkelynek a település és községi kötelékbe való felvételtől szóló 15. §-ára és a külföldiek kötelező bejelentése, nyilvántartása és általában a külföldiekkel szemben kötelező eljárás szabályozása iránt 1888. augusztus 11-én kiadott 54091. számú belügyminiszteri közrendeletre hivatkozott.

¹ A tanulmány társszerzője: Zubánics László

² Kocsis Károly-Kocsisné Hódosi Eszter. *Magyarok a határainkon túl*. Bp., 1991. 34-35. old.

³ Popély Gyula. *A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918-1945*. Regio. 15. old.

⁴ Uo. 60. old.

A hatóságok pedig mindent elkövettek a galíciai zsidóbevándorlás megakadályozására, vagy legalább lelassítása érdekében. Több korabeli irat tanúskodik ezekről az intézkedésekről, s végrehajtásuk különböző módszereiről.

Íme néhány példa:

Az ungvári járás főszolgabírójának jelentése szerint a bevándorlás, mihelyt a folyamatot megakadályozandó óvintézkedések a napi lapokban közölve lettek, nagymértékben lelassult. Egy eset történt csak, a csendőrök egy bevándorolt egyént elővezettek, munkanélküli csavargás miatt megbüntették, majd hazájába visszatoloncolták.

A nagykaposi járás főszolgabírója pedig olyan rendeletet adott ki a községi bírának, amely szerint a galíciai zsidókat, mégha útlevéllel volnának is ellátva, de koldulással foglalkoznak, tartóztassanak le, majd Ungvárra, mint toloncállomásra kísérik, ahonnan majd Galíciába való kitoloncolásukról az illetékesek intézkednek.

Idejövet a galíciai zsidók rendszeresen a csapi vasútállomáson szálltak ki, s innen árasztották el a járást. Ez ellen a csapi rendőrparancsnok azt az utasítást kapta a főszolgabírótól, hogy a bevándorló zsidókat ott az állomáson rögtön tartóztassa le, majd adja át őket a téglási bírónak, aki köteles volt őket Ungvárra kísérni és a rendőrkapitányi hivatalnak átadni, s innen Galíciába visszatoloncolni.⁵

A galíciai zsidókkal kapcsolatban tehát összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy beözönlésük ellen intézkedések lettek foganatosítva, így letelepedésük a mai Kárpátalja területén egyszerűen lehetetlenné vált. Persze mint mindig, itt is akadtak kivételek, akik akár furfanggal vagy protekció segítségével, de megtalálták a kiutat és a három megye valamelyikének területén maradhattak családjukkal együtt.

Néhány évvel később (a XX. század első éveiben) egy újabb zsidó népvándorlás érintette Kárpátalját. A korabeli dokumentumok tanulsága szerint Romániából a zsidók sanyarú helyzetük miatt tömegesen vándoroltak ki, s közülük sokan Magyarországot választották célállomásul, azon belül pedig Máramaros, Bereg, Ung és Ugocsa megyéket. Ezek ugyan nagyobbrészt Amerikába vagy valamelyik európai országba szülő útlevéllel rendelkeztek, de ettől függetlenül többen megkísérelték a Magyarországon való letelepedést.⁶

Persze a nagyszámú zsidóbeözönlést a hatóságok most sem nézték jó szemmel, s a folyamat megszüntetésére törekedtek. Ez ügyben a magyar királyi belügyminiszter 1900. április 1-jén gróf Török József Ung vármegye főispánjához címzett levelében a következőképpen írt: "... Minthogy ily teljesen vagyontalan egyéneknek az országban való tartózkodása úgy közgazdasági, mint rendőri szempontból az ország lakosságának érdekeivel ellentekszik, s ezért meg ne engedhető..." Ezek után felkérte a főispánt, hogy intézkedjen, s abban az esetben, ha a kormányzatára bízott törvényhatóság területére ilyen zsidók érkeznek, azoknak lakhatási vagy letelepedési engedélyt ne adjon, hanem a fennálló szabályok szerint az ország területéről őket toloncolja ki.

Az úgy folytatásaként a főispán 1900. április 5-én 105. szám alatt rendeletet adott ki, amelyben utasította a járási főszolgabírákat, hogy a Romániából bevándorló zsidók ellenőrzése céljából szólítsák fel az ellenőrzésük alatt álló körjegyzőket és községi előjárókat, hogy az idegen zsidóságot folyamatosan figyelemmel kísérik, s azoknak letelepedését semmilyen körülmények között meg ne engedjék, s kitoloncolásuknál szigorúan a fennálló szabályok szerint járjanak el.⁷

Az 1900. július 25-i belügyminiszteri rendelet értelmében csak azok a zsidók jöhettek be az országba, akik az útlevélén kívül az Európán kívül vagy azon belül fekvő kivándorlási hely végállomásáig érvényes vasúti, illetve hajójeggyel, vagy pedig az út megtételéhez

⁵ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban KTÁL) Fond 4., op. 331., jegy hr. 21-22.

⁶ KTÁL, Fond 4., op. 393., jegy. hr. 1-2.

⁷ KTÁL, Fond 4. op. 393., jegy. hr. 3.

szükséges készpénzzel rendelkeznek. A nem kivándorló, hanem üzleti, egészségügyi, szórakozási szándékkal belépőkkel szemben a korábbi jogszabályok maradtak érvényben.

Érdekességként megemlíthető, hogy a minimális pénzösszeg, amivel a kivándorlónak (10 éves koron felül) rendelkeznie kellett – az esetleg már megváltott vonat vagy hajómenetjegy értékének beszámításával – legalább 400, a 2–10 éves gyermekek számára pedig 200 korona volt.⁸

Úgy a Galíciából, mint a Romániából érkező, s azután valamilyen módon letelepedő zsidókat a statisztikai hivatal nem vette nyilvántartásba, mert magyar vagy német anyanyelvűnek vallották magukat. A két bevándorlás során itt ragadt zsidók száma megközelítette a 65–70 ezret.

A XX. század első évtizedében a zsidók Kárpátalján teljesen beilleszkedtek a vidék társadalmába. Nagyrészt kereskedelemmel foglalkoztak, de megtalálhatók voltak az iparban, a hivatalokban, az egészségügyben, az oktatásban, a szórakoztató iparban, sőt még a mezőgazdaságban is.

Egy 1910-ben készült felmérés szerint leginkább az iparilag fejlett városokban éltek, de megtalálhatók voltak úgy a kisebb városokban és a falvakban is. Legnagyobb számban az akkori megyeszékhelyeken éltek. Ez bizonyára összefüggött azzal, hogy az ottani lehetőségeik sokkal tágasabbak voltak. Meglepő viszont, hogy az olyan iparilag fontos városban, mint Szlatina, amely jelentős szerepet játszott az Osztrák-Magyar Monarchia sóbányászatában, egyetlen zsidó család sem élt.⁹

A trianoni határmegvonások utáni megrázkódtatás, a Tanácsköztársasággal járó kommunistaellenes félelmek, a megtorlások, a megélhetési bizonytalanság bünbakja a zsidóság lett. Az állami szintre emelt politikai antiszemitizmus első törvénye a numerus clausus volt, amely az I. világháború utáni Európában először emelt korlátokat (1920, majd 1928) a zsidó értelmiség rovására. Az 1920-as nemzetgyűlés 25 törvénycikkelye 6 százalékra korlátozta az egyetemekre és főiskolákra felvehető izraelita vallású hallgatók számát.¹⁰

Az első zsidótörvény, amelyet a Darányi-kormány bocsátott ki 1928. május 5-én 20 százalékban állapította meg az értelmiségnek az összfoglalkoztatásban való részvételét. Az 1939-es második zsidótörvény már faji alapokra helyezte a zsidóság fogalmát és a foglalkoztatott zsidók arányszámát 6 %-ban határozta meg. Az 1941-es harmadik zsidótörvény megtiltotta a zsidók és nem zsidók házassodását, illetve a házasságon kívüli nemi kapcsolatát. Az új törvény zsidónak nyilvánított mindenkit, akinek legalább két nagyszülője zsidónak született és származásától függetlenül mindenkit, aki a zsidó hitfelekezethez tartozott.

A gazdasági válság, a magyar revízió igénye a nácizmus megerősödésével a német politikai törekvések melletti kényszerpályára sodorták Magyarországot. Míg a német befolyás alatt álló nyugat-európai területek zsidósága közvetlen életveszélyben volt, addig a magyarországiak 1944. március 19-ig, a német megszállásig viszonylag biztonságban érezték magukat. 1939 szeptemberében több mint 100 000 lengyel menekültet – köztük mintegy 10 000 zsidót – fogadott be Magyarország, ezzel Európában példát mutatott a menekültkérdés humánus kezelésére.

A német nyomás erősödésével azonban a zsidókat jogfosztások, atrocitások érték, amelyek már jelezték az út végét. Az önvédelmi reflex még ekkor sem alakult ki bennük. A zsidótörvények egyik oldalról engedményeket tettek a fasiszta Németország nyomásának, és a jobboldali magyarországi pártok követeléseinek, így a "végső megoldás" egyelőre halasztható volt. Másik oldalról feladták a polgári jogegyenlőség elvét, így legalizálták a zsidók nagymértékű jogfosztottságát, kirekesztését, és gyakorlatilag ellenőrizetlenül és büntetlenül

⁸ KTÁL, Fond 4. op. 393., jegy. hr. 8.

⁹ KTÁL, Fond 4. op. 1., jegy. hr. 663.

¹⁰ Mózes Teréz. Várad zsidók. Nagyvárad.1995. 172. old.

hagyták érvényesülni a helyenként szélsőséges megnyilvánulásokat. A bécsi döntések után az ismét Magyarországhoz került területeken a zsidók üldözése, bántalmazása elszaporodott, annak ellenére, hogy a magyar zsidóság az utódállamok területén a magyarok mellett önként vállalta magyarságát és a "kettős kisebbségi sors" minden hátrányát.

1941 augusztusában Galíciába (Kamenyec Podolszka) deportáltak az országból 16–18 000 ún. „rendezetlen” állampolgárságú zsidót, ahol ugyanezen augusztus 27—28-án fasizálódott ukrán rendőrség és a németek lemészárolták őket. Ugyanígy történhetett meg az 1942-es újvidéki szégyenletes vérfürdő is. Számos haladó gondolkodású, liberális politikus fellépett a zsidók deportálása ellen, a kormány politikáját leginkább Bajcsy-Zsilinszky Endre kispárti politikai bírálta.

A zsidótörvények végrehajtásának menetét hűen tükrözik a Kárpátaljai Területi Állami levéltárban talált dokumentumok és gyűjtőívek. Ezekből következik egy csokorra való:

– 1942-ben a Magyar Királyi Földművelésügyi miniszter az 1942: XV.t.c. 3. §-a alapján határozatot adott ki /544.451/1942/, amelyben kötelezte az Ördarma (Ung megye) községben élő, a határozatban megnevezett földtulajdonosokat, hogy az ingatlanukat, összes tartozékaikkal együtt az államnak engedjék át. A határozat érdekessége az, hogy az érintettek kivétel nélkül zsidók voltak. Így például Keszler Dávid és Eisemann Gizella kötelesek voltak átengedni összesen 70 kat. hold 527 öl kiterjedésű ingatlanukat. Ugyanez a sors várt Labovics Dávidra és feleségére Jakubovics Jeltára is, akik 6 kat. hold 1515 öl területű ingatlanukat voltak kénytelenek átengedni.

Az átengedésre kijelölt ingatlanokért az 1942: XV.t.c. 5. §-a értelmében járó térítés összegét és a térítés kifizetésének módjait a határozat értelmében később állapították meg.

A rendelet azonnali végrehajtásával a földművelésügyi miniszter az ingatlanok és az egyéb vagyontárgyak birtokbavételével az Országos Földhitelintézetet, az erdőgazdaságok tekintetében pedig az ungvári m. kir. erdőigazgatóságot bízta meg.

Az 1942: XV.t.c. 12. §-a értelmében az átengedésre kötelezett köteles volt a kijelölt ingatlant, alkotórészt és tartozékokat olyan állapotban megőrizni, ahogy az 1942. szeptember 6-án található volt, és a gazdálkodás eddigi menetrendje szerint elvégezni a szokásos mezőgazdasági munkákat (talaj-előkészítést, vetést, ültetést, növénygondozást) mindaddig, amíg az ingatlant az Országos Földhitelintézet, illetőleg az ungvári m. kir. erdőigazgatóság birtokba nem veszi.

Megengedhető volt a határozat kézbesítése utáni 30 napon belül az 1942: XV.t.c. 10. §-ában meghatározott korlátok között két példányban a miniszter nevére panaszt benyújtani, de a panasz benyújtása után a határozat végrehajtását nem halasztották el.

A véghatározat hiteles másolatát megkapták az érintettek, illetve:

1. a nagykaposi kir. járásbíró, mint telekkönyvi hatóság;
2. az ungvári m. kir. pénzügyigazgatóság;
3. az ungvári m. kir. adóhivatal;
4. Ung megye főispánja;
5. a Tiszajobbparti Mezőgazdasági Kamara;
6. az Országos Vitézi Szék;
7. a vármegyei m. kir. gazdasági felügyelőség (2 példányban);
8. az Ung vármegyei közigazgatási bizottság gazdasági albizottsága;
9. Ördarma község elöljárósága;
10. az országos Földhitelintézet (3 példányban);
11. az Országos Szociális Felügyelőség;
12. a m. kir. erdőigazgatóság Ungvár (2 példányban).

A határozathoz a következő indoklást csatolták: "Az átengedésre kijelölt ingatlanok tulajdonosai a rendelkezésekre álló adatok szerint az 1942: XV.t.c. 9. §-a értelmében zsidóknak tekinthetők."

Hasonló rendeleteket több alkalommal is kiadtak. Ilyen például az 544.452/1942. számú is.

Ebben Ungvár város polgármestere kimutatást készített, amelyben felsorolta azon ingatlantulajdonosok neveit, akiknek mezőgazdasági ingatlanait a m. kir. honvédkincstár az ungvári repülőter kibővítésekor igénybe vett. Eszerint 62 földbirtokostól összesen 142 ha 7908 m. ingatlant vettek igénybe. A birtokosok között 7 zsidó volt, akiktől az 1942: XV.t.c. 9. §-a értelmében vették el a földet, amely területileg 82 ha 9518 m. tett ki, tehát az összterület több mint 57 %-át. Közülük a legnagyobb birtokkal az alábbi személyek rendelkeztek:

a/ Dr. Grünwald Antal – 29 ha 1441 m,

b/ Dankó János és Mihály – 32 ha 6591 m.

Gróf Teleki Pál, m. kir. földművelésügyi miniszter 270. 758/41. számú rendelete 15 ungvári zsidó földbirtokost érintett:

1/ Dr. Fülöp Sándor – 1 kat. hold 1285 öl

2/ Klein Ferenc – 7 kat. hold 752 öl

3/ Oestereincher Emánuel – 8 kat. hold 965 öl

4/ Branfeld Móric – 1 kat. hold 839 öl

5/ Mandel Magda – 5 kat. hold 989 öl

6/ Dr. Szabó József – 1 kat. hold 972 öl

7/ Grósz Izidorné – 1 kat. hold 408 öl

8/ Dr. Guttman Sándor – 3 kat. hold 410 öl

9/ Dr. Oestereincher Aladár – 5 kat. hold 649 öl

10/ Dr. Preusz László – 1 kat. hold 1454 öl

11/ Dr. Leichtag Gyuláné – 1 kat. hold 147 öl

12/ Reismann Sándor – 1 kat. hold 602 öl

13/ Dr. Bródy Miklós – 2 kat. hold 1179 öl

14/ özv. Róth Dávidné – 3 kat. hold 390 öl

15/ Klein Hermanné – 1 kat. hold 769 öl.

A határozatban megállapították a felsorolt ingatlanok ellenértékét is, amelybe beletartozott az alkotórészek és tartozékok értéke is. A kat. holdak ellenértékét búzában állapították meg. Ennek nagysága függött a föld minőségétől is. A legmagasabb érték néhol meghaladta a 3600 kg búzát kat. holdanként.

A kat. holdanként megállapított ellenérték csak abban az esetben illette meg az átengedésre kötelezettet, ha az ténylegesen birtokában volt az adott területnek.

A búzának pengőre való átszámításakor az 1940: IV. t.c. 36 §-ának 5. bekezdését és a 280.000/1941 F.M. rendelet 10 §-ának 4. bekezdését vették figyelembe.

A határozat indoklásául az szolgált, hogy az érintettek az 1939: t.c. korlátozó rendelkezései alá estek, azaz zsidók voltak.

Közben egyre nőtt azon zsidó személyek száma, akiktől vagy akiket ingatlanaik átengedésére, lakásuk elhagyására, illetve vagyonuk beszolgáltatására köteleztek. Csak Beregszászban 1943 májusáig az év kezdetétől 1136 személy volt köteles beszolgáltatni családi vagyonát. A legnagyobb port ifj. Weisz Ferenc és id. Weisz Ferenc beregszászi lakosok Horthy Miklós utcai ingatlanainak igénybevétele verte fel. Az ügyük 1943. október 7-én kezdődött, amikor a polgármester határozatot hozott ingatlanaik igénybevételéről és az ügy tárgyalására felrendelte őket a városháza tanácstermébe.

Gyűjtőívek:

Kormánybiztos
a zsidók anyagi és vagyoni kérdéseinek megoldására
Utasítás

A zsidók által elhagyott, illetőleg a zsidók őrizetéből, vagy rendelkezése alól egyébként kikerült ruházati cikkek, ágy- és fehérműk, valamint lábbelik összegyűjtése és értékesítése tárgyában

Kelt: Budapest, 1944. aug. 21.¹¹

Zsidók lezárt üzleteiben (üzemeiben) lévő ingóságok a hadsereg részére való értékesítése.

Kelt: Ungvár, 1944. szept. 2.¹²

Ungvár thj. város polgármesterétől
Tárgy: Az 5 és 100 hold közötti zsidó ingatlanok juttatása tárgyában.

ELŐTERJESZTÉS

Főispán úrnak.

Ungvár.

Ungvár thj. város közigazgatási bizottságának 1006/1942. szám alatt hozott határozatát a m. kir. Földművelésügyi Miniszter úrhoz való felterjesztés végett Méltóságodhoz beterjesztem.

Ungvár: 1942. dec. 1

Polgármester¹³

Levél

Grünwald Mór Mózes őrdarmai lakosnak kb. 500 katasztrális hold elsőrangú birtoka van Ungvár mellett az úgynevezett Bozos tanyán. E birtok elsőrangú, jó minőségű földből áll és Botfalva, Sislóc, Ungtarnóc színmagyar és Órdarma részben ruthén községek földéhes, megbízható lakossága kívánnak a birtokból részesülni.

... a Grünwald-féle birtok kisemberek részére való igénybevétele és kiosztása megtörténtessék.

Ungvár, 1941. ápr. 24.¹⁴

M. kir. kassai VIII. csendőrkerület
146. bűn. 1944.

Tárgy: Végh Pálné szül. Mándi Ilona
nagy muzsalyi lakos internálása

Főszolgabíró úrnak

Beregszász, 1944. május 3.

1944 áprilisában az őrs járőre Nagymuzsaly községben bizalmasan arról értesült, hogy Végh Pálné szül. Mándi Ilona /született 1910.V.19. Nagymuzsaly községben. r.k., férjes, háztartásbeli, nagymuzsalyi illetőségű és odaváló (197. házszám alatti) lakos, írni-olvasni tud, vagyontalan, állítása szerint büntetlen, atyja néhai János, anyja: Krémer Mária/ lakásán nagyobb mennyiségű ruhaneműt rejteget, amit a zsidóktól a gettóba történt beszállításuk alkalmával vett át.

¹¹ KTÁL, Fond 47. op. 1., jegy. hr. 380.

¹² Uo.

¹³ KTÁL, Fond 47. op. 1., jegy. hr. 426.

¹⁴ Uo.

... A vallomásból (részlet)

– 1944 áprilisában, amikor a fenti őrs járőrei a zsidók gettóba való összeszedését megkezdte, megjelent a lakásán Keszetenbraun Irén nagymuzsalyi lakos és kérte őt, hogy engedje meg, hogy egy bőröndöt a lakásban eltehessen, amíg vissza nem jönnek.

Megjegyzés:

Mivel a bent írt tárgyakat, mint a zsidók által visszahagyott, a kincstár tulajdonát képező tárgyakat a lakásán rejtegette, s erről a hatóságoknak jelentést nem tett, valamint a beszolgáltatási kötelezettséget elmulasztotta, ezért a 8.130/1939 évi B.M. rendelete alapján internálásra javaslom.

Nyomozta:

Baráth András őrm.jv. cs.

Gábor Pál csendőr.¹⁵

Sajnos a magyar társadalom 1920 óta megszokta a zsidóüldözés különböző fázisait, így a deportálásokat is fásultan fogadta. Sokan ugyan szánalommal és együttérzéssel fordultak feléjük, de ezek megfelelő támogatottság nélkül csak elszigetelt kis csoportok lehettek. 1944. március 19-e után, amikor a német hadsereg megszállta Magyarországot, a vidéki zsidóság sorsa megpecsételődött. Az északkelet-magyarországi zsidóság összegyűjtése 1944. április 16-án kezdődött meg. A családok csak fontosabb ruhadarabjaikat és élelmet vihettek magukkal. Pénzüktől, ékszereiktől már a begyűjtés idején megfosztották őket. Az összegyűjtés után a zsidókat a legközelebbi táborokba hajtották, rendszerint a nagyobb városok, Munkács, Ungvár, Beregszász, Nagyszőlős, Huszt, Técső téglagyáraiba.

A beregszászi zsidókat a Kont és a Vály téglagyárakban, valamint az úgynevezett Weiszgazdaság helyiségeiben létesített gettóban zsúfolták össze. Körülbelül 10 000 személy volt itt Bereg megye különböző falvaiból és Beregszász városából. Az összegyűjtött zsidókat május 16–29-e között négy transzportban deportálták. (Kassa város állomásfőnöke feljegyezte az 1944-ben a városon áthaladt halálvonatok adatait. Ezek szerint Beregszászból az alábbi szerelvények indultak a koncentrációs táborokba: május 16. - 3818 fő, május 18 - 3569 fő, május 24 - 2602 fő, május 29 - 860 fő.) A helyi vezetők némelyike mindent megtett, hogy az összezsúfolt emberek nyomorán segítsen: báró Perényi Zsigmond, a parlament főrendiházának elnöke élelmiszerszállítmányokat juttatott a nagyszőlősi gettóba. (Munkácson 13 ezer, Ungváron 18 ezer, Nagyszőlősön 12 - 14 ezer, Huszton 11 ezer, Izán 7 ezer, Técsőn 10 ezer, Máramarosszigeten 12 ezer zsidót zártak gettókba.)

A gettókba zárt zsidókra kegyetlen sors várt: Eichmann vezetésével megkezdődött az alig másfél hónapig tartó deportálás. Mindez a magyar csendőrség aktív közreműködésével, a társadalom beletörődésével történt. A magyar értelmiség képviselői közül többen felemelték szavukat a zsidóüldözés ellen, még többen vállalkoztak zsidó családok rejtegetésére. Elsősorban Id. Dr. Antall József (1896–1974) államtitkárról kell szólnunk, aki a második világháború idején menekültügyi kormánybiztosként tevékenykedett és a Magyarországra menekült lengyelek, zsidók és más üldözöttek védelmezője volt. Márton Áron, Erdély római katolikus püspöke számos fórumon ítélte el a zsidókkal szembeni intézkedéseket. Sokat segítettek a különböző külképviseletek (svájci, svéd, vatikáni, spanyol, portugál) és a Nemzetközi Vöröskereszt, akik számos útiokmányt, menlevelet adtak ki menekülő családoknak és Budapesten zsidókat befogadó házakat vettek diplomáciai védettség alá. Angelo Rotta apostoli nuncius, Charles Lutz, a svájci követség konzulja sokat tett a magyar, elsősorban a budapesti zsidóságért. Azonban Raoul Wallenberg, a svéd követség harmadtitkára az, aki a leginkább kimagaslik közülük. Kinevezésekor a tömeges méretű

¹⁵ KTÁL. Fond 185. op 1., jegy. hr. 979.

mentőakciók, valamint a zsidó és kisebbségiek üldözésével kapcsolatos helyzet nyomon követését kapta feladatul. A mentőmunkálatok elvégzésére egy szervezetet hozott létre, amely 355 alkalmazottból, 40 orvosból, két kórházból és egy leveskonyhából állt. A szovjet ostrom idejére a menlevelekkel, valódi és hamis külföldi iratokkal ellátott zsidók száma elérte a 10 000 főt. Ezeket a személyeket 32 svéd védelem alatt lévő házban helyezték el. (Budapest felszabadulása után Wallenberg Malinovszkij marsall törzskarához utazott, ahonnan nem tért vissza. A szovjet hatóságok csak 1957-ben ismerték el, hogy a diplomatát a Szovjetunióba hurcolták, ahol 1947-ben a Ljubjanka börtönben meghalt.)

A magyarországi zsidók közül nagyon sokan odavesztek a különféle koncentrációs táborokban, de akik hazatértek, azok sem tekinthették már "hazájuknak" ezt a vidéket, ahol a fasizmus egyik változata, a kommunizmus uralkodott. Nem csoda tehát, ha mára már csak néhányan maradtak. Emléküket egy-egy épület őrzi.

Felhasznált irodalom:

- 1.. *Matatias Carp*. Holocaust Romániában 1940 - 1944. Tények és dokumentumok a romániai zsidóság pusztulásáról. Primor Kiadó.
2. *Randolph L. Braham*. A magyar holocaust. I-II. Gondolat Kiadó., Bp., 1988.

Ungvár zsidó lakossága a XVI – XIX. századokban

Az ungvári zsidók legrégebbi múltját nagyon kevés emlék őrizte meg. Nem tudjuk pontosan, mikor telepedtek le ide, és honnan jöttek. A legkorábbi írásos adatunk, amely arról tanúskodik, hogy zsidók már éltek Ungváron, 1493-ból származik. Az okmány arról szól, hogy Nagymihályi Thybay Gellért polgár elpanaszolja a királynak: apja valamikor 25 forint aranyat vett fel kölcsönbe Salamon ungvári zsidótól, aki apja halála után 250 forintot kér kamatláb fejében. A király válaszul arra utasítja Ung vármegyét, hogy csak 50 forintot hajtsen be Salamon javára.

Ebben az időben, valamint az egész 16. században a zsidók száma Ungváron még jelentéktelen volt. A fennmaradt okmányok alapján annyit tudhatunk róluk, hogy kiskereskedelmi tevékenységet folytattak, általában kocsmát béreltek és hitelt adtak. A 17. század második felétől viszont megélnékült a zsidók betelepődése Kárpátaljára. Ennek elsődleges oka az volt, hogy Galíciában a Bohdan Hmelnyickij vezette nemzeti-felszabadító háború idején üldözni kezdték a zsidókat. Tucatjával irtották ki őket, akik így menekülésre kényszerültek. A menekültek első állomása Kárpátalja volt, ahol befogadták őket. Ekkortól az ungvári zsidók létszáma is megnövekedett, igaz még jelentéktelen mértékben. A Lengyelországból érkező zsidók, hazájukban szerzett gyakorlatukhoz híven bérbe vették a földesúri haszonvételeket, elsősorban a pálínkfőzést, sörfőzést, italmérést, valamint urasági malmokat. Ez vált a legelterjedtebb foglalkozásává az itt letelepedett zsidóknak. De nem idegenkedtek a földműveléstől sem. Egy 1677-ből származó okmány említést tesz az ungvári „zsidók házaról”, amely vagy egy ott lakó zsidó családi házat, vagy a zsidóközösség házat, templomot, kocsmát jelent. Egy másik 1688-ból származó jegyzőkönyv pedig említést tesz a „zsidók patikájáról”, ami valószínűleg a mai értelemben vett gyógyszertár lehetett, üzlet, melyben egyéb áruk mellett kölcsönök is árultak. A zsidók létszáma viszont továbbra is elenyésző volt, erről tanúskodik az 1691-es összeírás, mely szerint Ung vármegye 18 községe közül csak egyben lakott 2 zsidó család, Ungváron pedig 4. A többi településen csak egy-egy.

Ungvár 1713-ban kincstárváros lett, ettől kezdve mind a városi, mind pedig a járási jegyzőkönyvekben gyakrabban találkozhatunk zsidó adatokkal. Az első zsidó hitközség Ungváron 1718-ban alakult meg. Alapítója egy Weinberger nevű zsidó volt (a család a 20. század elejéig vezetője volt az ungvári zsidóságnak), aki Spanyolországból Amszterdamba, onnét Prágába majd Ungvárra került. Hamarosan felépítették templomukat is, ahová nem csak a helyiek, hanem a környékbeliek is eljártak istentiszteletre. Érdekes, hogy az ország zsidósága ekkor még nem ismerte Ungvár zsidóságát, és Buda zsidóközösségével sem volt kapcsolatuk. Ennek az oka az volt, hogy a helyiek a lengyelországi zsidókkal tartották a kapcsolatot. Az ungvári hitközség első rabbija Júda Léb Reismann volt, akit a zsidó kereskedők Lembergől hívtak Ungvárra. Hogy mikor jött ide, azt nem tudjuk, de ő lett a hitközség jegyzője is, mivel az ungvári zsidók közül senki sem tudott írni. A rabbi újjászervezte a hitközséget, imakönyvekkel és a szükséges vallási kegyzerekkel látta el az ungváriakat.

Anyagi tekintetben a zsidók szegényesen éltek. Gubában jártak és bocskort viseltek. A bérletből nem sok hasznuk származott, még a bérleti díjat is alig tudták kifizetni. Kereskedelmi tevékenységet még nem folytattak, mivel arra nem nyílt lehetőség az igénytelen és szegény lakosság körében. Nem idegenkedtek a földműveléstől sem, hacsak egynegyed telket kaptak bérbe, azon is igyekeztek gazdálkodni. Akik nem urasági telken telepedtek le, hanem jobbágytelken, úrbéri kötelelességeiken felül a megyei pénztárnak is adózniuk kellett. 1698-tól pedig türelmi adót is követeltek tőlük. Ezt az adót a kamara évi díjért bérbe adta, és a zsidó bérlők gondoskodtak az adó behajtásáról. A türelmi adót később a 40-es években Mária

Terézia még hadi adóval is kiegészítette. Ez az úgynevezett rendkívüli türelmi adó súlyos teher volt, ami évről évre növekedett, és állandó tartozást eredményezett sok zsidó család számára. A türelmi adó főbeszedője Ungváron székel.

Az ungvári zsidók életébe betekintést nyerhetünk a 18. századi bérleti összeírások alapján. Az 1728-as összeírás egy zsidó bérlőt említ, Izraelovics Jakobust, aki vejével és két szolgájával lakott Ungváron. Vagyon helyzetét tekintve volt háza, 4 lova, 2 tehene és 3 pálinkafőzője, ebből kettő Ungváron és egy Uzsokon, melyeket bérbe adott. Az 1739-es összeírás már három zsidó bérlőt említ Hresko Abrahamovicsot, Mosko Abrahamovicsot és Marko Moskovicsot. Hresko Abrahamovicsról tudjuk, hogy Moráviából érkezett, Kaunicz gróf alattvalójának tekintette magát és Ungváron állandó boltot bérelt. A következő években a zsidó családok száma tovább gyarapodott – 1746-ban 9, 1768-ban már 19, 1788-ban 23 családfő nevét jegyezték fel. Ung vármegye többi településén továbbra is csak egy-egy zsidó család lakott, csupán két település volt, ahol három család élt.

Közben a zsidók egyre szervezettebb közösségbe egyesültek Ungváron. 1777-ben az ungvári zsidók megalapították szentegyletüket, a Chevra Kadishát. Az egyletnek 18 tagja volt. Alapítói, és egyben előjárói Léb Weinberger, Meisels József, Pollacsek Heimann és Reismann Lie voltak, akikről közelebbi adataink nincsenek.

1789-ben Kazinczy Ferenc, a nagy nyelvújító, akkoriban kassai tanfelügyelőként Ungváron járt, és felfigyelt a zsidók írástudatlanságára. Utasítást adott az ungvári zsidóknak az iskolaalapításra. A zsidó iskola 1792-ben alakult meg. Az iskolahelyiségért bérleti díjat kellett fizetniük, de a tanító fizetését a megye állta, ami évi 150 forint volt. Első tanítója Paradits Salamon volt, 1794-től pedig Fürsz Izrael, akit Galíciából hívtak a zsidók. Nehezen vert gyökeret az intézmény, de egészen a második világháború végéig fennmaradt. Ide járt iskolába a környező falvak zsidósága is. Az 1794-1795-ös években már 71 zsidó adófizető lakott Ungváron, akik szétszóródtak az egész városban, s még a „cigány utcában is laktak”.

A 18-19. század fordulóján megélné a zsidók társadalmi és kulturális élete. 1794-ben létrejött a zsidók ungvári kultúregylete a Chevra Misnaja. A 19. század elején, hogy a céh zaklatásaitól mentesüljenek, megalakult a zsidó szabók és gombkötők szervezete. A Poel Ledek nevű egyesület a 20. század 20-as éveiben is létezett. Ez időben alakult meg a Chevra Oszé kamatmentes kölcsönt nyújtó társaság. 1805-ben a hitközségi tagok, az iskola mellett, az akkori Nagy utcában felépítették zsinagógájukat. Ez a zsinagóga 1907-ben leégett, s vele együtt elpusztult a hitközség irattára is. 1807-ben jött létre a Zsidó-kórház is, amely később nagyszabású intézménnyé fejlődött.

Fejlődött a hitközségi élet is, ami egyrészt az ungvári rabbiknak volt köszönhető. Ábrahám Pollacsek a 18. század végén a zsidó iskola egyik alapítója volt, akit 1795-ben megmérgezték. Fried Júda nevét néhány helyhatósági tanácshoz beterveztett irat és évszámnélküli sírköve őrizte meg. Utóda, Heller Hirsch lett, aki Bródiból 1807-ben került Ungvárra. Először hét évig, majd 1833 végén másodszor is ide került, de csak néhány hónapot töltött itt. Hívei nagyon szerették, mert amikor el akart menni a közösségi tagok szekere elé vetették magukat, hogy visszatartsák. Innen Óbudára ment, az ottani hitközség 2500 forintot fizetett Heller rabbi elengedéséért. Heller volt az utolsó lengyel rabbi Ungváron. Utóda Eisenstadter Majer lett. Ő megszervezte a gyerekek és a felnőttek vallásos nevelését és oktatását, megalapította a Talmud Tóra és a Bét Hamidzás kultúregyleteket. Nevéhez fűződik a zsidó rituális fürdő építése, és ő honosította meg Ungváron az úgynevezett askenáz (német) rítust. Rabbisága alatt az ungvári hitközség szakított a lengyel hagyományokkal, és teljesen a magyarországi zsidó közviszonyokhoz alkalmazkodott.

A 19. század elejére a zsidóknak már tekintélyes hitközsége volt Ungváron. Az 1825-ös népszámlálási adatok szerint a város 6224 összlakosságának 10,4%-a, 646 személy zsidónak vallotta magát.

A reformkorban valamelyest enyhültek a zsidókat korlátozó intézkedések, többek között eltörölték a zsidók türelmi adóját, s ezzel nagy teher esett le a vállukról. A zsidók aktívan részt vállaltak az 1848-49-es magyar forradalomban. Sok megyével ellentétben Ung vármegye engedélyezte a zsidóknak a szabadságharcban való részvételt. Igaz, július 15-én a nemzetország 29 tagja levéllel fordult az ungvári tiszti karhoz, azzal a kéréssel, hogy a zsidókat vallásuk miatt külön osztagokba sorolják. A zsidók viszont hazaszeretetüket bizonygatták, és felesküdték, hogy életük árán is készek megvédeni hazájukat. Végül a zsidóelleneseket a főkapitány rendre utasította. Ungváron összesen 123 önkéntes nemzetőrt állítottak ki, ebből 20 zsidó volt. A zsidó nemzetőrök felfegyverkezve, felruházkodva, és néhány napra elegendő élelemmel is el voltak látva. A megye közgyűlése értékeléssel fogadta, és követendő példának tartotta a zsidók hazafias cselekedeteit. Az 1849. július 28-i országgyűlés ugyan felruházta a zsidókat ugyanolyan jogokkal, mint amilyenekkel az ország többi polgára is rendelkezett, de a forradalom bukása miatt ennek megvalósítására nem került sor. A zsidók szabadságharcban való szereplése nem maradt megtorolatlanul. A Haynau által kivetett hadisarcból (1 millió forint) Ung megyére 17000 forint jutott.

Az 1840-es években addig nem tapasztalható mértékben nőtt meg a város zsidó lakosságának a száma. Fényes Elek adatai alapján a forradalmat követő évben, 1850-ben Ungvárnak 8015 lakosa volt, közülük 2500 zsidó, azaz a lakosság 31%-át képezték.

A forradalom után viszont nem sokkal megerősödött a zsidók emancipációja. A zsidók először kezdtek részt venni a megye és a város közigazgatásában. Jánki Endre megyefőnök Weinman Lipótot és Pollák Lipótot városi képviselőtestületi tagokká nevezte ki. Ők voltak az első zsidók, akik részt vettek Ungvár város vezetésében. Egyre többen jelentkeztek felsőoktatási intézménybe, és szereztek orvosi, ügyvédi diplomát. Ugyanakkor elsődleges foglalkozásuk a kereskedelem és ipari tevékenység volt. A városi üzletek többsége zsidó kézen volt.

1868-ban szakadás történt a zsidó hitközségen belül. Ungváron ekkor Eisenstadter Menáchem volt a vallási vezető. A hitközség konzervatív (ortodox) és reform (neológ) részekre szakadt. Kárpátalján, ahol az ortodox irányzat évszázadok óta erős gyökereket vert, a haladó irányzat nem volt túl népszerű. Neológ hitközség csak Ungváron jött létre. Az szeparatív irányzat első rabbija Klein Mór lett, aki felépítette templomukat. Ám az új hitközséget folyamatos harcok gyengítették, és nem sokáig bírta az adminisztrációs terhet. Miután fizetéképtelenné vált, a templomot elárverezték. Az épület Weinberger, az ortodox hitközség elnöke tulajdonába került. Halála után viszont új tulajdonosai visszaadták az ingatlant. Klein Mór eközben elhagyta Ungvárt, helyette a neológ rabbiszékbe először Friedlieber Ignác majd Deutsch Márton került. Utánuk viszont a rabbinátus betöltetlen maradt, hogy meddig, azt nem tudjuk. A 19. század végén a hitközségnek körülbelül 100 tagja volt. Az ortodoxia viszont erős alapokon állt Ungváron. Eisenstadter Menáchem halála után Ganzfield Salamon (1804–1887) rabbi játszott kiemelkedő szerepet a hitközség életében. Ő világszerte ismert tudós volt. Könyve, „A törvény rövid kivonata” többmillió példányban terjedt el világszerte. Utóda Löw Lázár lett, aki 1917-ig vezette az ungvári zsidókat.

A 19. század második felében a kedvező körülményeknek köszönhetően jelentősen megnövekedett a város zsidó lakossága. Az 1869-es népszámlálási adatok alapján a városban 11017 lakos élt, közülük 3679 vallotta magát zsidónak, ami az összlakosság 33, 4 % alkotta. 1880-ban a városnak 11373 lakosa volt, ebből 4140 zsidó, ami 36, 4 % tett ki. 1891-ben 11808 lakosból 3735-en vallották magukat zsidónak, ez a lakosok 31, 6 %. 1900-ban pedig Ungváron 14723 lakosból 4560, azaz 31% zsidó volt. Ha ez utóbbi adatot összehasonlítjuk az 1825-ös adatokkal, megállapíthatjuk, hogy a város lakossága 75 év alatt alig több mint 2 szeresére nőtt, míg a zsidók száma 7 szeresére emelkedett. Kárpátalja városai közül csak Munkácson éltek ettől nagyobb arányban az izraeliták, itt a lakosság 44%-át alkották.

A zsidók jelenlétét Ungváron ugyanúgy, mint világszerte különbözőképpen ítélték meg. Bartha Miklós publicista például, aki a századfordulón Kárpátalján járt a vidék gazdasági elmaradottságának okát a zsidókban látta. Hasonló nézeteket vallott Edmund Egan kormányhivatalnok is. Véleményüket azzal indokolták, hogy a zsidó kereskedők túl magas kamatot követeltek az általuk adott hitelre. Nézeteik ellenére viszont a keresztény- és zsidólakosok között a viszony továbbra is barátságos maradt. Kárpátalja, és ezen belül Ungvár, azon kevés régió közé tartozik Közép- és Kelet-Európában, ahol sohasem volt zsidóüldözés. A zsidók több évszázados jelenlétükkel kétségtelen a város lakosságának szerves részét képezték, és aktív részt vállaltak a helyi gazdasági és kulturális életében.

Felhasznált forrás és irodalom jegyzéke:

1. *Brody, Henrick*. Zidy v Podkarpatskoj Rusi// Podkarpatska Rus. – Praha, 1923. – 129-133 st.
2. *Gonda László*. A zsidóság Magyarországon, 1526-1945. – Bp., 1992, 389 old.
3. *Herman Dicker*. Piety and Perseverance: Jews from the Carpathian Mountains. – New York, 1981. – p.137
4. *Horovitz Mór*. Adatok az ungvári zsidóság történetéhez// Zsidó családi és kereskedelmi naptár. Szerk. Szerény Béla és Barát Henrik. – Uzhorod, 1924. – 27-31 old.
5. *Horovitz Mór*. A zsidó hitközségek//Ungvár és Ung vármegye (községei), – Ungvár, 1940. – 146-149 old.
6. *Kovács Alajos*. A zsidóság térfoglalása Magyarországon.– Budapest, 1922. – 246 old.
7. Magyar-Zsidó Oklevéltár – Monumenta Hungariae Judaica I – XVIII kötet. – Budapest, 1903 – 1980.
8. *S. Benedek András*. Kárpátalja története és kultúrtörténete.– Bp., 1993. – 156 old.
9. Uzhorod // Encyclopedica Judaica, Vol.16 – New York, 1981. – p. 562.
10. *Едмунд Еган*. Економічне положенє руських селян в Угорщині.-Прага, 1922. – 174 ст.

Nemzetiségi viszonyok Ugocsa vármegyében

A középkori Magyarország társadalmi felépítése nem tér el az európai mintától. Itt is, mint máshol, az általános társadalmi struktúra érvényesült: nemesség, papság és parasztság. Természetesen mindenütt a nemesség volt a társadalom elitje, illetve a vezető szerepet ők töltötték be. A papság helyzete már kissé bonyolultabb. Voltak jómódú, gazdag papok és voltak olyanok is, akik a jobbágyok szintjén tengették életüket. A parasztság már több részre oszlott, de ezt majd a továbbiakban fogjuk taglalni.

Ugocsa vármegye területén, feltehetőleg a XII. században települtek meg az első telepések. Az első telepések a vármegyében a flamandok voltak. Őket II. Géza vagy III. Béla királyok telepítették be a vármegyébe. Később szorgalmas német vendégek – szászok – telepedtek le. Ezek vendég-népek: földművelők, solymárok, halászok, vadászok stb. voltak. Mikor a király az ugocsai erdőségekben vadászott, különféle udvari szolgálatokat teljesítettek, melynek fejében az idő multával szép kiváltságokat kaptak.

V. István ifjú királyként, gyakran megfordult, sőt huzamosabb ideig tartózkodott a vármegyében. Tehát gondoskodnia kellett Ugocsában is valamiféle állandó lakhelyről, s így keletkezett a „domus regalis”. Neve is mutatja, hogy nem vár vagy erőd, csak egyszerű ház volt, közel a Tiszához, a régi Felsőszász falu határában állott. Legelőször 1262-ben hallunk róla, s tíz évvel később a felszászi vendégnépek, akik szászok voltak, már azt írják, hogy „hospites nostri de villa Felzaz, apud domum nostri videlicet in Ugacha constituti” – tehát szép kiváltságokat nyertek. A király kárpótolni akarta őket, mert ugocsai házánál gyakran megszállott, és szolgálataikat mód nélkül igénybe vette. A felszászi vendégek fuvarozták a király szekereit, az ugocsai ispán arattatott velük, hírnököknek használta, s a privilégiumok előtt mindig rajtuk élőködött. Ez az első említés a vármegyében élő népekről. Ebből kirajzolódik, hogy ebben az időben a felszászi szászok szabad parasztok voltak, és nagy valószínűséggel a többi szász településen élő szász vendégek is szabad parasztok lehettek, akik a király birtokaihoz tartoztak. A vármegyében élő parasztság könnyebb áttekintése érdekében fel kell osztani őket magyarokra, németekre (szászokra), ruténekre (ruszinokra) és oláhokra (románokra).

A XIV. század elején az Ugocsa megye egész területét először birtokba vevő királyi uradalom már a Tisza völgyére zsugorodott össze. Itt is csupán Nagyszőlős, Feketeardó, Nagyszász (a későbbi Szászfalu) s Királyháza volt még királyi birtok, sőt a századforduló táján a királyi hatalom körül folyó versengésekben Nagyszőlős is, bár rövid időre, ismételten magánkézre került. E Tisza-völgyi községek a XIII-XIV. században királyi kiváltságokat kaptak, s lakosaikat azokból a századokból származó oklevelek rendszerint királyi hospeseknek nevezik.

A Tisza jobb partján a Nagyszőlős hegyvidéknek egy előretolt kúphegye tövéhez épült Nagyszőlős, a megyének már e korai századokban legjelentékenyebb helysége, a vidék gazdasági és kulturális központja volt. Az 1262. évi királyi kiváltsága messze kimagaslott a többi ugocsai hospes község kiváltságai közül, biztosította a községi önkormányzat alapját képező bíróválasztási törvény és törvénykezési jogot, a szabad be- és elköltözést, a malomépítést, a szőlőültetést, a vadászás és halászás szabadságát. A szőlősi hospesek saját villicusukon kívül más bíró elé nem voltak állíthatók, báró közjük nem szállhatott, papjukat szabadon választhatták, a papi tizedet a mezőn hagyhatták, ellenben kúriáik után terragiumot tartoztak fizetni és pedig aszerint különbözött, hogy a kúriához tartozott-e szántóföld vagy sem, s kötelesek voltak a királyi seregbe egy fegyverest küldeni. A szántóföld, a mezőn hagyott papi tized, a vadászat és halászat szerepéből kiérezhető hangsúly az őstermelés jelentékeny szerepére mutat, de a kiváltságlevélben megtaláljuk a királyi villa-t a többi

ugocsai hospesközség fölé emelő városi elemet is. A kiváltságlevél ugyanis a szőlősi hospeseknek szabad piacot, a Tiszán szabad révet, helységükön keresztül szabad utat, s áruikkal szabad járáskelest biztosított. A III. Endre által 1224-ben és Róbert Károly által 1319-ben és 1329-ben megerősített kiváltságok birtokában a város fejlődése a közbe eső rövid földesúri korszak dacára is szépen haladt előre, és a város jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a máramarosi megyei öt koronavárosnak a király 1329-ben a szőlősi jogot adományozta.

Nagyszőlőssel átellenben a Tisza bal partján állott a királyi vendégek másik három községe: Királyháza, Nagyszász és Ardó. Ezek egy negyedikkel, az újonnan települt Verécével együtt 1355-ben Nagy Lajos királytól közösen kiváltságlevelet kaptak, Királyházát azonban 1272-ben már V. István is kitüntette. Az 1272. évi kiváltságokat tulajdonképpen az ugocsai királyi uradalom központját képező királyi ház, „domus regalis” mellé települt Felszász nevű község királyi hospesei kapták. Az 1272. évi kiváltságlevél, melyet V. István kárpótlásként adott a királyi házban gyakorta történt megszállásaival sújtott hospeseknek, kik halászás – vadászás, erdőirtás és szántás – vetés gazdasági fokán mutatja be. A vendégek ugyanis a király által megjelölt erdőkben szabadon szánthattak, vethettek és vadászhattak, a máramarosi gyepükig szabadon halászhatták, a királynak nem tartoztak aratni, az ispán követségbe nem küldhette őket. A király felmentette őket a katonáskodás és mindennemű adó alól, egyházukat kiemelte az esperes vagy más plébános hatásköréből s megadta a jogot, hogy villicusukat maguk válasszák, aki a súlyosabb bűnügyek kivételével, melyekben az ugocsai ispánnal közösen tartott törvényszéket, minden ügyekben bírászkodhatott.

Nincs nyoma annak, hogy Ardó és Nagyszász - a későbbi Feketeardó és Szászfalu - az 1355. évi közös kiváltságlevél előtt szintén részesültek volna hasonló korai kiváltságokban. Társadalmi viszonyaik azonban, sőt községi szervezetük is a királyháziakéhoz hasonlóak voltak. Nagyszász lakosait az 1262. évi tornateleki oklevél szintén királyi hospeseknek nevezi, s egy 1323. évi oklevélben is közösen szerepelnek szász-i (Nagyszász) és ardói hospesek. Szőlős és Nagyszász villicusai, esküdtjei és hospesei az Ubulfiai hűségéről 1300 körül szintén közösen tettek jelentést III. Endre királynak. Nagyszásznak ez a közös szereplése az egész vidéken kimagasló, Nagyszőlőssel már nemcsak a községi szervezet hasonlóságát, hanem a nagyszászi hospestelep politikai jelentőségét is sejteti. Az 1355. évi királyi kiváltságlevél az egymással szomszédos Királyháza, Nagyszász és Ardó, valamint a Királyháza keleti határánál újabban települt Veréce jogi viszonyait is közös nevezőre hozta, egységesen szabályozta szolgáltatásaikat, a bírászkodási önkormányzatot s Nagyszász kivételével a szabad plébános választás jogát. Kétséges bírói ügyekben Nagyszőlős bírása és esküdtjei ítélték, egyébként azonban kiváltságlevelükből hiányoznak a városi elemek: erdőt irtanak, az irtáson szántanak-vetnek, eddigi szabadságaik szerint halásznak és vadásznak s a nyalábi királyi várhoz búzát, zabot, tyúkot, kalácsot és sört szolgáltatnak.

Az 1355. évi kiváltságlevél a kiváltságolt községek lakosait, akik valóban a jobbágyság színvonalán és életformáiban éltek, már nem hospeseknek, hanem egyszerűen királyi népeknek és jobbágyoknak nevezi. A hospesség tehát már feledőben volt, rövidesen pedig az 1355. évi mérsékelt kiváltságok is veszendőbe mentek.

Az ugocsai hospesek nemzetiségi eredete nem lehet vitás, jóllehet az oklevelek azon kívül, hogy egy ízben, 1405-ben faluikat „villa zaz”-oknak nevezik, nem említik. Az ugocsai idegen hospes-sziget korán és teljesen elmerült a magyar tömegben, az 1405. évi megjelölés azonban, továbbá Nagyszász és Felszász nevei, valamint a XIII-XV. századokból ismeretes személynevek elég alapot nyújtanak annak megállapítására, hogy az ugocsai vendégek németek voltak. Közlebbi hazájukról s megtelepítésük időpontjáról azonban nincsenek biztos támpontjaink. Rendszerint azzal a feltevéssel találkozunk, hogy az ugocsai németeket is, miként a közeli beregszásziakat, a XII. század folyamán, főként II. Géza korában Magyarországra áramló német településhullámok hozták magukkal s ezek az új otthon keresé-

sekor leszakadva a felvidéki vagy erdélyi szász tömbről, a közeli beregi és szatmári kisebb német rajok módjára jutottak el a XII. század második felében megtelepülésnek induló ugocsa vidékre. Eredetükre és elhagyott hazájukra némi világosságot vetne, ha az ugocsa megyei Batár lakosait, akik - mint említettük - a XIII. század elején flandriaiak voltak, a szőlősi, ardói, fel- és nagyszászi hospesekkel közös kirajzás lerakódásának tekinthetnénk. Ezt a feltevést Batár és a Tisza-völgyi szász hospes községek földrajzi közelsége eléggé valószínűsíti is. Az utóbbiak nevében szereplő „szász” megjelölés nem áll a feltevéssel ellentétben, mert szászoknak az északi németeket nevezték s Flandriát részben germán elemek, a flamandok lakták. A germánság északi nyelvhatáráról származó vendégek más magyarországi „szász” telepes vidéken is fellelhetők. Vannak olyan jelek is, amelyekből arra lehetne következtetni, hogy a Tisza-völgyi szász telepek már a batári flamandok megtelepülése után keletkeztek s lakosai tulajdonképpen nem is mások, mint maguk a batári flamandok voltak. Flandriaiak ugyanis Batáron csak a Várad Regestrumban, tehát a tatárjárás előtt szerepelnek, míg a további, XIV-XV. századi okiratokban már nincs nyomuk, az egyszerű jobbágyfaluban ekkor már kizárólag a magyarság élt. Viszont Szőlős, Ardó, Fel- és Nagyszász, valamint ezekben a hospesek csak a tatárjárás után tűnnek fel. Azt is tudjuk, hogy Tornatelekel 1262-ben korábbi hospes-lakosaitól elhagyott pusztát földként cserélte el István király. Magától adódna tehát a következtetés, hogy a német vendégek első telepei Ugocsa megyében Batáron, Tornateleken s esetleg még más helyeken állottak. Ezeket azonban a tatárjárás után a mocsári és erdei rejtekekből visszatérő telepesek nem vették ismét birtokukba, hanem felhúzódtak a Tisza völgyébe, a mégis jobb védelmi lehetőségeket ígérő királyi ház mellé, ahol egyébként az áradások sem rombolták annyira irtásos földjeiket, mint például Batáron és Tornateleken.

Szőlősön, melynek alapítását a királyi uradalom szőlőültetvényeseinek tulajdoníthatjuk, az idegen vendégek betelepülését összetelepülések is követték. Erre mutat legalább is a szőlősi hospesek 1262. évi kiváltságlevele, melyben a király a szőlősi hospesek számának növelése céljából a szomszédos Droch nevű földet, valamint a királyi halászkok földjéből annyit, amennyi a halászkok megélhetéséhez már nem szükséges, a városhoz csatolt. A Droch-föld, mely 1336-ban határa megjárásakor, majd 1342-ben ismét Darauch néven és már Nagyszőlős tartozékaiként szerepel, nevét a darócokról vette, akikről bizonyosan csak annyit tudunk, hogy erdőségek mellett éltek. Az 1262. évi kiváltságlevélben említett királyi halászkokról nem esik több szó, ellenben a következő században a város határában találjuk a Halászföld nevű birtokot. A királyi halászkok tehát az 1262-ben még számukra meghagyott birtokban sem tudták magukat fenntartani s birtokaik teljes egészében, miként a darócoké már korábban, Szőlős területébe olvadt.

Hasonló összetelepülésekre két másik Tisza-völgyi hospes falunál, Felszabnál és Nagyszásznál is következtethetünk. A Felszász mellett álló királyi ház körül, mely - már neve szerint is - nem várszerű erődítés, hanem uradalmi, gazdasági központ volt, a vendégeken kívül bizonyára állottak még más telepek is: a királyi ház, az uradalmi központ szolgálatára rendelt szolganépeké. Nyilvánvaló, hogy a Felszász név korai eltűnése után Királyháza néven szereplő helység keretében a hospesekkel együtt már ezek is bennfoglaltak. Ez a közös községi keret is elősegítette, hogy a felszászi vendégek 1272. évi kiváltságai elenyésztek s a vendégek pártfogójuk, V. István halála után a velük élő szolganépek színvonalára hanyatlottak. Így magyarázható meg az is, hogy az 1355. évi második, sőt többi hospes helységekkel közös kiváltságlevélben a királyháziak - királyi jobbágyok és népek - jóval kevesebb jogot és szabadságot kaptak, mint amennyit az 1272. évi kiváltságlevél a felszásziaknak biztosított.

A negyedik hospesfalú, Nagyszász neve a további Szász, Szászi, Ugocsa Szásza, Szászfalu alio nomine Ugocsa névalakon keresztül állapodott meg a XV. században Szászfaluban. Az Ugocsaszásza összetételben az Ugocsát, mint Beregszászéban és Be-reget, a

megye nevének tulajdoníthatnánk, a „Zazfalva alio nomine Ugocha”-ban azonban az utóbbi név így már nem volna megmagyarázható. Annál kevésbé, mert tudjuk, hogy Ugocsa nevű falu, mely talán az első ugocsa ispán nevét viselte, valóban volt is, de korán, már a XIV. században elenyészett. A falu helyéül Szászfalu határának azt a részét jelölhetjük meg, mely még a közelmúlt évtizedeiben is az Ugocsa nevet viselte. A megye nevét adó Ugocsa tehát Szászfaluba olvadt be.

Míg tehát Ardón a szászság már eredetileg magyar településre telepedett rá, addig Királyházán és Szászfalun később következett be magyar és szász összetelepülés. A szászság Szőlősön is a magyarság által létrehozott keretekbe telepedett, itt azonban ezen kívül még összetelepülések is történtek. E reá-, illetve összetelepülések megállapítására a helységek magyar nevének átvétele s a szomszédos települések területének felszívása magában elég biztos alapot talán még nem nyújtana. A reá- és összetelepüléseknek további bizonyítékaira vélünk találni a helységekben származó korai személy- és földrajzi nevekben is. Az előbbiek ugyan inkább német, de az utóbbiak inkább magyar eredetűek. Minthogy az oklevelek által megnevezett személyek rendszerint a helységek előjáróiként, vagy legalábbis képviselőiként szerepelnek, ezeknek valóban a községi lakosság felső, kiváltságos hospes, tehát szász rétegéből kellett kikerülniük. A XIV. századból 14 szőlősi lakos nevét ismerjük, ezek közül azonban nyelvi vizsgálatok csak 7-re állapíthatók, minthogy a többiek több nyelvben is élnek és latin, tehát e szempontból közömbös alakban írtak. A 7 név közül 4 kétségtelenül német (Hannus filius Telmani, Hench, Ludveg, Henschlinus), három pedig nyelvtanilag felismerhetetlen bár, de német eredet ezekben is sejthető, legalábbis oly valószínűséggel, mint valamilyen más eredet (Zumber, Sabur, Konch). Ugyanebből a korból, a XIII-XIV. századból, Szőlős területéről 34 földrajzi nevet ismerünk, melyek egy kivételével határjárásban szereplő határpontokat jelölnek. Ezek közül a szász hospesek nyelvének hatása csupán kettőben jelentkezik (Hanku-ta=Hans útja s Kunehul=Kunzel pataka), de a német szó ezekben is magyar szóval párosult. A többi 32 földrajzi név közül 19 teljes egészében magyar, 12 pedig magyar és szláv vagy más szó összetétele, egészében csupán a Szőlős területén már kívül eső Barankavár neve sejtet szláv eredetet.

Ezek az adatok arra mutatnak, hogy a szászság felszívódása a magyarságba a négy egykori hospes falu szigetén gyorsan és a németséget leginkább tartó Szászfalu kivételével, egyenletesen haladt előre. Az elmagyarosodás menetét szemlélteti az a körülmény is, hogy a Tisza bal partján fekvő hospes helységekkel, melyek a nyalábi vár tartozékai voltak, a vár „valachalis” faluival szemben már 1378-ban magyar, majd 1405-ben még szász, de 1471, 1472 és 1498-ban, valamint ezentúl most már mindig magyar helységeknek írták. A felszívódási folyamatot, mely a XIV. század második felében Szászfalu kivételével, ahol még észrevehető nyoma volt a németségnek, végleg le is záródott, azok a mindennapos hatások irányították, melyek a telepes szászságot a magyarság részéről, a szászságnak az utóbbi települési kereteiben és sorai között történt elhelyezkedése s a későbbi összetelepülések révén érték. A hospesfaluknak magánföldesúri hatóság alá jutása s lakosainak az új nagy uradalom jobbágytömegébe történt elmerülése is bizonyára hozzájárult a kiváltságokkal most már nem védett nemzetiségi keretek bomlásához.

A XIV. század dereka táján két új népelem jelent meg Ugocsa megye területén: a rutén és az oláh. Az előbbi észak-északkelet, az utóbbi dél felől szinte észrevétlenül lépte át a megye határát. A rutének az eddig lakatlanul hagyott nagyszőlősi, az oláhok a szintén telepítetlen Avas hegység erdős oldalain ütötték fel tanyáikat. A két különböző települési hullámra, táplálva a saját népi tömegéből folyton érkező újabb kirajzásokkal, a két hegyvidéken lassanként az új települések egész sorát hozta létre, s átcsapott a már korábban megtelepült síkvidékre is.

A megye történetében a két népelem közül a nagyobb szerep a ruténoknak jutott. Első rajaik megjelenésének időpontjáról forrásaink ugyan kifejezetten nem szólnak, miként az

Avas-vidéki oláhokéről sem, mégis ez az időpont a területre vonatkozó oklevelek adatainak alapján szinte évtizedre megközelítő pontossággal megállapítható.

A Hontpázmányok 1351 januárjában visszakapták a király által három évtizedig elfoglalva tartott birtokaikat, ezek között Rakaszt, ugyanaz év augusztusában a nádor említette gelyenesi gyűlésében: már tiltakoztak a nagyszőlősi, huszti hospesek és a bilkei vajdák kezén, de a rakaszi és ardó földön levő Csongova és a többi, írott emlékeinkben először mos feltűnő birtokok miatt. Már abból a körülményből, hogy az 1300. évi királyi adomány Rakasz mellett nem említi e birtokokat, hogy ezeket 1322. évi nyilatkozatukban maguk a Hontpázmányok sem nevezik meg a tőlük elkobozott ugocsai birtokok között, arra lehet következtetni, hogy Csongova és a többi település az elkobzás három évtizede alatt, tehát 1322 és 1351 között szállt meg a nagyszőlősi község lejtőin. Annál inkább föl lehet ezt tételeznünk, mert az Újhelyiek, akik Ugocsa megyében, tehát a helyszínen laktak s vagyonukkal mindig okosan gazdálkodtak, idegen faluknak birtokaikra való telepítését, ha ez az elkobzás előtt indult volna meg, bizonyára megakadályozták volna.

A Hontpázmányok és a bilkeiek között a rakaszi földre telepített új falukért évszázados hosszú per folyt. Az előbbieket illette meg a birtok, az utóbbiakat a reája telepített nép. A bilkeiek időközben királynéi adománnyal is alátámasztották követelésüket. Erzsébet királyné ugyanis a nádort, az országbíró és Bereg megye ispánjait 1364-ben eltiltotta attól, hogy Karácson bilkei vajda fiai ellen ítéletet hozzanak, mondván, hogy a vajdafiak Rákócot és Miszticét az ő királynéi adományából bírják. A bilkeiek még 1389-ben is, mikor a nádor a tilalom dacára ítéletet hozott a perben, Erzsébet királyné oklevelében bízhattak, mert a tárgyaláson nem jelentek meg, ez azonban a nádort nem akadályozta meg, hogy el ne marasztalja őket. Rákóc és Misztice tehát a Hontpázmányoké lett s a varadi káptalan az ítélet alapján 1389-ben bevezette őket azok birtokába. A harc azonban ezzel nem ért véget, az Újhelyiek 1393-ban már újra panaszt emeltek, hogy a bilkeiek kivetették őket a birtokból. A hosszú pereskedés szokásos változatai után 1435-ben végül megegyezés jött létre a két fél között, s ennek alapján a leleszi konvent 1430-ban felosztotta közöttük Rákócot, Miszticét és az először az 1435. évi ügyességben említett, tehát újabb telepítésit, szintéti Borsova-völgyi Lukovát.

A Borsova völgyének ugocsai oldalán megtelepült Csongova, Sárád, Rákóc, Misztice és Lukova csupán első lerakódásai voltak a beregi és mármarosai hegyekről leszálló települési hullámoknak. Az 1330-1350 között kialakult komját-miszlíci sorhoz, már Lukova is később, csak a XV. század első felében sorakozott fel s a hullám által egyre érkező további rajzások ugyanezen a területen még további új településeket is hoztak létre. Ezek részben már a hegység belsejében helyezkedtek el, részben azonban a Borsova völgyét sűrítették meg. A Borsóvá völgyében tűnik fel a XV. század második felében a Gutkeled-birtoklest szélső pontjain a két Karaszló, Csongova és Sárád között pedig a XVI. század közepe táján a szőlősi Perényi uradalomhoz tartozó Ölyvös.

A kétségtelenül szláv eredetű „Rákóc” és a kétséges „Korúját” s „Karaszló” szavakkal szemben az ugocsai rutén vidék többi falvai vagy teljesen, vagy legalább is eredetükre nézve magyar nevet viselnek. A két Sárád, a rövid életű Ketkápolnamező, a késői telepítésű Ölyvös, az Ilonok folyó mellé szintén későn települt Újfalu nevében nyoma sincs a ruténségnek s a két Csongova szlávosan képzett nevében is magyar alapszót (Csenge, Csengő) találunk. Ha tekintetbe vesszük is, hogy a Sárádok és Csongovák első települői e neveket a Sárád és Csengő patakok neveiben, melyeket már megjelenésük előtt is így neveztek, készen kapták, még mindig nem közömbös az a tény, hogy e magyar neveket egyáltalában felvették, és hogy Sárádot éppen átalakítás nélkül vették át. A magyar nevek eredetének időbeli elsőbbsége itt éppúgy nyilvánvaló, miként Ölyvösnél és Újfalunál, melyek újabban már szintén viseltek rutén nevet is, az előbbi a falu mellett elfolyó s már a ruténség megjelenése előtt így nevezett Ilonok patak neve alapján képződött „Onük” névvel.

Ezek a körülmények arra mutatnak, hogy Ugocsa megye nagyszőlősi hegyvidékére a késői települési hullám nem kizárólag rutén elemeket hozott magával s hogy itt nem is eladdig érintetlen, szűz területet vett birtokába. A magyar településnevekből ugyanis magyar nyelvi beszüremlésekre és a vidéken átszövődő magyar népi hatásokra kell következtetni.

A XIV. század elején a megye területén még két lakatlan fehérfolt található. Az egyik a megye északi felében, a Tisza jobb partján álló Nagyszőlősi hegység inatlan erdővel takart vidéke, mely a XIV. század közepe táján kezdett apró rutén falukkal benépesedni. A másik a Tisza bal partján az Avas hegység erdős területe.

Az Avas hegy északi karajában a hegyvidék első, név szerint megjelölt lakott helyeit 1378-ban abban a káptalani jelentésben találjuk, mellyel a nyalábi uradalom királyi adományként a közelmúltban Moldvából beköltözött Szász vajda fiai, Drág és János vajdák kezére adatott. Az Avas-vidék lakosai is nyilván a „vlach” joggal éltek s kiváltságos helyzetüket a helyhez kötés után és a községi keretek között is megtartották. A megtelepülés alkalmával az avasi oláhság is földművelő lett, de gazdálkodásának súlypontja továbbra is az állattenyésztésen nyugodott. A korai adatok alapján az Avas-vidéki oláhságra jellemző, hogy falvaik még a megtelepülést követő első század leteltével is igen csekély számú lakosságot tartottak. A Perényiek osztályáról szóló 1450. évi oklevél szám, sőt részben név szerint is felsorolja az egyes falvakban Perényi Imre fiának, Jánosnak és Perényi János fiának, Jánosnak osztott jobbágytelkeket. Mindkét osztályos kifejezetten 1/4-1/4 részét kapta a falvaknak, kettejük része tehát a falu felét teszi ki. Az Avas-vidék magyar-oláh-rutén összetételű lakosságának oláh-rutén elemei az első századokban a szomszédos síkföldi magyar falvak lakosságával való kölcsönös keveredésben már számuk gyöngeségénél sem vehettek számottevő mértékben részt. Az oláh szomszédság hatását a magyar szomszédságban csupán néhány „Oláh” (Csepe - 1570, Hetény - 1570, Tekeháza - 1567, Verőce - 1450) családnév fejezi ki.

Fontos még megemlítenünk a vármegye lakosságának vallási hovatartozását. Mint Magyarország más területein, úgy Ugocsában is, ebben az időben, a római pápához tartozott az egyház, tehát római katolikus vallást gyakoroltak a hívek. Feltehetőleg az ugocsai főesperesség központi temploma a szőlősi templom volt, ami nagy valószínűséggel a XIII. század elején épült fel. Központja azért itt lehetett, mert Zsigmond király egyik irata Szőlöst már városnak (civitas) nevezi, és a XVI. század fordulóján itt alapítanak ferences rendi kolostort is.

A vallási élet áttekintéséhez vagy a vallás elterjedésének tanulmányozásához, meg kell vizsgálnunk, hogy mikor is épültek az első templomok. Említettük már a sásvári főesperességet, ahol bizonyára templom és parókia is létezett (a főesperesség szóból kiindulva), de ez a tatárjárás nyomán elpusztult.

Templomépítési jogot első ízben a Királyházi szász hospesek kaphattak az 1262-es kiváltságok alkalmával. Ezt a feltételezést oda lehet visszavezetni, hogy a kiváltságok között szerepelt a saját papjuk megválasztása. Ezen feltevés alapján a többi szász településen is épültek templomok, de ezt pontos adatok nem bizonyítják. Annyi bizonyos, hogy Csepében a templom a XII. század végén, a XIII. század elején épült. Tény, hogy 1236-ban, amikor Batu kán feljött a mongolokkal és a tatárokkal egészen Pannóniáig, akkor már állt a templom. A templomot bizonyos Stefán vagy Csépén nevű úr építtette, innen ered, illetve ebből következik a Csepe elnevezés is. Annak idején úgy szólt a törvény, hogy amilyen vallású a földesúr, azt a vallást volt köteles felvenni a falu lakossága is. Állítólag a templom alatt alagút volt kiépítve, amely az elmondások szerint a Fekete-hegyig vezetett. A templom külső javítása alkalmával az alagút bejáratának az ajtaja szépen kivehető volt. A templom kőből épült. Erős falai és az alagút védelmet és menekülési lehetőséget nyújtottak az embereknek a tatárjárás idején.

E községben szászok telepedtek le hajdan. A legrégebbi időktől királynői birtok. Plébániája az 1545. évi 25. törvénycikkelyben az elsőrendűek között szerepel. Az aradi plébánosról az 1334. évi pápai tized is megemlékezik. A templom szentélye a XIII. századi, gótikus hajója és tornya a XV. században épült. Később a hitújítók kezére került.

A vármegye északi részén elhelyezkedő legnagyobb község Salánk, ami a XIV. század elején keletkezhetett. Római katolikus plébániáját az 1332-1337. években összeállított pápai tizedjegyzékben találjuk először. Mindenszentek tiszteletére épült római katolikus temploma a XIV. század végén épülhetett. Plébánosának hatalma kiterjedt a környező településekre is, mivel a környező települések plébánosairól nem szólnak dokumentumok.

A vármegye középső részén helyezkedett el a Nyírteleki puszta, ahol a későbbi Tiszaújhely területén épült fel 1220-ban a római katolikus templom. Ez azt bizonyítja, hogy a terület ebben az időben is lakott volt. Valószínűleg szórványosan volt lakott, de a templom léte bizonyítja, hogy közösségi forma létezett. Valószínűleg a templomot Újhelyi Jusztina építette, de ez cáfolja, hogy a dokumentumok arról szólnak, hogy az Újhelyi család csak 1300 után települt meg ezen a területen. A templom alatt kriptá húzódik, amiben az Újhelyi család temetkezett.

A XIV. század második felében a vármegyében két új népcsoport települt meg, a ruszinok és az oláhok. Ez a két népcsoport magával hozta a görög katolikus vallást, mely hamar meghonosodott Ugocsában és nemsokára a legelterjedtebb lett a vármegyében. A megtelepülés két irányban történt. A ruszinok Máramaros és Bereg vármegyéből telepedtek át a vármegye északi, észak-keleti részére. A megtelepülés folyamán a már meglévő falvakba telepedtek le, hol hamar elterjedt a görög katolikus vallás, ami a templomok átkeresztelését vonta maga után.

Az oláhok az Avas-hegyek oldalán telepedtek le, hol kiváltságaik révén, szabadon gyakorolhatták vallásukat. A XVI. századra a két új népcsoport nagy többsége elmagyarosodott, de vallásukban továbbra is megmaradtak.

Elmondható, hogy a XII. századtól fogva Ugocsa vármegye területén kialakult az egyházi rendszer. Az első egyházi rendszer a sásvári főesperesség volt, melyet a tatárjárás után az ugocsai vett át. A XIII. századtól bizonyos, hogy templomokat emeltek Ugocsa területén. A ruszinok és oláhok betelepülése után indult útjára a görög katolikus vallás mely hamar teret hódított.

A leírak alapján elmondható, hogy a vármegyében élő parasztek helyzete különböző volt. Legkiváltságosabb helyzetben a szász hospes telepesek voltak, kik királyi privilégiumokat élveztek a korai századoktól kezdve. A XIV. században betelepülő ruszinok és oláhok a hegyi lejtőkön települtek meg, honnan továbbköltözve teljesen felszívódtak a magyar tömbben. A magyar parasztság helyzetéről nem sokat lehet tudni, de nagy valószínűséggel kis területű földeket műveltek. Annyi bizonyos, hogy a másik három népelem a XVI. századra majd teljesen beleolvadt a magyarságba.

Felhasznált forrás- és irodalomjegyzék:

Források:

Magyar Életrajzi Lexikon, I. kötet. Budapest, 1967, 956-957-old.

Országos Széchényi Könyvtár kézirat részleg. Péterfy Lajos, Ugocsa vármegyelakó községek. QART hung. 31. 75.

Országos Széchényi Könyvtár kézirat részleg. Sós Elemér, Kankó vár leírása. QART hung. 30.

Ugocsa 1885, IV. évf., 1. és 22. szám.

Szakirodalmak, monográfiák, segédkiadványok:

1.. *Гомоляк О.М.* До питання про історію замків Закарпаття. In. Carpatica – Карпатика. Випуск 36.

Ужгород, 2007.

2. Прохненко И.А., Гололяк Е.М., Мойжес В.В. Результаты исследования Виноградовського и Королёвского замков в 2007 году. In. Carpatica-Karpatika Випуск 36. Ужгород 2007.
- 3.. Пон Д., Пон И. Замки Подкарпатської Русі. Ужгород 2004
- 4.. Пон Д., Пон И. В горах и долинах Закарпатья. М. 1971.
- 5.. Czébély Lajos. Visk története. - KMKSZ. Ungvár: 2002.- 250 old.
- 6.. Csorba Csaba. Rejtélyes Váraink. - Bp.: 2001. - 489 old.
- 7.. Csánki Dezső. Máramaros vármegye és az oláhság. Századok. 1889.
- 8.. Csorba Csaba. Regényes váraink. - Bp.: 2002. - 451 old.
- 9.. Deschman Alajos. Kárpátalja műemlékei. - Bp.: 1990. - 314. old.
10. Engel Pál. Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. - Bp.: Háttér Lap- és Könyvkiadó, 1990. - 354. old.
11. Engel Pál. Magyarország világi archontológiája. - I. 1301-1457. Bp.: 1996. - 547. old.
12. Fügedi Erik. Ispánok, bárók, kiskirályok. - Bp.: Magvető könyvkiadó, 1986. - 245. old.
13. Fügedi Erik. Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. - Bp.: Akadémia kiadó, 1977. - 367. old.
14. Gerő László. Várepítészetünk. - Budapest: 1975. - 547. old.
15. Györffy György. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. - Bp.: Gondolat Kiadó, 1986. 147. old.
16. Györffy György. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. 3. kiadás. - Bp.: Akadémia Kiadó, 1987. - 531. old.
- 17.. Györffy György. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. - Bp.: Akadémia Kiadó, 1998. - 510. old.
- 18.. Hóman Bálint – Szekfü Gyula. Magyar történet. I. - Bp.: 1935. - 367. old.
- 19.. Keresztyén Balázs. A Perényiek és Báró Perényi Zsigmond élete, emléke Ugocsában. Ungvár: KMKSZ, 2000. - 153. old.
20. Keresztyén Balázs. Irodalmi barangolások a Kárpátok-alján. - Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó, 1993. - 298. old.
21. Komáromi András. Ugocsa vármegye keletkezése. - Budapest: MTA, 1896. - 395. old.
22. Komáromi András: Nyalábvár és uradalma. Századok. Bp. 1894. évf. június 15. szám.
- 23.. Komáromi András. Ugocsa vármegye a történelemben. Válogatott írások. Ungvár, 2001.- 179. old.
24. Kovács Sándor. Ahol a Tisza születik. - Bp.: Hungarovox Kiadó, 2005. - 210. old.
25. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. - Bp.: Magvető könyvkiadó, 1988. - 354. old.
- 26.. Milleneumi magyar történet. Osiris Kiadó. - Bp.: 2002. – 733. old.
- 27.. Szabó István: Ugocsa megye. Mandátum, - Hatodik Síp. Budapest-Beregszász, 1994.- 268. old.

Magyarország külpolitikája a rendszerváltástól napjainkig

A szuverenitást visszanyerő Magyarország előtt már rögtön a rendszerváltás éveiben igen komoly kérdések merültek fel. Hiszen a rendszerváltozás alapjaiban rengette meg a kialakult világrendet, és már 1989-ben előrevetítette a kétpólusú világ megszűnését, ami természetesen Magyarországra is kihatással volt.

Az 1989-91 közötti időszakban egyszerre két folyamatot vehetünk észre Kelet-Európa és Közép-Európa országainak külpolitikai lépéseiben. Az egyik, hogy a „keleti blokk” államai elkezdtek feszegetni a korábban szűkre szabott határokat. Ennek jele volt például, hogy Magyarország 1989. szeptember 10-én megnyitotta nyugati határait, ami által nagyszámú keletnémet menekült nyugatra távozhatott. Ennél az eseménynél érdemes megállni, hiszen mindamelllett, hogy a második világháború utáni Magyarország első önálló külpolitikai lépése volt, napjainkban, főleg a rendszerváltás huszadik évfordulójának kapcsán „nyugatról” egyre több pozitív jelzést kap Magyarország ezzel az eseménnyel kapcsolatban. Gyakorlatilag a német egyesítési folyamat legfontosabb momentumának nevezik ki ezt az eseményt, mintegy erre építve Magyarország „természetszerűen szükséges” részvételét az európai/euroatlanti integrációs folyamatokban. Itt szükséges megemlíteni a korábban már említett két folyamat közül a másodikat: a nyolcvanas évek végén a Szovjetunió vezetése gyakorlatilag elengedte „csatlósai” kezét, akik így nyugodtan kezdhettek el puhatolózni a nyilvánvalóan fejlettebb gazdasági Nyugat felé. Annak, hogy a Szovjetunió nem törekszik a továbbiakban is fenntartani a megkérdőjelezhetetlen vezető szerepet a térségben, sőt igazából csak belső megreformálásával szándékozik törődni és a továbbiakban az eddigi szövetségeseknek, nemcsak adniuk nem kell semmit, de segítségre sem számíthatnak a szovjetektől, ennek egyik legékeesebb jele az volt, hogy Gorbacsov Kelet-Berlinbe látogatva az NDK megreformálását sürgette. Tette mindezt az NDK fennállásának 40. évfordulóján.

A Szovjetunió egy hónappal a magyar határnyitás után áldását adta a német egyesítési folyamatra, hiszen a politikai reformok egyértelműen áthidalták az NDK és NSZK közti akadályokat. A keleti blokk államainak tehát nem kellett sokat kockáztatni, mert nem csak ők, de a Szovjetunió is a békés elválás mellett döntött. Ennek érdekében korántsem olyan meghatározó a magyar szerep a rendszerváltás folyamatában (és ennek tükrében érdemes feltenni a kérdést: valójában ki is az, aki hamis történelmi dicsőséget kreál; az 1867-1945 közötti Magyarország vagy az 1989 utáni kisállami demokrácia?).

1991. július 1-én a Varsói Szerződés Szervezete, a kommunista államok katonai szövetsége feloszlatta önmagát. Három nappal korábban véget ért a KGST története is. Decemberben hivatalosan is darabokra hullott a Szovjetunió, helyét a sokkal lazább Független Államok Közössége vette át.

Mindeközben a NATO, az Észak-atlanti Szerződés Szervezete, amely 1989-ben ünnepelte 40. születésnapját, árgus szemekkel figyelte a közép-európai változásokat. Egyre gyakrabban látogattak a volt Varsói Szerződés országainak miniszterei a NATO központba.

1992-ben a maastrichti-szerződés értelmében megszületett az Európai Unió.

A világ politikai terepein beálló változások természetesen érintették Magyarországot is. El kellett döntenie, milyen irányú legyen a magyar külpolitika most, hogy a döntésébe senki sem szól bele. A világháború előtti külpolitikai vonalához erős európai szövetséges nélkül nem lehetett visszatérni, hiszen az az ország elszigetelődését eredményezte volna. Erős szövetséges pedig nem volt, hiszen utolsó európai nagyhatalomként (Oroszországon kívül) az újraegyesült Németország csatlakozott a NATO-hoz. Ráadásul ott volt a közeli elrettentő példa: a szerb nagyhatalmi képzelgéseket éppen a NATO országok erőteljes közbelépésével tördelték szét.

Tehát két út állt Magyarország előtt: vagy a NATO, vagy a semlegesség politikája.

A semlegesség mellett szólt 1956 emléke, illetve a NATO által követelt fejlesztések meg nem határozott költségei.

A NATO tagság mellett érvelők is anyagi vonalak mentén haladtak. Svájc és Svédország (azaz két semleges ország) a NATO országokhoz képest magas védelmi költségei mellett a már említett délszláv konfliktus váratlansága és a kisállamiságból fakadó korábbi problémák jelentették az alapjait a belépés támogatásának. A demokratikus Magyarország első kormányai (Antall, Boross, Horn, Orbán), sőt gyakorlatilag az egész parlament támogatta a NATO-ba való belépést, már csak azért is, mert ekkor már egyértelmű cél volt az Európai Unióba való felvétel elnyerése, amihez komoly támogatásnak tűnt az Európai Unió nagy részét tömörítő NATO-hoz való csatlakozás.

Ennek megfelelően Horn Gyula a Magyar Szocialista Párt (1994-1998) miniszterelnöke bejelentette, hogy a magyar külpolitikában mostantól mindennél nagyobb szerepet kap az integrációs folyamatokban való részvétel. A magyar vezetés erőfeszítései eredményesek voltak.

1997. július 8-án az Észak-atlanti Szövetség állam- és kormányfőinek madridi csúcstalálkozóján döntés született arról, hogy megkezdik a csatlakozási tárgyalásokat Csehországgal, Lengyelországgal és Magyarországgal.

Az 1997. november 16-ára kiírt népszavazás erősítette meg a csatlakozási szándékot. A lakosság 85 %-a a belépés mellett tette le voksát. A tárgyalások 1998-ban sikeresen befejeződtek. 1999. március 12-én, immáron a FIDESZ-es Orbán Viktor miniszterelnöksége idején, Magyarország a NATO teljes egyenrangú tagja lett.

1997. július 16-án az Európai Bizottság bejelentése szerint Magyarország bekerült azon hat ország közé, amelyeket az EU-csatlakozásra érettnak tart. Az érdemi tárgyalások Magyarországgal 1998. november 10-én kezdődtek meg. A csatlakozás időpontját az akkori becslések 2002-2004 közé tették.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás 2004. május 1-én történt MSZP-s kabinet idején, illetve Gyurcsány Ferenc miniszterelnöksége alatt.

A magyar külpolitika irányvonala tehát döntően nem változott az elmúlt 20 évben. Az MDF-es Antall-Boross érában már nyilvánvaló volt az ország integrációs szándéka. Az MSZP-s Horn-kormány még az előzőknél is erőteljesebben vetette bele magát az euroatlanti csatlakozás elősegítésébe, míg később Orbán Viktor idején vált nyilvánvalóvá, hogy az ország az Uniónak is a tagja lesz.

Az MSZP nyolc éves kormányzati idejének végén, egy gazdasági világválság sűrűjében, a magyar külpolitika feladata, hogy leszűrje a 11 éves NATO és a 6 éves EU tagság konzekvenciáit.

Mit nyert Magyarország? Immáron részt vehet az európai/euroatlanti kérdések körüli vitákban, egyenrangú politikai félként léphet fel érdekei védelmében, határai minden irányból teljes biztonságban vannak, a pályázatok révén számos infrastrukturális fejlesztés indult be.

Mit veszített az ország? A mezőgazdaság tönkrement, az ipar-, már ami maradt belőle, gyakorlatilag idegenek kezén van. Az államadóság nő, a korrupció egyre nagyobb, a kormányzat gyenge, a határon túli magyarokkal alig foglalkoznak - ezeket, sem oldotta meg az EU, pedig sokan ezt várták tőle.

Mit várhatunk a jövőtől? Egyelőre semmi jót. A nyugati nagyhatalmak mindent megengedhetnek maguknak a közép-európai hatalmi vákuum miatt. Gyakorlatilag az európai alkotmányba foglalták a Benes-dekrétumokat, elképesztő feltételekhez szabják olyan régi szövetségesük, mint Görögország megsegítését is, a kisebbségek védelme pedig csak a csatlakozásig számított nekik (a szlovák nyelvtörvény ellen sem lépnek fel).

Az integrációs folyamatokon kívül még fontos megvizsgálni Magyarország kapcsolatait az öt körülvevő államokkal. A legjelentősebb problémát a határon túli magyarság jelenti,

általában komoly konfliktusokat idéz elő, az amúgy szövetséges államok között is. A legkiélezettebb a viszony Szlovákiával, amely Magyarországgal, főleg az elmúlt néhány évben lokális hidegháborút vív. De nem új keletű ez a probléma, hiszen emlékszünk még a Meciárék magyarellenes uszítására, amikor is egy szlovák-román-ukrán-szerb szövetséget akart létrehozni - Magyarország ellen. Persze Romániát sem kell féltetni sovinizmus terén, és a vajdasági magyarság is komoly veszélyben érezhette magát a délszláv háborúk népiirtásai idején. Ausztriában, Szlovéniában és Horvátországban csak viszonylag kisszámú magyarság él, így itt az etnikai konfliktusok is elmaradtak. A legutóbbi időkig a soknemzetiségű Ukrajna sem volt nemzetiségi gyűlölködés színhelye, de mára már itt is jellemzők - a többek között - a magyarellenes kirohanások az ukrán nemzetállam megteremtésének nevében.

Ilyen körülmények között érthető, hogy Magyarország erőteljesen törekedett valamilyen szövetségi rendszerbe, való belépésbe, hiszen másképp nem igazán érezhette biztonságban jelenlegi határait sem. Mindemellett támogatta szomszédai belépését is, de mint látjuk, a szövetségi viszony nem minden esetben oldotta meg a fennálló problémákat. Az egykori Nagy-Magyarország területét megörökölt államok szeparatizmussal vádolják a magyarokat, Magyarország pedig hiába lép fel az EU-ban a kisebbségek jogai mellett, még a Benes-dekrétumok érvénytelenítését se érte el.

A magyar külpolitikában az integráció és a szövetségi viszony mellett, főleg az utóbbi években általánossá vált ukrán-orosz gázviták kapcsán, jelentős szerepet játszik az ország energiaellátása. Ezen a téren a közeljövőben jelentős javulás várható, hiszen mind az oroszok, mind az európai közösség új vezetőket készül építeni, és mindkét vezeték, nevezeten a Déli-áramlat és a Nabucco is áthaladna Magyarországon.

Az új évtized küszöbén tehát az tűnik a magyar külpolitika legfontosabb feladatának, hogy értékelje kapcsolatát mind az EU-val, mind a közvetlen szomszédáival kapcsolatban, mert ha ezt nem teszi, ismét elveszítheti nem is oly régen kivívott gazdasági-politikai szuverenitását.

Felhasznált irodalom jegyzéke:

- 1.. *Bölcöny József, Hubai László*: Magyarország kormányai 1848-2004. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2004.
- 2.. *Dr. Szabadi Béla*: A Háló- Két leszámolás. Magánkiadás.
3. A demokrácia 10 éve Magyarországon 1989-1999. Összeállította: Rozgonyi Ibolya. Bessenyei György Könyvkiadó. Nyíregyháza, 2000.
4. A magyarok krónikája. Összeállította, szerkesztette és az összefoglaló tanulmányokat írta: Glatz Ferenc. Helikon Könyvkiadó, Alexandra Könyvkiadó. Debrecen, 2006.

SZERZŐINK

Bánszki Hajnalka, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar doktorandusza

Bicsák Péter, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar doktorandusza

Botlik József PhD., a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar docense

Doma István, a Kárpátaljai Pedagógus-továbbképző Intézet beregszászi kirendeltsége vezetője

Dupka György helytörténész

Halász József történész, az Ungvári Nemzeti Egyetem tanára

Illár Krisztina történész, az Ungvári Nemzeti Egyetem tanára

Korszun Alekszej történész, a Rehabilitált Történelem Kárpátaljai Emlékkönyv szerkesztőbizottsága kiadói csoportjának vezetője

Mihók Richárd történész, az Ungvári Nemzeti Egyetem tanára, aspiráns

Pahirja Olekszandr, a Kijevi Sevcsenko Nemzeti Egyetem doktorandusza

dr. Tóth Mihály, az Ukrán Tudományos Akadémia Koreckij Állam és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, a jogtudományok kandidátusa

Zubánics László helytörténész, az Ungvári Nemzeti Egyetem tanára

ЗОБО «Центр Підтримки Угорської Культури»

**„Спільне українсько-угорське минуле і сьогодення:
„білі плями”, що віддаляють та об’єднують”**

Матеріали українсько – угорської наукової конференції
(м.Берегово, 26 лютого 2010 р.)

Берегово – Ужгород, 2011

Замість передмови

Ця збірка стане корисним матеріалом для всіх, хто намагається зорієнтуватись у хаотичних десятиліттях історії угорського народу Закарпаття ХХ-го століття. Угоди, укладені по завершенні Першої світової війни, докорінно змінили буденне життя краю, розірвавши зв'язки, налагоджені протягом століть мирного співжиття. У період між 1918- 1991 рр. на цьому невеличкому клаптику землі так часто змінювалась влада. Не випадково, що народні перекази згадують мукачівця, який протягом свого життя був громадянином п'яти країн і при цьому навіть не покинувши своєї домівки.

Після „визволення” 1944-го року, коли нас прагнули позбавити минулого: з бібліотек методично зникало все, що могло бути підтвердженням причетності до угорського народу, угорської нації, і спростовувало б офіційну версію того, що „протягом тисячоліть тут не було нічого”.

До створення цього збірника призвела потреба достовірного висвітлення подій, прагнення розібратися у „білих плямах” та табу історії угорського народу, отримати достовірні відповіді на питання, що мали вплив на історичну свідомість. Ця потреба була у повній мірі обґрунтована, мотивована, цілком зрозуміла і природна, адже закарпатські мас-медія, а також представники (псевдо) науковості стосовно деяких питань, намагалися застосовувати стратегію замовчування. Мовляв, події, про які не ведеться мови, не відбулись... Красномовним свідченням того, наскільки ці проблеми істотні, а також потреба достовірного бачення свого історичного минулого, є ті численні публікації, що побачили світ останнім часом.

Досліджуючи історію Закарпаття 1938-1945 рр. науковці торкнулися тем, що протягом довгого періоду були забороненими. Водночас вони тільки прагнули задовільнити суспільну потребу достовірного висвітлення історії, оскільки Тріанонська мирна угода, рішення першого віденського суду, а також річниця проголошення Карпатської України час від часу генерують суперечки і дебати довкола даних тем та розгораються з новою силою.

Збірка містить наукові праці та дослідження, що прозвучали в рамках наукової конференції 26 лютого 2010 р. Мова йдеться про двомовне видання, оскільки автори збірки переконані, що недостатньо сформулювати для самих себе реалії або те, що ми приймаємо за правду, треба ще й донести їх до інших. Важливо також, аби ми, угорці Закарпаття, усвідомили, якої думки про нас представники місцевої української громади.

Наукове дослідження будь-якого питання, як тільки воно слугує підґрунтям для ідеологічного насилля, втрачає свій науковий характер, свою гідність, оскільки опускається до рівня політичної листівки. Цей процес переривається кожного разу, як тільки у світ виходить збірка, подібна до цієї, яку ми пропонуємо читачам. Замовчувані протягом довгих років уламки історії угорського народу рано чи пізно будуть складені до купи і утворять суцільну картину, справжній дагеготип, який не прикрашає історії угорського народу, а тільки реально відтворює його, і одночасно є орієнтиром майбутнього...

Ласло Зубанич,

голова ЗОБО «Центру Підтримки Угорської Культури»

Зміст

<i>Йожеф Ботлік</i> (Будапешт, Угорщина). Русин або українець? Порівняльна характеристика політичної діяльності Андрія Бродія та Августина Волошина.....	5
<i>Олексій Корсун</i> (Ужгород, Україна). Щодо процесу реабілітації Андрія Бродія та Августина Волошина як колишніх політичних в'язнів радянського режиму.....	30
<i>Гойнолка Банські</i> (Ніредьгаза, Угорщина). Словаччина і Закарпаття в 1938-1939 рр. Подібності та розбіжності.....	35
<i>Олександр Пагіря</i> (Київ, Україна). Проблема Закарпаття у переговорах між представниками українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорщини (1943-1944 рр.).....	40
<i>Ріхард Міговк</i> (Ужгород, Україна). Міжнаціональні стосунки в комітеті Угоча.....	56
<i>Тімея Кулчар</i> (Ужгород, Україна). «Закарпатська карта» у планах європейських держав у 1938 році.....	64
<i>Єва Кіш</i> (Ужгород, Україна). Зовнішня політика України у центральноевропейському регіоні (Україна як сторонній спостерігач у забутому нею регіоні Центральної Європи).....	70
Автори	79

Русин або українець? Порівняльна характеристика політичної діяльності Андрія Бродія та Августина Волошина¹

Провідними особами історії Закарпаття ХХ-го століття є Андрій Бродій та Августин Волошин. Їх політичні та громадські шляхи пролягали один поряд одного понад чверть століття - починаючи з 1918-го року, тобто кінця першої світової війни, і аж до літа 1945-го року. У жовтні 1938-го року ці шляхи перехрещувались: на зміну закарпатському міністру А. Бродію, який прагнув до русинської урядової автономії, прийшов Волошин, який намагався втілити в життя ідеї державництва Карпатської України на території Підкарпатської Русі, що в ті часи ще належала до Чехословаччини. Нижче слідує аналіз та порівняльна характеристика цих двох життєвих шляхів.

Андрій Бродій народився 2 липня 1895-го року в селі Кивешд² (нині село Кам'янське Іршавського району), розташованому за 25 кілометрів на північний схід від Берегова (комітат Берег, Іршавський район), греко-католицького віросповідання.³ Мати, Ілона Мересі, була русинкою, родом з сусіднього Воловици (Берегпалфолво). Батько, Янош Бродій, угорець, працював сільським вчителем. Політик, в угорськомовних джерелах фігурує як Bródy (іноді як Bródi) Андраш, рідше Ендре⁴, в русинськомовних Броди Андрей, у період між двома світовими війнами, а, відтак, пізніше у закарпатській пресі та книгах - Бродий Андрей або Бродій Андрій. Батьківська хата стояла на головній вулиці села Кивешд (сьогодні будинок № 67), але через поганий стан будівлі власник на початку 1990-их років зніс її. На земельній ділянці почалося будівництво нового житла, кілька років тому тут стояли ще тільки стіни. По сусідству із колишнім обійстям Бродіїв була розташована обитель греко-католицького священика - ось уже кілька десятиліть тут знаходиться сільська амбулаторія.

До початкової школи майбутній політик пішов у рідному селі в 1901-у році - в ті часи це була реорганізована із католицької церковної школи державна школа. В 1908–1909 рр. вже був учнем II-го класу вищої народної школи ужгородської королівської греко-католицької семінарії для дяків та вчителів, з середнім балом успішності “4”. У шкільному табелі успішності прізвище учня вказується як Бровді. А ось у послідуючих документах прізвище вказується то з “і”, то з “у”. Протягом багатьох років, аж до завершення школи, його однокласником був Михайло Демко⁵ (1894-1946), який згодом, у 1939-1944 рр., також був депутатом угорського парламенту і подібно до Бродія став жертвою першого періоду закарпатської радянської комуністичної диктатури.

¹ Дана праця вміщує редактований, доповнений посиланнями зміст виступу

² Офіційне видання Парламентський альманах 1939-44 рр. Ред. Іштван Геффлер, Будапешт, 1940. стор. 140 помилково вказує місце народження — Ужгород. З тих пір цю хибну інформацію багато разів використували автори численних книг та наукових праць.

³ Державний архів Угорщини (в подальшому ДАУ). К 148. 1153. 26.

⁴ До 1918-го року різниці між іменами Андраш та Ендре не робилося. Див. у подальшому наказ про удостоєння звання лейтенанта запасу.

⁵ Az Ungvári Kir. Görög Kath.(olikus) Kántor-Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1908–1909-iki tanévről. Ungvárott, 1909. Nyomatott az „Unio Könyvnyomda Részvénytársaság” Könyvnyomdájában. 64. old.

В 1909–1910 навчальних роках Андраш Бродій є учнем I-го класу педагогічної семінарії.⁶ В наступному, 1910-1911 навчальних роках вже є учнем II-го курсу.

Його старший брат, Янош Бродій навчається в IV-у класі цього ж закладу і у червні 1911 р., по завершенні навчального року складає вчительські іспити⁷. Янош Бровді (Бродій Іван) починаючи з 1933-го року є членом правління Автономного землеробського союзу, борючись за надання Закарпаттю статусу самоврядування.

В 1911-1912 навчальному році, будучи учнем III-го курсу, добровільно записується на курси юних стрільців, оголошених ось уже вдруге. З числа 59 студентів двох вищих курсів (III-го та IV-го) 45 осіб брали участь у навчанні на цих курсах, де на проходження практики зі стрільби отримували по 60 капсул та 30 патронів⁸. По завершенні курсів відбулося свято.

Вісник 1912–1913-го навчального року також дає детальний звіт про життя семінарії. У списку посадових осіб юнацького гуртка самоосвіти ім. Св. Йоанна Дамаскина (секретар Михайло Демко) прізвища Андраша Бродія не знаходимо, але ймовірно через свою любов до літератури та мистецтва він також мав бути членом гуртка. Про діяльність юнацького музичного гуртка в цьому віснику звітує вчитель Іштван Дудинські, зазначаючи, що серед членів чоловічого та зведеного хору “тенор № 1: Андраш Бродій, IV-ий курс”, який згадується і як член молодіжного оркестру. Під час останнього навчального року майбутній вчитель разом з іншими 51 однокурсниками знову бере участь в стрілецьких курсах. Важливо відмітити, що в 1912–1913 навчальних роках класним керівником майбутніх вчителів - і Бродія, і Демко, - був Августин Волошин. За повідомленням вісника, з врахуванням результатів усних іспитів наприкінці червня 1913-го року з числа 24 кандидатів у вчителі 17 здобули кваліфікаційні грамоти: серед них Андраш Бродій та Михайло Демко⁹. Після цього Бродія направили вчителювати у початкову школу с. В. Бичків, де він протягом року навчав сільських дітей.

Коли почалася Перша світова війна, був призваний у солдати і починаючи з вересня 1915-го р. чотири роки воював на галицькому (східному) фронті у складі 12-го сатмарського піхотного полку гонведів угорської королівської армії, що базувалася у м. Сатмарнейметі (сьогодні Satu Mare). За даним клопотанням щодо нагородження, написаним німецькою мовою, його тодішня службова посада вказується як кадет (юнкер), командир караулу. Як свідчить клопотання, Бродій під час боїв, що час від часу зав'язувалися між патрулями у період між 8 та 11 жовтня 1915-го року на північ від с. Карпилівка, відзначився своєю хоробрістю. Під час сутичок він “здобув дані, дуже важливі з точки зору наступу та ведення боротьби”, за що 11 листопада того ж року був нагороджений медаллю За відвагу бронзового ступеню¹⁰.

Через вісім місяців, 12 червня 1916-го року, вже будучи командиром одного із взводів 6-ї сотні 12-го піхотного полку, знову проявив героїзм. На цей раз на південь

⁶ Az Ungvári Kir. Görög Kath.(olikus) Kántor-Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1909–1910-iki tanévről. Ungvárt, 1910. Nyomatott az „Unio Könyvnyomda Részvénytársaság” Könyvnyomdájában. 63. old.

⁷ Az Ungvári Kir. Görög Kath.(olikus) Kántor-Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1910–1911-iki tanévről. Ungvár, 1911. Nyomatott az „Unio Könyvnyomda Részvénytársaság” Könyvnyomdájában. 69., 71., valamint 83. old.

⁸ TORBICS Mihály intézeti gyakorló- és tornatanár: Jelentés az 1911–12. tanévi Ifjúsági Céllövészeti Tanfolyamról. In: Az Ungvári Kir. Görög Kath.(olikus) Kántor-Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1911–1912-ik tanévről. Ungvár, 1912. Nyomatott az „Unio Könyvnyomda Részvénytársaság” Könyvnyomdájában. 76-77., 85. old.

⁹ Az Ungvári Kir. Görög Kath.(olikus) Kántor-Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1912–13. tanévről. Ungvár, 1913. Nyomatott az „Unio Könyvnyomda Részvénytársaság” Könyvnyomdájában. 71., 79., 80., 90., 97., 109. old.

¹⁰ Hadtörténelmi Levéltár (Budapest, a továbbiakban. HL). 1. világháborús legénységi kitüntetési javaslatok, 238592. szám.

від населеного пункту Духче, під час контратаки “пішов у наступ з дивною рішучістю та взірцевою сміливістю, завдаючи противнику значних втрат, вибив його із займаних позицій і примусив до відступу. В довершення успіху було захоплено ще й дві гармати”¹¹. У цьому бою Бродія було поранено. За черговий героїчний вчинок 21 липня цього ж року його було удостоєно медаллю за відвагу срібного ступеню 1-го класу (велике срібло). Незабаром, 1-го серпня 1916 р. йому присуджено звання лейтенанта запасу¹². (За чверть століття по тому, Андраш Бродій стане старшим лейтенантом запасу¹³ угорської королівської армії. За свої фронтові заслуги був нагороджений Хрестом Кароля - нагородою, заснованою новим королем, Карлом IV (1916–1918) 13-го грудня 1916-го року).

Після повернення з поля бою і переведення в запас, Андрій Бродій у 1918-у році записався на юридичний факультет Будапештського наукового університету¹⁴. Відтак, повернувся у Мукачево на відокремлене Закарпаття, але точна дата цього повернення невідома. Зате є дані про те, що вже на завершальному етапі війни - ймовірно, під час відпусток різної тривалості - за інформацією словникової статті Енциклопедії гумору, Бродій, - на ім'я Ендре, - у період між 6 грудня 1917 р. та 23 жовтня 1918 р. був редактором “сатиричного щотижневика” “*Тюкодї-пойтаи*”, що виходив друком у Мукачеві. Співробітниками, авторами були: Ендре Бродій, Мігай Демко (однокурсник А.Бродія в ужгородській греко-католицькій вчительській семінарії), а також Ференц Дердь, Міклош Калдор та Дежев Возарі. Автор малюнків: Йозеф Катрич¹⁵.

В той же час, даним, цитованих з енциклопедії, суперечить той факт, що автор цих рядків в Республіканській бібліотеці ім. Сечені знайшов перший номер (!) сатиричного щотижневика, що вийшов друком значно пізніше від вище вказаного, а саме 20 березня 1920-го року. Як свідчить обкладинка видання “*Тюкодї Пойтаи*”, відповідальним редактором був Банді Ідорб. Анаграма значить “Бродій”. На внутрішньому розвороті малоформатної газети, що виходила у світ щосуботи, у реквізитах вказано: “Редагують Ференц Дердь, Міклош Калдор, Гейза Замборі, Ласло Горштейн”. Тобто, за винятком автора малюнків, лише половина складу, що фігурує в Енциклопедії гумору. Видання виходило до 9-го жовтня 1920-го року. Вартість окремих номерів становила 1,5 чеських крон, або 3 корони “угорськими грошима”¹⁶. Редакція діяла у Мукачеві, у книгарні “Паннонія”.

Після того, як сатиричний щотижневик припинив існування, Бродій був одним із редакторів газети “Карпаті Футар”¹⁷, що також друкувалася у Мукачеві. Паралельно з цим редагував “Карпато-руський Вестник” - офіційне видання Землеробського союзу Подкарпатської Русі, що видавався в Ужгороді, а також - починаючи з 33-го номеру за той же рік - щотижневик Автономно-землеробського союзу “Русский Вестник”.

¹¹ HL. 1. világháborús legénységi kitüntetési javaslatok, 82473. szám.

¹² A Magyar Kir. Honvédelmi Ministerium, honvédség és csendőrség Névkönyve az 1917. évre. Hivatalos kiadás. Budapest, 1917. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. 108. old. (A Névkönyvben, az említett szatmári 12. gyalogezred tisztjeként Bródy keresztnéve Endre!)

¹³ *Honvédségi Közlöny*, 1940. november 9. (35. szám), 398. old.

¹⁴ Будапештському науковому університету в 1921-у році було присуджено звання його засновника, естергомського єпископа Петра Пазманя (1570-1637).

¹⁵ HUMORLEXIKON. Szerk. Kaposy Miklós. Budapest, 2001. Tarsoly Kiadó. 330. p.

¹⁶ *Tyukodi Pajtás / Tyukodi-pajtás*, I. évf. 1. szám. 1920. március 20. 1. old.

¹⁷ У виданні газети “Карпаті Футар” в період 1919-1920 років було зроблено тимчасову перерву, після поновлення видання, в 1921-у році у реквізитах було вказано “Рік видання 18-ий”. З цього можна зробити висновок, що газета була зпочаткована в 20-их роках, і за винятком понеділка виходила друком щодня. Відповідальний редактор: Мігай Демко. Маріанна Галас: Будні закарпатського населення в світлі матеріалів тогочасної преси в 1920-их роках. — Хроніка форуму суспільствознавства (Шоморія), XI-ий рік, 2009. № 3, стор. 82.

Августин Волошин народився 17 березня 1874-го року в селі Келечин, розташованому приблизно за 30 кілометрів на південний захід від Торунського перевалу в Карпатах (комітат Марморош, Міжгірський район). Мати - Емма Зомборі¹⁸, за певними слов'янськими джерелами Емілія Зомборі, угорка за національністю. Батько Іван (Янош) Волошин, русин, на той час греко-католицький священник с. Келечин. Початкову школу Волошин завершував в рідному селі, в 1883-1892 рр. - учень ужгородської угорськомовної гімназії. Навчатися богослов'я почав в будапештському університеті, відтак завершив навчання у 1896-у році в Ужгородській духовній семінарії. Цього ж року одружився на Ірині Петрик, яка після зміни державного ладу була одною з засновників Спілки жінок Закарпаття. Августин Волошин 22 березня 1897 року отримав сан священника, його призначено капеланом цегольнянської греко-католицької церкви¹⁹ в м. Ужгород. Відтак, в 1899-1900 рр. він здобув диплом викладача фізики і математики в Будапешті. Оскільки в Ужгородській греко-католицькій учительській семінарії термін навчання замість 3 років склав 4, Міністерство культури і освіти в 1899 р. призначило його викладачем цього навчального закладу²⁰.

В цей період, на порозі XIX–XX століть, під впливом галицького руху, а також українського народного руху Росії, на Закарпатті, в колах русинської національної інтелігенції, з'явився так званий українофільний напрямок (тобто такий, що симпатизує українцям), який наприкінці 1938-го на початку 1939- років протягом 5 місяців тримав у руках політичну владу на Закарпатті. Найвідоміші представники інтелігенції: Калман-Юрій Жаткович (1855-1920) - етнограф, історик, редактор; Гіядор Стрипський (1875-1946) - бібліограф, етнограф, літературознавець; Августин Волошин.

Свою діяльність, пов'язану із видавництвом підручників, А. Волошин почав у перші роки XX-го століття. В 1905-у році у Будапешті вийшла друком його абетка-читанка для русинських шкіл, яка стала відома як “Азбука” або “Читанка”. В 1907-у році в Ужгороді він публікує свою працю “Практична малоруська (русинська) граматика”. Тут же у 1909 р. виходить у світ його чергова праця - “Мала Біблія для молодших класів греко-католицьких народних шкіл”. Вісник Ужгородської королівської греко-католицької семінарії для дяків та вчителів за 1910-1911 рр., в розділі предметів вказує, що при викладанні русинської мови “ користуються малоруською (русинською) граматиною Августина Волошина та “Читанкою” Волошина”²¹. Директором вищезгаданого навчального закладу його призначили у 1912 р, цю посаду він займав до 1938 р. Тим часом, в період між 1903 р. і 1918 р. редагує журнал “Наука”, який в 1920 р. було реорганізовано, а також щомісячник, який виходив до 1938-го р. під назвою “Свобода”²².

Його політична кар'єра почалася восени 1918 року, під час історичного розколу Угорщини. 31 жовтня, у день перемоги так званої „айстрової” революції у Будапешті, було створено Ужгородську національну раду. Незважаючи на попередні плани, Національну раду комітату Унг створити не вдалося, саме тому через кілька днів національну раду міста було поповнено 8 новими членами, серед яких був і Августин Волошин. Зокрема, рада була наділена правом юрисдикції всього комітату.

Частина русинської інтелігенції під проводом мукачівського греко-католицького каноніка (майбутнього єпископа) Петра Гебея (1864-1931) та каноніка Августина

¹⁸ ДАУ. Мікрофільм. № коробки 8919. стор. 24 (№ документа 467/1942).

¹⁹ МИШАНИЧ, Олекса: Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород, 2002. стр. 6.

²⁰ ДАУ. К 26. № 1902–XXXI–1134. стор. 103.

²¹ Az Ungvári Kir. Görög Kath.(olikus) Kántor-Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1910–1911-iki tanévről. Ungvár, 1911. Nyomatott az „Unio Könyvnyomda Részvénytársaság Könyvnyomdájában. 16. old.

²² МИШАНИЧ, Олекса, 2002. стор. 10-11.

Волошина (який на той час займав посаду директора ужгородської греко-католицької семінарії для дяків та учителів) вела підготовчі перемовини. Тут Волошин наголошував: “потреба у створенні [русинської] національної ради викликана тим, аби в противагу анексуючим прагненнями українців, румунів та товтів (словаків) всі русини зібралися в єдиний табір²³. Через чотири дні, 9 листопада 1918 р. на народних зборах в Ужгороді було створено Народну раду русинів Угорщини (іншими словами Ужгородську русинську раду), що нараховувала 35 членів і явно симпатизувала угорцям. Відкриваючи збори, А. Волошин між іншим наголосив: русинський народ висловлює свій протест проти тих керованих з-за кордону прагнень, що мають на меті відірвати його від історичної батьківщини. Відтак, було обрано правління народної ради, секретарем якої став А. Волошин. Угорською та русинською мовами було зачитано розроблену Волошином програму з 4 пунктів, яку прийняли всі учасники зборів:

1. Підтримка територіальної цілісності і непорушності Угорщини.
2. Вимога всіх тих прав, що ними демократична Угорщина має намір наділити всі не угорськомовні народи.
3. Греко-католицька автономія. Соціально-політичні реформи, направлені на підвищення рівня духовності та матеріального статусу русинів.²⁴

Народна рада направила телеграму прем'єр-міністру Мігаю Каролі (1875-1955), в якій зазначається: “угорський русинський народ вірний Угорщині, своїй історичній батьківщині, і ідеї її територіальної цілісності. Виступаємо проти всіляких прагнень, що мають на меті відірвати угорських русинів від їх угорської вітчизни, або які ставлять під загрозу цілісність батьківщини”.²⁵

На бажання Ужгородської народної ради русинів Угорщини (пізніша назва Народна рада русинів Угорщини) та Ради священників мукачівського греко-католицького церковного округу, 25 грудня 1918 р. в Державному збірнику законів було опубліковано закон № 10 від 1918-го року “Про автономію русинського народу, що мешкає на території Угорщини”²⁶. Декрет наділяв русинів правом самоврядування у сфері управління, правосуддя, освіти, культури, релігії та використання мови і проголошував: “з тих частин комітатів Маромарош, Угоча, Берег та Унг, що заселені русинами, слід утворити автономну правову територію під назвою “Руська крайна” (“Русинська область”)”. Закон № 10, датований 21 (!) грудня, за підписами членів угорського уряду на чолі з Мігаєм Каролі, було опубліковано також і на русинській мові під заголовком “Народний законь числа 10. про самоуправу руського народу живущого на Угорщині”²⁷.

Головним органом управління русинської території стало Міністерство “Руської крайни” у Будапешті. 30-го грудня його очільником було призначено міністра “русинських справ” Ореста Сабова (1867-1944). Управу “Руської крайни” з центром у м. Мукачево очолив Августин Штефан (1877-1945).

Голова Народної ради русинів Угорщини, центр якої знаходився у м. Ужгород, Симеон Сабов (1863-1929) з приводу 10-го закону у своїй телеграмі від 26 грудня 1918 р. “від імені русинського народу передає щирі вітання та подяку угорському народові”. В цьому ж посланні пан голова також зазначає, що “з метою обговорення інших питань

²³ DARÁS Gábor: A Ruténföld elszakításának előzményei (1890–1918). Budapest, 1936. 98. old.

²⁴ DARÁS Gábor, 1936. 98-99. old.

²⁵ ДАУ, мікрофільм. № коробки: 7052. 11-ий заголовок. ХУІІ-ХУІІІ. № документа: 230.

²⁶ ДАУ, мікрофільм. № коробки: 7052, заголовок № 8. Х.. 24 грудня 1918 р. № документа: 6570/М. Е. І.)

²⁷ Державний Архів Закарпатської області (ДАЗО, Ужгород) Фонд 59. опис 1. одиниця зберігання номер 1.

та висунення пропозицій, 31-го грудня до Будапешту виїжджає делегована комісія”²⁸. Очолював делегацію, яка вирушила з Ужгорода до столиці, секретар ради Августин Волошин. Водночас Волошин, який до тих пір послідовно наголошував на своїй прихильності до русинів та відданості угорській державі, паралельно з офіційними переговорами наступного ж дня, першого січня 1919-го року, розпочав таємні переговори з консулом Чехословаччини в Будапешті – Міланом Гонджою, стосовно можливостей домовленості зі Словаччиною²⁹. А тим часом, 29 грудня в Ужгороді було створено місцеву організацію радикальної Партії незалежності (більш відома як партія Каролі), одним із заступників голови якої став Волошин.

Незабаром, а саме 12 січня 1919 р., чехословацькі військові сили вступили в Ужгород, де все ще діяла Народна рада русинів Угорщини. Секретарем ради був той же Августин Волошин, який з початку січня став одним із найзатятіших прихильників приєднання заселених русинами територій до Чехословаччини. (На більшій частині “Руської крайни” і надалі діяло угорське управління, і розбудова русинської автономії хоч і повільно, але просувалася вперед). Першого лютого 1919 р. до Ужгорода прибув капітан Фердинанд Писецький – особистий уповноважений Президента Чехословаччини Томаша Г. Масарика, який між іншим мав переговори і з Симеоном Сабовом та Августином Волошином. Він закликав їх – використовуючи раду –розпочати масштабну агітацію заради приєднання русинських земель до Чехословаччини³⁰. (Через три дні Народна рада русинів Угорщини змінила свою назву і продовжувала діяльність як Ужгородська русинська рада). 17 квітня в Ужгороді було засновано Руський (Русинський) клуб (Русський Клуб), головою якого було обрано А. Волошина.

8 березня 1919 р. представники ужгородської, маромарошської та пряшівської русинської рад зібралися в будівлі ужгородської обласної управи за умов введеного окупаційною чехословацькою владою надзвичайного стану та військової диктатури. Аби ще більше підкреслити свою перевагу, будівлю оточили озброєні чеські легіонери. Під час засідання, на якому головував Августин Волошин, делегати з числа вищеперерахованих трьох рад утворили Центральну руську (русинську) народну раду. Вони вимагали автономії для русинського народу, і повної самостійності - за винятком військових, фінансових та зовнішньополітичних справ –, а Волошин виступав за автономію греко-католицької церкви та русинський університет. Врешті, учасники зборів проголосили “добровільне” приєднання русинських земель до Чехословаччини, що було закріплено у документі з 14 пунктів. Перший із них проголошував: “Русини утворюють в Чехо-Словацько-Русинській Республіці незалежну державу”. По суті 14 пунктів³¹ документу вимагали територіальну культурну автономію, самостійні народні збори з центром у м. Ужгород, а також повну самостійність у вирішенні питань внутрішньої політики, мовних, освітніх та релігійних питаннях. Одним із заступників голови Центральної руської (русинської) народної ради було обрано Августина Волошина. Рішенням ради до Праги було направлено делегацію на чолі з Волошином, де документ було передано особисто Президенту республіки Томашу Г. Масарику. (З подальших подій добре відомо, що після приєднання русинських земель до чехословаччини відпала потреба в існуванні центральної руської ради, та чергове її засідання відбулося вже аж у грудні 1921 р. під головуванням Августина Волошина).

²⁸ ДАУ, мікрофільм, № коробки: 7052, 8-ий заголовок, X, № документа: 1084/1918.

²⁹ DARÁS Gábor, 1936. 111. old.

³⁰ BOTLIK József: Hármás kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest, 1997. 225. old.

³¹ CSOMÁR Zoltán: Ungvári magyarok a cseh megszállás alatt. In: Ungvár és Ung vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. Budapest, 1940. 55-56. old.

Тільки через багато місяців, у листопаді 1919 року було видано Статут Закарпаття, так званий Генеральний Статут, в якому вперше згадується нова чеська назва краю - Подкарпатська Русь. Відповідно Статуту губернатором Закарпаття було призначено чеха Яна Бреїха, а одним із членів щойно створеної п'ятичленної ради губернаторів та директорів став Августин Волошин³². Але незабаром між радою губернаторів та наділений реальною владою Яном Бреїхом виникли непорозуміння, які настільки загострилися, що директорія 19 лютого 1920 р. подала у відставку. По цьому Волошин продовжував свою політичну діяльність: його було обрано лідером створеної 19 березня 1920-го року в Ужгороді Руської (Русинської) Народної Партії. Організація Волошина, вже під назвою «Землеробська партія» (в 1921-у році - Підкарпатська руська) фігурує і серед тих політично активних партій, що у серпні того ж року були офіційно визнані чеською владою.

Тим часом, 30 грудня 1919-го року в Ужгороді відбулися перші збори представників українофільної інтелігенції (серед них – А.Волошин), а також українських емігрантів на тему створення галицького українського культурного товариства - щось на кшталт “Просвіти”. Це товариство було утворено 9-го травня 1920 р. в Ужгороді. Метою товариства, що проголошувало культурно – освітницькі ідеї, було видання газет та журналів, організація читацьких та драматичних гуртків, хорів та оркестрів, об'єднань господарів у містах та селах³³. Русини, що вступили до “Просвіти”, свідомо називали себе українцями і поряд з розвинутою українською мовою називали мову, що нею на той час користувалися закарпатці, некультурною. Саме з цим пов'язаний той факт, що через 4 роки, в жовтні 1924-го року на пропозицію Волошина було створено україномовне “Педагогічне товариство”, метою якого було вивчення мовного питання на науковому рівні, видання книг та журналів педагогічної тематики. Головою товариства став Августин Волошин.

А. Волошина з самого початку називали Батьком. З 1923-го до початку 1939-го року він очолював закарпатську Християнську Партію. В період з 1925-го до 1939-го роки - депутат чехословацьких національних зборів. В 1920-1930 рр. співробітник, член редколегії, а також редактор численних закарпатських газет та журналів (“Русин” – 1920-1923, “Благовісник” – 1922-1938, “Підкарпатська Русь” – 1923-1938, “Учительський голос” – 1929-1939, “Українське слово” – 1932-1939). У 1922- 1938 рр. редагував щорічний науковий альманах “Просвіти” (був заступником голови).

Політичний шлях *Андрія Бродія* почався в 1920-у році, в лавах Підкарпатського Хліборобського Союзу, який оприлюднив свої вимоги у заяві від 10 червня того ж року³⁴.

Попри те, що його прізвище не згадується серед імен засновників, з інших джерел стало відомо, що з попереднього року він являється секретарем Виноградівського районного союзу землеробів³⁵. Згодом Бродій підключився і до молодіжного руху. 23 квітня 1922 р. в Мукачеві група русинської молоді заснувала нову організацію під назвою “Карпато-руський орел”. Статут “Орла” було прийнято саме за поданням Бродія. Відтак було обрано президію організації в складі 25 чоловік на чолі з Андрієм Бродієм³⁶. “Свобода”, газета Августина Волошина, здійснювала напад на русинську

³² Encyclopedia of Rusyn History and Culture. Paul Robert Magocsi and Ivan Pop editors. Toronto–Buffalo–London 2002. 86. old.

³³ МИШАНИЧ, Олекса, 2002. стор. 12.

³⁴ A Kárpátaljai Földműves Szövetség alakulása. In: *Rusinszók Magyar Hírlap* (Ungvár), 1920. augusztus 18. (I. évf. 10. szám), 2. old.

³⁵ RAZGULOV Valerij: A 148423-as számú üggyirat [1. rész.]. In: *Kárpáti Panoráma* (Beregszász), 1995. augusztus 30. (1. szám), 8. old.

³⁶ *Карпато-руський Вѣстникъ*, 14. мая 1922. / május 14. стор. 2.

організацію “вигаданою брехнею”, на що Андрій Бродій відповів у “Карпато-руському віснику”³⁷.

Через місяць, 25 травня у с. В. Лучки поблизу Мукачева проходили загальні збори Об’єднаних русинських партій. Виступаючи на цих зборах Бродій запропонував відкликати центральний комітет, що здійснював керівництво партією, і передати владу новому корпусу, який у свою чергу направить скарги русинів до Ліги Націй³⁸. Об’єднані партії 5 червня поблизу смт. Ракошино провели масові збори, на порядок денний яких виносилося питання боротьби за автономію Закарпаття. Протокол зборів вів А. Бродій³⁹.

Політична діяльність русинського громадського діяча, який помер смертю мученика, досягла свого апогею під час партійного руху 1923-24 рр. “Закарпатський селянський союз” та “Автономно-землеробський союз” на загальних зборах у Хусті 26 січня 1924 р. проголосили про своє об’єднання. Так було утворено “Автономний землеробський союз”, котрий за років чеської епохи став найвизначнішою партією Закарпаття. Діловодом партії став Іван Куртяк (1888–1933)⁴⁰, генеральним секретарем з політичних питань Андрій Бродій, з організаційних питань - Мігай Демко. Завдяки масштабній організаційній роботі І.Куртяка (в період 1924-33 рр. він був ще й депутатом чехословацького парламенту). партія незабаром стала боекватною, найпотужнішою політичною силою в боротьбі за автономію Закарпаття. Кремезної статури та фізичної сили політик помер 2 січня 1933 року, у віці 45 років, у виноградівській лікарні, куди його було доставлено із симптомами отруєння⁴¹.

Його спадкоємцем став Андрій Бродій, який до того часу займав посаду генерального секретаря з політичних питань. Згодом, під час виборів 1935-го року за списками Автономно-землеробського союзу (АЗС) він потрапив до чехословацьких національних зборів. Але своє депутатське крісло зайняв ще за два роки до того, після смерті І.Куртяка, отримавши його мандат. Вже у своїй першій промові Бродій, реагуючи на звіт міністра закордонних справ Едуарда Бенеша, резонансно заявив: “Твердження щодо добровільного приєднання Закарпаття [до Чехословаччини] не що інше, як історична містифікація, оскільки руська (русинська) народна рада Закарпаття рішення про це нібито добровільне приєднання [як ми вже про це писали] 8 травня 1919 р. прийняла під тиском чехословацьких багнетів. Не було вільного волевиявлення закарпатського народу, народ нічого не знав про це рішення і саме тому чехословаки не повинні посилатися на волевиявлення народу”⁴². До цього слід додати: через брак достатньої кількості військової сили Чехословаччина навесні 1919 р. зуміла захопити тільки третину території Закарпаття, інші дві третини зайняли румунські війська.

Як політичний наступник Івана Куртяка, Андрій Бродій продовжував боротьбу за автономію Подкарпатської Русі. Заради досягнення цих цілей він налагодив тісну співпрацю із опозиційним Закарпатським угорським союзом партій, а також із Словацькою народною партією на чолі з Андреем Глінкою⁴³, що також вимагала автономії Словаччини і виступала проти центристських чеських прагнень. На початку 1930-их років перевага чеського самоуправління на Закарпатті ставала дедалі нестерпнішою, корінне угорське та русинське населення було майже цілком

³⁷ *Карпато-руській Вѣстникъ*, 14. мая 1922. / május 14. стор. 2-3.

³⁸ *Карпато-руській Вѣстникъ*, 4. юнія 1922. / június 4. стор. 6.

³⁹ *Карпато-руській Вѣстникъ*, 11. юній (sic!) 1922. / június 11. стор. 2.

⁴⁰ Encyclopedia of Rusyn History and Culture. 2002. 247. old.

⁴¹ ДЕМКО, Михаль: † Иванъ Куртякъ. In: Земледѣльскій календарь на годъ 1934. Ужгород. 1935. Книгопечатня Юлія Фелдешія. стор. 36-41.

⁴² Országgyűlési Almanach, 1940. 141. old.

⁴³ BOTLIK József, 1997. 246. old.

відсторонено від управління життям регіону. У виступі Бродія у празькому парламенті у грудні 1933 року були наведені наступні факти:

- голова та заступник голови Закарпатської крайової управи чеської національності;
- з числа керівників відділів 7 чехів, 2 російські біженці (емігранти), 1 український біженець та 2 русини;
- на закарпатських територіях діяли 163 секретарі (нотаріуси) чеської національності, 11 українські емігранти, 3 росіяни, 42 русини та 29 угорців;
- серед інших службовців нараховувалося: 427 чехів, 20 українців, 12 росіян, 85 русинів та 44 угорці;
- з числа 1375 службовців фінансового управління тільки 146 є представниками корінного населення;
- всі 19 очільників митниці виключно чехи;
- серед керівництва та інженерів державної залізниці 26 чехів, 4 угорці, по одному українцю та росіянину і жодного русина;
- з числа службовців залізниці 77 чехів, 17 словаків, 41 угорців, 6 русинів та 3 українці. 85 % поштових службовців чехи, тощо⁴⁴.

Наступного року Бродій, як представник закарпатських русинів, взяв участь у конгресі національних меншин, що відкрився 1 вересня 1934 р. у Женеві.

Чеська влада Закарпаття з самого початку з підозрою спостерігала за діяльністю Автономно-землеробського союзу, що вів послідовну боротьбу за автономію. У березні 1935 р. поліція провела масові обшуки у домівках членів партії по всьому Закарпаттю. З цього приводу депутат національних зборів Андрій Бродій та член республіканської президії Мігай Демко висловили свій протест голові Закарпатської крайової управи Антоніну Рожипалу.

26 листопада 1936 року, вперше в історії Закарпаття, сіли за стіл переговорів представники русинського, великоруського та українського народів, аби в єдиній заяві вимагати від чехословацької влади надання Подкарпатській Русі автономії, яку вони вже понад півтора десятиліття визнавали у міжнародних угодах, але фактично не здійснювали. Учасники наради, що відбулася 28 листопада 1936 р. в Ужгороді, одноголосно прийняли проект автономії Центральної руської (русинської) національної ради. Серед членів правління, що підписали цю пропозицію, фігурують і прізвища Бродія та Волошина. Депутати ради - Андрій Бродій, Михайло Брашайко (1883-1969) та Йосип Камінський (1874-1944) 8 березня 1937 р. передали цей документ прем'єр-міністру Чехословаччини Мілану Годжі. Празький уряд відхилив пропозицію⁴⁵. Проект автономії у році його затвердження було видано друком⁴⁶.

А тим часом виступаючи під час суперечки, що розгорілася у чехословацькому парламенті 6 березня 1937 р. з приводу заробітної плати інспекторів відділу освіти, Андрій Бродій заявив: відповідно мирної угоди від 10 вересня 1919 р. та Конституції Чехословаччини прийняття рішень щодо врегулювання шкільних питань є правом закарпатського автономного союму (національних зборів). Тобто празький парламент не в праві приймати таких законів щодо діяльності шкіл, вплив якого розповсюджується і на Закарпаття. У червні наступного, 1938 року за ініціативи представника американських русинів Олексія Геровського, на Закарпатті з числа депутатів чехословацького парламенту від Автономно-землеробського союзу та від

⁴⁴ *Kárpáti Magyar Hírlap* (Ungvár), 1933. december 29.

⁴⁵ FEDINEC Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely, 2002. 256., 262. old.

⁴⁶ *Az Orosz Központi Nemzeti Tanács törvényjavaslata az autonóm Podkárpatzská Rusz alkotmányáról*. Az Orosz Központi Nemzeti Tanács megbízásából kiadta Bródy András. Munkács, 1936. Welber nyomda. 56 old.

аграрної партії було створено так званий Руський автономний блок, одним із керівників якого обрали Андрія Бродія. Його партія затвердила створення блоку 6 вересня і рішуче вимагала дотримання 7 пунктів, що регулюють співпрацю Землеробського союзу та Аграрної партії, оголошення виборів до сойму, надання конституції автономним закарпатським русинським територіям, визначення територіальних кордонів Подкарпатської Русі. На засіданні Бродій висловив пропозицію, що русинам слід об'єднати свої зусилля із закарпатськими угорцями та євреями. У своїй заяві, оприлюдненій у пресі наступного дня, політик заявив: "Все корінне населення Подкарпатської Русі переконане в тому, що якщо ми до кінця поточного року не отримаємо автономії, то вже ніколи не отримаємо її. (...) Подкарпатська Русь повинна зазнати репарації (відшкодування збитків) за господарські втрати останніх 20 років. (...) Закарпатські русини вимагають самоврядування за кшталт хорватів [за станом до 1918 р.]"⁴⁷. Майже через місяць, 2 жовтня Бродій в одній із будапештських газет вимагає проведення референдуму стосовно статусу Закарпаття⁴⁸.

У жовтні 1938 р. життєві шляхи двох політиків перехрещуються. 5 жовтня у м. Зіліна (Словаччина) було утворено автономний словацький уряд на чолі з Йозефом Тісо. В складі делегації, що представляла на урочистостях Закарпаття, були і Андрій Бродій і Августин Волошин. За три дні після того, 8 жовтня в Ужгороді проходило спільне засідання Першої української центральної народної ради на чолі з А. Волошином та Центральної руської народної ради. На цьому засіданні і були оприлюднені пропозиції щодо складу автономного уряду Подкарпатської Русі. Прем'єр-міністром пропонували обрати Андрія Бродія, одним із міністрів - Августина Волошина. З числа членів двох рад було утворено Народну раду Подкарпатської Русі, яка видала меморандум, в якому зазначається, що орган вважає себе єдиним законним представником всіх русинів, які мешкають на території Чехословаччини, і владу негайно слід передати автономному уряду на чолі з Бродієм⁴⁹. На позачергових зборах, що відбулися ще того ж дня, 8 жовтня у Будапешті, угорський уряд проголосив, що вимагає повернення колишніх угорських територій від Чехословаччини "не на історичному, а на етнічному підґрунті"⁵⁰. А на Закарпатті з питання приналежності краю хай проведуть референдум.

Після довгих обіцянок, що лунали близько двох десятиліть, 11 жовтня 1938 р. уряд Чехословаччини прийняв рішення про призначення трьох членів Подкарпатської Русі до уряду. Одним із них був державний секретар Августин Волошин. У вечірні години в Празі було затверджено інших членів закарпатського автономного уряду. Офіційна назва депутатського корпусу: Рада Міністрів Подкарпатської Русі. Очолив її Андрій Бродій, голова Автономно-землеробського союзу, якого на цю посаду одногolosно пропонувала президія Центральної руської (русинської) народної ради, а також всі сенатори та депутати національних зборів Чехословаччини від Закарпаття. Офіційна посада Бродія: прем'єр-міністр, міністр чехословацького федеративного уряду з питань Подкарпатської Русі - за тогочасним скороченням - міністр карпаторуських справ⁵¹, а також міністр шкільної освіти. При уряді Бродія, Августин Волошин, будучи державним секретарем, керував сферою охорони здоров'я та соціальними справами. Незабаром, 18 жовтня він відмовився від посади директора ужгородської греко-католицької семінарії для учителів.

⁴⁷ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938. szeptember 7.

⁴⁸ *Budapesti Hírlap*, 1938. október 2.

⁴⁹ BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. I. köt. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. Nyíregyháza, 2005. 250. old.

⁵⁰ ДАУ, К 27. Протоколи засідання Ради міністрів, 8 жовтня 1938 р.

⁵¹ ДАУ, К 148. збірка № 1153, стор. 26.

Тим часом, члени закарпатського кабінету 12 жовтня прибули до Ужгорода, де у своїй бесіді Бродій зазначив: зробить все заради того, аби об'єднати русинські території від річки Попрад до Тиси в єдиній, вільній країні. Тим часом міністр без портфеля Степан Фенцик (1892-1945) поїхав до Пряшова, де вів переговори стосовно визначення кордону між Словаччиною та західними частинами Підкарпатської Русі⁵². В подальшому під головуванням Бродія відбулися три засідання закарпатського уряду - 15 жовтня, 18 жовтня та 22 жовтня. Тим часом прем'єр-міністр Бродій 21 жовтня на один день поїхав до Будапешту, де мав перемовини з угорським урядом.

На спільному засіданні чехословацько-русинської ради міністрів, що відбулася 25 жовтня у Празі, вирішили: у спірних питаннях щодо території Чехословаччини компетенцію має німецько-італійський арбітражний суд, про референдум і мови бути не може. Бродій запропонував об'єднати зусилля стосовно чехословацько-угорського та словацько-русинського визначення кордонів⁵³. Реагуючи на це міністр юстиції Чехословаччини вніс пропозицію позбавити А.Бродія депутатської недоторканості і порушити проти нього судову справу. Русинського прем'єр-міністра наступного дня, 26 жовтня було заарештовано за державну зраду та кинуто до в'язниці у Празі. Того ж дня главою закарпатського уряду було призначено Августина Волошина, він же отримав ще й посаду міністра юстиції, а також до його компетенції було віднесено церковні та господарські питання. Після цих змін закарпатський уряд, що до тих пір був прихильником русинського напрямку, набув цілком української духовності. Ще того ж дня, 26 жовтня 1938 р., о 16 год. 40 хв. Волошин по телефону склав присягу чехословацькому прем'єр-міністру, генералу Яну Сірову⁵⁴.

Відтак новий глава закарпатського уряду Волошин заявив: він погоджується з тими рішеннями Першої української центральної народної ради, що проголошують етнографічну цілісність і неподільність Закарпатської України, визначають її кордони, і заперечує ідею референдуму. Перший пункт вищезгаданого рішення української ради не заперечував того, аби населені угорцями території Закарпаття було приєднано до Угорщини, але не підтримував референдуму на русинських територіях. І проголошував, що є прихильником федеративної побудови чехословацької держави. До Ужгорода тільки через три дні, 29 жовтня, надійшло офіційне повідомлення про те, що федеративний уряд усунув від займаної посади Андрія Бродія і прем'єр-міністром автономної частини країни, Підкарпатської Русі, призначено Августина Волошина, який до тих пір займав посаду державного секретаря. З тих пір головним виконавчим, законодавчим та розпорядчим органом Закарпаття стала Перша українська центральна народна рада, про очільника якої українська рада у своєму зверненні "До народу Підкарпаття" від 1 листопада 1938 р., писала наступним чином: "Доля народу Підкарпаття покладена в руки батька нашого національного відродження, Августина Волошина⁵⁵".

Урядова автономія Підкарпатської Русі, запроваджена при створенні уряду Бродія з явно русинською духовністю, тривала з 11 жовтня 1938 р., до 15 березня 1939 р., тобто до початку приєднання гірських районів Закарпаття до Угорщини. Ці п'ять місяців можна поділити на 4, добре відокремлювані один від одного, періоди. І період тривав до 26 жовтня 1938 року, коли було утворено уряд Волошина з явно українськими симпатіями. Коли відповідно рішення віденського суду від 2 листопада південна

⁵² Нариси історії Закарпаття. Том II. 1918-1945. Редакційна колегія, відп. ред. І. Гранчак. Ужгородський Державний Університет Інститут Карпатознавства, Закарпатська Обласна Організація Товариства Охорони Пам'яток Історії та Культури. Ужгород, Видавництво „Закарпаття”. 1995. стор.. 278-279.

⁵³ Нариси історії Закарпаття. Том II. 1995. стор. 282-283.

⁵⁴ Нариси історії Закарпаття. Том II. 1995. стор. 282-283.

⁵⁵ FEDINEC Csilla, 2002. 295. old.

частина території області, (в тому числі міста Ужгород, Мукачево та Берегово) була приєднана до Угорщини, уряд Карпатської України перемістили до Хуста. Влада на чолі з прем'єр-міністром Августином Волошином покладалася перш за все на збройні сили утвореної 9 листопада Організації народної оборони Карпатської Січі. За її підтримки вона поступово робила автономну частину області дедалі незалежнішою від празького федерального уряду, і намагалася утворити самостійну державу - Карпатську Україну. Одним із перших рішень її уряду був розпуск 29 жовтня всіх угорських, русинських, російських та інших партій і організацій, а також заборона видання цілої низки газет.

На засіданні чехословацького парламенту від 19 листопада було прийнято закон про автономію двох союзних держав. Тим самим "було утворено новий тимчасовий уряд II-ї чехословацької республіки і завершився 20-річний празький централізм"⁵⁶. Закон про автономію Підкарпатської Русі був оприлюднений майже за місяць по тому, 16 грудня за № 328 у Кодексі законів Чехословаччини. За чотири дні до набрання сили закону про автономію, 12 грудня уряд Волошина розпорядився: офіційною мовою Карпатської України, а також мовою навчання в школах є українська мова. До слова, українську мову визнавали офіційною вже і до цього, 25 листопада. Ймовірно, причиною повторного рішення є те, що в багатьох місцях його впровадження в життя йшло повільними темпами, а також натикалося на опір русинського населення⁵⁷.

Уряд Волошина намагався "урівноважити" економічні та соціальні негаразди засобом терору, головним знаряддям якого були січовики. Відповідно наказу прем'єр-міністра від 18 листопада на північ від Рахова (висота понад 1300 метрів над рівнем моря), у Думенських горах⁵⁸, а також в інших місцях було встановлено інтернаційні табори, які і в 20-градусний мороз не опалювалися. Ці будівлі більш походили на стайні, ніж на придатні для людей приміщення. Саме в них в наступні кілька тижнів загнали багато тисяч русинів та угорців.

22 листопада у Празі чехословацькі національні збори затвердили закон про автономію Підкарпатської Русі, яким було запроваджено так звану законну автономію. Саме це означало початок III. періоду історії цієї частини країни; тривав він до 12 листопада 1939 року, коли було обрано 32-членні національні збори краю, сойм. Тим часом прем'єр-міністр Августин Волошин 30 грудня 1938 р. змінив назву автономного, на той час, краю з Підкарпатської Русі на Карпатську Україну.

Під час виборчої кампанії до сойму, у січні-лютому 1939 року під керівництвом Августина Волошина, русинські політичні діячі краю зазнавали серйозних нападів. Найбільше перепадало Андрію Бродію (завдяки амністії 11 лютого, політик вийшов із в'язниці Панкрац (околиця Праги), саме напередодні голосування), Степану Фенцику та Мігаю Демко, яких на плакатах називали угорськими агентами та угорськими найманцями. Все це було направлено і проти угорців. Наприклад: "Угорські найманці: Фенцик, Демко перетворилися на угорців! Наші (православні) свята поєднали з католицькими. (...). Геть угорським найманцям"⁵⁹! Або текст листівки: "Угорці знищили наші свята. Угорці об'єднали наші свята з папістами (римо-католики). (...) наші святі церкви забрали від людей. Не вірте бандитам!"⁶⁰. Верхня частина наступної листівки зображає фото, зроблене у 1914-у році у селі Тороня Мароморошського повіту (про це свідчить надпис друкованими літерами). На фото – фрагмент страти через

⁵⁶ ДАУ, К 28, збірка № 89. № 1940-Р-17 541.

⁵⁷ BOTLIK JÖZSEF, 2005. I. köt. 263. old.

⁵⁸ ВЕГЕШ, Микола М.: Карпатська Україна (1938-1939). (Соціально-економічний і політичний розвиток). Ужгородський Державний Університет Кафедра Історії України. Ужгород, 1993. стор. 77.

⁵⁹ ДАУ, К 28. Збірка № 271. Документ № 1939-Р-15 601. стор. 112.

⁶⁰ ДАУ, К 28. Збірка № 271. Документ № 1939-Р-15 601. стор. 115.

повішення. Угорська військова влада, за звинуваченням у зраді, стратила багатьох русинів, які перейшли на бік російських царських військ, що на той час ввійшли до комітату Мароморош. Саме цей факт і використали через чверть століття у ході передвиборної пропаганди у Карпатській Україні. Текст листівки: “Так вішали угорці наших людей у період до 1920-го року. (...) Це ж саме вони робили б з нами і зараз. (...) Саме таку шибеницю підготували нам Бродій та Фенцик. Геть з ними!⁶¹”. Під час виборів до сойму 12 лютого 1939 р. можна було голосувати за 32 кандидатів, від створеної за місяць до того, єдиної політичної партії - Українського національного об'єднання. Очолював список Августин Волошин. Ці кандидати здобули 92,4 % голосів. Цим завершився третій період історії Карпатської України, і 13-го лютого почався IV період, що тривав до 15 березня 1939 р., тобто до кінця влади уряду Волошина.

Через місяць по тому, 14 березня на світанку січовики напали на будівлі хустської управи, поліції, пошти, залізничної станції, а також численні чеські установи, аби здобути зброю. З іншої сторони, метою нападу було скинути уряд Волошина, звинувачуваний у “ надто м'якому поводженні з чехами”, і прибрати владу до своїх рук. Чеські війська та поліція, застосувавши важку артилерію, відбили напад і примусили січовиків здатися⁶². Після того, як Йозеф Тісо проголосив про створення самостійної Словацької Республіки, почалась завершальна стадія п'ятимісячного періоду, та 14 березня о 20 годині прем'єр-міністр Августин Волошин у своїй промові по радіо проголосив державну самостійність Карпатської України.

15 березня 1939 р. на світанку уряд Карпатської України передав телеграму німецькому консулу у м. Хуст Г. Гоффману, який в свою чергу, перенаправив її далі до міністра зовнішніх справ Німеччини. Підписана А. Волошином телеграма була наступного змісту: “ від імені уряду Карпатської України повідомляємо Вас про те, що під захистом Третього Рейху⁶³ ми проголосили нашу самостійність”. Одночасно з цим Волошин дав вказівку поліції обеззброїти січовиків. 15 березня о 15:20 у Хусті відбулося перше (і останнє) засідання сойму, на якому главою держави було обрано Августина Волошина і проголошено незалежність Карпатської України⁶⁴. Під час роботи сойму, 15 березня після обіду до Хуста прибула телеграма Угорського королівського міністерства зовнішніх справ, в якій уряд Волошина закликали здатися без жодних умов та без боротьби. А тим часом частина угорських військ у долині річок Уж та Латориця наближалася до хребта Карпат, і готувала наступ у долині річки Тиса.

Коли угорські гонведи 16 березня заволодили столицею Карпатської України - Хустом, владі уряду Волошина настав кінець. В результаті триденної (15–17 березня) військової операції гірські райони Закарпаття після 20-річної чехословацької окупації, 17 березня 1939 року, було возз'єднано з Угорщиною, до якої вони і належали протягом тисячоліття, до 1919 року⁶⁵.

Рятуючись від наступаючих у напрямку Хуста угорських військ, Августин Волошин ввечері 15 березня втік до с. В. Бичкова. Наступного дня, у супроводі Агоштона Штефана та кількох урядових службовців у районі Сігета, розраховуючи на допомогу з боку румунського уряду, він перетнув кордон Румунії. Після Орадеї, Кліжа та Араду переховувався у Югославії, Белграді, відтак втік до Заграбу. У квітні був у Відні, Братиславі, Берліні, і відтак у Празі.

⁶¹ ДАУ, К 28. Збірка № 271. Документ № 1939-Р-15 601. стор. 111.

⁶² ВЕГЕШ, Микола М.: 1993. стор. 78.

⁶³ СТЕРЧО, Петро Ю.: Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Львів, 1994. стр. 213.

⁶⁴ Нариси історії Закарпаття. Том II. 1995. стр. 316-317., 332.

⁶⁵ Lásd bővebben: BOTLIK József, 2005. I. köt. 321-330. old.

Ось як інформує про перебування А. Волошина та його товаришів у словацькій столиці одне секретне повідомлення, надіслане до Будапешту, начальнику угорського королівського штабу: “Августин Волошин, а також колишні міністри Агоштон Штефан та Дюла Реваї перебувають у Братиславі, час від часу там з’являється і Іштван Ключарик, який більшість часу знаходиться у Празі. Квартири цих екс-міністрів знаходяться у братиславському готелі “Vlaha”. У безпосередньому сусідстві з міністрами живуть і очільники січовиків: доктор Росоха, Рогач, Роман, а також колишній начальник поліції Мілей, (...). Всі ці особи мають достатньо грошей, що взяли із собою з Хуста, пограбувавши різні офіційні каси. / Також у Братиславі перебуває група учнів разом зі своїми учителями. Це переважно [Велико]березнянські, виноградівські та часткового перечинські школярі, яких взяли з собою їх учителі, і зараз під прикриттям Червоного Хреста вони розташовані у казармі „Duna”. / Ті дрібні чиновники та учителі, що втекли разом із Волошином та його друзями і не мали при собі грошей, потрапили до Відня. (...) інша ж їх частина працює на будівництві автошляху за плату 3 марки в день. Останні знаходяться у вкрай поганому становищі, бо не витримують важкої праці та й зарплатні достатньо хіба-що на прожиття. Вони кілька разів зверталися по допомогу до Волошина, але його оточення пильнує того, аби інші не отримували з коштів очільників жодної копійчини. Внаслідок цього між школярами, а також між працюючими чиновниками панує озлоблений настрій - вони зневірилися⁶⁶”.

Тим часом прем’єр-міністр Пал Телекі (1879-1941) 27 квітня направив міністру юстиції Андрашу Тошнаді-Нодю (1882-1956) з метою юридичного рецензування, повідомлення з грифом “Особливо секретно” та чернетку листа на тему “Повернення Августина Волошина до Угорщини”, якого угорський уряд мав намір доправити колишньому прем’єр-міністру Карпатської України. З документу стало відомо, що вже до цього, на прохання Волошина - ймовірно у березні-квітні 1939 року - міністерство закордонних справ Угорщини вже давало розпорядження угорській владі стосовно охорони колишнього прем’єра.

Ось повний текст листа Пала Телекі: “Вельмишановному / колишньому прем’єр-міністру др. Августину Волошину / Відень. / Шановний Пане! Депутат республіканських зборів, викладач університету Йозеф Іллейш інформував мене про зміст того листа, датованого 16 квітня поточного року, що Ви із Відня доправили до нього. / У мене складається враження, ніби Ваша Величність сумнівається стосовно того, чи надасть достатньо захисту те Відкрите Розпорядження, що на Ваше прохання Угорське королівське міністерство зовнішніх справ видало угорській владі на той випадок, якщо Ви бажаєте повернутися до Угорщини. / *Заради того, аби розвіяти Ваші сумніви, — попри те, що проти Вашої Величності ні з боку цивільних, ні з боку військових властей не було започатковано кримінальну справу, — від імені угорського королівського уряду запевняю Вашу Величність у тому, що у разі Вашого повернення на територію Угорщини не зазнаватимете ніякої кривди, Вашу особисту свободу не обмежуватимуть ні службовим, ні кримінальним, ні жодним іншим шляхом за Вашу політичну діяльність, здійснювану на території колишньої Чехословаччини під назвою Підкарпатська Русь (згодом - Карпатська Україна), або за будь-які такі Ваші заяви або вчинки, вчинені на вищезгаданій території в період до березня 1939 року, до часу повернення угорськими військами захоплених територій, а також до повернення Вашої Величності на території Угорщини, що згідно угорських законів розцінюються як злочин, і вчинки або заяви які були пов’язані із політичною напругою між Угорщиною*

⁶⁶ ДАУ, К 28. Збірка № 59. Документ № 1939-Т-17 259. стор. 4-5

та колишньою Чехословаччиною, або окремими її частинами, або ж із врегулюванням державних кордонів. / Запевняю Вашу Величність у своїй відвертій повазі⁶⁷”.

У справі Августина Волошина державний секретар Кабінету міністрів Тібор Потокі 2-го травня 1939 р. провів нараду в Угорському королівському міністерстві юстиції. Згідно відповіді, датованої наступним днем, 3 травня, відомство погодилося на відправлення листа колишньому прем'єр-міністру Карпатської України, але за умови, що при перетині Волошиним угорського кордону йому буде виділено охорону. Це повинно було слугувати запорукою того, що “жоден офіційний чинник не зможе перешкодити йому у тому, аби дістатися визначеного місця перебування і там поселитися, - адже без цього заходу, навіть попри запланованого листа може трапитися, що будь-яка (...) офіційна особа може його затримати, робитиме перешкоди у вільному пересуванні, більше того, може навіть заарештувати, що у політичному аспекті може призвести до небажаних наслідків”⁶⁸. Державний секретар Тібор Потокі на вище згадуваній нараді заявив, що вжив всіх необхідних заходів. У також засекреченому документі, дещо згодом, Тібор Потокі інформує міністра юстиції про те, що зі змістом листа, адресованого Августину Волошину, в усній формі ознайомлено правителя Міклоша Хорті (1868-1957). А також додав: “Згаданий лист буде доставлено адресату [тобто Августину Волошину]⁶⁹ 30 травня 1939 р. через нашого берлінського посла”. А в завершення просив міністра юстиції, аби той “стосовно змісту листа” вжив всіх заходів у компетенції свого відомства. Так це і сталося протягом найближчих днів. Зміст чергового повідомлення канцелярії прем'єр-міністра свідчить про те, що посол Угорщини у Берліні вже доставив згадуваного листа колишньому прем'єр-міністру Карпатської України А.Волошину. А тим часом і міністерство юстиції вжило заходів: у документі під грифом “Особливо секретно! Відкрити власноруч” він зобов'язує кошицького та дебrecенського головного королівського прокурора (сфера впливу яких поширювалася і на Закарпаття), а також голів кошицької, ужгородської, берегівської та шатораляуйгельської королівських прокуратур, що також перебували під їх керівництвом, на наступне: “У разі, якщо проти колишнього прем'єр-міністра Закарпаття д-ра Августина Волошина при королівській прокуратурі буде порушено кримінальну справу, про це негайно повідомити мене особисто і до мого розпорядження королівська прокуратура повинна утримуватися від застосування будь-яких заходів”⁷⁰.

Прем'єр-міністр Пал Телекі та правитель Міклош Хорті долучилися до того, аби Августин Волошин міг вільно повернутися до Угорщини. Крім того, його переконали, що угорська влада не провадитиме проти нього жодної справи. Попри це прем'єр-міністр Карпатської України не пристав на великодушну пропозицію угорського уряду, яка означала б для нього цілковиту амністію.

Волошин під час втечі, перебуваючи у вищезгаданих містах, переважно під псевдонімом, вів листування із угорцями та особами проживаючими на Закарпатті. Так, до прикладу, 2 квітня 1939 р. з відомого курортного містечка Цирквениця (правильно: Цриквениця) поблизу Фіуме (Хорватія) направив Телеграфній Агенції Угорщини листа, в якому заявив: “я не привласнив жодної копійки державних коштів”. Цю заяву голова ТАУ, майбутній повірений правителя з питань Закарпаття Міклош Козма (1884-1941), 5 квітня у супроводі листа доправив очільнику інформаційного відділу міністерства

⁶⁷ ДАУ. Мікрофільм. № коробки: 8919. № заяви: 648. М. Е. П. 1939., 6 стор. (На документі міністерства юстиції надпис: Ві. 1228. І. М. Надійшло. 27. ІУ. 1939 р.).

⁶⁸ ДАУ. Мікрофільм. № коробки: 8919. № документу: Ві. 1228/1. І. М., стор. 9-10. (На конверті міністерства юстиції. Надпис: “Предмет справи: повернення Августина Волошина до Угорщини”).

⁶⁹ ДАУ. Мікрофільм. № коробки: 8919. № документа: 897. / 1939., М. Е. П., стор. 2-3, 5 стор.

⁷⁰ ДАУ. Мікрофільм. № коробки: 8919. № документу: 897. / 1939. М. Е. П., стор. 11.

закордонних справ Анталу Уллейн-Ревіцькі (1894-1955). “Перш за все я вірю йому, що не він вкрав шість мільйонів, але те, що він не отримав зарплатні за поточний місяць, варте посмішки. Це ж все-таки нахабність, що він називає себе президентом Карпатської України. Я вчора навіть виступив щодо цього на угорському радіо. Ще більш зухвалим є той факт, що із використанням державної печатки, яку взяв із собою, він веде з нами листування як президент, попри те, що наші війська прогнали його та його орду. (...) єдиною причиною того, що він зараз має намір повернутися на угорську територію, є бажання повернути свої маєтки, переважно виноградники, приблизно у 600 гольдів (земельна міра 0,57 га), отримані від чехів і розташовані на приєднаних торік до Угорщини землях⁷¹”.

Колишній прем'єр-міністр відсилав і листи на політичні теми - за ними здійснювала нагляд ужгородська поліція - зокрема депутату державних зборів Дюлі Фельдеші (1875–1940) та мукачівському греко-католицькому єпископу Олександру Стойці. “Ці листи пишуться під псевдонімом. Листування з єпископом Стойкою стосується перш за все заснованого ним притулку для дітей-сиріт та банківського кредиту. Але в цьому листуванні відчувається та приязнь, яку вони взаємно засвідчують один одному⁷²”. Якось, у травні 1939 року він скаржився священику на те, що угорська преса звела на нього наклеп: мовляв, при провалі Карпатської України втікаючи до Румунії, він взяв із собою шість мільйонів крон державних коштів. Про це писала румунська газета “Неділя”, а окремі угорські газети підхопили цю звістку⁷³.

Колишній прем'єр-міністр Карпатської України і пізніше листувався з закарпатськими політиками та іншими громадськими діячами. У поштової картці, написаній 14 червня 1939 р. у Празі, Августин Волошин - звісно, на угорській мові - пише Дюлі Фельдеші: “Які у Вас новини? Пиши! (...) Всі на щось чекають. (...) Нарада або буря. Як справи з банком? Я зробив своє і в Берліні, і тут. / Будь ласка, заборони керівнику хустського банку зловживати моїм власним рахунком – моїй сестрі не хоче видати гроші. / Бережи Вас Бог!. Обіймаю, Волошин⁷⁴”.

Вище викладених подій стосується і позитивне для Августина Волошина рішення, прийняте за сприяння угорського уряду. Англо-Празький банк, центральний офіс якого знаходився у Празі, поклав на депозит для Августина Волошина у хустському відділенні Підкарпатського Банку 500 доларів США та 2862,37 канадських доларів; він (Волошин) “стосовно цих грошей не розпоряджався до визволення Закарпаття [17 березня 1939 р.], і тільки після визволення почав вимагати доларової суми. / Хустське відділення Закарпатського /Підкарпатського/ Банку переадресувало розгляд цього клопотання до центрального [будапештського] офісу Угорського Національного Банку, де 22 серпня 1939 р. було прийнято рішення видати Волошину розміщену у празькому фінансовому закладі доларову суму. (...) Не маю наміру піддавати критиці рішення Угорського Національного Банку, але як на мене, дивно, що Волошин у своєму листі від 20 липня 1939 р. визнає, що доларова сума мала “благодійні цілі”, і ця благодійність поширювалася виключно на Закарпаття, а не на осіб, що перебувають в еміграції. На мою скромну думку, Волошин, за підтримки Угорського національного банку, вкрав кошти, направлені на підтримку місцевих русинів⁷⁵. Хустське відділення Подкарпатського Банку, що, звісно, користувалося двомовними бланками, 30 серпня

⁷¹ ДАУ. К 479. Документи Козми. Збірка № 28. Папка № 3. стор. 203-204.

⁷² ДАУ. Мікрофільм. № коробки: 8919. № документа: 467/1942.(Угорська королівська прикордонна поліція. Ужгород). Стор. 24.

⁷³ ДАУ. К 479. Документи Козми. Збірка № 28. Папка № 3. стор. 191.

⁷⁴ ДАУ. К 28. Збірка № 463. Документ № 1939-L-17 502. стор. 2.

⁷⁵ ДАУ. К 28. Збірка № 267. Документ № 1939-T-19 964.(Угорська королівська канцелярія прем'єр-міністра, відділ П/А.) стор. 3.

дозволило виплату доларової суми. Ці кошти були отримані Волошином 8 вересня, у Празі, у Англо-Празькому Банку.

Екс-прем'єр-міністр Карпатської України не тільки під час втечі, але і оселившись у Празі, аж до кінця Другої світової війни регулярно листувався із закарпатськими діячами, із сестрою Ольгою, яка залишилася на батьківщині, а також іншими знайомими. Правда, ці листи були адресовані не особисто адресату, а на інші прізвища. Так, наприклад, за повідомленням ужгородської поліції від 3 листопада 1942 р. « листування проходить під псевдонімом Ференц Туряниця, але прикордонній міліції вже відомий його почерк і органи в змозі ідентифікувати написані під псевдонімом листи (,,,) Листування на виключно політичні теми велося з д-ром Дюлою Брацайко у Хусті, але останнім часом це листування припинилося. (...) Про теплі, душевні стосунки свідчить і листування з Закарпатським науковим товариством»⁷⁶.

За даними повідомлення, Волошин «останнім часом припинив листування з членами родини, замість нього його веде старша сестра, Ілона Волошин, під тими ж псевдонімами, більше того, замість псевдоніму Ференц Туряниця вона використовує ім'я Марія Баранік. За секретними даними, Ференц Туряниця - празький водій Волошина, Марія Баранік - домашня робітниця»⁷⁷.

Перебравшись до Праги, Августин Волошин вже влітку 1939 р. пов'язав свою долю з Українським вільним університетом, де колегія професорів обрала його професором педагогічних наук. Він викладав різні педагогічні дисципліни, упорядкував кілька підручників, а також редагував газету українською мовою. В 1940-1941 навчальному році він - заступник декана філософського факультету⁷⁸. Прага у часи Другої світової війни була центром Чехо-Моравського протекторату, що входив до складу Німецької імперії, де Волошин отримував від, обслуговуючого німців, чехо-моравського маріонеткового уряду щомісяця 4000 чеських крон пенсії⁷⁹. З початку 1945 року А.Волошин - ректор празького українського університету.

А зараз повернімося до політичної діяльності Андрій Бродія в період після 26 жовтня 1938 року, коли (як раніше вже згадувалося) чехословацька влада його заарештувала і кинула до празької в'язні «Панкрац». 12 листопада, у знак протесту проти арешту, він розпочав голодування, внаслідок чого потрапив до тюремного шпиталю⁸⁰. Наступного дня багатотисячний натовп угорців та русинів організував факельну ходу, вимагаючи звільнення політика, самоврядування русинського народу і відновлення тисячолітнього угорсько-польського кордону вздовж хребта Карпат⁸¹. 31 грудня 1938 р., прем'єр-міністр Августин Волошин направив до Праги, до чехословацького міністерства юстиції клопотання, в якому зазначав: погоджується із звільненням Бродія, але тільки в разі, якщо колишній голова уряду негайно покине Чехословаччину.

Закарпатська громадськість постійно з увагою стежила за тим, як складається доля Бродія у панкрацькій в'язниці⁸². Коли 22 січня 1939 року в Ужгороді було створено нову громадську організацію, Угорсько-русинське товариство, одним із почесних голів

⁷⁶ Правильно: Подкарпатське общество науки. Мова йдеться про угорсько-русинське товариство, «метою якого є розвиток національної мови закарпатських русинів та місцеву національну літературу». Офіційно товариство двомовне. Засноване воно було 26 січня 1941 р. в Ужгороді на ініціативу закарпатського уповноваженого уряду Міклоша Козми. 1942 р., Книгпечатня О. О. Василян в Унгварі. Стор. 63.

⁷⁷ ДАУ. Мікрофільм. № коробки: 8919. № документа: 467/1942.(Угорська королівська прикордонна поліція. Ужгород). Стор. 24.

⁷⁸ МИШАНИЧ, Олекса, 2002. стр 26.

⁷⁹ HORVÁTH Lajos: Kárpátalja képviselője a magyar országgyűlésben 1938–1945. Budapest, 2002. 180. old.

⁸⁰ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938. november 13. 1. old.

⁸¹ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938. november 15. 1. old.

⁸² ДАУ, К 148. збірка № 1153, стор. 26. За іншими, хибними даними, Бродія було звільнено 15-го лютого. До прикладу: Чілла Фединець, 2002 р. стор. 315.

було обрано Бродія. Мета діяльності організації - розвиток угорсько-русинського братерства, зміцнення культурних зв'язків.

Згідно офіційного документу, заповненого згодом особисто Андрієм Бродієм, його було звільнено з тюрми за день до виборів, 11 лютого. По цьому його прийняв президент республіки Еміль Хаща, відтак він, за державні кошти, поїхав на лікування в один із санаторіїв у Татрах. До Ужгороду прибув 5 березня, де його зустрів величезний натовп. За десять днів по тому, 15 березня Бродій віч-на-віч мав у Будапешті переговори із прем'єр-міністром Палом Телекі, який згодом, 25 березня, прибув до Ужгорода і у супроводі Бродія та інших урядових службовців вирушив у поїздку по Закарпаттю. У промовах Телекі, зроблених ним під час цієї поїздки, головний наголос ставився на спільну історичну долю угорців та русинів, на політичне та моральне примирення, на забутті протиріч, які мали місце останнім часом.

Навесні 1939 року численні газети переймалися питанням майбутнього самоврядування Закарпаття. Газета Бродія "Русский Вестник" ("Русинський вісник") порушує це питання у номері від 2 квітня 11 квітня Бродій рушив у коротку поїздку по Закарпаттю і в багатьох місцях проводив збори, де закликав слухачів до русинського національного єднання, проголошував єдність угорської та русинської націй. Саме під його проводом 30 червня 1939 р. десять делегатів, запрошених від Закарпаття зайшли до палати депутатів державних зборів Угорщини і зайняли там свої місця⁸³. Це були переважно члени правління партії Бродія, Автономно-землеробського союзу, а також дільничні або місцеві очільники. Бродій, дещо згодом, 22 липня створив в Ужгороді Клуб русинських депутатів парламенту, що вручив прем'єр-міністру Палу Телекі меморандум з вимогою автономії, а також приєднання русинських територій Словаччини до Закарпаття. У верхній палаті державних зборів регент Міклош Хорті 30 червня назначив двох членів від Закарпаття: голову Руської народної ради Йозефа Камінського та протоієрея капітулу Мукачівської єпархії, радника регентського комісаріату Карпатської території Олександра Ільницького (1889-1947). Мукачівський греко-католицький єпископ Олександр Стойка був членом верхньої палати від Закарпаття як духовна особа вищого сану.

Тим часом, 28 червня 1939 р. регент Міклош Хорті призначив регентським комісаром Карпатської території (Підкарпаття) хоронителя Святої корони, члена верхньої палати державних зборів Угорщини, барона Жігмонда Перені (1870-1946). Міністр внутрішніх справ цього ж дня призначив керівників та заступників Ужгородського, Бережського та Мароморошського самоуправління Закарпатської управлінської комісії, а також особовий склад⁸⁴. Ще до цього, 22 червня було видано постанову уряду за № 6200/1939. М. Е., якою з 7 липня 1939 року на заселених русинами гірських територіях запроваджено двомовне діловодство. Параграф №11 закону передбачає: "На закарпатських територіях офіційною державною мовою є угорська та угорсько-русинська"⁸⁵. Остання назва швидко прижилася, але за кілька місяців, з осені 1939 року, епохи німецького та радянського військового захоплення, а потім і розшматування Польщі, замість назви "угорсько-русинський" знову почали вживати слово латинського походження "русин", адже починаючи з 27 вересня Закарпаття опинилося на межі Угорщини та Радянського Союзу. Отож угорський уряд повернувся до назви "русин"⁸⁶.

⁸³ Інтереси тієї території Закарпаття з переважно угорськомовним населенням, що об'єднувала міста Ужгород, Мукачево та Берегово, які згідно Віденського рішення від 2 листопада 1938 р. було возз'єднано з Угорщиною, у державних зборах представляли ще 7 депутатів.

⁸⁴ *Belügyi Közlöny*, 1939. július. 6. (30. szám.), 807-808. old.; MOL. K 774-1939: 10-49., 56. old.

⁸⁵ *Belügyi Közlöny*, 1939. július 6. (30. sz.), 768-773. old. – Назва народності "угорсько-русинська" (ухроруська) з'явилася у використанні угорських русинів ще в XVIII-у столітті.

⁸⁶ ДАУ. К 28. Збірка № 3. Документ № 1939-L-17 517. стор. 2-6.

Вище згадана урядова постанова № 6200/1939. М. Е., як основна правова норма, була чинна з 7 липня 1939 року по жовтень 1944-го, до періоду окупації Закарпаття радянськими військами. Саме на цю постанову, як правове джерело, посилаються ті постанови профільних міністерств (фінансів, сільського господарства, освіти, тощо), що мали на меті розбудову двомовного самоуправління. Щотижня на двох мовах публікувалися всі міністерські постанови, стосовно Закарпаття, і офіційне видання цієї території, “Подкарпатський Вісник”. Свідченням запровадження двомовності було і те, що за три тижні після запровадження громадського самоуправління, 7 липня 1939 р. накладом у кілька десятків тисяч примірників було віддруковано 68 різних взірців офіційних документів угорською та угорсько/русинською мовами, у дві колонки. “При регентському комісарі працює окремий перекладацький відділ”⁸⁷. Не тільки для видання офіційного закарпатського вісника, але й для швидкого та точного виготовлення різного роду офіційних бланків, інформацій та видань русинською мовою, вже наприкінці липня в Ужгороді було засновано державну друкарню. Найголовніші елементи двомовного самоуправління: офіційне діловодство із використанням двомовних бланків (латинськими літерами та кирилицею) та вільне використання мови; запровадження двомовних документів щодо призначення керівництва; двомовні надписи на закладах громадської сфери (назви населених пунктів, залізничних станцій, відомств, закладів, шкіл, товариств, тощо); двомовні поштові печатки, листівки, марки, бланки грошових переказів, тощо; викладання русинської мови починаючи з дитсадка аж до університету; греко-католицьке церковне самоуправління. За сприянням угорського уряду 26 січня 1941 р. в Ужгороді було створено двомовне Підкарпатське товариство науки, яке до кінця 1944 року видало русинською мовою 92 томи наукової, науково-популярної та художньої літератури, окрім цього друкувались численні щоденні, щотижневі та щомісячні газети та журнали⁸⁸.

Попередня радянська, та й сьогоднішня українська історіографія не приділяла належної уваги аналізу двомовного угорсько-русинського самоврядування Закарпаття за угорської ери. І надалі існує багатолітня, переповнена упередженостями думка щодо “періоду угорської фашистської окупації”. Свідченням цьому є написана, за чотири роки після проголошення незалежності України, праця пера “вчених професорів” Ужгородського державного університету, яку ми так часто цитуємо. Попри те, що на 2-ій сторінці вступу видання зазначається, що “історія Карпатської України досліджувалася з нових позицій”, книга явно одностороння, є прямим продовженням вульгарномарксистсько-ленінського радянського світогляду. Яскравим свідченням повної відсутності об’єктивності та замовчування фактів є те, що відповідний розділ книги навіть не згадує про постанову угорського уряду за № 6200/1939, якою на Закарпатті було офіційно запроваджено двомовне, угорське та угорсько-русинське самоуправління. Підзаголовок вищезгаданого розділу книги представляє цей період як “організацію нових закладів гніту”⁸⁹.

Книга в одному із коротких розділів аналізує прагнення до автономії Андрія Бродія та інших, пов’язані з цими вимогами дебати в пресі, а також згадує законопроект щодо самоврядування Закарпатського воєводства, який на початку серпня 1940-го року Палу Телекі довелося відкликати через напружені угорсько-румунські стосунки (у зв’язку із ситуацією в Трансільванії)⁹⁰.

⁸⁷ SÓTONYI Gábor: Kárpátalja közigazgatása. In: Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. Szerk. Mártonffy Károly. Budapest, 1941. 621-622. old.

⁸⁸ Детальне опрацювання двомовного самоуправління чергового угорського періоду історії Закарпаття (1939-1944 рр.) на підставі архівних джерел. BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. II. köt. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Nyíregyháza, 2005. 9-58. old.

⁸⁹ Нариси історії Закарпаття. Том II. 1995. стор. 2., 467.

⁹⁰ Нариси історії Закарпаття. Том II. 1995. стор. 467-473.

Українська історіографія замовчує те, що завдяки законопроекту Телекі набуло б законної сили те двомовне самоуправління, підґрунтя для якого створила багато разів цитована постанова № 6200/1939. Звісно, правова норма, що запроваджувала двомовність, залишалася в силі аж до радянської військової окупації Закарпаття у жовтні 1944 року. Двомовні написи, а також виготовлені на двох мовах офіційні бланки місцевого діловодства були знищені і заборонені до використання Радянською армією! Інші підрозділи цього розділу книги по суті губляться у зайвих деталях, або ж надають занадто великого значення малозначимим справам (так, наприклад, в одному із сіл члени молодіжної організації для обов'язкової військової підготовки не взяли участі у навчанні) і це зображується як прояв антифашистської боротьби. Книга, сильно перебільшуючи факти, змальовує партизанську діяльність як цілком законну справу⁹¹. Це є свідченням того, що українська історіографія ще і в наші дні не відсторонилася від упередженості та інертності радянської історіографії⁹². Ось теми підрозділів вступу *“Закарпаття на порозі та в роки другої світової війни”* довіданої в 1997-у році *“Книга пам'яті України”*: *“В тисках хортистської окупації”*, *“Боротьба підпільників проти окупантів”*, *“Шли в бої народні месники”*⁹³ (тобто партизани).

Українська історіографія послідовно веде мову про підпільний партизанський рух на Закарпатті, а відтак - про нещадне переслідування комуністів партизанських загонів, скинутих з радянських літаків у Карпатські гори. Цим самим вона прагне створити підґрунтя для повних упередженості, безпідставних звинувачень щодо *“угорської фашистської окупації”* Закарпаття в період 1938/1939-1944 рр. В той же час історики об'єктивно визнали, що у роки II-ї світової війни дія женецьких угод⁹⁴ не розповсюджувалася на бойовиків (партизанів), оскільки ті не вважалися воюючою стороною і як такі визнавалися поза законом. Ці норми женецьких домовленостей залишалися в силі і у роки Другої світової війни, і проголошували: *“заборонено використання отрути, отруєної зброї, підступне вбивство (...) зловживання прапором посередника у мирних переговорах або військовими атрибутами, формою”*⁹⁵. З цього слідує, що найсуворіше поводження із діючими у роки другої світової війни на Закарпатті партизанами, перекинутими з радянської території і скинутих з літаків з парашутами, - в тому числі і вбивство на місці! - не вважалося за злочин, було цілком правомірним, бо не перечило женецьким угодам. Партизани вважалися чужою, ворожою силою, що діяла не на території власної країни. Це ж стосується і загонів,

⁹¹ Нариси історії Закарпаття. Том II. 1995. стор. 494-533.

⁹² Основним твором цього світогляду є книга *“Дорога до щастя. Нариси історії Закарпаття”*, що вийшла друком в 1973 році в Ужгороді і в 1974-у р. була удостоєна похвальної грамоти на республіканському конкурсі науково-популярної літератури Науково-популярного товариства Радянського Союзу (м. Москва). Наступного, 1975-го року книгу було видано і на угорській мові в Ужгороді, у видавництві *“Карпати”*. Темою даної лекції займається розділ *“Роки фашистського поневолення (1939-1944)”*, підзаголовки: *“Під владою фашистських окупантів”*, стор. 128; *“Початок масової боротьби”*, стор. 132; *“Підпільний та партизанський рух”*, стор. 138.

⁹³ *Ukrajna Emlékkönyve. Kárpátontúli terület. 1. (köt.) Szerk. biz. elnöke Kerecsanin, Vaszil M. Ungvár, 1997. Kárpáti Kiadó. 27., 32., 42. old. – A kötet az egy évvel korábbi orosz nyelvű mű magyar fordítása. Az eredeti kötet: Книга памяти Украины. Закарпатская область. [Том.] 1. Ред. колл. председатель Керечанин, Василий М. Ужгород, Издательство „Карпаты”. 1996. стр. 648. E kötetben az idézett alcímek orosz nyelven: В тисках гортистой оккупации (стор. 27.), Борьба подпольщиков против оккупантов (стр. 32.), Шли в бой народные мстители (стор. 42.)*

⁹⁴ Женецькі військові угоди: так називали ті домовленості, що були сформульовані на ініціативу уряду Швейцарії, передусім з метою захисту жертв війни (поранених, військовополонених, цивільного населення) на міжнародних конференціях у Женеві у другій половині 19-го століття. Їх суть: закріпити правила ведення війни, передусім визначення терміну *“воююча сторона”*, що і було зроблено на нараді у 1907-у році. Державні збори Угорщини в 1936-у році у формі закону визнали обов'язковість цих угод і для Угорщини.

⁹⁵ *Révai Nagy Lexikona. IX. kötet. Budapest, 1913. 282. old.*

завербованих із місцевого, русинського, гуцульського, українського, угорського та єврейського населення, або окремих осіб, які і раніше підтримували стосунки з бойовиками, або приєдналися до них після їх скинення із парашутом, бо підключилися до нелегального руху не як громадяни Угорщини. Вони приєдналися до партизанських загонів осіб іноземного громадянства, що боролися далеко не за угорські національні інтереси, і тим самим вичерпали поняття злочину зради батьківщини.

Другою формою комуністичної організаційної роботи було шпигунство. Ось в якому дусі описує цю нелегальну діяльність посткомуністична українська історіографія, яка невтомно продовжує традиції радянської історіографії у “закарпатському” розділі вищезгаданої “Книги пам’яті України”: “однією із активних форм боротьби були військові розвідницькі та нелегальні загани. В період між 1939-им роком та червнем 1941-го кілька загонів проводили тут шпигунську діяльність на користь Радянського Союзу. Їх члени — це місцеві антифашисти, що добровільно допомагали радянським прикордонникам збирати дані щодо угорської армії та споруджуваних у Карпатах укріплень. Ці загани виконували значну за обсягом роботу у Воловецькому, Великоберезнянському, Міжгірському, Хустському, Тячівському та Рахівському районах”. Загін, що діяв у долині річки Латориця, між Воловцем та Мукачевом, мав “дістати детальну мапу залізничної мережі Угорщини та Закарпаття, розклад руху потягів, збирати дані щодо загонів, що рухаються в напрямку до кордону, бланки офіційних документів, офіцерську та жандармську уніформу”⁹⁶. Саме угорська влада вимушена була прийняти адекватне ситуації рішення, направлене на підтримку спокою та законного порядку, і ліквідувати ці войовничі, нелегальні рухи. Звичайно, попередня, радянсько-українська, та й нинішня, українська історіографія замовчує про положення женецьких угод щодо цих “народних месників”.

Автор біографії Августина Волошина О. Мишанич ще і в 2002-у році відстоював подібні позиції: Карпатську Україну “сили ненависті віддали більш ніж на п’ять років у руки угорсько-фашистських окупантів”⁹⁷.

Оскільки вищезгадана постанова угорського уряду № 6200/1939 здійснила на Закарпатті двомовне самоврядування, парламентська та позапарламентська діяльність Андрія Бродія була направлена перш за все на політичну організацію свого народу, захист його інтересів, духовний, економічний та соціальний розвиток. Тим часом вона була направлена на “єднання русинського народу в здорове народне ціле”. Ось кілька важливих віх його депутатської діяльності. У серпні 1939-го року заради втілення в життя цих намірів він створив Русинську народну спілку, яка заявляла, що не провадить жодної партійно-політичної діяльності. Членами об’єднання були передусім депутати парламенту та відомі громадські діячі русинської національності.

16 червня 1940-го року Бродій, від імені Клубу русинських депутатів парламенту, звернувся до міністра релігії та освіти Балінта Гомана (1885-1951) з проханням не закривати діючої у селищі Білки гімназії. Через десять днів, 31 червня це клопотання підтримав і регентський комісар з питань Закарпаття Жігмонд Перені (1870-1946). За його клопотанням гімназію не закрили і починаючи з вересня 1940-го року заклад діяв як громадська школа⁹⁸. (зазначимо, що 24-27 жовтня 1938 р. саме на розпорядження президента Карпатської України, одноосібно міністра зі шкільних питань, Андрія Бродія, у Білки було переселено русинські класи Берегівської гімназії.)

Національна політика угорського уряду у поводженні з русинським народом на Закарпатті часто була більш поступливою ніж із угорським населенням, яке перебувало у більшості. Свідченням цьому є і те, як поводитися з тими більш-менш значущими

⁹⁶ “Книга пам’яті України”. 1997 р. стор. 32-33.

⁹⁷ МИШАНИЧ, Олекса, 2002. стор. 26. (old.)

⁹⁸ FEDINEC Csilla, 2002. 359. old.

політичними провинами, вчинення яких у більшості випадків каралося незначним покаранням. У досліджуваному нами періоді, після возз'єднання Закарпаття з Угорщиною у березні 1939-го року, регент Міклош Хорті з метою національного примирення, кілька разів оголошував амністію. Саме тому і був настільки результативним виступ Андрія Бродія у парламенті 26 листопада 1942 року, в якому він взяв під свій захист 317 русинських юнаків та студентів, які піддалися комуністичній та українській пропаганді і організували антидержавний заколот. Владі вдалося викрити їх і суд засудив їх загалом на 300 з гаком років тюремного ув'язнення. Це - враховуючи чинні на той час закони - було занадто слабке покарання, адже в цілому вони отримали приблизно рік покарання кожному. Ці русинські юнаки зібрали, покинуту навесні 1939 р. чеськими військами на території Закарпаття, зброю, переховували її і організували антидержавну змову. Багато з них перетнули існуючий на той час угорсько-радянський кордон, "але повернулися назад, бо побачили, що там коїться, - виправдовував їх Бродій у вищезгаданому парламентському виступі. - Вони переконалися в тому, що там на них чекає у сто разів гірше життя і повернулися. (...) Серед них немає жодного серйозного, статечного, виваженого чоловіка. (...) Я прошу від високопоставленого уряду амністії для всіх політичних засуджених на Закарпатті"⁹⁹.

За місяць по тому, 6 грудня регент Міклош Хорті знову оголосив амністію, про яку ми дізнаємося із телеграми греко-католицького єпископа Олександра Стойки до прем'єр-міністра Міклоша Каллої (1887-1967), датованої 8 грудня 1942 р. "Наш вельмишановний пан регент амністією з нагоди дня іменин завдав безмежну радість сотням закарпатських русинів. Мукачівський єпископ Олександр Стойка¹⁰⁰ від імені всього русинського народу висловлює панові прем'єр-міністру подяку за доброзичливу підтримку". З цим пов'язаний і лист уповноваженого угорського уряду з питань Закарпаття Пала Вільмоша Томчані (1880-1959) від 28 грудня до державного секретаря Тібора Потокі. З листа дізнаємось, що угорська влада із "засудженими за українську організаційну діяльність, а відтак помилуваними учнями середніх шкіл"¹⁰¹, також поводитися як із молоддю, що випадково допустилася помилки.

Невдовзі після окупації Угорщини фашистською Німеччиною міністр внутрішніх справ Андор Ярош (1896-1946), виданими в останні дні березня 1944-го року розпорядженнями, розпустив різні партії¹⁰², але за кілька місяців, з національно-політичних міркувань все-таки було дозволено створення партії Бродія. Уповноваженим урядом з питань Закарпаття, генерал-лейтенант Андраш Вінце, він же уповноважений закарпатських військових операцій, у своїй доповідній записці від 28 липня повідомляв прем'єр-міністра Деме Стояї (1883-1946) про наступне: "Депутат парламенту Андрій Бродій поінформував мене про те, що "Автономна партія закарпатських русинів" розпочала свою діяльність". Андраш Вінце звітував своєму керівництву і щодо структурної побудови партії. Центральний секретаріат діяв по вул. Академічній, 17, головний секретаріат в Ужгороді по вул. св. Іштвана, 7, два обласних секретаріати у Мукачеві (вул. Вождя Арпада, 20) та Хусті (вул. Шмідта, 12)¹⁰³.

Із наближенням Червоної Армії, в середині жовтня 1944 р., Андрій Бродій та інші депутати парламенту мали зустріч у виноградниках свого друга, Мігая Демко, у Мукачеві, на Павловій горі. Було прийнято рішення: оскільки вони ніякого злочину не скоювали, то й для втечі немає причин. Залишилися на батьківщині і наперекір новим

⁹⁹ Képviseletőházi Napló, 1942. XVI. köt. Budapest, 1942. Athenaeum Könyvnyomda. 283-284. old.

¹⁰⁰ ДАУ. К 28. Опис № 96. Документ № 1942-Д- 30 082. стор. 48.

¹⁰¹ ДАУ. К 28. Опис № 115. Документ № 1944-Р-15 424. стор. 273-274

¹⁰² ДАЗО. Фонд 91. опис 1. одиниця зберігання номер 918. стор. 1-8.

¹⁰³ ДАУ. К 28. Опис № 15. Документ № 1944-Р-24 450. стор. 106.

обставинам всі свої сили та знання направили на служіння своєму народу, русинам¹⁰⁴. Бродій разом з сім'єю - дружиною та двома малими дітьми - оселився за 12 кілометрів від Ужгорода, у селі Локард, хоча угорська влада запропонувала переправити його до Швейцарії літаком. Дружина умовляла його послухатись цієї пропозиції, але Бродій відповідав так: " Ні, я не скоїв злочину, не покину свого народу і батьківщини. Я не робив нічого поганого, я слугую своєму народові." Налагодив зв'язки із радянським військовим командуванням, що зайняло Ужгород, де його запевнили: "Ти тільки спокійно залишайся, ніякої кривди тобі не буде!"¹⁰⁵.

Будучи впевненим, що родина у селі Локард знаходиться у безпеці, з білою хусткою у руці він вийшов на автошлях і пішки рушив до Ужгороду. На околиці міста його застрілили з радянського танку і важко пораненого доправили до тюремного шпиталю. Командир підрозділу "Смерч" 4-го українського фронту, що окупував Закарпаття, 22 листопада 1944 року видав наказ про арешт Андрія Бродія. На допит вперше його привели тільки за 13 днів після того, 5 грудня¹⁰⁶. Допити тривали довгі місяці. У в'язниці його жорстоко катували, повідривали нігті. З останньої фотографії Андрія Бродія на нас дивиться замучений, бородатий, втомлений до безтями, старий чоловік із запаленими від безсоння очима, що є свідченням страшного душевного та фізичного терору у в'язниці.

Звинувачення Бродію було висунуто 12 червня 1945 року. Судового засідання в цей час ще не проводили, бо 24 жовтня в Києві слідчий відділ українського НКВС (НКВД) виніс постанову щодо додаткового звинувачення. Відкрите судове засідання Закарпатського обласного народного суду у справі колишнього русинського прем'єр-міністра, а відтак депутата угорського парламенту проходило через півроку, 4-25 травня 1946 року на підставі статей 4, 6, 10, 11 та 13 параграфу 54 Кримінального Кодексу Української РСР. Вирок було оголошено 25 травня, Бродія звинуватили "в антинародній діяльності, зраді батьківщини, шпигунстві на користь угорської влади, назвали фашистським найманцем, ватиканським агентом, американським шпигуном" і на підставі вигаданих звинувачень у рамках показового судового процесу засудили до розстрілу і повної конфіскації майна. По цій же судовій справі було засуджено ще 4 депутатів Республіканських зборів Угорщини.

Фахова література називає різні, суперечливі одна одній дати мученицької смерті Андрія Бродія. За даними двох свідоцтв про смерть, виданих відділом РАГСу Ужгородського міськвиконкому (І-ФМ № 322849 від 7 грудня 1978 року, та І-ФМ № 471985 від 28 січня 1992 року), що знаходяться у наявності у автора публікації, Андрій Бродій був страчений 7 грудня 1946 року. Документ від 1978 року ще не називає причини та місця настання смерті. Поряд з цим у документі, датованим 1992-им роком, вказується: "розстріл відповідно рішення суду", та місце приведення вироку у виконання: Ужгород. Хибна дата смерті Бродія - 7 листопада 1946 р. - ймовірно породжена тим фактом, що Ужгородський міськкомунгосп на запит Андрія Бродія-молодшого 30 червня 1989 року видав довідку за № 165, згідно якої "його батько помер 11 листопада 1946 року і був похований на міському цвинтарі по вул. Перемоги (сьогодні вул. Капушанська)". Довідка є характерним документом радянської епохи, який не вказує причини та місця настання смерті, зате підтверджує факт поховання. Саме тому

¹⁰⁴ HORVÁTH Lajos, 2002. 167. old.

¹⁰⁵ ORTUTAY Mária: Minden rendkívüli, sikeres férfi mögött ott áll egy igazi nő. A Bródy-család igaz története. Interjú ifj. Bródy Andrással. – In: *Ruszin Világ / Русинський Світ*, VII. évfolyam. 72. szám, november 2009 / річник VII. число 72., новембер. Стор. 4. old. (*Ruszin Világ melléklet * № 59 ** Русинський Світ прилога)

¹⁰⁶ RAZGULOV Valerij, 1995. (1. rész), 8. old.

автор вважає за достовірний час смерті Бродія 7 листопада 1946 року - обидва свідчення про смерть однозначно вказують, що смерть настала у місті Ужгород¹⁰⁷.

Понад чотири десятиліття радянська влада *de facto* не реабілітувала Андрія Бродія, в 1989-у році всього лише визнали, що він - “необґрунтовано засуджена особа”. Цілком А. Бродія було реабілітовано в 1993-у році. Попри це, історики незалежної України ось уже близько два десятиліття все ще не спромоглися позбутися пережитків радянської ери, і цілком ототожнившись із світоглядом радянської епохи, все ще продовжують засуджувати політичну діяльність Андрія Бродія. Його діяльність, політичний шлях не досліджуються, отож він і по нині залишається непізнаним. Після 1945-го року - навіть якщо вже згадували його ім'я - титулували тільки угорським фашистом. Його народ, угорці та русини, зазнали значних репресій, русинську ідентичність офіційно було заборонено, вікове русинсько-угорське братство силоміць було майже зруйновано. Влада намагалася знищити навіть сам факт багатовікових, міцних русинсько-угорських зв'язків, що тривали аж до 1944–45 рр., присвоювала їх, надаючи їм українського підґрунтя. Період між 1938-39 рр. та 1944 р., коли Закарпаття знову входило до складу Угорщини, радянсько-українські та чинні українські історики (як ми це вже зазначали) категорично розцінюють як “роки угорського фашистського поневолення”, перш за все з огляду на рішучий опір угорської офіційної влади комуністичному режимові, партизанам, шпигунським угрупованням. В той же час русинський народ - не в останню чергу завдяки діяльності Андрія Бродія – отримав від угорської влади таке двомовне самоврядування, навіть десята частина якого цілком задовольнила б угорців Закарпаття у наші дні.

А зараз повернемося до останнього етапу діяльності Августина Волошина. Коли радянські війська наближалися до Праги, родина умовляла його втекти разом з ними на захід, але він не погодився на це. Вперше НКВС заарештував його 14 травня 1945 року, – тоді від нього лише відібрали ключі ректорської управи та архіву Українського вільного університету і відпустили. Другий арешт відбувся 21 травня, – його кинули до підвалу одного із будинків району Смігов у Празі. Пізніше звідси його доправили у Москву, до Лефортовської в'язниці, звідти – у Бутирку, де він провів 52 дні. Від понесених катувань, фізичних та моральних тортур він помер 19 липня 1945 року, на 72-у році життя. Місце поховання А. Волошина невідоме¹⁰⁸.

Тільки за півстоліття, в 1990-91 рр. ветерани Подкарпатської України почали реабілітацію А. Волошина та його режиму, проведенням меморіальних заходів на Красному Полі біля Хуста, у Міжгір'ї та у рідному селі Волошина - Келечині¹⁰⁹. Мине не повне десятиліття, і у 1999 році на Закарпатті вже офіційно, в рамках однотижневої серії державних заходів буде відзначено 60-річчя проголошення “самостійної подкарпатської держави”. Центральний захід проходив на Красному Полі біля Хуста де було відкрито, а відтак освячено пам'ятник героям-січовикам. Тим часом окремі закарпатські українські історики (перш за все викладачі Ужгородського державного університету) ось уже багато років роблять спроби довести вищому київському керівництву той факт, що країна Августина Волошина та її режим не що інше, як попередник незалежної з 1991-го року України. З нагоди 60-ліття в УЖДУ було проведено пам'ятну виставку та наукову конференцію, в Ужгороді та Хусті - спортивні змагання, літературно-музичні композиції, театральні вистави з даної тематики.

Ось цитата із Указу Президента України Леоніда Кучми № 257 від 15 березня 2002 року: “Президенту Карпатської України 1939 року Августину Івановичу Волошину за

¹⁰⁷ BOTLIK József: A miniszterelnöki bársonyszéktől a börtönig. Bródy András politikai pályája 1938. október – 1939. február közt. In: *Együtt* (Ungvár), 2006. 1. sz. 88-89. old.

¹⁰⁸ МИШАНИЧ, Олекса, 2002. стр 26-27. (old.)

¹⁰⁹ ВЕГЕШ, Микола М.: 1993., див. ілюстровані додатки.

його визначну роль у боротьбі за зміцнення української державності посмертно присвоїти звання Героя України і нагородити медаллю “За заслуги”¹¹⁰. Посмертним присвоєнням найвищої державної нагороди по суті відбулася повна реабілітація Волошина та його режиму. Починаючи з цього року одна за одною виходять друком книги, наукові праці та інші публікації про життя та діяльність Августина Волошина, значно побільшало спогадів, мемуарів, статей на тему Карпатської України, було навіть видано вибрані твори Волошина¹¹¹.

Повідомлення про ці святкування 2006-го року у газеті “Новини Закарпаття”, офіційному виданні Закарпатської обласної ради та Закарпатської обласної державної адміністрації, публікувалися під наступним заголовком: “Карпатська Україна. Подвиг ціною в життя і воскресіння, овіяне славою”¹¹². В статті, як і щороку, оживає героїчна боротьба січовиків, визначальна історична роль Августина Волошина. Про покладення вінків до пам’ятника на Красному Полі поблизу Хуста інформує нарис під заголовком “Красне Поле нашої історії”¹¹³. Тим часом одна за одною виходять друком праці, що висвітлюють історію держави Августина Волошина з різних аспектів, а також (цитована нами) політична біографія Августина Волошина пера Олекси Мишанича. Політичній діяльності Андрія Бродія не було присвячено жодної загальної, всеохоплюючої праці ні угорською, ні українською мовами.

В той же час для обох діячів характерним є те, що протягом півстоліття вони були так би мовити затаврованими. Обидва стали жертвами комуністичної диктатури: Бродій - за своє русинство, Волошин - за те, що вважав себе українцем. За примхою долі, реабілітація Бродія почалася дещо раніше, у 1988-89 рр., як наслідок впертої, витривалої боротьби його сина, Андрія Бродія-молодшого проти компетентних владних структур. Ця боротьба увінчалася успіхом. Реабілітація, поновлення імені Августина Волошина відбувалася поступово, протягом десятиліття. Спершу ініціаторами цього процесу стали українські емігранти в Америці, відтак його підтримали ветерани-січовики. Заключне слово у цій справі виказала українська державна влада, посмертним присвоєнням звання Героя України. А Бродій тим часом так і залишився затаврованим.

Русин або українець? Саме це питання поставили ми на початку нашої розмови. Сьогодні, наприкінці першого десятиліття XXI-го століття на це запитання ще не можна дати однозначної відповіді. Як Бродій, так і Волошин були провідними особами історії Угорщини і України. Обидва вели боротьбу за піднесення місцевого, закарпатського слов’янського народу на русинських та відповідно українських духовних підвалинах. Саме з огляду на їх подвійну ідентичність, греко-католицьке віросповідання і стали обидва провідними, поєднуючими особами угорсько-українського примирення. Саме тому так важливо, аби українські історики нарешті порвали із негативним баченням історії Закарпаття періоду угорської епохи 1938/39 – 1944 років, проголошенням віджилих, науково необґрунтованих, переповнених упередженнями девізів на кшталт “принципи фашистського поневолення” і затавровуванням особи Андрія Бродія.

¹¹⁰ Посмертна нагорода публікується факсиміле; Олекса Мишанич, 2002 р., стор. 3.

¹¹¹ Августин Волошин: “Вибрані твори”. Ужгород. ВАТ Видавництво “Закарпаття”, 2002 р. стор. 258. Ось цитата із анотації, опублікованої на 4-ій сторінці книги: “Президенту Карпатської України, котрий так палко прагнув любимому українському народові “почесного місця в цивілізованій сім’ї народів”, і котрий розцінював Карпатську Україну як перший крок на шляху до самостійної України”.

¹¹² Карпатська Україна. Подвиг – ціною в життя і воскресіння овіяне славою. In: *Новини Закарпаття*, 14 березня 2006. стор. 1., 3. № 33-34.

¹¹³ Красне Поле нашої історії. In: *Новини Закарпаття*, 18 березня 2006. стор. 2. № 35-36.

Олексій Корсун

Щодо процесу реабілітації Андрія Бродія та Августина Волошина як колишніх політичних в'язнів радянського режиму

Чергова зустріч представників України та Угорщини в рамках Програми міжнародного співробітництва у Карпатському регіоні, зокрема, щодо вивчення окремих проблемних питань спільного угорсько-українського минулого та сьогоденної національної політики, свідчить, по-перше, що такі проблемні питання все ще існують, по-друге, що завдяки вже напрацьованому сторонами досвіду і досягнутому взаємопорозумінню є бажання і в подальшому вести такі діалоги, реально розраховуючи на позитивні наукові та політичні результати в інтересах наших країн.

Що стосується “білих плям”, які все ще залишаються в нашому історичному минулому, слід зазначити, що упродовж останніх двох десятиліть закарпатські наукові дослідники за участю національних провідників угорської громади Закарпаття – Дердя і Едіти Дупко, Шандора Фодова, Мікловша Товта, Міклоша Ковача, Тихомира Киселі, Естер Бернеміссо, Арпада Далмаї та інших, за підтримки обласного державного керівництва та громадськості краю, оприлюднили значну частину раніше суворо засекречених архівних документів з фондів державних архівів України та Росії, що дозволило висвітлити окремі проблемні питання новітньої історії. Зокрема, процес радянізації Підкарпатської Русі-Карпатської України після вступу на її територію радянських військ та т. зв. “возз’єднання” з Радянською Україною за сценарієм політичного керівництва Радянського Союзу. Водночас, розкрити обставини безпрецедентної за масштабами і брутально цинічної за своїм змістом акції радянських фронтових військ НКВС по “із’яттю” (вилученню) в листопаді-грудні 1944 року чоловічої частини угорського та німецького населення (понад 30 тис. осіб) та їх ізоляції в табори військовополонених, де внаслідок хвороб, голоду і непосильної праці більшість з них загинула.

В цей же період опублікована значна кількість документальних нарисів, які розкривають антинародну суть заходів радянського фронтового командування і місцевих органів влади по підготовці до виселення в табори НКВС у листопаді-грудні того ж року місцевих німців за безпідставною підозрою, що “всі вони вороже налаштовані до Червоної армії і займаються шпигунсько-розвідувальною діяльністю”. Були добуті і оприлюднені архівні документи, які розкривають суть т. зв. “мобілізації та інтернування” залишків місцевого німецького населення у грудні 1944-січні 1945 рр., здатного за станом здоров’я працювати на примусових роботах в тилкових районах Радянського Союзу, а також матеріали військової операції, проведеної органами військової контррозвідки “Смерш” у січні-березні 1945 року, щодо масових арештів мешканців краю без огляду на їх національну приналежність і їх ізоляцію у “спеціальні табори НКВС”, розташовані у містах Єнакієво та Горлівка Донецької області.

В останній період закарпатські науковці отримали змогу для досліджень надзвичайно важливих документів, які зберігаються у Службі безпеки України та інших державних архівах, які висвітлюють репресивні заходи радянських органів влади стосовно визначних діячів Карпатської України після вступу радянських військ на територію Закарпаття і Чехословаччини, а також у повоєнні десятиліття, що продовжувалось майже до останніх днів існування Радянського Союзу.

За рішеннями Закарпатської обласної адміністрації, її редакційно-видавничий відділ щорічно готує до друку документальні видання, які охоплюють найбільш драматичний період в історії краю – 1938-1946 рр. Серед них: два томи книги “Реабілітовані історією”, в яких увіковічені імена близько восьми тисяч реабілітованих мешканців

краю, колишніх політв'язнів радянського режиму; два томи обласної “Книги Пам'яті України” і багатотомної обласної “Книги Скорботи України”, в яких зазначені тисячі імен закарпатських громадян, які загинули в роки Другої світової війни на західних і східних фронтах, в тюрмах, таборах і гетто різних європейських країн. Видані окремі збірники архівних документів, пов'язаних з періодом існування Карпатської України – “Тернистий шлях до України”, “Закарпатські втікачі в СРСР. 1939-1941”, “Карпатська Україна: архівні документи і матеріали” та ін.

Слід зазначити, що аналізуючи надзвичайно складні політичні обставини 30-х та 40-х років, які в багатьох випадках обумовили трагічні наслідки для населення краю і не оминули жодну його національну громаду, закарпатські дослідники, видається, ні разу не опустили до вульгарного, чи то упередженого висвітлення минулих подій, приниження окремих осіб за їх національною ознакою, або ж проявом з їх боку поваги та любові до своєї історичної батьківщини.

Можливо, найбільш показовим прикладом об'єктивного і справедливого підходу до процесу відновлення історичної правди є реабілітація добре відомих в Закарпатті і Угорщині політичних діячів Підкарпатської Русі-Карпатської України Андрія Бродія, колишнього партійного керівника АЗС – Аграрно-землеробського союзу, та Августина Волошина, партійного керівника УНО-Українського Національного Об'єднання і Президента Карпатської України, засуджених радянськими органами у повоєнний період як “вороги народу”. Обидва були уродженцями Підкарпатської Русі, яскравими особистостями, авторитетними лідерами, керованих ними політичних партій, які у себе на батьківщині займали вищі керівні посади. Враховуючи мовну і релігійну спорідненість більшості населення, давні звичаї і національні традиції свого народу, вони однаково прагнули до збереження цілісності свого народу, послідовно домагались його виокремлення з чужомовного середовища. При цьому, добре розуміючи, що в оточенні сусідніх країн їх народ самостійно існувати не зможе і зберегти його можна лише за рахунок автономії у складі тієї чи іншої країни. Вони до кінця виконали свій громадянський обов'язок перед своїм народом. Їх обох спіткала майже одночасно одна і та ж доля – бути жертвами жорстокого гвалтівника з повноваженнями представника радянської влади, який не бажав бачити поряд з собою будь-кого з них навіть у якості васала. Як колишні діячі Підкарпатської Русі-Карпатської України, вони були повністю скомпрометовані і на десятиліття кинуті у забуття.

Єдине, що їх різнило, були їх особисті політичні уподобання – один з них сповідував русофільські погляди, орієнтуючись на Угорщину, з якою вбачав майбутнє для свого краю, інший – українофільські, сподіваючись допомоги Німеччини, забезпечити територіальну недоторканість Карпатської України, а згодом влити карпаторуський народ в українську спільноту майбутньої незалежної держави, не пориваючи давніх історичних зв'язків ні з Чехословацькою республікою, ні з Угорщиною. Чому саме з Німеччиною, теж зрозуміло, бо це була наймогутніша на той час в Європі держава, політичною прихильністю якої бажало скористатись, або ж вступити з нею в політичний союз, немало країн. Зокрема, та ж Угорщина, Радянський Союз, і Карпатська Україна в цьому відношенні не була винятком.

Чи передбачав А.Бродій конкретні наслідки своїх дій, сприяючи відновленню кордонів “тисячолітньої історичної Угорщини” у такий політично нестійкий період, або ж, чи розумів А.Волошин сумнівність своїх сподівань на збереження цілісності Карпатської України та майбутньої розбудови незалежної України за допомогою Німеччини, питання є риторичним. З вершин сьогодення, звичайно ж, можна робити окремі закиди щодо політики А.Бродія чи то А.Волошина, але чи доцільно це робити, залишаючись на позиціях неупередженості, це вже питання до нас – сучасників.

Саме цей принциповий підхід до оцінки дій наших героїв і був покладений у 1989 році, ще за Радянського Союзу, в основу заходів по їх реабілітації. Необхідно лише зауважити, що політична реабілітація А.Бродія для громадськості краю на той період була надзвичайно необхідною. У разі успіху, вона відкривала можливість реабілітації А.Волошина, а також Степана Фенцика, керівника Руської національно-автономної партії, колишнього депутата угорського парламенту, страченого за рішенням обласного суду від 3-14 червня 1946 р., як “ворога народу”.

Щоб апелювати до органів прокуратури про реабілітацію А.Бродія необхідно було переконатись наскільки в ній була зацікавлена родина Бродія і, зокрема, його син Андрій, який проживав на той час у Будапешті і мав би особисто ініціювати перед правоохоронними органами питання про реабілітацію свого батька. З цього приводу в Ужгороді з ним було проведено кілька особистих зустрічей.

Одночасно, заходи по реабілітації Бродія були заздалегідь узгоджені на рівні “робочих консультацій” з окремими підрозділами центральних органів держбезпеки з посиланням на представника Верховної Ради СРСР, з яким під час його поїздки в Угорщину та інші соціалістичні країни дійсно відбулась розмова такого плану.

Щоб досягти бажаного успіху, до вивчення чотиритомної архівної кримінальної справи на Бродія були залучені кращі слідчі обласного Управління держбезпеки В.Г.Буринін, О.Д.Погоріляк, які за допомогою помічника обласної прокуратури Ю.І.Раточки підготували необхідний правовий висновок по цій справі у вигляді довідки, що й була офіційною підставою для початку політичної реабілітації А.Бродія.

Щоб уникнути можливих емоцій при розгляді справи в органах прокуратури, зокрема в республіканській прокуратурі в м. Києві, і посилань на політичні складові, на яких базувався винесений у травні 1946 р. смертний вирок А.Бродію, М.Демко і Крічфалуші-Грабарю, які проходили по одній з ним справі, було вирішено повністю абстрагуватись від цих складових (“зрадник карпато-українського народу”, “наклепник”, “агент Будапешта” і т. п.), які рясно фігурували у справі А.Бродія, і зосередитись лише на процесуальних вимогах щодо ведення справи, як це передбачено Законом.

Дійсно, А.Бродій та інші особи (7 чоловік) обвинувачувались у пособницькій діяльності угорській владі, у прийнятті антинародних законів, їх участі в репресивних акціях проти закарпатського населення, антикомуністичній та антирадянській пропаганді. Але і Бродій і інші особи, які проходили по справі, пред’явлені їм обвинувачення категорично заперечували. В самій же кримінальній справі доказів, які б підтверджували висунуті їм звинувачення, теж не було. Відтак, вся справа стосовно засуджених підлягала припиненню за відсутністю складу злочину по ряду очевидних підстав.

Зокрема, у судовому рішенні безпідставно, а відтак і всупереч Закону, зазначалось, що в результаті “зрадницької діяльності” на території Закарпатської України Бродієм і іншими засудженими були вчинені тяжкі злочини щодо населення краю та завдано матеріальні збитки на мільйонні суми. Втім, висновок суду матеріалами справи не був підтверджений і базувався лише на домислах самих слідчих, по яких засуджені не допитувались. Зокрема, не вказувалось хто конкретно, коли і яким чином здійснив такі злочини та заподіяв матеріальні збитки. До того ж, ці епізоди взагалі не розглядались на попередньому слідстві. Все разом було яскравим свідченням того, що суд вийшов за межі пред’явленого фігурантам справи звинувачення, залишаючи засуджених законного права на свій захист. Крім того, ніхто із засуджених по справі А.Бродія не дав свідчень, що їх політична діяльність була направлена проти Радянського Союзу.

Допитані на попередньому слідстві і в суді 23 свідки підтвердили політичну і громадську діяльність Бродія та інших осіб періоду чехословацького і угорського

владних режимів, їх членство в АЗС та інших партіях, а також їх політичну діяльність, як депутатів угорського парламенту. Знову ж таки, ніхто із свідків не дав прямих і конкретних свідчень, які б підтверджували злочинну діяльність засуджених проти Радянського Союзу. Навпаки, за словами свідків та інших наявних у справі матеріалів партія АЗС, яка об'єднувала близько 7 тис. осіб, ставила за мету покращення умов селян, вирішення економічних питань та надання культурної автономії Карпатській Україні у складі Чехословацької республіки, а згодом – Угорщини. Партія АЗС вела не фізичну, а ідеологічну боротьбу зі своїми політичними опонентами, була офіційною партією і діяла на підставі законів країн свого перебування. Мети усунення існуючого в СРСР громадського і державного ладу АЗС не ставила.

Тож, уже сам вирок свідчив про те, що Бродій, Демко, Крічфалуші-Грабар, Бенце, Ортутай, Шпак, Мегера та Рішко, які проходили по справі, були засуджені не за конкретні злочинні дії, а за свої політичні переконання і становище в суспільстві, яке вони займали в минулому. Сам же факт їх членства в партіях теж не міг бути злочином.

Всі засуджені огульно звинувачувались в тому, що вони, як депутати угорського парламенту, схвалювали політику угорського уряду у питанні війни проти Радянського Союзу, голосували за воєнні бюджети і підтримували закони, направлені проти єврейського населення. Втім, цей факт не був доказаний в суді, а свій висновок з цього приводу суд зробив не на конкретних фактах і доказових матеріалах, а лише спираючись на правовий статус депутатів парламенту.

Було також доказано, що суд без достатніх на те підстав засудив Бродія, Демко, Бенце, Шпака і Мегеру за намагання організувати в 1944 р. партію “Народне об'єднання Підкарпатських Русинів”, так як цей епізод на попередньому слідстві у вину їм не ставився і не досліджувався.

Крім того, Демко був незаконно засуджений по епізоду видання “Земледельческого календаря”, в якому начебто друкувались статті наклепницького змісту проти СРСР і комуністичної партії Радянського Союзу. Вказаний календар не вилучався, не досліджувався, а на попередньому слідстві звинувачення з цього приводу йому не висувалось.

Суд також безпідставно засудив Крічфалуші-Грабаря за участь у придушенні радянської влади в Трансільванії у 1919 р., а також по фактах його перебування в 1930 р. на посаді керівника охорони регента М.Горті, в організації жандармських дільниць, в переслідуванні комуністів – “патріотів карпатоукраїнського народу”, за його роботу у якості флігель-ад'ютанта, за створення Русино-мадярської партії, за участь в затвердженні бюджету для ведення війни проти СРСР. Знову ж таки, всі ці епізоди діяльності Крічфалуші-Грабаря на попередньому слідстві у вину йому не ставились і по них він не був притягнутий до відповідальності у якості звинуваченого. Таким чином, було доказано, що суд вийшов за межі пред'явленого йому обвинувачення, чим грубо порушив Закон і права засудженого.

З матеріалів справи також не вбачалось, що Крічфалуші-Грабар, перебуваючи на посаді керівника жандармерії у 1939 р., вчиняв злочини, які йому інкримінувались за вирокіом Закарпатського обласного суду 4-25 травня 1946 р.

Приймаючи судову ухвалу, суд не врахував тих обставин, що Бродій і всі інші особи, які проходили по справі, не були громадянами СРСР, в зв'язку з чим вони не могли бути підсудними радянському суду. Щодо Крічфалуші-Грабара, то до арешту він був громадянином Угорщини, проживав у Будапешті і його притягнення до кримінальної відповідальності мало б входити у компетенцію угорської влади.

Саме довідка з такими висновками була підписана 9 листопада 1989 року, яка й лягла в основу реабілітації Бродія та інших осіб, які проходили по одній з ним кримінальній справі.

Втім, Закарпатський обласний суд ще багато чого не врахував і навіть не взяв до уваги, що загалом могло б пом'якшити вироки засудженим. Хоча б той факт, що з початку жовтня 1944 р. А.Бродій разом з М.Демко активно співробітничав з партизанським загonom Олександра Тканка, який діяв в горах Перечинщини. Що саме завдяки Бродію вдалось уберегти від знищення багато об'єктів промислового і господарського значення, лікарень та існуючих у краї електростанцій. По його наполяганню не були евакуйовані спеціалісти та кваліфіковані робітничі кадри з промислових об'єктів краю. Діючи заодно з партизанськими агентами, А.Бродій сприяв нейтралізації задумів угорського командування організувати загопи "Народної гарди" для боротьби з партизанами. Протягом місяця забезпечував партизанський загін Тканка продуктами харчування, обмундируванням та коштами.

І хоча офіційна реабілітація А.Бродія відбулась лише у 1991 році, сам процес реалізації заходів по досягненню цієї мети, розпочатий у 1989 році. Вимушені вибачення виконуючого обов'язки начальника відділу республіканської прокуратури по нагляду за слідством в органах державної безпеки у грудні 1990 року щодо затримки прийняття відповідного рішення з цього питання, свідчили про зростання незворотності демократичного розвитку України, а заодно прискорювали крах радянської тоталітарної системи.

Якщо трагічна доля А.Бродія і М.Демко стала відомою відразу після суду над ними, то за осіб з підпільної групи "Живий струмінь" – С.Борецького, та Х.Чекана, які діяли як посередники між ними і партизанським загonom, довелось дізнатись лише в кінці 90-х років після їх реабілітації, як таких, що були засуджені органами НКВС майже одночасно з Бродієм та ін. Викликає також підозру і раптова смерть у перші повоєнні роки ще одного учасника групи "Живий струмінь" – І.Керчі. Єдиний, хто уник репресій з цієї підпільної групи, був Олександр Грабар, який своєчасно емігрував у Чехословаччину.

Що ж стосується Августина Волошина, заарештованого органами "Смерш" 15 травня 1945 р. у Празі, який у липні того ж року помер як в'язень Лефортовської в'язниці в Москві під час слідства, його реабілітація відбулась лише у вересні 1991 р. Втім, завдяки заходам по реабілітації А.Бродія, вже в 1989 р., а в 1990 р. повторно була повністю оприлюднена його архівно-слідча справа серед широкого кола представників закарпатської громадськості, що загалом було не менш вагомим, ніж сама його реабілітація.

Словаччина і Закарпаття в 1938-1939 рр. Подібності та розбіжності

14 березня 1939 року розпалася Чехословацька Республіка. До провалу молодій демократії призвели не тільки німецькі владні інтереси, але й невдоволення народів республіки тим, що не справдилися ті принципи, на підставі яких вони по завершенні Першої світової війни створили свою державу. Поряд з цим не втілилися в життя і очікування, що їх словаки та русини, які до цих пір не мали власної державності, покладали на вільсонські принципи.

При аналізі прагнень до автономії періоду тридцятих років минулого століття, а відтак і розпаду Чехословаччини слід врахувати ті обіцянки, угоди та лиховісні вищі знаки, з якими була створена республіка в 1918-19 рр.

Перемовини чехів та словаків щодо створення спільної держави почалися ще в 1914 році. Спершу до них підключилися не ті, хто жили на рідній землі, а їх західні представники. Важливу роль відігравали американські словаки, які давно відірвалися від батьківщини, або навіть вже й народилися на чужині. Всі угоди та декларації, що слугували підґрунтям для створення майбутньої держави, народилися в Сполучених Штатах.

Першу угоду було укладено в м. Клівленд 22 жовтня 1915 р. між Чеською національною спільнотою (*České národní združení*) та Американською словацькою лігою (*Slovenská lyga v Amerike*). Згідно домовленості, по завершенню війни буде створено спільну державу на федеративних засадах.

Другу угоду американські словаки уклали вже із Словацькою національною радою (*Československá národná rada*), тобто із членами майбутнього першого словацького уряду, 31 травня 1918 року в Пітсбурзі. *Pittsburghská dohoda* проголошувала рівноправність чеського та словацького народів. Саме ця угода стала найбільш цитованою невдоволеними словаками в період між двома світовими війнами: вона проголошувала також те, що словацька частина країни матиме власний парламент, суд та самоврядування.

18 жовтня Г. Масарик видав Декларацію чехословацької незалежності (*Prohlášení nezávislosti československého národa zatímni vládou českoclovenskou*) або ж Вашингтонську декларацію (*Washingtonská deklarácia*). Безсумнівно, цей документ, що своєю риторикою та змістом так походив на американську Декларацію незалежності, мав на меті завоювати прихильність американської громадськості.

Після словацької ліги Г. Масарик дійшов згоди і з американськими русинськими організаціями. Русини, які мешкають в Сполучених Штатах спершу було розцінили приєднання до чехословацької справи як зраду, але за посередництва Вільсона Народна рада американських угрорусинів (*Amerikanszka Narodna Rada Uhrooruszonov*) - організація Григорія Жатковича - 26 жовтня 1918 року у філадельфійській угоді висловилися за приєднання русинів до Чехословаччини.

Як філадельфійська, так і пітсбурзька угоди були укладені з громадянами Америки, і Г. Масарик це визнавав.

Не складало труднощів дійти згоди з словаками, які мешкали на батьківщині, адже завдяки тим представникам словацької інтелігенції, які навчалися у Празі, ідея чехословацького єднання глибоко укорінилася в словацьких політичних міркуваннях вже з 1870-их років. Партія угорських словаків - Національна партія словаків - вперше висловилося в підтримку ідеї чехословацького єднання на своєму засіданні від 24 травня 1918 року. Правда, на той час її прихильниками були вже всі провідні

представники словацького громадського життя. Офіційна позиція Масарика, який пітсбурзьку угоду розцінював лише як укладену з громадянами Америки домовленість і вважав, що про потреби словацького політикуму переговори слід вести із законними представниками словацького народу (які не відбулись).

Словацька народна рада (Slovenská národná rada) 30 жовтня 1918 р. в Turčiansky Svätý Martin (нині Словаччина) прийняла рішення щодо приєднання до Чехословаччини. Тема туроцентмартонського меморандуму (Deklarácia slovenského národa) варта більш детального розгляду. Первісною метою зібрання словацьких представників було офіційно створити Словацьку народну раду, обрати її членів і виразити свої прагнення щодо життя в новій, утвореній спільно з чехами країні. Поряд з цим Чехословацька народна рада вже за два дні до того, 28 жовтня 1918 року в Празі проголосила Чехословацьку Республіку. Тобто з цього акту було викреслено Словацьку народну раду, їх навіть забули про це проінформувати. Звістку про створення Чехословацької народної ради вони отримали тільки після туроцького засідання; відтак було внесено певні зміни до формулювання меморандуму і по суті у зміненому тексті вони дали лише згоду на приєднання.

Із спогадів Масарика відомо, що до останнього року війни в складі нової держави не рахувалися із Закарпаттям та русинами. Дарма уряд Мігалья Каролі визнав русинський народ як самостійну націю і дарма наділив Закарпаття правами автономії, долю області врешті вирішили держави Антанти 13 березня 1919 року, коли значні території комітетів Унг, Берег, Угоча та Мараморош приєднали до Чехословаччини.

В конституції чехословацької держави, Подкарпатська Русь отримала автономію. Конституція передбачала, що місцевих чиновників по можливості слід назначати з числа місцевого населення. А ось про дані словакам обіцянки вона не обмовлялася ані словом! Більше того! Конституція навіть не рахувалася із словацьким народом. Вона згадувала тільки єдиний чехословацький народ, який користується чеською та словацькою мовами.

Чехословацька пропаганда заради легітимізації влади намагалася навіювати враження, ніби здійснюються вільсонівські принципи, національні меншини користуються широкими правами і розпочалося великомасштабне економічне піднесення. На ділі ж Закарпаття опинилося під колоніальним гнітом: прокладення доріг та залізниці слугувало меті пограбунку джерел сировинних ресурсів краю, в нових відомчих кварталах жили одні тільки чеські чиновники. Політичні та культурні організації русинів та угорців були під суворим наглядом.

Найголовніші посади у Словаччині також займали чехи. В 30-х роках становище дещо покращилося, але навіть у часи Республіки президента Тісо прошарок словацької еліти був настільки вузьким, що адміністрування не могло обійтися без вірних Чехословаччині чиновників.

Поряд із Закарпаттям окремі регіони Словаччини також вважалися відсталими частинами країни. Ринком збуту для промислової продукції Словаччини до 1918-го року була Угорщина; у цій галузі було зайнято 17 % населення, у сільському господарстві – 60 %. В той же час чеські провінції виробляли продукцію не тільки для всієї Монархії, але й для інших країн Європи, тим самим забезпечуючи прожиття 40 % свого населення. З огляду на це, чехи не були зацікавлені у розвитку словацької промисловості, і ліберальна чехословацька економічна політика означала крах для багатьох її підприємств та заводів.

З вищесказаного слідує, що за роки існування Чехословацької Республіки більшість проблем проявлялися саме на національному підґрунті. Словацьку громадськість більш займали питання стосунків між Чехією та Словаччиною. В другій половині тридцятих

років дедалі зростаюче невдоволення все більш зміцнювало думку про відокремлення від чехів.

Починаючи з часу виборів 1925-го року, найсильнішою словацькою партією празького парламенту була HSLS (Hlinková ľudová strana), в програмі якої вже з самого початку значне місце займало досягнення автономії. Поряд з HSLS за автономію виступали SNS (Slovenská národná strana), Партія словацьких євангелістів, а також Угорська Народна Партія. Керівництво угорської партії після 1932-го року перейшло до Яноша Естергазі, який виступав за реорганізацію районів Словаччини на національному підгрупі. Попри те, що угорці підтримували постійні зв'язки з Будапештом, у своїй діяльності перш за все керувалися захистом національних інтересів чехословацької угорської діаспори. На відміну від них для німецької партії характерним був негативізм і представляла вона німецький ревізіонізм, а не інтереси німців, які мешкали в країні. Їм навіть не вдалося налагодити стосунки між окремими, заселеними німцями регіонами країни. Це дійсно було б важко, адже словацьки (спішськи) німці симпатизували угорцям, а судетські німці - Німеччині, а їх лідер, Франц Кармазін прямо-таки ненавидів угорців.

У празькому парламенті до 1938-го року не звертали особливої уваги на так зване словацьке питання (slovenska otázka). Едуард Бенеш та інші словацькі та чеські політики запорукою внутрішньої міцності та майбутнього країни вважали категоричну централізацію. На будь-які поступки вони були згодні тільки тоді, коли цього неодмінно вимагало міжнародне становище. Адже після аншлусу Бенеш та його прихильники вже не могли розраховувати на те, що західні держави гарантуватимуть їм існування країни.

Першим, навесні 1938-го року, свою пропозицію сформулював Мілан Годза - політик Аграрної партії. В документі *Národnostný štátut* він мав намір федералізувати Чехословаччину на національному підгрупі, але ця пропозиція не припала до вподоби ні Партії судетських німців, ні Народній партії Глінки.

Після Мюнхену, М.Годза висунув нову пропозицію під назвою "*Návrh na riešenie slovenskej otázky*", якій HSLS не приділила жодної уваги.

5-6 жовтня 1938 р. у місті Жолна відбулася зустріч партій Словаччини, де "Туда"-ки оприлюднили власний проект автономії, який отримав підтримку празького уряду і 6 жовтня Словаччина стала автономною територією.

На Закарпатті Андрій Бродій 9 жовтня створив власний уряд, але 25 жовтня у Празі його кинули до в'язниці і його посаду зайняв прихильник українських напрямків Августин Волошин.

Першою особою *Slovenská krajina* став заступник голови HSLS Йозеф Тісо. Він був прихильником цілковитої самостійності, попри це наголошував на важливості принципу еволюційного розвитку, тобто мовляв Словаччина повільно, шляхом природного розвитку повинна завоювати свою незалежність. На перших порах найголовнішим його політичним суперником був Карол Сідор - віце-спікер празького парламенту, очільник і засновник напіввійськової організації партії Гвардії Глінки. Радикальність настроїв Сідора проявлялася перш за все у його заявах, але після жовтня 1938-го року дедалі більшого впливу здобули ті радикали, на думку яких автономія це тільки зупинка на шляху до державного суверенітету, боротися за який потрібно всіма наявними способами.

Головним виразником їх думки був Войтех Тука, - за висловом словацької історіографії - одна із найзлісніших постатей словацької історії. Ще в 1929 році його було ув'язнено за шпигунство та сприяння справі угорського ревізіонізму, а також антидержавну пропаганду. В 1937 р. звільнився у зв'язку з амністією і виїхав до Відня, де пропагував словацьку самостійність. В 1938-39 рр. здійснював агітаційну діяльність

на повернутих Угорщині територіях. Шанувальник, більше того, послідовник нацистської Німеччини, один із найпалкіших прибічників позбавлення євреїв їх законних прав, а відтак і депортації.

В подальшому до переоцінення значення чехословацької демократії призвело також те, що після отримання автономії та першого віденського рішення, національні меншини, що залишилися у Словаччині, а згодом і на Закарпатті, постійно зазнавали утиску. У Словаччині спершу було виселено чеських державних чиновників та учителів, відтак подібна доля спіткала й угорців та євреїв. Національні меншини Закарпаття опинилися у ще більш скрутному становищі: озброєні німецькою зброєю січовики тримали під терором угорське, русинське та чеське населення.

Мюнхенське, а згодом і віденське рішення обидві частини країни все більш орієнтували на Німеччину. Гітлер не мав територіальних вимог до жодної з них. Як він зазначив на своїх перемовинах із Тісо від 13 березня, територія по той бік Карпат його не цікавить, вона ніколи не належала до Німеччини.

На початок 1939-го року більша частина словацьких політиків вже виступала за відокремлення, відмінності в поглядах торкалися хіба-що часу. Радикальне крило, як, наприклад, Тука, Мах, Дурчанські та Матуш Чернак, найсприятливішим часом для цього вважали весну, Йозеф Тісо та його прихильники воліли почекати до осені. До речі, Тісо вперше лише у своїй урядовій заяві від 21 лютого 1939-го року зайняв офіційну позицію стосовно самостійності; ця заява наступного дня була опублікована у редакційній Махом словацькій газеті “Словак” під заголовком „Tvorigíme slovenský štát” (“Творимо словацьку державу”). У ній Тісо заявив, що “тут, на землі власних національних зборів ми будемо власну державу, власну нову державу, власну словацьку державу. Ми плекаємо ідею суверенітету словацького народу”.

На початку березня 1939-го року події прискорилися. Радикали планували 12 березня взяти владу у свої руки, але Тісо перешкодив цьому, бо з боку Німеччини не було отримано жодних гарантій. 9-го березня пражська влада зважилася на рішучий крок. На території всієї Словаччини, глава уряду Еміль Хаща ввів надзвичайний стан і чеські війська зайняли всі стратегічно важливі об’єкти. 250 чоловік було заарештовано. Уряд змінили, натомість утворили новий на чолі з Яном Шіваком, який на той час перебував у Римі. Шівак призначення не прийняв, тож вибір припав на Сідора. Метою акції було навести порядок у словацькому політикумі, але події викликали цілком протилежний вплив і лише прискорили прагнення до самостійності.

Стосовно Словацької Республіки територією в 38 тисяч квадратних кілометрів існувало кілька уявлень: розподіл території між Польщею та Угорщиною, приєднання до Угорщини, німецька окупація або самостійність. Не викликає сумніву, що на початку 1939-го року кожен варіант вважався реальним. А ось ті загальноживані погляди, мовляв нову державу було створено тільки заради самозахисту, не відповідають дійсності.

Проголошення незалежності німці очікували від Сідора, який після березневих подій все ще тримався революційного шляху розвитку подій, саме тому Прага від нього також вимагала нормалізації словацького політичного життя. Оскільки Сідор не погодився пристати на вимогу німців, радикальні сили спершу розгорнули агітацію, і разом з більш поміркованими політиками проголосили його зрадником. Тоді німці спрямували увагу на Тісо, який на той час вже був найпопулярнішою особою словацької політики. Він отримав запрошення до Берліну на 13-е березня. Причину запрошення йому не оголосили, але можна було здогадуватися, що перемовини торкатимуться питань, що стосуються всієї держави.

У Відні до Тісо приєднався Дурчанські. На вечірніх, півгодинних переговорах були присутні: Йозеф Тісо та Фердинанд Дурчанські - як представники Словаччини, з

німецької сторони канцлер А. Гітлер та міністр закордонних справ імперії Рібентроп, міністр Мейснер, генерали Кейтель і Браухітц, а також державні секретарі Дітріх та Кеплер. Гітлер висловив свою стурбованість з приводу чехословацької ситуації і становища німецького населення і заявив, що Німеччина вимушена вжити рішучих кроків, тобто Чехію та Моравію буде приєднано до імперії. Він заявив, що територія по той бік Карпат його не цікавить, вона ніколи не належала до Німеччини, отож Тісо повинен вирішити, проголосять вони самостійність чи приєднаються до Угорщини. Гітлер наполягав: рішення повинно бути прийняте невідкладно і у Берліні, має бути проголошена суверенна Словацька Держава. Але Тісо всіляко хотів винести це питання на порядок денний братиславських національних зборів.

А тим часом у Братиславі ситуація ставала дедалі напруженішою, навіть підготувалися до можливої військової інтервенції. О пів на восьму вечора Тісо зателефонував Сідору аби на десяту ранку наступного дня скликали членів парламенту. Ще до початку засідання члени уряду та очільники HSLS провели окрему нараду щодо берлінських перемовин. Заступник голови парламенту Карол Медерлі об 11-ій годині оголосив національні збори відкритими. Спершу Сідор говорив про політичні події минулих днів, відтак Тісо інформував депутатів про перемовини із Гітлером та Рібентропом. На завершення голова парламенту Мартін Сокол заявив: “Зараз ми повинні вирішити, чи проголосують національні збори словацької провінції за самостійну Словацьку Державу чи ні. Той, хто погоджується з проголошенням самостійної Словацької Держави, хай встане”.

Присутні на засіданні 57 депутати одногolosно проголосували за незалежність Словаччини. Сокол у своїх спогадах від 20 березня 1939 р. стосовно цього засідання вважав за важливе відмітити дві речі:

- по-перше, він зазначив, що всі депутати приймали рішення з власної волі, без будь-якого тиску.

- по-друге, рішення словацького парламенту стосувалося тільки словацької частини країни, не Чехословаччини в цілому, щодо неї розпорядився Гітлер. Перед Словаччиною стояв вибір: приєднання до Угорщини, розподіл між Польщею, Угорщиною та Німеччиною, або самостійність.

14 березня 1939-го року розпалася Чехословацька Республіка, що проіснувала біля 20 років: у Прагу ввійшли німецькі війська, Словаччина проголосила свою незалежність. За кілька годин потому А. Волошин оголосив про утворення Карпатської України, яку Гітлер не визнав і дав угорським військам 24 години на вирішення русинського питання, тобто Угорщина отримала можливість на повернення своїх колишніх територій. 15 березня угорські війська почали окупацію території і приступили до стабілізації самоврядування.

Олександр Пагіря

**Проблема Закарпаття у переговорах
між представниками українського визвольного руху
та військово-політичними колами Угорщини (1943-1944 рр.)**

Українсько-угорські відносини у ХХ ст. розвивались та еволюціонували під впливом різних історичних подій та факторів міжнародного життя. Врахування попереднього досвіду у стосунках між двома народами сприятиме кращому взаєморозумінню між українцями та угорцями на сучасному етапі їх відносин.

Однією із ключових проблем в історії українсько-угорських відносин у ХХ ст. було визначення державної приналежності території Закарпаття, на якій протягом багатьох століть спільно проживали українці й угорці. Перебування території краю в складі корони св. Іштвана від ХІ ст. аж до моменту розпаду Австро-Угорської монархії у жовтні 1918 р. сформували в угорській суспільно-політичній думці стійку історичну традицію, яка розглядала територію Закарпаття як невід'ємну складову Угорської держави, ігноруючи при цьому етнічний склад населення краю, переважну більшість якого склали русини-українці, та його прагнення до возз'єднання зі своїми братами по ту сторону Карпат. Будь-які спроби поширення на цю територію ідей українського національно-визвольного руху та приєднання Закарпаття до складу українського державного організму у ХХ ст. розглядались угорськими керівними колами як відкритий замах на історичні права Угорщини на володіння краєм. Створення на території Закарпаття українських державних утворень у формі Гуцульської республіки (1919 р.) та Карпатської України (1938-1939 рр.) і намагання діячів українського національно-визвольного руху приєднати Закарпаття до складу України зазнали невдачі. Події кривавої окупації королівською Угорщиною Карпатської України у березні 1939 р. та подальші гортиські репресії проти активних учасників українського визвольного руху на території краю яскраво продемонстрували безкомпромісність, наполегливість та непоступливість угорців у відстоюванні ними свого права на володіння Закарпаттям. Карально-репресивні акції угорського режиму проти активних учасників національно-визвольного руху в Карпатській Україні мали на меті в корені придушити будь-які прагнення закарпатських українців до возз'єднання з Україною і, деформувавши їх національну самосвідомість, створити з них міфічний «угро-руський народ», мовно-культурно та політично інтегрований до Угорщини.

Запропоноване автором дослідження присвячено одному з слабовивчених аспектів в історії українсько-угорських відносин в роки Другої світової війни – проблемі Закарпаття у переговорах між представниками Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) й угорськими військово-політичними колами у 1943-1944 рр. Проблема переговорів між УПА та угорською армією на сьогодні вже в певній мірі опрацьована у вітчизняній та зарубіжній історіографії, однак на сьогодні відсутнє комплексне дослідження, яке б висвітлювало роль фактору Закарпаття у переговорах між представниками українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорщини у 1943-1944 рр. Спираючись на доступну документальну базу та мемуарну літературу, автор спробував реконструювати цей маловивчений аспект в історії українсько-угорських відносин у ХХ ст.

Після окупації угорською армією території Карпатської України відносини між українським визвольним рухом та Угорщиною значно загострились і перебували в стані глибокого антагонізму та ворожнечі. Спроби врегулювання військового конфлікту між незалежною Карпатською Україною та Угорським королівством у дипломатичний спосіб через проведення переговорів між урядовою делегацією

Карпатської України на чолі з Ю.Бращайком та угорським урядом П.Телекі у Будапешті у березні 1939 р. не мали успіху через засліпленість угорських керівних кіл ідеєю відновлення «тисячолітньої держави св. Іштвана» та ігноруванням ними перебування представників карпатоукраїнського уряду в столиці Угорщини у березні-липні 1939 р.¹¹⁴. Жорстокі гортиські репресії проти карпатських січовиків та активних учасників розбудови Карпатської України значно загострили ситуацію в українсько-угорських відносинах.

27 червня 1941 р. Угорщина вступила на боці гітлерівської Німеччини у війні проти Радянського Союзу, а її збройні сили були втягнуті у бойові дії на східному фронті. У зв'язку зі вступом у німецько-радянську війну начальник угорського генштабу Г. Верт запропонував угорському уряду один із рецептів вирішення «українського питання» в Угорщині. У своєму посланні до угорського прем'єр-міністра Л. Бардоші він писав про необхідність депортації всього неугорського населення (в тому числі і закарпатських українців) з території Закарпаття на окуповану угорськими військами південну Галичину. Г.Верт намагався довести угорському уряду, що в основі участі Угорщини у війні на боці Третього Рейху повинно бути питання про переселення карпатських українців в Україну. Однак угорські політичні кола не наважились реалізувати цей радикальний план угорського військового командування¹¹⁵.

Організація українських націоналістів (бандерівців), яка розгорнула активну підпільну боротьбу на західноукраїнських землях, розглядала територію Закарпаття в якості невід'ємної складової майбутньої Української держави. Зокрема, у політичних постановках Другого Великого Збору ОУН(б), який проходив у Кракові у березні-квітні 1941 р., відносно проблеми Закарпаття зазначалось: «У Закарпатській Україні ОУН змагає до розбудови політичної сили Українського Народу та до прилучення Закарпаття до Української Держави»¹¹⁶. Програма діяльності ОУН на Закарпатті була конкретизована у постановках Другої конференції ОУН у квітні 1942 р.: «На терені Закарпаття ми ведемо політичну революційну боротьбу проти безпосереднього займанця [малась на увазі Угорщина – О.П.], проти всяких вислужників (угрорусів, москвофілів і т.д.) та проти германофільства. Ми виробляємо там зрозуміння, що доля Закарпаття залежатиме від долі Києва, прагнемо укорінити в народі ідею – соборництва і виховати серед мас почуття цілості українських земель та зокрема ваги Осередніх та Східних Українських Земель. Ми змагаємо за піднесення політичної активності народу та вироблення відпорності чужим впливам на всіх ділянках життя Закарпаття»¹¹⁷.

Наприкінці 1939 - на початку 1940 рр. заходами ОУН(б) на території окупованого Угорщиною Закарпаття була відновлена мережа націоналістичного підпілля, діяльність якого носила антиугорський характер. До початку війни крайова ОУН(б) Закарпаття на чолі з А. Цугою («Дуб») зосередила свою увагу головним чином на організаційній розбудові підпільних структур і пропагандистській діяльності антимадярьського спрямування. В першій половині 1942 р. угорська військова контррозвідка та жандармерія провели масові арешти в середовищі підпільних ланок ОУН на території краю. У липні 1942 р. на трьох судових процесах угорського військового трибуналу у Ковнері більшість учасників крайової ОУН (150 чол.) було засуджено до різних

¹¹⁴ Див. детальніше: Пагіря О. Невідомі листи делегації уряду Карпатської України до уряду Угорщини // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Науковий та документальний журнал. – № 1 (32). – Київ.-Харків: «Права людини», 2009. – с. 49-70.

¹¹⁵ Пушкаш А. Цивілізація или варварство. Закарпатьє 1918-1945. – М. «Європа», 2006. – С. 371-372.

¹¹⁶ Галузекий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 4. – Арк. 33зв.

¹¹⁷ Там само. – Арк. 56.

термінів ув'язнення. В результаті цього підпілля ОУН на території Закарпаття так і не змогло відновити своєї діяльності аж до осені 1944 р.

Під натиском Берліна у 1941-1944 рр. угорські війська були залучені до виконання охоронно-поліцейських функцій у тилу німецько-радянського фронту на території України та Білорусії. Після розгрому 2-ої угорської армії на Верхньому Дону в січні-лютому 1943 р. під час проведення контрнаступальної операції Червоної армії в ході битви під Сталінградом угорські окупаційні війська, які перебували на території СРСР, отримали нові підкріплення. 1 травня 1943 р. у Києві з командування, розбитої на Дону, 2-ої угорської армії було сформовано командування угорської окупаційної армії (Magyar Megszálló Hadserég), яке з 22 травня 1943 р. очолив генерал Гейза Лакатош. До її складу увійшли дві оперативні групи: 1) «Схід», що дислокувалась в районі Прип'ятських боліт на території Білорусії та північної частини Сумської і Чернігівської областей України (VIII угорський корпус); 2) «Захід», частини якої розміщувались на території Правобережної України, Волині, південного Полісся та північно-східної частини Галичини разом зі Львовом (VII угорський корпус). Загальна чисельність угорських окупаційних військ, які виконували охоронно-поліцейні функції в тилу східного фронту у 1943 р., нараховувала 90 тис. осіб¹¹⁸.

В першій половині 1943 р. угорські війська, які дислокувались на території Волині, зіткнулись з потужним українським повстанським рухом, очолюваним ОУН(б), який дуже швидко набув характеру масового антинімецького повстання. Угорські окупаційні частини часто залучались німецьким командуванням для проведення антиповстанських операцій та пацифістських акцій в українських селах. Це призвело до великих боїв та сутичок із загонами УПА, які активно виступили на захист мирного населення. Угорське командування, не бажаючи проливати кров угорських солдат (гонведів) за німецькі інтереси і наглядно переконавшись в силі українського визвольного руху в регіоні, вирішили піти на мирні переговори з українськими повстанцями, сподіваючись таким чином уникнути збройних сутичок з ними. Зі свого боку, українське націоналістичне підпілля розглядало угорців як зайвий фронт в боротьбі за здобуття Української держави і відслідковувало поширення антинімецьких настроїв в їх середовищі.

Восени 1943 р. на території Волині активізувався переговорний процес між командуваннями угорських окупаційних військ та УПА, результатом чого стало укладення серії таємних усних угод про ненапад, обмін військовополоненими, продовольством, зброєю, амуніцією та медикаментами. На початку осені 1943 р. ініціатива низових військових структур УПА була підхоплена вищим командуванням. Внаслідок переговорів, які відбулись у вересні 1943 р. в Конюшках між керівником розвідувального відділу штабу Військової округи (ВО) «Богун» УПА А.Дольницьким («Немо», «Голубенко», «Андрій Кисіль») та представниками командування угорської дивізії, яка розташовувалась у Дубно, було досягнуто усної домовленості щодо ненападу та нейтралітету, обміну зв'язковими старшинами для підтримання зв'язку, стеженням за дотриманням угоди та врегулюванням можливих збройних конфліктів у відносинах між двома арміями¹¹⁹.

Переговори з угорською армією стали темою для обговорення на нараді штабу ВО «Богун» у жовтні 1943 р. Начальник штабу «Голубенко» (справжнє ім'я та прізвище не встановлені) різко виступив проти укладення договору з угорською армією, зважаючи на факт окупації Угорщиною території Закарпаття у березні 1939 р. та проведення в краї широких репресій проти української національно-свідомої інтелігенції.

¹¹⁸ Gyula Vargai. Magyarország a második világháborúban. – Budapest, 2001. – Old. 215-217.

¹¹⁹ Див. детальніше: Пагіря О. Переговори між УПА й Угорською армією в 1943-1945 рр. // Визвольний шлях. – Кн. 6. – 2006. – С. 86-115.

Розглядаючи Угорщину в якості німецького сателіта, «Голубенко» пропонував надалі продовжувати проведення активних боїв загонів УПА проти угорських окупаційних військ з метою здобуття якнайбільше зброї та амуніції для українських повстанців. Договір з угорцями, на його погляд, міг принести тільки велику моральну шкоду для українського визвольного руху, заангажувавши його у співпраці з союзниками нацистів¹²⁰.

Командир ВО «Богун» Петро Олійник («Еней», «Роман»), зі свого боку, навпаки позитивно оцінив перспективи досягнутої українсько-угорської угоди. Відтак, з огляду на певні тактичні здобутки, що давало її укладення, 9 жовтня 1943 р. він видав наказ під № 21 усім підпорядкованим відділам УПА та членам підпілля ОУН на території ВО, в якому зобов'язував їх припинити активні бої проти угорських військ та увійти з ними у переговори задля досягнення стану ненападу та нейтралітету¹²¹.

В подальшому проблема Закарпаття виринула на нараді Головного військового штабу (ГВШ) УПА, в якій брали участь головнокомандувач УПА Д. Клячківський («Клим Савур», «Панас Мосур»), командир запілля ОУН Р.Волошин («Павленко», «Горбенко»), члени Проводу ОУН(б) О.Логуш («Іванів»), Я.Бусел («Київський», «Галина») та Й.Позичинюк («Шаблюка»). Учасники виступили за необхідність подальшого проведення переговорів з угорським командуванням для утримання стану нейтралітету і ненападу у відносинах між УПА та угорською армією. Найбільша дискусія присутніх розгорнулася навколо проблеми Закарпаття, яке було окуповане Угорщиною, українське населення якого зазнало жорстоких репресій з боку угорської окупаційної влади, а увесь склад крайової організації ОУН на Закарпатті був арештований та засуджений на трьох процесах угорського військового трибуналу в Ковнері влітку 1942 р. Укладення договору з Угорщиною, на думку командування УПА, повинно було до певної міри апробувати статус-кво на Закарпатті. Після обговорення було прийнято рішення про те, що політичний договір між незалежною Україною та Угорщиною можна буде укласти лише в майбутньому, коли буде створений вільний український уряд. Однак члени Головного командування (ГК) УПА виступили за доцільність укладення локального військового договору з угорською армією на території Волині. При цьому великі сподівання в результаті укладення цієї угоди покладались на організацію союзу народів, які були під поневоленням та загрозою, задля боротьби проти Німеччини та СРСР, куди планувалось залучити також Угорщину¹²².

Таким чином, ми бачимо, що керівництво ОУН(б) та командування УПА не планувало відмовлятися від території Закарпаття, вважаючи питання встановлення міждержавних кордонів між незалежною Україною та Угорщиною справою майбутнього. Водночас на період війни ними визнавалась доцільність укладення локального договору військового характеру з угорською армією, яка розташовувалась на території України, для уникнення непотрібного кровопролиття та подальшої взаємовигідної співпраці обох сторін. Особливу роль в ході українсько-угорських переговорів повинна була відігравати політична мета – пропаганда ідей української визвольної боротьби під проводом ОУН та УПА за здобуття державної незалежності України на міжнародній арені.

¹²⁰ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА: Волинь і Полісся. Кн. 3. Спомины учасників. Т. 5. – Торонто, 1984. – С.41

¹²¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 167.

¹²² Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА: Волинь і Полісся. Кн. 3. Спомины учасників. Т. 5. – Торонто, 1984. – С.42-44.

Наступна зустріч між представниками ГК УПА та командуванням угорських окупаційних військ відбулась в середині жовтня 1943 р. в с. Мирогоща на Рівненщині, де від угорської сторони були присутні: підполковник генерального штабу Єно Падані – начальник відділу 1-Б (розвідка і контррозвідка) штабу угорських окупаційних військ на території України, майор угорського генерального штабу Вецкенді, старші лейтенанти Ваді та Верг (перекладач), а зі сторони УПА: О.Логуш, А.Дольницький та В. Коренюк («Палій»). Підполковник Є.Падані відразу ж запевнив старшин УПА у тому, що Угорщина не має жодних претензій політичного й територіального характеру до України. Він щиро привітав порозуміння між українськими та угорськими військовими. У свою чергу, О.Логуш запевнив угорських представників у тому, що УПА виступає лише на захист українського народу. Після обміну привітаннями присутні приступили до обговорення конкретних справ. Є. Падані поставив українським старшинам два запитання:

1) чи УПА організаційно не пов'язана з більшовиками;

2) про ставлення командування УПА до питання Закарпатської України. О. Логуш відповів, що УПА з більшовиками веде безкомпромісну боротьбу. Відносно Закарпаття зазначив, що це питання не належить до компетенції ГК УПА, та угорської делегації, і що воно є виключною прерогативою майбутніх вільних урядів Угорщини та України, в той час як справжньою метою делегації від ГК УПА на даному етапі є врегулювання відносин з угорськими окупаційними військами на території України. Після завершення дискусії було досягнуто наступної угоди:

– угорське командування не буде проводити жодної ворожої акції проти українського мирного населення та УПА;

– відділи УПА не будуть збройно виступати проти угорських військ на території України;

– угорські війська не будуть брати участь в жодній з операцій німців проти українського населення, відділів УПА, підпільної мережі ОУН(б) та підпілля;

– угорське командування буде повідомляти командування УПА про відомі йому заплановані німцями операції проти УПА та цивільного населення;

– угорське командування буде повідомляти командування УПА про дії радянських партизан, комуністичної розвідки, так само і командування УПА буде інформувати угорські штаби про всі відомі йому рухи загонів радянських партизан;

– угорські військові застави можуть отримувати від господарських відділів УПА потрібні їм харчові продукти, замість чого постачатимуть для УПА відповідну кількість зброї та амуніції (в першу чергу радянської), технічний та медичний матеріал;

– для успішного виконання пунктів договору й для врегулювання спірних питань командування угорської армії в Україні та командування УПА обмінюються зв'язковими старшинами;

– для можливих політичних розмов О.Логуш обіцяв зв'язати підполковника Є.Падані з проводом ОУН(б).

Від угорців було призначено зв'язковим старшиною при штабі УПА старшого лейтенанта Варі, а від українців – Василя Коренюка («Палій»), заступника шефа розвідувального відділу штабу ВО «Богун»¹²³.

О. Логуш разом з підполковником Є. Падані вилетів літаком до Львова, де зв'язався з керівником референтури зовнішніх зв'язків (Р-33) Проводу ОУН(б) Миколою Лебедем («Максим Рубан», «Ігор», «Ярополк»), поінформувавши його про результати попередніх переговорів. Керівник «дипломатичної референтури» проводу

¹²³ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА: Волинь і Полісся. Кн. 3. Спомини учасників. Т. 5. – Торонто, 1984.– С.44-50.

ОУН (б) доручив О. Логушу та Є.Врецьоні провести переговори з угорськими військовими у Львові.

Під час зустрічі представників ОУН з угорськими офіцерами генерального штабу обговорювались наступні питання:

- 1) міжнародно-політична ситуація;
- 2) перспективи війни між СРСР та Німеччиною на східному фронті;
- 3) українсько-угорські взаємовідносини;
- 4) можливість польсько-українського примирення;
- 5) німецько-українські відносини;

6) становище ОУН(б) та Угорщини в умовах швидкого просування Червоної армії на Захід. Під час переговорів угорські офіцери запропонували оунівцям продовжити переговори для більш детального обговорення порушених питань з представникам не тільки військових, але і політичних кіл Угорщини у Будапешті¹²⁴.

Пропозиція угорської сторони була передана керівнику Р-33 М.Лебедю, який почав готувати поїздку делегації ОУН(б) до Угорщини. Як зазначав з цього приводу її член І.Гриньох («Герасимівський»): «Лебедь проінформував мене, що: мадяри не хочуть обмежитись тільки місцевим «волинським» договором, але бажають укласти договір на найвищій площині, між найвищим політичним керівництвом українського підпілля та мадярським урядом; розмови на найвищому шаблі мають відбутись в столиці Угорщини. Мадяри гарантують українській делегації її безпеку та дипломатичний статус; мадяри зобов'язуються дотримуватись суворої таємниці про свої розмови від свого союзника – Німеччини; мадяри зобов'язуються подбати про деталі переїзду української делегації до Будапешту та із Будапешту до Львова, очевидно, так само зберігаючи це в таємниці від німецьких окупаційних чинників; мадяри зобов'язуються всі вищезазвані умови виконувати незалежно від результату розмов. Угорська сторона пристає на це з умовою, що її повідомлять про правдиві імена і прізвища української делегації, бо з делегатами під вигаданими іменами вони розмови на найвищому рівні вести не можуть»¹²⁵.

Тема переговорів між УПА та угорською армією в грудні 1943 р. стала предметом обговорення на засіданні Центрального проводу ОУН(б), яке відбулось у Львові за участю голови бюро проводу ОУН Р. Шухевича («Тарас Чупринка», «Тур»), члена бюро Д. Маївського («Косар», «Тарас»), М.Прокопа («Володимир»), Д. Ребет («Одарка»), В. Охримовича («Далекий», «Чужий», «Дальній»), М. Лебеда («Максим Рубан», «Ігор», «Ярополк»), шефа ГВШ УПА – Д. Гриця («Перебийніс», «Дуб», «Олег») та інспектора ГВШ і командира УНС О. Луцького («Андрієнко», «Богу», «Беркут»). За свідченнями останнього, які він дав на допиті НКДБ 6 серпня 1945 р., на засіданні проводу із доповіддю про переговори між УПА та угорською армією виступив М. Лебедь, який поінформував присутніх про те, що вдалось встановити контакт з представниками угорського командування. Угорці, за словами Лебеда, готові вести переговори з ОУН на широкій політичній основі про спільну боротьбу з Червоною армією, але побоюються німців, так як у всіх питаннях залежні від них. М. Лебедь вважав, що угорці вирішили вступити в переговори з ОУН тільки внаслідок активної діяльності УПА, яка продемонструвала здатність вести успішну партизанську боротьбу з Червоною армією. В результаті нарад було ухвалено рішення про відправку

¹²⁴ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк. 85зв.

¹²⁵ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА, Т. 26. – Торонто-Львів, 2001.— С.135.

делегатії ОУН(б) для ведення переговорів з угорськими військово-політичними колами у Будапешті¹²⁶.

Наприкінці листопада 1943 р. керівник Р-33 М. Лебедь визначив склад української делегатії, яка мала полетіти на переговори до Будапешту. Сюди увійшли колишній старшина батальйону «Нахтігаль», член УНДО Мирон Луцький, який був призначений головою делегатії та члени референтури зовнішніх зв'язків – Євген Врецьона («Волянський») та Іван Гриньох («Герасимівський»).

Усвідомлюючи загрозу поширення комуністичної експансії на захід, а також намагаючись максимально відійти від німецької політики, угорський уряд шукав виходу з Другої світової війни за допомогою сепаратних переговорів із західними альянтами. Таким чином, в українських повстанцях угорські військові кола вбачали силу, яка була здатна протистояти більшовизму.

В свою чергу, керівництво українського визвольного руху, ідучи на переговори з військово-політичними колами Угорщини переслідувало декілька стратегічних завдань: 1) подолати зовнішньополітичну ізоляцію, в якій на той час перебував український визвольний рух; 2) спробувати налагодити взаємовигідні і партнерські стосунки з найближчими територіальними сусідами України і заручитись їх підтримкою у боротьбі проти спільної більшовицької загрози; 3) спробувати вийти через угорські дипломатичні канали на зв'язок із західними союзниками.

Наприкінці листопада 1943 р.* українська делегатія, замаскована у формі угорських гонведів відбула на військовому літаку з аеропорту Скнилів зі Львова до Будапешту. Тут вони були гостинно прийняті угорськими військовими представниками. Однак переговори у генеральному штабі угорської армії довелось відкласти через те, що шеф штабу, генерал-полковник Ф. Сомбатхеї був викликаний А.Гітлером до його штаб-квартири. В середині грудня 1943 р. українська делегатія, дочекавшись повернення генерал-полковника Ф.Сомбатхеї до Будапешту, взяла участь у переговорах у приміщенні угорського генерального штабу, де окрім малярських вищих офіцерів був присутній також радник міністерства закордонних справ Угорщини Дежев Шаї.

Українська делегатія мала дві інструкції від М. Лебеда, відповідно до яких мала вести переговори з угорськими представниками. Перша містила в собі максимальний варіант вимог. В ній зокрема передбачалось, що українська делегатія буде виступати від імені найвищого керівництва українського народу, який перебуває в завершальній стадії свого остаточного формування, а не від імені однієї політичної сили. Делегати повинні були проінформувати угорців про те, що український визвольний рух спрямований як проти комуністичної Росії, так і проти гітлерівської Німеччини, і що українська сторона не бачить необхідності протистояти Угорщині. Також українські делегати мали повідомити угорських представників про те, що ОУН та УПА намагається створити спільний фронт поневолених тоталітарними режимами народів, і що українська сторона вважає безглуздом втягування Угорщини як суверенної держави до боротьби проти українського народу. Також передбачалось, що всі спірні питання повинні бути вирішені в переговорах та під час підписання договору.

¹²⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 10. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907-1950). Документи і матеріали. –Торонто-Львів, 2007. – С. 425-426.

* Точної дати поїздки делегатії до Будапешту поки що не вдалося встановити. Один із членів будапештської місії, який залишив спогади, І. Гриньох не називає конкретної дати поїздки, зазначаючи лише, що вона відбулась в останніх числах грудня 1943 р. За свідченнями члена Проводу ОУН(б) М. Степаняка українська делегатія вилетіла на угорському військовому літаку до столиці Угорщини наприкінці листопада 1943 р. Співставляючи ці дані з іншими синхронними подіями та фактами, є всі підстави датувати відліт українських представників до Будапешту останніми днями листопада 1943 р

Українська сторона мала запропонувати угорському уряду негайно розірвати військовий союз та зв'язки з Німеччиною й оголосити війну обом тоталітарним державам у союзі з ОУН(б) та УПА. Ймовірність останньої пропозиції на кінець 1943 р. виглядала доволі примарною. Однак, незважаючи на це, українська сторона повинна була висунути таку пропозицію, і у випадку відмови, згідно з інструкціями Лебеда, мала запропонувати т. зв. «тимчасову практичну домовленість співпраці та співдії». Сенс останньої зводився до наступного: всі спірні питання (міждержавних кордонів, гарантій прав національних меншин) будуть вирішені між урядами Угорщини та суверенної Української держави у мирному двосторонньому договорі після закінчення Другої світової війни; угорський уряд разом з вищим командуванням угорської армії мали видати наказ усім підпорядкованим мадярським військовим з'єднанням та частинам, які в цей час перебували на українській території в якості окупаційних, припинити будь-які каральні акції проти українського населення, репресивні заходи проти членів ОУН(б) та військові дії проти відділів УПА. Аналогічні накази мали отримати від повстанського командування усі відділи УПА. Угорці повинні були зобов'язатись приховано забезпечувати відділи УПА зброєю зі своїх чи німецьких складів, допомагати УПА найновішим технічним обладнанням зі зв'язку та вишколом техніків-радистів. При потребі угорські військові повинні були забезпечити офіцерів-інструкторів для повстанських старшинських і підстаршинських шкіл.

Припускаючи, що наступ більшовиків зупиниться в Карпатах і Червона армія не зможе досягнути території Угорщини, українська сторона мала запропонувати угорцям передати територію Закарпаття з його українським населенням та містами Хуст, Ужгород, Кошице до рук українських повстанців для організації там запільної бази для збройних і підпільних структур українського визвольного руху. На цій території повинна була забезпечуватись повна свобода дій для повстанських відділів з тим, щоб перевозити поранених бійців, створювати військові шпиталі, організовувати вишкіл військових кадрів, заготовляти склади із запасами продовольства, одягу, зброї та амуніції. Угорський уряд мав зобов'язатись надати притулок всім українським емігрантам, які, втікаючи перед наступом більшовиків, опиняться на угорській території. При цьому, українська сторона повинна була звернути увагу угорських представників на те, що українське політичне керівництво буде спрямовувати втікачів з України саме в Угорщину, застерігаючи їх від втечі в Німеччину. Для цього планувалось запропонувати угорцям створити в Будапешті окреме українське представництво без офіційного дипломатичного статусу. До штабу головного командування угорської армії мав призначатись зв'язковий старшина. В разі підписання угоди ці домовленості мали негайно вступити в дію. Обидві сторони мали зобов'язатись зберігати договір в суворій таємниці¹²⁷.

Переговори в генеральному штабі угорської армії, які проходили в цілком дружній та приязній атмосфері, відбувались відповідно до інструкцій керівника дипломатичної референтури провладу ОУН(б) М.Лебеда. Відносно питання міждержавних кордонів українські делегати не наважились порушити складну проблему в українсько-угорських відносинах – питання Карпатської України, вирішивши відкласти його на післявоєнний період. Водночас українські представники, за свідченнями В. Чижевського («Демид»), погодились припинити в подальшому проведення будь-якої антиугорської діяльності на території Закарпаття, в чому угорська сторона була особливо зацікавлена¹²⁸. Даний пункт домовленості пояснює той факт, що після ліквідації угорською військовою контррозвідкою крайової організації ОУН на Закарпатті влітку 1942 р. та візиту делегації представників українського визвольного руху до Будапешту в листопаді-

¹²⁷ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА, Т. 26. – Торонто-Львів, 2001. – С. 140-141.

¹²⁸ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 33286фп. – Т.1. – Арк.267.

грудні 1943 р., керівництво ОУН та командування УПА не намагались поширити свій вплив на територію краю аж до моменту вигнання угорських військ із Закарпаття Червоною армією у жовтні 1944 р.

В ході переговорів були підтверджені основні пункти домовленості у військовій сфері щодо ненападу і нейтралітету у відносинах між УПА та угорською армією, обмін зв'язковими старшинами при штабах обох армій, співпраці у військовій, розвідувальній, технічній і медичній сферах на антибільшовицькій основі. Остання форма співпраці мала відбуватись головним чином на території Карпатської України, куди планувалось перевозити важкопоранених стрільців УПА для лікування у військових шпиталях та інших закладах міністерства здоров'я угорського уряду.

Угорські представники погодились з оцінкою української сторони становища на східному фронті та загрозою більшовизації Центрально-Східної Європи. Водночас вони підтвердили висловлену українськими делегатами думку про те, що більшовики є спільним ворогом для обох народів. У зв'язку з цим угорці виявили зацікавленість у створенні на кордоні з Угорщиною Української самостійної держави, яка мала стати своєрідним буфером від більшовицької загрози. Вони також підкреслили, що угорське командування планує обороняти кордони Угорщини власними силами і не бажає відсилати угорські війська на окуповані німцями східні території. Однак в існуючих зовнішньополітичних умовах воно змушене спрямовувати угорські війська далеко від кордонів Угорщини з огляду на сильний німецький тиск. Окрім цього, мадярські представники висловили сподівання, що взаєморозуміння та співпраця між Угорщиною та українським народом в майбутньому відіграють велику роль у спільній боротьбі проти більшовизму. При цьому українська сторона зазначила, що українці планують вести антибільшовицьку боротьбу самостійно, незалежно від інших держав, однак українські повстанські сили потребують зброю та інші військово-технічні засоби у зв'язку з необхідністю кількісного розширення УПА до бажаних розмірів¹²⁹.

Незважаючи на те, що українські представники, як і їхні угорські колеги, не порушували під час переговорів у Будапешті проблему Закарпаття, розуміючи, що в цьому питанні сторони не зможуть дійти до спільної згоди, під час зустрічі українська делегація представила начальнику угорського генштабу генерал-полковнику Ф. Сомбатхеї карту українських етнічних земель, на яких повинна була сформуватись Українська самостійна соборна держава. На ній етнічна територія українського Закарпаття була віднесена до Української держави, як її невід'ємна складова¹³⁰. Цим самим українські делегати намагались у завуальованій формі подати свої прагнення відносно цієї території.

Потрібно відзначити, що уникнення відкритого обговорення на переговорах у Будапешті питання державної приналежності Закарпаття, пояснювалось декількома причинами. *По-перше*, спрацювала формула, прийнята керівництвом ОУН та командуванням УПА про те, що питання державних кордонів майбутньої незалежної Української держави не може вирішуватись представниками українського визвольного руху на переговорах із керівними колами сусідніх держав і, що воно належить виключно до компетенції вільного українського уряду самостійної України. *По-друге*, обидві сторони розуміли, що в даному питанні вони не зможуть дійти до спільної згоди, що, в свою чергу, могло поставити під сумнів можливість здійснення подальшої співпраці між угорською армією та УПА на території Західної України в умовах триваючої німецько-радянської війни. Уникнення гострих дискусій та суперечок щодо питання Закарпаття дало можливість сторонам наповнити реальним змістом досягнуту

¹²⁹ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 75135фп. – Арк.87-87зв.

¹³⁰ Держалюк М. Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р.// Пам'ять століть. – К., 1997. – №1. – С.138-139.

домовленість між командуванням УПА та угорської армії, незважаючи на всю суперечливість відносин між угорськими окупаційними військами та УПА і запіллям ОУН на території Волині, південного Полісся та Галичини у 1943-1944 рр. Відсунення територіальних суперечок на задній план задля уникнення кровопролиття та досягнення співпраці між УПА й угорською армією на антибільшовицькій основі зробило переговори ОУН з військово-політичними колами Угорщини більш успішними та ефективнішими* за аналогічні перемовини з представниками польського націоналістичного підпілля та Румунії у 1943-1944 рр., на яких саме територіальні суперечки стали на заваді у досягненні спільної домовленості та налагодженні співпраці для боротьби проти комуністичної загрози.

Продовжуючи аналіз проблеми ставлення керівництва ОУН(б) та командування УПА до питання приналежності Закарпаття, слід також звернути увагу на те, що в другій інструкції М. Лебеда членам української делегації на переговорах в Будапешті пропонувалось вимагати від угорців передачі української етнічної території Закарпаття (включно з Пряшівщиною) до рук УПА для організації там додаткової підпільної бази українського національно-визвольного руху, що було актуальним з огляду на загрозу радянського вторгнення на територію Угорщини. Проте в ході переговорів українські представники не наважились порушити таке болюче питання міждержавних кордонів, побоюючись зриву перемовин та скасування попередніх домовленостей. Це спростовує поширене в деяких працях дослідників твердження про те, що жертвою українсько-угорського договору стала українська територія Закарпаття, яке керівництво націоналістичного підпілля, нібито, офіційно визнало за невід'ємну частину Угорщини.

Незважаючи на це, фактор Закарпаття в подальшому відігравав суттєву роль у відносинах між УПА та угорською армією на території Західної України. Зокрема, закарпатські українці, які перебували в угорських з'єднаннях і частинах на території України, відіграли велику роль у налагодженні зв'язку між командуванням УПА та угорських військ і часто виконували функції перекладачів, добре володіючи угорською мовою. Знавців останньої серед провідного активу ОУН та УПА було обмаль. Під впливом домовленостей між командуванням УПА та угорської армії, а також пропаганди ОУН закарпатські українці часто переходили у повному озброєнні до лав українських повстанців. Так відомо про долю Р. Беднарчика («Слюзар», «Чорногуз»), уродженця м. Хуста, який був мобілізований до складу угорської армії та направлений в складі угорської частини в район м.Рівне. Тут за допомогою підпільниці ОУН йому вдалось встановити контакт з українськими повстанцями та перейти з групою закарпатців у повному озброєнні до лав УПА. Ставши особистим ад'ютантом Дмитра Клячківського, командира групи УПА-«Північ», і добре володіючи угорською та німецькою мовами, він брав безпосередню участь в переговорах УПА з угорською армією на Волині. Згодом «Слюсар» став провідником північної Рівненської округи ОУН і загинув у 1949 р.¹³¹

* Тут варто провести паралель з попереднім етапом українсько-угорських відносин, який відноситься до періоду українських визвольних змагань 1917-1921 рр., коли в Будапешті функціонувала Надзвичайна дипломатична місія УНР. У 1920 р. міністерство закордонних справ Угорщини підготувало проект декларації про визнання території Підкарпатської Русі (Закарпаття) складовою частиною Угорського королівства і запропонувало підписати її голові дипломатичної місії УНР в Будапешті М. Галагану. У відповідь на відмову останнього угорський уряд заявив, що він не може визнати де-юре самостійність УНР до того часу поки інші держави світу не зроблять цього. (ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 69840фп. – Т. 2. – Арк. 28-28зв.). Про діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині у 1919-1923 рр. див. детальніше: Матяш І. Б., Мушка Ю.Ю. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині: історія, спогади, архівні документи. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 400 с.

¹³¹ Літопис УПА. Т. 28. Марія Савчин («Марічка»). Тисяча доріг (спогади). – Торонто-Львів, 1995. – С.286-287.

У лавах куреня «Міші» (командир Михайло Кондрас) з'єднання «Холодний Яр» групи УПА-«Південь» воював сотенний «Гутич» (справжнє прізвище не відомо), виходець із Закарпаття, який перейшов на бік повстанців від угорців. 15 травня 1944 р. у бою з більшовиками на шляху Славута-Шепетівка, де був оточений курінь «Міші», «Гутич» разом з іншими 25-ма повстанцям загинув¹³².

Після подій німецької окупації Угорщини 18-19 березня 1944 р. на східний фронт під тиском Берліна була відправлена 1-а угорська армія, яка була розміщена на території Станіславської області, де почала активно готуватись до відбиття радянського наступу на територію Угорщини. Новоприбулі угорські війська часто залучались німецьким командуванням для проведення операцій проти загонів УПА в лісах та здійснення реквізиції в українських селах. Це спровокувало новий конфлікт у відносинах між УПА та угорською армією на території Галичини. Переговорна практика тут усталилась дещо пізніше, аніж на території Волині та південного Полісся¹³³.

За таких умов в середовищі організаційних центрів ОУН(б) була розроблена низка інструкцій, спрямованих на втягування окремих бойових командирів УПА та місцевих провідників ОУН до українсько-угорських переговорів на місцях з метою здобуття додаткової зброї, амуніції, технічного обладнання, медикаментів, укладення локальних договорів про нейтралітет та ненапад, координації спільних зусиль проти більшовиків. Хоча вони і суперечили наказу Проводу ОУН(б), виданого на початку 1944 р. про заборону проводити політичні переговори місцевим штабами УПА та нижчим проводам ОУН з представниками інших народів та держав, але все ж були спрямовані більше на нормалізацію українсько-угорських військових стосунків на місцевому рівні, а ніж претендували на вирішення важливих політичних проблем у стосунках між двома народами, в той час коли покращити їх на вищому напівофіційному рівні не вдавалось через сильний німецький вплив.

Одну з таких інструкцій нам вдалось виявити у ГДА СБУ, що має загальну назву «Інформація»¹³⁴. Документ містив досить детальні вказівки щодо організації переговорного процесу між УПА та угорською армією на локальному рівні. Під час обговорення політичних проблем на зустрічах командування обох армій радилось уникати гострих дискусій та суперечок, що могло зірвати переговорний процес. Відносно найбільш болючої та гострої проблеми українсько-угорських відносин – Закарпаття в інструкції рекомендувалось говорити, що угорсько-український конфлікт у 1939 р. носив епізодичний і локальний характер, а тому він не може визначати справжнього ставлення сторін один до одного на сучасному етапі їхніх взаємовідносин. Слід було підкреслювати, що Карпато-Українська держава не мала відвертої антиугорської спрямованості у своїй політиці, водночас радилось применшувати роль національних змагань закарпатців у 1938-1939 рр. для реалізації ідеї побудови Української самостійної соборної держави, а етнічну українську територію Закарпаття називати як «терен не прихожий до того – замалий, положений поза природною межею України». При цьому вказувалось, що «осередок української держави не належить Закарпаттю, ані куди більшій румунській займанщині [мались на увазі українські землі

¹³² Літопис УПА. Нова серія. Т. 8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля (1944-1946). Документи і матеріали. – Київ-Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2006. – С. 492.

¹³³ Детальніше про відносини між УПА та 1-ою угорською армією на території Галичини у 1944 р. див.: Пагіря О. Відносини між українським визвольним рухом та угорською армією в Галичині в першій половині 1944 р. // Український визвольний рух./ Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Збірник 12. – Львів, 2008. – С. 74-116.

¹³⁴ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28. – Арк. 4; Копія: ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 400-402 та Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 339. – Арк. 399-401.

Буковини та Бессарабії – О.П.]». Для української сторони було дуже важливо з'ясувати про існування певного побоювання з боку угорської сторони щодо майбутніх спроб керівництва українського націоналістичного підпілля повернути територію Закарпаття до складу самостійної Української держави¹³⁵.

Така позиція була своєрідною хитрістю, тактичним відступом від принципових засад українського визвольного руху з його концепцією створення Української самостійної соборної держави на всіх етнографічних теренах українського народу. Такий крок мав дати реальну практичну користь від співпраці з угорською армією для подальшої боротьби за утвердження незалежної держави. У складних умовах 1944 р., у час жорстокого протиборства кількох потужних військово-політичних сил на території України, дана позиція керівництва українського збройного резистансу виглядає цілком зрозумілою й оправданою. В «Інформації» зазначалось, що соборництво – це максимальна програма українського визвольного руху, проте в реальних умовах 1944 р. її здійснити надзвичайно важко, в той час коли навіть реалізувати основну вимогу незалежності ще не вдалось¹³⁶. Інструкція містила в собі більше практичного та реалістичного аспекту конкретних переговорів командування УПА та угорської армії в несприятливих для українського визвольного руху умовах літа 1944 р., ніж претендувала на вирішення стратегічних політичних проблем у відносинах з Угорщиною, таких, зокрема, як приналежність Закарпаття.

В умовах відвертої загрози захоплення Червоною армією галицьких земель влітку 1944 р. особливої актуальності набувало також питання співробітництва обох сторін у справі проведення спільних військових дій проти СРСР. У переговорах і спілкуванні з угорцями рекомендувалось з'ясувати чи побоюються угорці більшовицького наступу в Галичині та як уявляють собі оборону перед ним, а також чи розуміють користь від співпраці з УПА, яка повинна була закріпитись у Карпатах та утримувати подальше просування більшовицьких військ у Південно-Західну Європу. При цьому, очевидно, планувалось організувати повстанські тиллові бази на Закарпатті, що перебувало в складі Угорщини, та при допомозі угорської армії відбити наступ ЧА в Карпатах подібно до того як Українські Січові Стрільці у складі австро-угорської армії зупинили російські війська на Карпатських перевалах у 1914-1915 рр. При цьому вірогідно, що в стратегічних планах керівництва ОУН(б) та командування УПА угорська армія могла претендувати на роль союзної у боротьбі проти більшовицької імперії. У разі ж захоплення Червоною армією Галичини, Угорщина, на думку оунівських керівників, могла прийняти українську політичну еміграцію на своїй території¹³⁷.

Подібна думка відносно необхідності уникнення обговорення територіальних проблем під час переговорів між УПА та угорською армією була зафіксована в інструкції командування 2-ої ВО «Буг» групи УПА-«Захід». Усім підпорядкованим загонів УПА та мережі підпілля ОУН на території Львівщини заборонялось проводити бої з угорськими військами та проводити їх роззброєння. У розмовах з угорськими офіцерами радилось підкреслювати можливість співпраці між українським та угорським народами, уникаючи при цьому болючої теми Карпатської України¹³⁸.

27 червня 1944 р. в районі Татарського (Яблунецького) перевалу було укладено письмову угоду між командуванням VI угорського корпусу на чолі з генерал-

¹³⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 28. – Арк. 43в.

¹³⁶ Патриляк І., Пагіря О. Інструкції керівництва збройного підпілля для ведення переговорів з представниками угорських військ // Сторінки воєнної історії. – Вип. 11. – К., 2008. – С. 67.

¹³⁷ Патриляк І., Пагіря О. Інструкції керівництва збройного підпілля для ведення переговорів з представниками угорських військ // Сторінки воєнної історії. Вип. 11. – К., 2008. – С. 67-68.

¹³⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 44.

полковником Ференцем Форкошем де Кішбарнаком та командою групи УПА-«Захід». Відповідно до договору сторони погодились:

1) припинити військові зіткнення між відділами УПА-«Захід» та угорськими підрозділами і частинами VI угорського корпусу, здійснювати спільну боротьбу двох армій проти більшовиків;

2) будь-які факти взаємних непорозумінь та військових сутичок повинні були відстежуватись спеціальними представниками від обох армій і врегульовуватись мирним шляхом «в дусі братерства по зброї та взаємного порозуміння»;

3) угорські підрозділи на фронті та відділи УПА в тилу повинні були спільно боротись проти загонів радянських партизан і регулярних частин ЧА;

4) угорці зобов'язались поважати інтереси українського населення і не вдаватись до самовільних пограбувань

5) для забезпечення постійного зв'язку та швидкого обміну інформацією між обома арміями від командування УПА-«Захід» до штабу 27-ої дивізії повинен бути призначений зв'язковий старшина, який мав користуватись особистою свободою та правом вільного пересування;

6) поранених вояків УПА повинні приймати на лікування у всіх установах і закладах міністерства здоров'я угорського уряду¹³⁹.

За наслідками укладеної угоди, за даними істориків М. Держалюка та І.Ровоса, було видано наказ «Верховної команди бойової групи Української Повстанської Армії» Ч. № 896/44 за підписом генерал-майора Б. Зубенка¹⁴⁰. В ньому, зокрема, зазначалось: «було б божевіллям продовжувати безнадійну боротьбу за шматок землі, яку, зрештою, ми не є в силі оборонити [малась на увазі територія Закарпаття – О.П.], а рівночасно нашу прекрасну батьківщину, більшу як Франція, віддати Москві (...) ці факти треба нашим воякам пояснити і звернути їхню увагу на можливу співпрацю України з Угорщиною. Хто цього не може чи не хоче зрозуміти, той не є гідним бути членом нашого визвольного руху, що від початку провадив завзяту боротьбу проти більшовизму. Ми мусимо утримувати добрі сусідські відносини з Мадярщиною аж до розпаду Москви. Ми не маємо ніяких територіальних претензій щодо Мадярщини і тому хочемо плекати добрі зв'язки»¹⁴¹. Це означало офіційну відмову від території Закарпаття та визнання її приналежності до складу Угорщини.

Автентичність вказаного документу викликає великий сумнів, а його зміст та мова (наказ був написаний німецькою мовою) дають підстави визначити їх як німецьку підробку. Видання наказу за підписом абсолютно невідомого з матеріалів українського підпілля генерал-майора Б. Зубенка було прямою німецькою провокацією, намаганням німецького командування вплинути на переговори між УПА та угорською армією і використати їх у власних інтересах.

Зміст наказу також суперечить платформі підпільного українського уряду – Української Головної Визвольної Ради, прийнятій на установчому Першому Великому Зборі УГВР 11-15 липня 1944 р., яка засвідчила непохитність керівництва українського визвольного руху у відстоюванні ним ідейного постулату боротьби за Українську самостійну соборну державу на всіх українських етнічних землях. Зокрема, у третьому

¹³⁹ The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (University of Toronto). – Box. 207. – Number 17. – P. 56-57.

¹⁴⁰ Ravasz István. Ukrán-magyar katonai kapcsolatok A XX.Század Első Felében // Україна-Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14-16 квітня 2005 р.). Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Інститут історії України, 2006. – Old. 220; Держалюк М. Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. // Пам'ять століть / Микола Держалюк. – К., 1997. – №1. – С.139-141.

¹⁴¹ The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgency and Counter-Insurgency in Ukraine» (University of Toronto). – Box. 207. – Number 17. – P. 60.

розділі платформи зазначалось: «УГВР прагне до порозуміння і до мирного співжиття з усіма сусідами України на принципі взаємного визнання права на власні держави на етнографічних землях кожного народу»¹⁴². Установчий збір УГВР високо оцінив переговори представників українського визвольного руху з військово-політичними колами Угорщини і водночас зафіксував чітку позицію українського підпілля щодо території Закарпаття. Зокрема, у доповіді керівника дипломатичної референтури Проводу ОУН(б) М. Лебеда («Варяг») про міжнародно-політичне становище України зазначалось: «Карпатської України ми не подаруємо мадярам»¹⁴³.

В результаті переговорів між командуванням 1-ої угорської армії та УПА у червні-липні 1944 р. при штабах угорських частин були призначені окремі зв'язкові старшини УПА, які слідкували за дотриманням стану ненападу і нейтралітету у відносинах між угорськими військами та відділами УПА на території Станіславщини. За домовленістю з угорськими офіцерами повстанські старшини отримали необхідні пропускні документи, які давали їм можливість переїжджати в угорський тил на територію Закарпаття. У середині липня 1944 р. зв'язкові старшина УПА при штабі угорської армії капітан А.Дольницький виїхав до місця дислокації штабу 1-ої угорської армії в м. Хуст на територію Закарпаття, де перебував до середини вересня 1944 р. Тут при допомозі угорського командування він організував вишкіл п'ятьох радистів, яких у липні 1944 р. було передано шефу зв'язку при ГВШ УПА сотнику М. Медведю («Карпович») для використання у потребах УПА¹⁴⁴.

Окрім цього за різними дорученнями, а також з метою перебирання зброї, боєприпасів, техніки та медикаментів з угорських складів для потреб УПА та лікування важкопоранених повстанців влітку-на початку осені 1944 р. на територію Закарпаття часто переходили окремі старшини та відділи УПА. Тут наведемо деякі приклади. В липні 1944 р. за домовленістю між угорськими офіцерами та командуванням 4-ої ВО «Говерля» на чолі майором Миколою Твердохлібом («Грім», «Музика», «Петро») було організовано перевезення на територію Закарпаття та Словаччини поранених бійців УПА для подальшого лікування в угорських військових шпиталях. Серед них опинився і О.Болехівський («Василь Савчин»), лікар одного з відділів ВО «Говерля»¹⁴⁵.

В серпні 1944 р. командир ВО «Говерля» М. Твердохліб у супроводі старшин виїхав на переговори з командиром угорського підрозділу закарпатцем за походженням поручиком Іваном Іванчом, з яким був знайомий з часів подій у Карпатській Україні в 1938-1939 рр. Під час зустрічі в с. Зелена було досягнуто домовленості про передачу для відділів УПА певної кількості угорської зброї та амуніції, які повстанці забрали з угорських становищ на г.Ріпна¹⁴⁶.

Цікаві дані про відносини УПА з угорською армією подає у своєму щоденнику один із працівників штабу 4-ої ВО «Говерля». За його даними, 4 вересня 1944 р. угорська військова розвідка надіслала до штабу ВО лист з пропозицією про передачу трьох угорських офіцерів, захоплених повстанцями 1 вересня, в обмін на угорську зброю та

¹⁴² УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944-1951 рр. (Збірка документів). – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1956. – С. 13.

¹⁴³ Літопис УПА. Т. 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн.4: Документи і спогади. Зібрав Євген Штендера. Редактор Петро Й. Потічний. З англійським вступом і резюме. – Торонто-Львів: «Видавництво «Літопис УПА»», 2001. – С. 499.

¹⁴⁴ Струтинський Я. («Яспар»). Сотник Андрій Кисіль-Дольницький («Голубенко») // Літопис УПА, Т. 26. – Торонто-Львів: Видавництво «Літопису УПА», 2001. – С. 195.

¹⁴⁵ Болехівський О. З підпілля у невідомому путь. Спомини. // Літопис УПА. Т. 32. Медична опіка в УПА. Ред. М. Ріпецький. Кн. 2. – Торонто-Львів, 2001. – С.181-193.

¹⁴⁶ Зеленчук М. З її святим іменням // «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали. / Упорядник Роман Грицьків. Літопис УПА. Серія «Події і люди». Книга 5. – Торонто-Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2008. – С. 62-63.

амуніцію. Того ж дня, було здійснено інсценування передачі угорцям трьох полонених офіцерів під виглядом сутички з сотнею мадярів на чолі із закарпатцем поручиком І.Іванчом. 12 вересня 1944 р. група старшин УПА у складі командира 4-ої ВО «Говерля» М. Твердохліба та працівника штабу групи сотника Костя Петерса («Сокола») здійснила поїздку до місця розташування угорського командування, досягнувши домовленості про організацію поїздки старшин УПА на територію Закарпаття. 14 вересня 1944 р. командир «Грім», шеф зв'язку ГВШ УПА Михайло Медвідь («Карпович»), Я.Струтинський («Яспар») та інші повстанські старшини виїхали на територію Закарпаття. Відвідавши угорську заставу під командуванням поручика І.Іванча, група старшин УПА у супроводі угорських підрозділів, які відступали, виїхала залізничним потягом до станції Рафайлова. Після цього, пересівши на угорську машину пропаганди, вони перетнули кордон і залізницею доїхали до Хуста. Протягом усієї подорожі старшин УПА постійно супроводжували угорські молодші офіцери та солдати. «Мадяри оглядають нас із зацікавленням й мають до нас респект, бо знають, що ми із УПА», – писав у своєму щоденнику невідомий працівник штабу ВО «Говерля». 16 вересня 1944 р. у Хусті відбулась зустріч між командуванням 4-ої ВО «Говерля» та угорськими офіцерами, про результати якої цитоване джерело, на жаль, не подає інформації. Тут також відбулась зустріч із зв'язковим старшиною при штабі 1-ої угорській армії капітаном А.Дольницьким («Голубенко»). 17 вересня 1944 р. група старшин УПА разом з «Голубенком» у супроводі угорського майора виїхала до Сколого¹⁴⁷. Цілком можливо, що предметом переговорів з представниками угорського командування було врегулювання відносин між УПА та відступаючими частинами 1-ої угорської армії, а також передача розвідувальної інформації УПА про розташування частин Червоної армії в Карпатах.

Щоденник також містить інформацію про те, що група закарпатців, яка воювала в складі 13-ї угорської дивізії, на чолі з поручиком І.Іванчом перейшла у повному озброєнні на сторону УПА і допомагала організувати рейд сотні «Вікторії» на Закарпаття в с. Ясіня, який відбувся 2-6 жовтня 1944 р.¹⁴⁸

В кінці вересня 1944 р. на Закарпаття переходив також курінь УПА «Степового» (командир Андрій Максименко), який, скориставшись нагодою, розповсюдив в закарпатських селах до 5 тис. екземплярів листівок та оунівської літератури і на зворотній дорозі забрав декілька підвод з угорською зброєю, боєприпасами, медикаментами та уніформою¹⁴⁹.

В одній з інструкцій Проводу ОУН(б) для членів націоналістичного підпілля, виданих наприкінці літа - на початку осені 1944 р., наказувалось не загострювати відносин з сусідніми народами, а саме з поляками, румунами та угорцями, а навпаки намагатись бути з ними у добрих взаєминах. У розмовах з представниками згаданих народів рекомендувалось звертати їх увагу на абсолютну недоцільність ворожнечі та боротьби з українським народом у той час, коли існує спільна для всіх загроза і ворог № 1 – СРСР. «Нам треба сконсолідуватись між собою, – зазначалось у поясненні до інструкції, – для спільного фронту проти одного ворога. Щойно після того будемо вирішувати справи між собою. Коли хтось зверне увагу, як ми можемо миритись з тими, які мають претензії - апетити на наші землі, як Галичина, Карпатська Україна, Бессарабія і інші, то даймо коротку відповідь, що це справа проводу і нас ця справа не обходить»¹⁵⁰.

¹⁴⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 34-37.

¹⁴⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 40зв.-41.

¹⁴⁹ Архів УСБУ в Івано-Франківській області. – Ф.5. – Спр. 3100п. – Т.1. – Арк. 42.

¹⁵⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 21-23.

Підсумовуючи можна зазначити, що проблема Закарпаття у переговорах між представниками українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорщини у 1943-1944 рр. відіграла значну, однак не вирішальну роль. Незважаючи на те, що в обох сторін був «важкий» досвід попередніх відносин, угорські військові кола, з одного боку, та керівництво ОУН(б) і командування УПА, з іншого, змогли в складних умовах завершального етапу Другої світової війни дійти до взаємної згоди і домовитись про ненапад, нейтралітет та військову співпрацю на антибільшовицькій основі. В ході переговорів на вищому рівні у Будапешті між делегацією представників українського визвольного руху та начальником угорського генштабу генерал-полковником Ф. Сомбатхеї і представником міністерства закордонних справ Угорщини Дежев Шаї у грудні 1943 р. були зроблені помітні кроки для дружнього зближення між угорським та українським народами. Угорські керівні кола визнали ОУН(б) за головну силу й лідера українських національно-визвольних змагань, рух, який був здатний виражати інтереси українського народу та репрезентувати його на міжнародній арені, а УПА як військове формування українського визвольного руху. Незважаючи на низький рівень політичних переговорів, під час зустрічі в Будапешті були визначені перспективи майбутньої співпраці між двома вільними державами, угорські військово-політичні кола визнали необхідність створення незалежної Української держави на кордоні з Угорщиною. Однак визнання Угорщиною незалежної України відкладалось до виникнення сприятливих для цього міжнародно-політичних умов. Обидві сторони свідомо уникали обговорення територіальних проблем, побоюючись зриву переговорного процесу та ліквідації попередніх домовленостей між командуванням УПА та угорської армії, що дозволило їм в подальшому здійснювати ефективну співпрацю та проводити переговори на локальному рівні, незважаючи на часті конфлікти та збройні сутички. В ході та підсумку переговорів з угорськими військово-політичними колами діячі ОУН ні на крок не відійшли від ідеї соборності Української держави, залишивши справу Закарпаття на майбутнє українсько-угорських переговорів, загалом визнаючи цей регіон за невід'ємну складову Української держави. Окремі тактичні комбінації та дипломатичні хитрощі оунівців на переговорах з угорцями були лише спробою відвернення їхньої уваги від складної та болючої теми Закарпаття задля активізації співпраці між УПА та угорською армією у протистоянні більшовицькій експансії, діючи виключно в інтересах боротьби за незалежність України. Незважаючи на це, фактор Закарпаття був часто присутній у відносинах між УПА та угорською армією і проявлявся в участі закарпатських українців у переговорах між командуванням двох армій та частих переходах представників ОУН і УПА у 1944 р. на територію краю.

Водночас слід відзначити, що переговори між УПА та угорською армією у 1943-1944 рр. вивели українсько-угорські відносини на якісно вищий рівень. Якщо раніше ставлення угорських керівних кіл до «українського питання» та можливості створення незалежної Української держави на північно-східному кордоні Угорщини визначалось, насамперед, проблемою державної приналежності Закарпаття, то в результаті мирних переговорів між представниками українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорщини в роки Другої світової війни було продемонстровано можливість мирного співіснування та взаємовигідної співпраці між двома сторонами на ґрунті спільних інтересів та боротьби проти спільного зовнішнього ворога незалежно від фактору Закарпаття.

Міжнаціональні стосунки в комітаті Угоча

Суспільний устрій Угорщини епохи середньовіччя по суті не відрізнявся від європейського взірця. Тут, як і в інших країнах, проявлялася стала суспільна структура: дворянство, духовенство, селянство. Звісно, повсюди елітою суспільства було дворянство, вихідці із цієї верстви населення займали всі керівні посади. Із духовенством ситуація дещо складніша: були багаті, заможні священики і були такі, що жили на одному рівні з кріпаками. Селянство поділялося на кілька частин, але до їх аналізу перейдемо дещо згодом.

На території комітату Угоча перші поселенці оселилися ймовірно у XII-у столітті. Це були фламандці, переселені сюди королями Гейзою II та Бейлою III. Згодом тут оселилися працьовиті німецькі “гості” - саси: землероби, сокольничі, рибалки, мисливці, тощо. Коли король полював в угочанських лісах, вони виконували різного роду придворну роботу, за що згодом отримали відповідні привілеї.

Будучи молодим королем Іштван V часто бував у цих краях і навіть залишався тут на значний період, тож йому слід було подбати про те, аби забезпечити собі постійне місце проживання. Саме так було засновано королівський дім – “*domus regalis*”. Вже сама назва свідчить про те, що мова йдеться не про замок або фортецю, а про звичайний житловий будинок, який знаходився близько до Тиси, на околиці колишнього села Фелсас. Перші згадки про поселення датовані 1262-им роком, а вже за десять років потому про фелсаських поселенців, які були сасами, хроніка пише так: “*hospites nostri de villa Felzaz, apud domun nostri videkicet in Ugacha constituti*”, що у перекладаі означає: отримали гарні привілеї. Король прагнув віддячити їм за те, що часто зупинявся в угочанському будинку і надміру користувався їх послугами. Фелсаські поселенці перевозили королівські підводи, угочанський ішпан використовував їх як жнивників та вісників, і до отримання ними привілеїв часто був дармоїдом на їх шії. Це є першою згадкою про народ, що заселяв землі комітату. З цього слідує, що в ті часи фелсаські саси були вільними селянами, ймовірно, що так само вільними були і саси інших саських поселень, що належали до королівських володінь. Селянство того часу можна поділити за його національною належністю: на угорців, німців (сасів), рутенів (русинів) та олахів (румунів).

Якщо раніше королівські володіння поширювалися на всю територію комітату Угоча, то на початку XIV століття вони займали вже лише долину річки Тиса. Тут королівськими володіннями і надалі залишалися Нодьсевлевш (Виноградів), Фекетеардов (Чорний Потік), Нодьсас (згодом Сасфолу) та Кіральягаза (Королево). Більше того, на зламі століть, в результаті суперництва довкола королівського трону Нодьсевлевш, хоч і на короткий час, перейшов у приватне володіння. Ці поселення у долині річки Тиса у XIII-XIV столітті отримали королівські привілеї і їх населення у тогочасних грамотах згадується переважно як королівські госпеси.

Місто Нодьсевлевш (Виноградів), побудоване у підніжжі нависаючої гори однойменного гірського масиву, вже у цьому ранньому періоді було важливим населеним пунктом, економічним та культурним центром краю. Отримані ним у 1262-у році королівські привілеї, які були вагоміші за переваги інших угочанських поселень госпесів, забезпечували право обирати суддю та вільне судочинство, що на той час слугувало основою самоврядування поселень, право вільного вселення або виселення, будівництва млинів, посадження виноградників, і вільного полювання та рибальства. Вчиняти судочинство над севлевшськими госпесами мав право тільки їх суддя, барон не мав права розпоряджатися серед них, вони вільно обирали собі священика, були

вправі десятину залишити в полі. Поряд з тим повинні були платити за своїми куріями, залежно від того, чи належала до курії орна земля або ні, і були зобов'язані направляти до королівського війська своїх вояків. Наявність орних земель, залишені у полі десятини, мисливство та рибальство вказують на пріоритет первісного господарювання. У королівській дарчій грамоті відзначено, що королівські віли мали ознаки міста. Дарча грамота надавала севлевшським госпесам права проведення вільних ринків, вільну переправу через Тису, вільний проїзд дорогою через їх поселення, вільне переміщення своїх товарів. Завдяки привілеям, що їх підтвердив король Ендре III у 1224-у році, а відтак Кароль Роберт у 1319-у та 1329-у роках, незважаючи на більш-менш короткі поміщицькі періоди, місто зазнало сталого розвитку, і красномовним свідченням його значення є той факт, що король у 1329-у році наділив 5 королівських міст мароморошського комітату севлевшськими правами.

Навпроти Севлюша, на лівому березі Тиси розташовані три інші міста з королівських поселенців: Кіральгаза (Королево), Нодьсас та Ардов. Всі вони, разом із четвертим, заснованим у 1355-у році Верейцем, у 1272-у році отримали від короля Лайоша (Людвига) Великого дарчу грамоту. Правда, Кіральгаза вже у 1272-у р. була привілейована королем Іштваном V. По суті, привілеї 1272-у року отримали королівські госпеси поселення Фелсас, яке було біля королівського дому „domus regalis”, що був центром королівських володінь. Дарча грамота 1272-го року, якою Іштван V мав намір нібито віддячити госпесів за свої часті гостювання в королівському домі. Слід зазначити, що поселенці мали право вільно орати, засівати землі та полювати у визначених королем лісах, вільно рибалити, не мали повинності жнивувати королеві. Ішпан також не мав права використовувати їх як посланців. Король звільнив їх від військового обов'язку та сплати будь-якого податку, їх церкви не входили до сфери впливу інших священників, і наділив правом вільно обирати суддю, який здійснював судочинство в усіх справах, за винятком важких кримінальних справ (в таких випадках рішення приймалося спільно з угочанським ішпаном).

Немає жодних підтверджень того, що Ардов або Нодьсас – згодом Чорний Потік та Сасово – до спільних привілеїв 1355 року отримували б подібні права. Але суспільний устрій, навіть структура поселення були схожими до кіральгазівських. Грамота, датована 1262-им роком, також називає населення Нодьсасу королівськими госпесами, а у грамоті 1323-го року вони спільно згадуються з саськими та ардовськими госпесами. Судді, присяжні та госпеси Севлевша та Нодьсасу у своєму зверненні до короля Ендре III близько 1300-го року запевняли у вірності синів Убула королю. Цей спільний крок підтверджує значимість поселення Нодьсасу та схожість структури поселення госпесів та політичну значимість у порівнянні з Севлюшом. Королівська дарча грамота 1355-го року визначала юридичні права не тільки Кіральгази, Нодьсасу та Ардова, але і заснованого у східній околиці Кіральгази поселення Верейце, однаково регулювала надані ними послуги, право судочинства і – за винятком Нодьсасу – право вільного обрання священика. Спірні судові питання вирішували суддя та присяжні Севлюшу, але в цілому, з їх дарчих грамот, відсутні ознаки міста: вони вирубують ліс, на очищених від лісу землях орють-сіють, згідно своїх привілеїв займаються рибальством та мисливством і постачають до нялабського королівського замку пшеницю, овес, курей, калачі та пиво.

Дарча грамота населення привілейованих поселень 1355-го року, яке жило на рівні кріпаків та за тим же життєвим устроєм, згадує їх вже не як госпесів, а просто як королівський люд та кріпаків. Тобто поняття «госпеси» вже відходило у минуле, а незабаром і помірні привілеї 1355-го року були забуті.

Національна приналежність угочанських госпесів не викликає жодних сумнівів, хоча, по суті, грамоти не згадують про їх села, за винятком одного, коли у 1405-у році,

називає їх „villa zaz”-ами. Угочанський, чужий у цьому оточенні острів госпесів скоро цілком розчинився в угорському середовищі, але історичні згадки 1405-го року, назви Нодьсас та Фелсас, та й відомі з XIII-XV-го ст. власні назви дають підставу вважати, що угочанські поселенці були німцями. Наразі немає точних відомостей про їх батьківщину та точну дату їх поселення у краї. Здебільшого домінує припущення, що угочанські німці, як і близькі до них берегсаські, у часи угорського короля Гейзи II, шукаючи собі нової батьківщини та відірвавшись від словацької або трансільванської групи, слідом за меншими за чисельністю березькими або сатмарськими німецькими групами, у другій половині XII століття потрапили на угочанські території. Певну ясність у їх походження та покинуту батьківщину внесло би те, якби населення угочанського села Батар, яке, на початку XIII-го століття складалося з фландрійців, можна було б вважати частиною севлевських, ардовських, фелсаських або нодьсаських госпесів. Підставою для цього може слугувати і географічна близькість поселень госпесів долини річки Тиса та Батару. Помітка “сас”, що зустрічається у назві останніх, не суперечить цьому припущенню, адже сасами називали німців північних територій, а Фландрію заселяли частково германці та фламандці.

Поселенців з північних окраїн германської мовної групи можна зустріти і в інших регіонах угорських “саських” поселень. Існують ознаки, що дають підставу вважати, що саські поселення у долині Тиси виникли відразу ж після поселення тут батарських фламандців і їх населення було по суті батарськими фламандцями. Фламандці Батара фігурують тільки у Вародіському реєстрі (Váradí Regestrum), тобто до татарської навали, а в пізніших, датованих XIV-XV ст. документах, про них вже й згадки немає, у простих кріпацьких селах на той час жили вже виключно угорці. В той же час назви Севлевш, Ардов, Фелсас та Нодьсас зустрічаються вже тільки після татарського іга. Відомо також, що Торнателек було обміняне королем Іштваном у 1262-у році як покинуту госпесами, пустуючу землю. Сам по собі напрошується висновок: перші поселення німецьких переселенців у комітаті Угоча були на околиці Батару, Торнателеку, тощо. Але поселенці, що після татарської навали повиходили зі своїх схованок у болотистій місцевості та лісах, до них більше не повернулися, а оселилися у долині р.Тиси, довкола королівського маєтку, що слугував певною запорукою безпеки та й повені не несли тут такої загрози, як скажімо у Батарі або Торнателеку.

У Севлевші, заснування якого можна пов'язати із діяльністю тут королівських виноградарів, а згодом заселення “чужих” поселенців призвело до об'єднання поселень. Свідченням цього є дарча грамота севлевських госпесів 1262-го року, в якій король - заради збільшення чисельності севлевських госпесів – приєднав до міста сусідні землі Дрох та ту частину земель королівських рибалок. Назва землі Дрох, що у 1336-у році, а відтак у 1342-у році іменується вже як Дараух і фігурує як частина Севлевша, походить від даровців, про яких достеменно відомо, що жили на околиці лісів. Про королівських рибалок, згадуваних у дарчій грамоті 1262-го року, мови більше не ведеться, попри це, у наступному столітті на околиці міста вже зустрічається назва маєтку “Галасфельд” (“Земля рибалок”). Тобто королівські рибалки вже не могли прожити на залишених їм у 1262-у році землях, і ті, як свого часу землі даровців, у повній мірі стали частиною Севлевша.

Можемо прийти до висновку, що об'єднання також відбулось у двох інших поселеннях госпесів у долині р. Тиси - Фелсас та Нодьсас. Довкола королівського будинку у Фелсасі, який, за свідченням його назви був не укріпленням, а маєтком, господарським центром, окрім поселень переселенців стояли ще й інші поселення королівської прислуги. Раннє зникнення назви Фелсас, наводить на думку, що, разом з поселеннями королівської прислуги, згодом назва згадується під назвою Кіральгаза. Саме це призвело до того, що привілеї фелсаських поселенців, отримані ними у 1272

році, з часом були забуті, і вони, після смерті їх покровителя Іштвана V, занепали до рівня проживаючої разом з ними прислуги. Це слугує поясненням того, що у другій дарчій грамоті, датованій 1355-им роком, та в послідуючих, де вони згадуються разом з іншими госпесами, кіральгазівці - королівські кріпаки та народи - отримали значно менше прав та привілей, ніж їх забезпечувала фелсасцям дарча грамота 1272 року.

Назва четвертого поселення госпесів - Нодьсас - через назви Сас, Сасі, Угоча Саса, Сасфолу alio nomine Ugoesa у XV-му столітті набула остаточної форми Сасфолу. У назві Угочасаса Угоча, як і у випадку назв Берегсас та Берег, вказує на назву комітату, але назва Zazfalva alio nomine Ugocha такому тлумаченню не підлягає. Тим паче, відомо, що поселення Угоча, назва якого, ймовірно, походила від імені першого угочанського ішпана, дійсно існувала, воно занепало дуже рано, ще у XIV-ому столітті. Тобто Угоча, від назви якої походить і назва комітату, стала частиною Сасфолу.

Так якщо в Ардові саси поселилися в угорському поселенні, то у Кіральгазі та Сасфолу єднання угорців та сасів відбулося пізніше. У Севлевші саси також поселилися у заснованих угорцями поселеннях, але тут ситуація була дещо складніша. Прийняття угорської назви поселення, а також загарбання території сусідніх поселень само по собі ще не слугує підставою для визначення факту об'єднання поселень. Свідченням цього є ранні власні та географічні назви цих поселень, адже перші переважно німецького, а другі - угорського походження. Особи, що згадуються у дарчих грамотах, переважно були старостами цих поселень, або їх представниками, та вони повинні були бути привілейованими госпесами, тобто сасами. З XIV-го століття нам відомо 14 прізвищ селлевшських громадян, серед них мовне дослідження стосується тільки 7-ми, оскільки інші зустрічаються і в інших мовах та вказують на латинське походження.

Серед 7 імен 4 безсумнівно німецького походження (Hannus filius Telmani, Hench, Ludveg, Henschlinus), в інших трьох вбачається німецьке походження, у всякому разі з такою ж ймовірністю, як і в інших назвах (Zumbur, Sabur, Konch). З цієї ж епохи, тобто з XIII-XIV ст., в околиці Севлевша нам відомі 34 географічні назви, які за винятком однієї, визначають географічні межі. Вплив мови госпесів-сасів проявляється тільки у двох назвах (Hanku-ta = шлях Ганса та Kunehul = потічок Кунзеля), але німецька мова і в цих випадках поєднується з угорською. Серед інших 32 назв 19 цілком угорського походження, а 12 мають угорсько- слов'янське або інше походження. В цілому тільки назва замку Баранка, що розташований вже поза межами Севлюша, вказує на слов'янське походження.

Ці дані вказують на те, що змішування сасів з угорцями на території, визначений чотирма колишніми поселеннями госпесів (за винятком Сасфолу, що зберегло свою німецьку ідентичність), проходило рівномірно. Свідченням процесу мадяризації є і те, що розташовані на лівому березі Тиси поселення госпесів, що належали до Ньолабського замку, у 1378-у, а потім у 1405-у році ще згадуються як саські, але у 1471-у, 1472-у, 1498-у та у послідуючих роках згадуються вже як угорські поселення. Процес змішування поселенців, що у другій половині XIV століття, за винятком Сасфолу, де все ще мали місце ознаки присутності німців, остаточно добіг кінця. Те, що поселення госпесів потрапили під вплив феодалів, а їх населення змішалось з кріпацькими народними масами нового помістя, призвело до стирання граней національної належності, що вже не перебувала під захистом привілей.

У середині XIV століття на території комітату Угоча з'явилися дві нові народності, які непомітно перетнули кордони комітату: рутини (русини) з півночі-північного сходу та олахи (румуні) з півдня. Русини заснували свої хутори на покинутих селлевшських височинах, а румуні - на також незаселених, лісистих схилах гори Аваш. Дві хвилі поселенців незабаром заснували на двох височинах цілу низку нових поселень, цей процес поширився і на раніше вже заселенні рівнинні території.

Серед двох народностей в історії комітату більшу роль відіграли русини. Попри те, що наші джерела достеменно не вказують дати першої їх появи на території комітату, так само як і у випадку румунів, цю дату можна визначити з точністю до десятиліття на підставі даних тогочасних грамот.

Гонтпазманям у січні 1351-го року було повернуто їх маєтки, що до тих пір три десятиліття перебували у власності короля, в тому числі і Ракас. У серпні цього ж року на зборах палатина (намісника угорського короля) вже було подано протест проти того, що ці маєтки перебувають у власності надьсевлевшських та хустських госпесів, білківських воєвод, а також стосовно Чонгова та інших поселень, які знаходилися на ракаських та ардівських землях. Той факт, що королівська дарча грамота, датована 1300-им роком ще не згадує ці маєтки на околиці Ракасу, а також самі Гонтпазмані у своїй заяві від 1322-го року ще не згадують їх серед відібраних у них помість, дає підстави зробити висновок, що Чонгова та інші поселення були засновані саме протягом цих трьох десятиліть, тобто у період між 1322-им та 1351-им роками. Тим паче, що поміщики Уйгеля, які також жили в Угочанському комітаті і завжди по господарськи розпоряджалися своїм майном, ймовірно не допустили б поселення на їх маєтках чужинців, якби це сталося ще до конфіскації. Між Гонтпазманями та білківцями протягом довгих століть тривала судова тяганина на предмет нових поселень, заснованих на ракаських землях.

Перші були власниками маєтку, другі стверджували свою причетність до тамтешнього народу. Білківці навіть підтвердили свою правоту привілею, отриманою від королеви. Справа в тому, що королева Єлизавета в 1364-у році заборонила палатину, судді та ішпану комітату Берег винести у Карачі вирок проти синів білківського воєводи, так як, сини за її сприянням розпоряджаються Раковцом та Містицем. Білківці ще й у 1389-у році поклалися на грамоту королеви, адже коли палатин, попри заборону, таки виніс вирок, не з'явилися на судовому засіданні. Так Раковц та Містице перейшли у володіння Гонтпазманів і варадський капелан, на підставі вироку, у 1389-у році завірив цю власність. Але боротьба не припинялася, населення з Уйгеля вже у 1393-у р. знову подали скаргу, мовляв, білківці вижили їх із маєтку. Після довготривалої судової тяганини сторони у 1435-у році нарешті дійшли згоди і на підставі цього лелеський конвент у 1430-у р. поділив між ними Раковц, Містиц та ще одне нове поселення долини Боржави, що вперше згадується у судових матеріалах 1435-го року, – Луково.

Чонгова, Шарад, Раковц, Містице та Луково, засновані на угочанському боці долини Боржави, були тільки першими поселеннями людей з березьких та мароморошських гір. Луково у першій половині XV ст. приєдналося до лінії Ком'яти-Містиц, що виникла у 1330-1350-их рр. В результаті подальшого поширення цього процесу на цій території виникли нові поселення. Вони розташовувалися у підніжжі гір, а також частково у долині річки Боржава. У другій половині XV-го ст. у долині Боржави, на окраїні маєтку Гуткелед виникає Карасло, а у середині XVI ст. між Чонговою та Шарадом – Ейвеш, що був частиною володінь виноградівської родини Перені. Назва Ракоці безперечно була слов'янського походження. Виникають сумніви щодо Коруят та Карасло, інші угочанські русинські поселення мали або цілком угорські назви, або ж ці назви були угорського походження. У назві обох поселень Шарад, Кейткаплонамезев, Ейвеш (заснованому на березі річки Ілонок), також Уйфолу немає і сліду русинського походження, також у назві Чонгов, попри її слов'янське звучання, знаходимо угорський корінь (Ченге, Ченгев). Поселення Шароду та Чонгови отримали свої назви від потічків Шарад та Ченгев, названих ще задовго до появи поселенців у цих краях, та важливим є те, що вони прийняли ці угорські назви, і слід зазначити, що назва Шарад була прийнята без зміни. Приоритетність угорського походження назв

очевидний також у випадку з назвами Ейвеш або Уйфолу (які згодом також отримали русинську назву). Назва Ейвеш, наприклад, походить від назви потічка Ілонок, що протікав біля цього поселення, та мав також назву Онюк ще до приходу сюди русинів.

Ці обставини дають підставу вважати, що послідуєча хвиля поселенців у виноградівських височинах комітату Угоча принесла із собою не тільки русинські елементи і застала тут обжиті землі. Угорські назви поселень вказують на те, що тут вже проявлявся вплив угорсько народу.

На початку XIV ст. на території комітату були дві незаселені місцевості. Перша - лісиста територія у північній частині комітату, на правому березі Тиси, що у середині XIV ст. почала заселятися дрібними русинськими поселеннями. Друга - лісиста територія височини Аваш на лівому березі Тиси. Перші письмові згадки про жилі поселення північної частини Авашу датовані 1378-им роком, коли у звіті капелана згадується про те, що король подарував ньолабський маєток щойно переселеним із Молдови воєводам Драгу та Яношу, синам воєводи Саса. Очевидно, населення Авашу і тут користувалося своїм правом “влах” та привілеями, і зберегло їх і в подальшому. Після поселення авашські олахи (румуни) теж почали займатися землеробством, але головний наголос таки робився на тваринництві. За ранніми даними для їх поселень характерним було те, що навіть через ціле століття після поселення на цих територіях їх населення було малочисельним. Грамота від 1450-го року перераховує почисельно і навіть поіменно ті кріпацькі обійстя, що їх було розподілено між сином Імре–Перені, Яношом та сином Яноша–Перені, Яношом. Обидва отримали по 1/4-1/4 частині села, тобто їх спільна власність складала половину поселення. Румунсько-русинські елементи населення Авашу з його угорсько-румунсько-русинським складом у перших століттях їх перебування не відігравали провідної ролі у змішуванні з населенням угорських сіл сусідніх рівнинних територій, вже навіть з огляду на їх незначну чисельність. У селах Чепе (1570), Гетень (1570), Текегаза (Теково, 1567), Верейце (Веряця, 1450) знаходимо згадки прізвища Олах.

Важливо відмітити і релігійний склад населення комітату. Як і на інших територіях Угорщини, так і в Угочі у ті часи церква відносилася до сфери впливу папи римського, тобто віряни були римо-католицького віросповідання. Ймовірно, центральним храмом управи угочанського архідиякона була севлешська церква, побудована десь на початку XIII ст. Підставою для цих міркувань є той факт, що король Жігмонд в одному із своїх документів Севлеш згадує вже як місто (civitas), і на зламі XVI ст. тут було засновано францисканський монастир.

Задля розгляду, дослідження та поширення релігійного життя слід з'ясувати, коли саме будувалися перші церкви. Ми вже згадували управу шашварського архідиякона, до якої ймовірно належала церква та парафія (виходячи із значення слова управи), але під час татарської навали вони були знищені.

Привілеями 1272-у року кіральгазівські саси-госпеси першими були наділені правом будівництва церкви. Це припущення базується на тому, що серед інших привілеїв вони мали право обирати собі священика. На підставі цього припущення можна зробити висновок, що і в інших поселеннях сасів споруджували церкви, але точними даними це не підтверджується.

Певно те, що храм у Чепі був побудований наприкінці XII, на початку XIII століття. Достовірним фактом є те, що коли у 1236-у році хан Батий разом з монголами та татарами, пройшовши ці краї, дійшов аж до Паннонії, церква вже стояла. Спорудив її феодал на ім'я Штефан або Чейпен, саме звідси і походить назва населеного пункту - Чепа. Тогочасні закони зобов'язували населення села прийняти віру феодала. За легендою, під церквою було прокладено тунель, що тягнувся аж до Чорної гори. Під час зовнішньої реставрації будівлі храму чітко окреслювався вхід до тунелю. Церква

була споруджена з каменю. Міцні стіни та тунель слугували надійним захистом та надавали можливість порятунку для населення від татарської навали.

Свого часу тут оселилися саси. З давніх давен це поселення було власністю королеви. Стаття закону № 25 від 1545 р. згадує цю парафію серед першорядних. Перші згадки про ардовського священика знаходимо у реєстрі папської десятині датованої 1334 роком. Святилище церкви було побудоване у XIII ст., а готичний неф та дзвіниця - у XV. ст. Згодом церква перейшла до рук реформаторів.

У північній частині комітату розташовано село Шаланк, засноване на початку XIV. ст. Перші згадки про римо-католицьку парафію знаходимо у списку папських десятин, складеному у 1332-1337 роках. Римо-католицька церква, побудована на честь всіх святих, була споруджена наприкінці XIV ст. Влада священика розповсюджувалася і на навколишні поселення, оскільки у документах навколишніх сіл про священиків згадують.

У центральній частині комітату розташовано ніртелекське пустище, де згодом на території Тисауйгель у 1220-у році було побудовано римо-католицьку церкву. Це є свідченням того, що ця територія у ті часи вже була заселена. Ймовірно, територія була не густо заселена, але існування церкви підтверджує наявність колективного життя. Існує припущення, що церкву побудувала Юстина Уйгелі, але за даними інших документів родина Уйгелі оселилася тут тільки після 1300-го року. Під церквою є гробниця, де були поховані члени родини Уйгелі.

У другій половині XIV ст. на території комітату оселилися дві нові народності - русини та олахи (румуні). Вони принесли із собою греко-католицьку віру, яка швидко прижилася в Угочі і стала чи не найпоширенішою вірою комітату. Русини походили із комітатів Мароморош та Берег і оселилися вони у північній, північно-східній частині комітату. Вони оселялися у вже існуючих поселеннях, де швидко поширилася греко-католицька віра, а церкви були переосвячені.

Олахи оселилися на схилах Авашу, де завдяки своїм привілеям мали право вільного віросповідання. На початок XVI ст. більшість нових народностей омадяризувалися, але зберегли своє віросповідання.

Слід зазначити, що починаючи з XII ст. на території комітату Угоча сформувалася система церковних закладів. Першою такою формацією була управа шашварського архідияконства, яка після татарської навали, стала угочанською. Певно одне: починаючи з XIII століття по всій території Угочі будувалися церкви. Після оселення тут русинів та олахи значно поширилася греко-католицька віра.

На підставі вищевикладеного можна сказати, що становище селян комітату було різним. У найвигіднішому положенні були саси-госпеси, які починаючи з давніх давен користувалися отриманими від короля правами та привілеями. У XIV ст. на схилах довколишніх гір оселилися русини та румуні, звідки вони продовжували оселятися у сусідні поселення, а відтак цілком асимілювалися з угорським населенням. Про становище угорських селян відомо небагато, ймовірно вони обробляли незначні за розмірами території. Певно одне: на початку XVI ст. інші три народності цілком асимілювалися з угорським населенням.

Список використаної літератури та джерела:

Джерела:

- Magyar Eletrajzi Lexikon, I. kötet. Budapest, 1967., 9556-957. old.
Országos Széchényi Könyvtár kézirat részleg. Péterfy Lajos, Ugocsa vármegyelakó községek.
QART hung. 31. 75.
Ugocsa 1885, IV. éfv., 1. és 22. sz.

Спеціальна література, монографії, допоміжні видання:

- 1.. *Гомоляк. О. М.* До питання про історію замків Закарпаття. In. Carpatica – Карпатика. Випуск 36. Ужгород, 2007.
2. *Порохненко И. А., Гоголяк Е. М., Мойжес В. В.* Результаты исследования Виноградовського и Королевського замков в 2007 году. In. Carpatica - Карпатика. Випуск 36. Ужгород, 2007.
3. *Пон Д., Пон И.* Замки Подкарпатской Руси. Ужгород, 2004.
4. *Пон Д., Пон И.* В горах и долинах Закарпатья. Ужгород, 2004.
- 5.. *Czébely Lajos.* Visk története. – KMKSZ. Ungvár: 2002. – 250. old.
6. *Csorba Csaba.* Rejtélyes váraink. – Bp.: 2001. – 489. old.
7. *Csánki Dezső.* Máramaros vármegye és az oláhság. Századok. 1889.
8. *Csorba Csaba.* Rejtélyes váraink. – Bp.: 2001. – 451. old.
- 9.. *Deschman Alajos.* Kárpátalja műemlékei. – Bp.: 1990. – 314. old.
10. *Engel Pál.* Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. – Bp.: Háttér Lap- és Könyvkiadó, 1990. – 354. old.
11. *Engel Pál.* Magyarország világi archontológiái. – I. 1301-1457. Bp.: Akadémiai kiadó, 1977. – 367. old.
12. *Gerő László.* Várépítészetünk. – Budapest: 1975. – 547. old.
13. *Györffy György.* A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. – Bp.: Gondolat Kiadó, 1986. – 147. old.
- 14.. *Györffy György.* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. 3. kiadás. – Bp.: Akadémiai Kiadó, 1987. – 531. old.
15. *Györffy György.* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. – Bp.: Akadémiai Kiadó, 1998. – 510. old.
16. *Hóman Bálint - Szekfű Gyula.* Magyar történet. I. – Bp.: 1935. – 367. old.
17. *Keresztyén Balázs.* A Perényiek és a Báró Perényi Zsigmond élete, emléke Ugocsában. Ungvár: KMKSZ, 2000. – 153. old.
18. *Keresztyén Balázs.* Irodalmi barangolások a Kárpátok-alján. Ungvár — Budapest: Intermix Kiadó, 1993. – 298. old.
19. *Komáromi András:* Ugocsa vármegye keletkezése. – Budapest: MTA, 1896. – 395. old.
20. *Komáromi András:* Nyalábvár és uradalma. Századok. Bp. 1894. évf. június 15. szám.
21. *Komáromi András:* Ugocsa vármegye a történelemben. Válogatott írások. Ungvár, 2001. – 179. old.
22. *Kovács Sándor.* Ahol a Tisza születik. – Bp.: Hungarovox Kiadó, 2005. – 210. old.
23. *Kristó Gyula:* A vármegyék kialakulása Magyarországon. – Bp.: Magvető könyvkiadó, 1988. – 354. old.
24. Millenniumi magyar történet. Osiris Kiadó. – Bp.: 202. – 733. old.
25. *Szabó István:* Ugocsa megye. Mandátum, - Hatodik Síp. Budapest-Beregszász, 1994. – 268. old.

«Закарпатська карта» у планах європейських держав у 1938 році

Наприкінці 30-х років ХХ ст. у Центральній Європі виникла гостра міжнародна криза. Фашистська Німеччина та Італія готувалися до нового поділу світу. Над Європою нависла небезпека виникнення другої світової війни. У складному становищі опинилася Чехословаччина, до складу якої входило Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь.

10 вересня 1919 року був підписаний Сен-Жерменський мирний договір між Австрією, як частиною Австро-Угорської дуалістичної монархії, і країнами переможцями Першої світової війни. Параграфи 10-13 частини другої договору стосувалися "Руської території на південь від Карпат". За ними підтверджувалося включення Закарпаття до новоствореної Чехословацької республіки з правом отримання широкої автономії "сумісної з цілісністю держави". У параграфі третьому чехословацької Конституції, прийнятої 29 лютого 1920 року, теж вказувалося на право Підкарпатської Русі (така назва краю була визначена в Основному законі) на "найширшу автономію".

Протягом майже двадцяти років право Підкарпатської Русі на автономію не було задоволено чехословацьким урядом. Не переймалися цією проблемою також Великобританія та Франція. Хоча підписуючи договір у Сен-Жермені вони, фактично, виступали гарантами автономних прав Підкарпаття у рамках Чехословаччини.

Від самого початку чехословацької кризи Угорщина з тактичних зовнішньополітичних міркувань активно підтримала гасло підкарпатської автономії у складі Чехословаччини. Хортиський уряд вважав це за важливий крок у послабленні свого сусіда. Автономія Підкарпатської Русі у складі ЧСР також вважалася етапом на шляху приєднання краю до Угорщини. Отже, великі надії покладались на діяльність підкарпатських партій проугорської орієнтації.

Одночасно питання автономії Підкарпаття знайшло в Угорщині різного трактування. Коли чехословацький уряд ще затягував з наданням автономних прав краю, то Будапешт запропонував автономію Підкарпатській Русі у випадку її приєднання до Угорщини. Це робилося, задля привертання на свій бік всіх автономістичних підкарпатських сил та світової громадської думки. Отже, внаслідок суспільно-політичних обставин склалось так, що Закарпаття, яке знаходилося в центрі Європи, незмінно входило у сферу інтересів різних держав.

29-30 вересня 1938 р. в Мюнхені проходила конференція за участю Німеччини, Італії, Франції та Великобританії, яка своєю безсоромністю перевершила все, що мало місце після Першої світової війни. На ній вирішувалася доля Чехословацької Республіки, хоча представників цієї країни на конференцію не допустили. Відзначимо, що ідея ліквідації Чехословаччини визрівала вже давно. "Як я дізнався від моїх дипломатичних колег, - розповідав на Нюрнберзькому процесі колишній консул США в Берліні Д.Мессершміт, - фон Папен у Відні і його колега фон Макензен в Будапешті вже в 1935 р. відкрито пропагували ідеї повного розчленування і кінцевого приєднання Чехословаччини...". Це підтвердив угорський посол в Німеччині Д. Стояї у своєму листі від 1 серпня 1936 р. до міністра закордонних справ Угорщини К. Кані: "Нам слід зосередити всі сили на Чехословаччині. Гітлер визнає, що у відношенні до Чехословаччини наші цілі співпадають, однак здійснення їх він намічає на більш пізній час. Він ненавидить чехів." Під час розмови з К. Канею прем'єр-міністр Пруссії Г. Герінг 2 жовтня 1936 р. однозначно заявив, що "Німеччина ніяким чином не змінить своїх планів відносно Чехословаччини." Погляди керівництва Німеччини цілком підтримував

міністр закордонних справ Італії Г. Чіано: "Італія не шукає якої-небудь угоди з Прагою, хоч прямих протиріч між двома країнами не існує. Одним словом, у відношенні Праги Рим повністю розділяє позицію Німеччини."

Керівники Третього Рейху, будучи добре обізнаними з прагненнями Угорщини повернути свої "віковічні території", постійно штовхали Будапешт до активних дій проти Чехословаччини. "Нинішнє покоління угорців, - заявляв Г. Герінг, - повинно задовольнятися експансією тільки в одному напрямі (чехословацькому), щоб повернути відторгнуті угорські території. " Гітлер теж радив Угорщині "не розпиляти свою політичну силу в різних напрямках, а спрямувати її в один бік, а саме в сторону Чехословаччини". Хоча акценти в зовнішньополітичній стратегії Німеччини в різні періоди будуть змінюватися, однак це не впливатиме на спрямування загальної лінії Третього Рейху стосовно Чехословаччини. 30 травня 1938 р. Гітлер видав директиву про підготовку до воєнних дій проти Чехословаччини. План нападу на неї отримав кодову назву "План Грюн". Згідно з ним, "Чехословаччина у найближчому майбутньому повинна бути розбита в результаті воєнних дій... Необхідно негайно провести всі приготування... Уже у перші 2-3 дні може бути створена така ситуація, яка покаже всю безперспективність чеського воєнного становища, а для тих держав, які мають територіальні претензії до Чехословаччини, буде стимулом до негайного нападу на неї. У цьому випадку слід розраховувати на виступ Польщі і Угорщини."

Таким чином, план нападу на ЧСР почав розроблятися в німецькому генеральному штабі задовго до початку конференції в Мюнхені. Гітлер намагався приховати свою кінцеву мету відносно Чехословаччини, заявляючи, що він хоче тільки визволити судетських німців, яких, нібито, в ЧСР дискримінують; для припинення цього він вимагав від Англії і Франції "натиснути" на Чехословаччину. Остання повинна була відмовитись від території, де проживає німецьке населення. Ситуацію в Судетах загострювала фашистська "п'ята колона", яка систематично організовувала різноманітні інциденти. Події розгорталися з калейдоскопічною швидкістю.

18 вересня 1938 р. Англія і Франція підготували ультиматум Чехословаччині, 19 вересня його було передано, а коли 20 вересня чехословацьким урядом його було відхилено, то 21 вересня слідував другий ультиматум. Президент Чехословаччини Е. Бенеш опинився в складному становищі. З одного боку, Англія і Франція наполягали на обов'язковому прийнятті ультиматуму, а з іншого, власний народ вимагав покладати надії на своїх союзників, які були закріплені договорами. В той же час лорд Е.Галіфакс був переконаний у протилежному: "В даний час ніякі європейські комбінації не можуть відвернути утиску Чехословаччини."

Як мюнхенська конференція була оцінена у правлячих колах союзників Чехословаччини? Реально мислячий англійський політик У.Черчілль, відмічаючи великі прорахунки свого уряду, заявив: "Ми без війни потерпіли поразку, наслідки якої будемо відчувати дуже довго. Ми пережили страшний етап нашої історії, коли було порушено рівновагу Європи... Не думайте, що це кінець. Це тільки початок розплати. Це тільки перший ковток, перше частування цієї гіркої чаші, яку нам будуть підносити рік за роком". Англійський парламент 366 голосами проти 114 ухвалив мюнхенську конференцію. Лейбористи голосували проти, а 30 або 40 консерваторів, які були незгідні з урядом, і в їх числі Черчілль, утримались при голосуванні". Чехословацька криза, на думку німецького посла в Лондоні Г. Дірксена, розглядалася у Великобританії "скоріше як стихійна катастрофа, яка пройшла досить гладко і за яку ніхто не ніс відповідальності". "Це був найбільш правильний, - передавав настрої англійських правлячих кіл посол Польщі в Лондоні Рачинський, - якщо не єдиний вихід із відчайдушного становища зі сторони Мюнхену".

У французькій палаті депутатів з 600 парламентарів тільки 75 засудили мюнхенську конференцію". Доля Чехословаччини мало кого хвилювала. Американський посол в Парижі У.К. Булліт ще 27 вересня 1938 р., тобто за два дні до початку конференції, повідомляв у Вашингтон: "Я вважаю на 95 % вірогідним, що в п'ятницю вночі почнеться війна..." Війна поки що не почалася, однак, мюнхенська конференція не стала холодним душем для адміністрації США.

В разі анексії фашистською Німеччиною Чехословаччини, перед Третім Рейхом відкривалася пряма дорога на Польщу, яка могла стати плацдармом для нападу на СРСР. Це було в інтересах Англії і Франції. Зрозуміло, що Радянський Союз не міг допустити цього, добре розуміючи чим може для нього обернутися ліквідація Чехословаччини, все робив для того, щоб допомогти їй. Можливо, що ця допомога не була щирою, а звичайною спробою вижити у вкрай складних міжнародних умовах. За десять днів до мюнхенської конференції Е.Бенеш звернувся до уряду СРСР з листом, в якому просив відповісти на питання, чи буде СРСР дотримуватись своїх союзницьких обов'язків. Вже 20 вересня радянський уряд дав позитивну відповідь. Якщо раніше СРСР заявляв, що надасть допомогу Чехословаччині при тій умові, якщо це зробить і Франція, то тепер він пішов на поступки: "СРСР надасть Чехословаччині військову допомогу навіть і без участі Франції при умові, що сама Чехословаччина буде захищатися і попросить у нього допомоги".

Це ж підтвердив у розмові з радянським послом у Великобританії І. Майським народний комісар закордонних справ М.Литвинов: "Найважливіше, як поведуть себе чехи... якщо будуть битися, ми допоможемо озброєною рукою". 25 вересня 1938 р. СРСР повідомляв у Париж, що відповідно до договору, війська готові до захисту Чехословаччини. До західних кордонів було переміщено 30 дивізій, військові частини поповнені резервістами. У повній готовності знаходяться танки і авіація. У заявах уряду СРСР про Підкарпатську Русь не говориться нічого. Мова йшла про Чехословаччину загалом. Однак, захист цілісності Чехословаччини є і захистом інтересів Закарпаття, на яке посягала Угорщина. Уряд СРСР 23 вересня 1938 р. повідомив Варшаву, що якщо польські війська перейдуть кордон Чехословаччини, то Радянський Союз вважатиме розірваним радянсько-польський договір від 25 липня 1932 р. В Польщі розцінили заяву СРСР як пряму підтримку Чехословаччини. Радянський Союз рішуче засудив рішення конференції в Мюнхені.

Керівництво Чехословаччини добре усвідомлювало весь трагізм свого становища. Чехословацький дипломат Г.Масарик підсумував, що "Чехословацька Республіка в кордонах 1918 р. перестала існувати".

Угорська дипломатія провела значну роботу напередодні зустрічі у Мюнхені. Начальник канцелярії міністерства закордонних справ Угорщини І.Чакі під час телефонної розмови 16 вересня 1938 р. надавав інструкції угорському послу в Німеччині Д.Стояї: "Якщо при ліквідації Чехословацької справи буде допущена дискримінація на шкоду Угорщині, то угорський уряд буде готовий на все, і в цьому випадку він розраховує на підтримку Німецької імперії". 17 вересня Д. Стояї в листі до міністра закордонних справ Угорщини К.Каньо передав пропозиції Г. Герінга. Згідно з ними, Угорщина повинна "офіційно вимагати права самовизначення для угорської меншини в Чехословаччині, звернутися до чеського уряду і до відповідних інших урядів зі зверненням, подібним тому, яке зробив Генлейн, щодо провокування збройних сутичок, страйків, відмови від явки на призовні пункти, бо тільки серйозні інциденти можуть привернути увагу західних держав до угорських вимог, зробити все, щоб зарубіжна преса більше займалась угорським питанням". Угорський посол в Польщі А.Хорі переконував Варшаву, що "Угорщина у випадку розпаду

Чехословаччини претендує на історичні кордони. Мій уряд вважає це питання справою вирішеною".

Польща постійно захищала інтереси Угорщини перед Німеччиною. "По відношенню до угорських вимог, - писав польський посол в Німеччині Ю. Ліпський, - я спеціально наголосив на питанні про Закарпатську Русь, зробив акцент на стратегічний момент по відношенню до Росії (мається на увазі СРСР), на комуністичну пропаганду, яка проводиться на цій території і т.д. У мене склалося враження, що канцлер дуже зацікавився цією проблемою, особливо коли я сказав йому, що протяжність польсько-румунського кордону відносно невелика і що завдяки спільному польсько-угорському кордону через Закарпатську Русь ми створили б більш міцний бар'єр проти Росії. Крім того, я вказав відносно Закарпатської Русі, що територія ця, на яку Словаччина не претендує, була надана Чехословаччині тільки як мандат, що населення її знаходиться на дуже низькому рівні і сильно змішане і що найбільшу зацікавленість в ній має Угорщина".

29 вересня 1938 р., тобто перед самим початком конференції у Мюнхені, Б. Муссоліні заявив, що "сьогодні для Угорщини буде вдалий день. Як тільки ми покінчимо з питанням судетських німців... я негайно поставлю на порядок денний угорські і польські претензії, вимагаючи їх негайного задоволення на тій же основі, як це буде зроблено по відношенню до німецьких претензій". "Якщо не вдасться їх реалізувати, - повідомляв І.Чакі, - то він (Муссоліні) буде настоювати на їх здійсненні протягом суворо визначеного проміжку часу - протягом місяця... Якщо і ця мінімальна програма не пройде, то, сказав він, підвищивши голос, виступайте... Поставте світ перед фактом".

Отже, Італія активно підтримувала Угорщину в її вимогах. Це не могло не вплинути на Гітлера, який у розмові з прем'єр міністром Великобританії Н.Чемберленом 22 вересня 1938 р. заявив, що від Угорщини свого часу "була відірвана велика територія, в результаті чого майже один мільйон угорців проти своєї волі живуть в Чехословаччині". 1 жовтня 1938 р. представник СРСР в Чехословаччині С.Александровський повідомляв НКЗС СРСР, що "в мюнхенській угоді Гітлер підписався під рішенням надати три місяці для врегулювання питання про польську і угорську меншини і зробити його предметом обговорення чотирьох держав, якщо не буде досягнуто чесько-польської угоди".

Виконуючи рішення мюнхенської конференції, міністр закордонних справ Чехословаччини К.Крофта 1 жовтня 1938 р. звернувся до угорського посла в Празі Я.Ветштейна з нотою, в якій пропонував "найшвидше створити чехословацько-мадярську комісію експертів для розгляду проблеми мадярської меншини в Чехословаччині. Ця комісія мала б скласти та внести проект про вирішення тої проблеми".

3 жовтня 1938 р. Угорщина підготувала ультиматум до уряду Чехословаччини, який останній мав прийняти: 1)"негайно звільнити політичних в'язнів угорської національності; 2)негайно демобілізувати і відпустити додому воїнів угорської національності; 3)створити місцеві загони для охорони життя і майна населення. Командування загонів має бути змішаним; 4)...передати Угорщині 2-3 чехословацькі прикордонні міста, які мають бути зайняті угорськими військами. На Заході такими містами мають бути Комарно, або Парканяна, або Іпойшаг, або Чоп, або Берегово; 5)...угорський уряд пропонує почати угорсько-чехословацькі переговори в Комарно в четвер 6-го числа цього місяця в 4 години. Угорську делегацію буду очолювати особисто я (К.Каня)". Одночасно з цим А.Бродію 6 жовтня 1938 р. було запропоновано "ні в якому разі не піддаватися обіцянкам чехів", а твердо стояти на "позиції самовизначення з плебісцитом". Празький проект вирішення проблеми національних

меншин полягав у тому, "щоб чисто мадярську етнічну територію віддати Мадярщині", а що стосується плебісциту, то він "відкидається як нереальний і зайвий, бо на територіях, на яких, за думкою мадярської влади, мав би бути проведений плебісцит, уже давно не має мадярської більшості". Про проведення плебісциту в Ужгороді, Мукачеві і Севлюші (Виноградіві) не могло бути і мови.

Напередодні конференції в Комарно, яка проходила з 9 по 13 жовтня 1938 р., на таких позиціях стояли урядові делегації Чехословаччини та Угорщини. Переговори в Комарно не принесли ніяких позитивних результатів. Вони були зірвані, 14 жовтня 1938р. представники угорської делегації офіційно заявили, що Угорщина "переговори перериває, бо на основі чехословацьких передумов не може їх далі вести".

У цих умовах керівники Угорщини попросили Німеччину та Італію призначити нову конференцію, яка б розглянула угорсько-чехословацький конфлікт. Але Франція категорично відмовилася, мотивуючи відмову тим, що французько-чехословацькі відносини після Мюнхена дуже ускладнилися, а тепер могли б бути зовсім розірваними. Далі підкреслювалося, що Англія поділяє таку точку зору - вона у всьому підтримала Францію. Лондон запропонував новий варіант вирішення питання - арбітраж держав осі. Першими прийняли цю ідею в Римі (Д.Чіано), а далі схилився до неї і Ріббентроп. Місцем проведення арбітражу визначено Відень, а час проведення - 2 листопада 1938 року. Будапешт передав Д.Чіано, на допомогу якого особливо розраховували угорські керівники, всі необхідні матеріали економічного, етнографічного і географічного характеру стосовно старих територій. Мова йшла про лінію Комарно - Кошице - Ужгород - Мукачево - Берегово, де угорці становили більшість населення.

В обговоренні питання пройшло два етапи. Спочатку проблему старих територій 30-31 жовтня 1938 року обговорили І.Ріббентроп і Д.Чіано. Спірних питань не виникало. Ріббентроп охоче погоджувався з пропозиціями Чіано і по карті Чехословаччини проводили роздільну лінію. Далі, 1 листопада обидва арбітри мали тривалі розмови, окремо і спільно з представниками Угорщини і Чехословаччини на рівні міністрів закордонних справ К.Каня та Ф. Хвалковського. Запросили до Відня і прем'єра автономного уряду Підкарпатської Русі А. Волошина і голову уряду Словаччини Й. Тісо. З їх думками практично ніхто не рахувався. 2 листопада 1938 року опубліковано рішення, яке складається з семи пунктів. Згідно першого пункту, між Чехословаччиною і Угорщиною встановлюється нова лінія кордону. Пропонувалося створити чехословацько-угорську комісію для деяких уточнень. Другий пункт визначав терміни евакуації населення територій, які відходили до Угорщини - п'ять днів - з 5 по 10 листопада 1938 року. Далі передбачалося, що територія, яка передається, має бути «в повному порядку». Чехословацько-угорська комісія повинна потурбуватися про надання допомоги населенню, яке бажає знайти місце проживання та громадянство. Всі спірні питання має вирішувати спільна комісія. Якщо уряди Угорщини і Чехословаччини не знайдуть спільної мови, то питання вирішить уряд Німеччини та Італії.

Згідно рішення арбітражної комісії, новий угорсько-чехословацький кордон проходив по лінії населених пунктів Бовтрадь, Малий і Великий Гут, Яноші, Квасово, Оросієво, Керестур (Перехрестя), Вилок, Берегове, Йовря (Сторожниця), Ужгород, Радванка, Дравці, Великі Геєвці, Холмець, Велика Добронь, Баркасово, Жнятино, Ключарки, Мукачево, Форнош, Нове Село, Верхні Ремети, Шаланки, Матієво, Чома, Чорний Ардів.

Віденський арбітраж торкнувся п'яти закарпатських округів - ужгородського, мукачівського, берегівського, севлюшського та іршавського. Підкарпатська Русь втратила міста Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них районами.

Згідно з рішеннями Віденського арбітражу була створена спільна чехословацько-угорська демілітаризована комісія, при якій діяли 11 підкомісій. Вони вирішували загальнополітичні, військові, територіальні, етнографічні, фінансові, народногосподарські, торговельні, правові проблеми. До спільної чехословацько-угорської комісії були делеговані два українці, два словаки та один чех. Карпатську Україну представляли Ю.Бращайко і М.Долинай. Функції експертів виконували Й.Ірковський, І.Махачек і В.Примич.

Таким чином, можна відзначити, що Віденський арбітраж - це не тільки реальний (хоча зазначимо - лише частковий) успіх угорської зовнішньої політики, але й дипломатична перемога Німеччини та Італії. Арбітраж відвернув можливість чехословацько-угорського збройного конфлікту, що міг би прискорити вибух світової війни. Німеччина формально зберегла Карпатську Україну як автономну частину Чехословаччини. Крім того вона на певний час не допускала встановлення польсько-угорського кордону в Карпатах, якого побоювалися в Берліні. Віденський арбітраж був вигідним Німеччині та Італії ще й тому, що прив'язував Угорщину до держав осі.

З точки зору угорсько-чехословацьких відносин Віденський арбітраж не задовольняв ні одну, ні іншу сторони. Чехословаччина була незадоволена, бо втратила дуже важливі як в економічному, так і в стратегічному відношенні південні території Словаччини та Закарпаття.

Події 1938 року яскраво засвідчили, що Закарпаттям цікавилися не лише сусідні країни, такі як Угорщина, Румунія, Польща – які мали намір реалізувати свої стратегічні інтереси в центральноевропейському регіоні, але мали на нього свої розрахунки і великі держави Європи - Німеччина, Італія, Англія, а також і Франція. Безперечно, цілі були різними – від пошуків союзників до перевірки своїх дій на міжнародній арені.

Список використаної літератури:

- 1.. *Богів О., Задорожний В.* Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 р. – березень 1939р.) – Ужгород, 1999. – 91 с.
- 2.. *Боднар В.Л., Вегеш М.М.* Карпатська Україна в міжнародних відносинах (1938 – 1939) – Ужгород, 1997. – 135 с.
- 3.. *История дипломатии: Дипломатия на первом этапе общего кризиса капиталистической системы Т.3 /Авт. : С. Ю. Выгодский, С. А. Гонионский, И. М. Горохов и др. ; Под ред. А. А. Громыко и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Госполитиздат, 1965. – 831 с.*
- 4.. *Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945).* – Ужгород, видавництво «Закарпаття», 1995 - 663 с.

Зовнішня політика України у центральноевропейському регіоні

*(Україна як сторонній спостерігач
у забутому нею регіоні Центральної Європи)*

Україна наприкінці ХХ століття змушена була чи не вперше, з огляду на недовготривалий попередній досвід самостійної державності, формувати і конституювати принципово нову систему стосунків з сусідніми країнами, починаючи із базових проблем демаркації і делімітації державного кордону та міжнародно-правового, договірного забезпечення недоторканості і територіальної цілісності держави.

На сьогодні, на початку ХХІ ст., за умов зміни геополітичної ситуації на європейському континенті, Україна стоїть перед важливим завданням у сфері зовнішньої політики – розбудови нової діючої системи міжнародних відносин з країнами Центральної Європи (повноправними членами Європейського Союзу), які вже віддали і продовжують делегувати частину своїх повноважень наддержавним інститутам ЄС. Утім, граничне звуження формату двосторонніх та багатосторонніх відносин країн Центральної Європи – країн Вишеграду з “ зовнішнім світом ” не виключає активної позиції України у центральноевропейському регіоні.

Факт, що на сьогодні, *Україна не стала регіональним лідером в центральноевропейському регіоні*, геополітичний статус якого з 2004 року суттєво змінився. Стосовно претензій країни щодо регіонального лідерства у певному регіоні, важливо підкреслити, що активізація дій країни у регіональній, міжрегіональній політиці має мати системний характер, ефективними мають бути механізми розробки і реалізації зовнішньої політики держави. І що ще важливіше – це наявність відповідного політико-економічного потенціалу країни. Набуття регіонального лідерства вже апріорі визначає наявність у країни відповідного рівня економічного потенціалу, що по суті, є гарантією реалізації конкретних ініціатив, спільних масштабних програм, міжрегіональних спільних проектів. Позаяк лише за цих умов на сьогодні можна досягнути ефективної послідовної зовнішньої політики у регіональному вимірі.

Отже, важливою складовою зовнішньої політики України у центральноевропейському регіоні, має стати активізація відносин на новому рівні, динамічна розбудова ефективної регіональної системи міжнародного співробітництва – з країнами Центральної Європи (членами Євросоюзу) за нових геополітичних умов на європейському континенті.

Декларований ще на початку 90-х років ХХ ст. у якості головного - *європейський напрямок зовнішньої політики незалежної української держави* до теперішнього часу в більшості так і не реалізувався в практичних справах і конкретних досягненнях, які б безповоротно визначили стратегічну міжнародну орієнтацію України на довготривалу перспективу: “Перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах (тепер - *Європейський Союз*), а також інших західноевропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. З метою підтримання стабільних відносин з Європейськими Співтовариствами Україна укладе з ними Угоду про партнерство і співробітництво, здійснення якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом - до повного її членства у цій організації”.

З-поміж головних напрямів зовнішньої політики незалежної української держави (після розвитку двостороннього партнерства) визначено розширення участі країни в

європейському регіональному співробітництві. Складовою частиною національно-державних інтересів незалежної України є встановлення і розвиток добросусідських відносин з межуючими країнами – сусідами “першого порядку” та інтенсивне транскордонне співробітництво з ними. “ Прикордонні держави, - вказується в Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 р., - найближче зовнішнє середовище, від взаємодії з яким безпосередньо залежить мир і стабільність по всій периферії кордонів України, її нормальний внутрішній розвиток, безперешкодне і широке спілкування із зовнішнім світом ”.

У визначенні стратегії нарощення транскордонних зв'язків України з країнами Центральної Європи слід рахуватися з тим, що європейська спільнота нормалізацію відносин із сусідніми державами принципово вважає обов'язковою передумовою включення країн в коло кандидатів на вступ до Європейського Союзу і НАТО. Для України позитивний інтеграційний ефект може дати також і міжрегіональне, транскордонне співробітництво із державами-сусідами України в регіоні Центральної Європи, насамперед, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, які у 2004 р. стали повноправними членами Європейського Союзу.

Комплексне дослідження даної проблеми вельми актуальне, позаяк у динамічних міжрегіональних, транскордонних стосунках проявляються нові тенденції взаємозв'язків і взаємовпливів глобальних, континентальних і субрегіональних інтеграційних процесів, міждержавних і міжрегіональних відносин, взаємин між центром і регіонами у окремих країнах, децентралізації влади та розширення компетенції на регіональному і локальному рівнях. Тобто, мова йде про специфічний аспект подальшого поглиблення процесу демократизації міжнародних відносин і внутрішнього розвитку на етапі системної суспільної трансформації, який проходить Україна на початку ХХІ століття. Отже, дослідження питання зовнішньої політики України у регіональному вимірі, точніше у центральноєвропейському регіоні, мають непереврене, актуальне значення для теорії і практики євро-інтеграційного поступу України.

Проблемні питання регіонального виміру зовнішньої політики України у регіоні Центральної Європи дослідниками в Україні вивчається лише у форматі складової загальної історії тієї чи іншої держави регіону. Потужний доробок саме наукових публікацій з питань зовнішньої політики України та країн Центральної Європи презентують такі журнали як “Міжнародні зв'язки України”, “Політика і час”, “Стратегічна панорама”. Сьогодні, комплексного академічного рівня дослідження зовнішньої політики України та країн Центральної Європи в контексті розширення ЄС на Схід, вченими України поки що не зроблено. Стосовно вивчення окремих складових цього питання, слід відзначити комплексне монографічне дослідження Інституту національних відносин і політології НАН України “Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти ” (2002р.) та роботи науковців цього інституту щодо вивчення історії Польщі, Угорщини, наукові видання Національного інституту стратегічних досліджень, які містять глибокий і цікавий аналіз різних сучасних аспектів впливу “східного” розширення Європейського Союзу на Україну. Безперечно, заслуговують уваги і наступні видання – науковців Інституту світової економіки та міжнародних відносин та Інституту історії України НАН України, насамперед, що стосується ґрунтового аналізу, міжнародних відносин в Європі в контексті розширення Європейського Союзу та вивчення складних і проблемних питань соціально-політичного виміру адаптації держав ЦЄ до стандартів ЄС.

Метою даного дослідження є розкриття особливостей зовнішньої політики України у центральноєвропейському регіоні та виокремлення проблемних питань в цьому контексті.

Україна, як і кожна суверенна держава, має на міжнародній арені власні *національні інтереси*. У загальному вигляді поняття “національні інтереси” черговим чином тлумачиться у документах вищого законодавчого органу української державної влади - Верховної Ради: “Національні інтереси України відображають фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення.”

Наведена дефініція, однак, відображає комплекс і внутрішніх, і зовнішніх інтересів Української держави, тому стосовно зовнішньополітичної сфери потребує конкретизації і уточнення. В Постанові ВР України від 2 липня 1993 р. “Про Основні напрями зовнішньої політики України” міститься предметний перелік зовнішньополітичних інтересів Української держави: “Базовою вимогою у здійсненні зовнішньої політики України є якнайповніше і якнайефективніше забезпечення національних інтересів країни.

Національні інтереси України у сфері міжнародних відносин становлять три групи:

- стратегічні та геополітичні інтереси, пов’язані з забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності;
- економічні інтереси, пов’язані з інтегруванням економіки України у світове господарство;
- регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, пов’язані із забезпеченням різноманітних специфічних потреб внутрішнього розвитку України.”

Далі в Постанові ВР України вказується, що з метою реалізації національних інтересів зовнішня політика України постійно спрямовується на виконання таких найголовніших завдань:

- “1. Утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави.
2. Забезпечення стабільності міжнародного становища України.
3. Збереження територіальної цілісності держави та недоторканості її кордонів.
4. Включення національного господарства у світову економічну систему для його повноцінного економічного розвитку, забезпечення потреб громадян і підвищення добробуту народу.
5. Захист прав та інтересів громадян України, її юридичних осіб за кордоном, створення умов для підтримання контактів з зарубіжними українцями і вихідцями з України, надання їм допомоги згідно з міжнародним правом.
6. Поширення у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера ”.

Серед напрямів, пріоритетів та функцій зовнішньої політики України у даній парламентській постанові чільне місце відводиться *розвитку співробітництва із так званими прикордонними державами*, в тому числі і Центральної та Східної Європи, а також європейській регіональній співпраці.

Місце і роль *транскордонного співробітництва у сучасній системі міжнародних відносин* доцільно розглядати також в контексті стратегічних національно-державних інтересів та зовнішньополітичних дій, спрямованих на забезпечення і реалізацію цих інтересів. Оптимальним варіантом такого наукового аналізу може бути оцінка транскордонного співробітництва через призму національно-державних інтересів незалежної України. Позаяк у ХХІ ст. пріоритетним для України стає європейський вектор її зовнішньої політики, то першочергового наукового вивчення і обґрунтування потребують проблеми транскордонного співробітництва нашої держави із сусідніми країнами Центральної і Південно-Східної Європи та Європейським Союзом у цілому.

Серед напрямів, пріоритетів та функцій зовнішньої політики України у даній парламентській постанові чільне місце відводиться розвитку співробітництва із так званими прикордонними державами, в тому числі і Центральної Європи, а також європейській регіональній співпраці. Прикордонні адміністративно-територіальні одиниці незалежної України з початку 90-х років XX століття інтенсивно включилися в систему відносин транскордонного співробітництва із суміжними територіями сусідніх держав.

Стратегічний напрям розвитку держав Центральної Європи протягом XX ст. був зумовлений наявністю великих світових держав, імперій, боротьба яких за провідну роль, сфери впливу у світі систематично обумовлювали і геополітичну переорієнтацію держав центральноєвропейського регіону. Історичний досвід свідчить, що можливості самостійного розвитку багатьох держав європейського континенту були і є надто обмеженими. Протягом XX століття, упродовж і після двох світових війн країни Центральної, а також і Південно-Східної Європи систематично втрачали головні загально-цивілізаційні орієнтири поступу. Адже перед загрозою втрати своєї незалежності чи то підпорядкування “вагомим” зовнішнім чинникам, держави Центральної та Східної Європи змушені були шукати нові стратегії розв’язання ймовірних конфліктних проблем.

Результати таких пошуків добре відомі, про що свідчать: по-перше, трагічні наслідки перегляду кордонів, депортацій та асиміляцій багатьох народів континенту; по-друге – формування саме тоталітарних режимів різного забарвлення в центрально-східноєвропейському регіоні вже у 20-30-х рр., а особливо у 50-60-х рр. XX ст.

Фактично, протягом XX ст. країни Центральної Європи (надалі ЦЄ) зазнали радикальних структурних криз як в економічному контексті (втрата попередніх ринків, зміна внутрішньо- та зовнішньоекономічних орієнтирів), так і в суспільно-політичному вимірі (криза поліваріантності моделей, демократичних систем суспільно-політичного розвитку, нівеляція соціокультурних альтернатив тощо). Хоча з точки зору історичної довготерміновості структур і тенденцій, XX століття – це дуже невеликий відрізок часу. Утім, вже наприкінці XX ст., динамізм, швидкий ритм суспільно-політичних та економічних цивілізаційних змін в Центральній Європі дає підстави стверджувати, що з цього часу на теренах сучасної Європи формується новий геополітичний, гео-економічний і соціокультурний простір.

Враховуючи специфіку розвитку країн ЦЄ у XX ст., слід відзначити, що сучасним стратегічним напрямом країн центральноєвропейського регіону є розбудова якісно нових міжнародних відносин як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Саме процес реінтеграції в Європу є дуже важливим для країн Центральної та Південно-Східної Європи як в контексті історичної парадигми, так і з точки зору формування стратегії життєдіяльності світової цивілізації у третьому тисячолітті, що вже на межі XX-XXI ст. визначалося суперечністю, багатоваріантністю та взаємозалежністю стратегічного розвитку держав, етносів континенту, по суті, глобалізацією.

В сучасних умовах серед численних цивілізаційних інновацій пріоритетного значення набувають процеси інтеграції. Адже об’єднана Європа, включно і держави ЦЄ – як гео-економічна та геополітична реальність формується нині не тільки за умов адаптації аплікандів першої хвилі п’ятого розширення ЄС – Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, а також і за умов реформ власне Євросоюзу. Зокрема, це позначилося в економічному аспекті, позаяк в даному випадку домінантою інтеграції Європи слугують підвалини ідентичності думок щодо розбудови загальноєвропейського економічного простору. Тоді як у культурному вимірі головним імперативом є сприймання народами континенту саме різноманітності, як реалізації принципу “єдності через розмаїття”.

Таким чином, зміна геополітичної ситуації на європейському континенті як і в 20-х рр., так і в 90-х рр. XX ст. створила можливість для соціумів Центральної Європи позбутися метаорієнтації і чітко визначити своє місце та роль як в Європі, так і у світі.

Утім, незважаючи на політико-ідеологічне протистояння центральноєвропейських держав економічне об'єднання Європи завжди було пріоритетом міждержавних відносин. Узагальнюючи, можна відзначити, що актуальність ідеї та реалізації інтеграції Європи була і є стратегічним імперативом держав континенту.

При дослідженні геополітичної ситуації в Центральній та Східній Європі у XX ст., спостерігається домінування впливу зовнішніх чинників на внутрішній соціо-політичний та економічний розвиток кожної з країн регіону. Утім, це не означає що держави ЦЄ вже апіорі погоджувалися копіювати головні стратегії соціо-економічного та політичного розвитку більш могутніх держав світу. Адже сучасний економічний розвиток та політична стабільність – як легітимність зміни політичних режимів, а також і наявність певних елементів політичної та правової культури соціумів Польщі, Чехії, Угорщини та інших, свідчать про тривалий етап формування демократичних засад. Зокрема, дія чинників внутрішнього характеру виявилася у площині: розвитку громадянського суспільства; формування засад ринкової економіки; розвитку багатопартійних політичних систем.

Усвідомлення місця соціумів Центральної Європи в окресленому геополітичному та гео-економічному просторі протягом XX ст. відбувалося (і навіть сьогодні відбувається цей процес) не стільки в географічному сенсі, скільки на культурно-цивілізаційному рівні. Переважним чином – як орієнтація соціумів регіону на загальноєвропейські цінності на початку XX століття, і вже як реінтеграція у європейську спільноту наприкінці XX століття.

Після першого активного, динамічного періоду розбудови системи дво та багатосторонніх відносин з країнами Центральної Європи, Україна, через певний час, протягом 1990-х років “втратила” інтерес до регіону Центральної Європи. **Регіон “Центральна Європа” стає “забутим” для України.** *Nolens volens* аргументом “забутості” цього регіону для України є аналіз подій у конкретно-історичній площині, а саме – реальної зовнішньої політики України з 1994-1995 років. Коли після перших динамічних дипломатичних кроків в контексті розбудови двосторонніх зв'язків України з сусідами “першого порядку”, саме з 1994 року, а ще більш рельєфно це прослідковується з 1995 року - Україна “забуває” про регіон ЦЄ. Точніше, цей регіон не входить безпосередньо до щоденних реальних пріоритетів зовнішньої політики України (хоча є і одне виключення з правил, у 1998 році Польща була оголошена нашим стратегічним партнером).

Сьогодні, на початку XXI століття Україна за нової геополітичної ситуації на континенті заново “відкриває” для себе регіон Центральної Європи. З травня 2004 року перед Україною постала інша Центральна Європа, яка вимагає зміни формату взаємовідносин, тобто, це вже не усталені двосторонні відносини у класичному розумінні, адже країнам регіону постійно потрібно “координувати”, а відверто кажучи підпорядковувати, узгоджувати свою зовнішню політику, особливо так звану “східну політику” загальним цілям спільної зовнішньої політики Європейського Союзу.

Для України Вишеградське регіональне об'єднання країн Центральної Європи є важливим з декількох причин. По-перше, унікальним є досвід суспільно-політичної та економічної трансформації та євроінтеграції країн Вишеграду (Республіки Польща, Угорської Республіки, Чеської Республіки і особливо Словацької Республіки).

По-друге, з-за причин розширення ЄС на Схід, по суті, зміни геополітичної ситуації на континенті і відповідно у центральноєвропейському регіоні, змінився статус як окремо кожної країни Центральної Європи, так і Вишеградського об'єднання в цілому.

На сьогодні, Україна ще досить повільно, але поступово намагається знайти свою нішу для реалізації своїх інтересів у “забутому” Україною центральноєвропейському регіоні. По-третє, співпраця з країнами Вишеграду, який вже діє в рамках ЄС, сприятиме активізації та поглибленню міжрегіональної інтеграції України, її участі у регіональних інтеграційних структурах в рамках ЄС.

“Залишаючись поза межами процесу європейської інтеграції, Україна змушена дивитися на Захід очима стороннього спостерігача, а центральноєвропейські країни для неї втрачатимуть самостійне значення і виступатимуть лише як елементи європейського цілого”. Це концептуальне узагальнення характеристики **України як стороннього спостерігача у процесі європейської інтеграції** експертами Національного інституту стратегічних досліджень Бориса Парахонського і Рустема Жангожи, вважаємо доцільним доповнити таким визначенням конкретної ситуації, яка склалась не сьогодні, а є результатом зовнішньої політики України з 1994 року в центральноєвропейському регіоні: **Україна як сторонній спостерігач у забутому нею регіоні Центральної Європи**. Утім, не погоджуємося з точкою зору вищезазначених дослідників, що центральноєвропейські країни для України втрачатимуть самостійне значення, вони вже його давно втратили і не через інші причини приєднання країн Центральної Європи до Євросоюзу. Ні, просто *Україна забула про регіон Центральної Європи*, він не був важливим, актуальним з геополітичної, гео-економічної точки зору для України в процесі “важких пошуків” Україною третього шляху чи то багатовекторності, ані у форматі реальної співпраці хоча би прикордонних регіонів.

Стосовно співробітництва у форматі - міжрегіональне об’єднання Вишеградська четвірка та Україна. Для країн Центральної Європи, Європейського Союзу, Україна завжди займатиме ключове значення з-за причин гео-економічного та геополітичного розташування. В цьому контексті важливого значення набуває формат співпраці з Україною – як цілю чи як засобом.

По-перше, прагматичне значення має виокремлення Вишеградської четвірки як доцентрованого ядра на східній периферії Євросоюзу. Саме у співпраці, у кооперації зі своїми сусідами по всьому периметру схід-захід чи південь-північ (Італія, Австрія, Хорватія, Латвія тощо) чи більш потужними системами європейського, євроатлантичного значення (ЄС, НАТО) - ця четвірка змінювала конфігурацію співпраці чи визначала спільні конкретні пріоритети розвитку. За умов численних економічних, політичних, етно-культурних зв’язків і традицій співпраці народів регіону протягом багатьох століть, на сьогодні саме в системі міжнародних відносин викристалізувались основні напрями, активізувались так би мовити лінії тяжіння співпраці конкретної країни В-4 до певної іншої країни з оточуючого регіону (сусідів першого чи другого порядку) чи групи країн в плані більш тісної співпраці.

Чіткі лінії тяжіння визначилися у таких напрямках:

- двосторонні відносини Польща – Німеччина;
- веймарський трикутник Польща – Німеччина - Франція;
- Польща – Литва (яка все в більшій мірі заявляє свою центрально-європейськість);
- Австрія – Угорщина – Чехія;
- Чехія – Австрія – Словенія;
- двосторонні відносини Угорщина – Німеччина;
- двосторонні відносини Угорщина – Австрія;
- Угорщина – Австрія – Словенія.

По-друге, стосовно лідерства у центральноєвропейському регіоні. На сьогодні у вимірі геополітичному з заходу про роль регіонального лідера Австрії у Центральній

Європі не можна говорити (за умов численних можливостей Австрія просто не використала свій потенціал), чи зі сходу - роль України як регіонального лідера в центральноевропейському регіоні не використана. Польща висловлює активне бажання перебрати на себе статус регіонального лідера – це пов'язано з-за масштабів країни, її геополітичного розташування, її особливих стосунках у євроатлантичних зв'язках. Так, тут визначаємо лише бажання, адже протягом 90-х років ХХ століття і на сьогодні реально не існує лідера.

Перефразуючи узагальнення видатного філософа *Іштвана Бібо*, щодо аналізу убогості духу малих східноєвропейських держав, на нашу думку, саме на сьогодні внаслідок цілого ряду сприятливих історичних подій, країни Центральної Європи повертаються на шлях європейської консолідації. Чи успішним буде цей шлях вже в рамках Євросоюзу покаже час, але успіх їх буде залежати від спроможності держав “подолати” так звані одвічні образи, комплекси, які міцно зберігаються в історичній пам'яті народів регіону.

Формування моделей рівноправного партнерства з країнами Вишеградської четвірки, особливо з *Польщею*, яка гучно заявляє про свою роль *регіонального лідера* в регіоні, сприятиме також і реалізації власних інтересів України у більш ширшому загальноєвропейському регіональному форматі. З геополітичної точки зору і за масштабами, Україна саме у Польщі, у посиленні українсько-польських взаємовідносин вбачає посилення своїх позицій у регіоні. Отже, в цьому контексті актуальним питанням сьогодення є так би мовити наповнення цих зв'язків реальними діями чи наприклад, актуальним є ретельне вивчення євроінтеграційного досвіду Польщі і використання сучасних можливостей євро регіональної співпраці в українсько-польських зв'язках. У більш ширшому форматі важливим є формування ефективної концепції нашої держави щодо центральноевропейського регіону. По суті, Україна чи за вимушених обставин вже наявної конкуренції саме з боку Вишеградської четвірки (основні напрями вже на сьогодні викристалізувались, наприклад в сферах енергетики, транспортних коридорів тощо) заново відкриватиме для себе Центральну Європу.

Важливим є і зворотній зв'язок, а саме – як Європейський Союз формуватиме свою східну політику, чи залучатиме країни Вишеграду до розробки концептуальних засад східної політики ЄС і якою є політична вага наприклад В-4 чи окремо кожної з цих країн, чи дієвим є вишеградське чи польське лобі у ЄС щодо просування європейської інтеграції України?

Відповіддю на ці питання слугує дійсність, але ці питання однозначно не для відповіді на сьогоднішній день. Це дороговкази – як напрями у яких також має активно працювати Україна, щоб стати повноцінним рівноправним партнером країн Центральної Європи включно у регіоні. Адже без сумніву зрозуміло, що країни Вишеградської четвірки краще знають ситуацію в Україні, ніж Франція чи Італія тощо. Більше того, наявним є величезний (позитивний і негативний) досвід співпраці країн Вишеграду і України. Таким чином, використання Україною так званого центральноевропейського плацдарму (як у виокремленні конфігурації – з акцентом на Польщу чи більш ширшому центральноевропейському альянсі) має здійснюватися у контексті активної реалізації національних інтересів України.

Висновки

Україна є і залишатиметься важливим партнером країн Центральної Європи (питання в тім яким партнером) і зоною інтересів для країн Центральної Європи. Реально перешкоджатиме активізації відносин України з центральноевропейськими країнами лише Україна. Тобто бездіяльність чи імітація співпраці поступово зменшуватимуть шанси набуття Україною належного геополітичного статусу самодостатньої європейської країни з відповідною політичною і економічною вагою та становлення України як реального суб'єкта міжнародних відносин.

Україна в системі центральноевропейського співробітництва не набула позиції регіонального лідера, навіть Україна не стала повноцінним партнером країн центральноевропейського регіону у реалізації багатостороннього міжрегіонального співробітництва:

1) це питання комплексного характеру, отже включає в собі не тільки питання зовнішньої політики, але і рівень, темпи соціально-економічного розвитку України;

2) це питання власне зміни еволюції статусу держав Центральної Європи, які вже виступають як елементи системи зовнішньої політики Європейського Союзу;

3) винятковий приклад - позиція Польщі у форматі “ центральноевропейського плацдарму ” щодо набуття нею ролі статусу регіонального лідера з-поміж країн Центральної Європи у геополітичному вимірі чітко прослідковується не по відношенню до України (в даному випадку українсько-польське співробітництво є засобом, а не ціллю), а до регіону і його найближчих сусідів в цілому, а також і до Євросоюзу як демонстраційний ефект – бажання перебрати на себе роль регіонального лідера.

Які ж висновки має зробити для себе Україна?

По-перше, це поступове, динамічне розширення відносин у площині Україна – держави Центральної Європи як складової ЄС, з посиленням ролі України як рівноправного партнера у реальному, а не декларативному міжрегіональному співробітництві в регіоні.

По-друге, формами співпраці України і держав Центральної Європи мають стати конкретні доленосні міжрегіональні проекти, які визначатимуть активізацію участі України в процесах політичного та економічного розвитку центральноевропейської співпраці, регіональної стабільності.

По-третє, кордони в межах Євросоюзу знищуються, але біографія їх не закінчується, необхідність забезпечення безпеки у центральноевропейському регіоні, у більш ширшому форматі – забезпечення безпеки на східному кордоні ЄС визначає на сьогодні і у подальші роки посилення (все більш стійких паперових) ліній поділу в східній частині Європи. Питання безпеки у площині Центральна Європа – Україна набувають пріоритетного значення.

На нашу думку, саме активізація конкретних реальних європейського рівня взаємовідносин України і країн та регіонів Центральної Європи на регіональному, міжрегіональному рівні сприятиме посиленню і загальноєвропейського значення співробітництва суб'єктів міжнародних відносин – України і країн Центральної Європи у цьому регіоні.

Перспективи подальших наукових розвідок стосовно міжнародної регіональної інтеграції України у центральноевропейському регіоні вбачаємо у дослідженні конкретних спільних проектів України та країн Центральної Європи - в економічній, комунікаційній і транспортній сферах, які визначають саме євроінтеграційний зовнішньополітичний курс України.

Список використаної літератури:

1. Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці? – Ужгород, 2002. – 180 с.
2. *Зеленько Г.* Політична "матриця" громадянського суспільства: досвід країн Вишеградської групи та України. - К.: Знання України, 2007. - 336 с.
3. *Кіш Є.* Вишеград – “забутий регіон” європейської консолідації країн Центральної Європи // Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: можливості для України. Аналітичні оцінки. - Ужгород, 2003. – С. 74-80.
4. *Кіш Є.* Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Єва Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 440 с.
5. Основні напрями зовнішньої політики України ”. - Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. // Україна на міжнародній арені. - Збірник документів і матеріалів. - 1991-1995 рр.-Кн.1.
6. *Парахонський Б.О.* Центральна та Південно-Східна Європа // Україна та Росія у системі міжнародних відносин: Стратегічна перспектива: Колективна монографія. – К.: НІПМБ, 2001.- С.228.
- 7.. Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центрально-європейськими сусідами. – Київ: КІС, 2004 – 357 с.
8. Угорщина на шляху до Шенгену. Виклики для України. – Ужгород, 2001. – 196 с.
9. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти. За ред. Ф.М. Рудича. – Київ: МАУП, 2002. – 486 с.
10. Україна і Європа (1990-2000 рр.). Частина 2. Анотована історична хроніка. Україна в міжнародних відносинах з країнами-членами Європейського Союзу. – К.: Інститут історії України, 2001. – 124 с.

Автори

Гойнолка Банські, аспірант Наукового Університету ім.П.Пазманя

Йожеф Ботлік, к.і.н., доцент Наукового Університету ім.П.Пазманя

Єва Кіш, д.і.н., професор, зав. кафедрою історії Угорщинита європейської інтеграції УжНУ

Олексій Корсун, історик, a Rehabilitált Történelem Kárpátaljai Emlékkönyv szerkesztőbizottsága kiadói csoportjának vezetője

Тімея Кулчар, історик, викладач УжНУ

Ріхард Міговк, історик, викладач УжНУ

Олександр Пагіря - аспірант історичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

*Серія закарпатських угорських книг
209.*

Видання здійснене за підтримки Фонду Сюлевфельд („Рідна земля”)

Матеріал впорядкував: Ласло Зубанич

Переклад: Антонія Балла, Дюла Костьо

© Центр Підтримки Угорської Культури, видавництво Intermix, 2011

© Автори

Відповідальний за випуск: Дердь Дупко
Відповідальний редактор: Ласло Чордаш

Редактори українських текстів: Андреа Фукс, Катерина Терещенко

На обкладинці:
пам'ятник відзнайдення батьківщини угорцями
Київ, Угорська Гора (Янош Віг архітектор, Юрій Багаліка скульптор)

Віддруковано в ПП Данило С.І.
88000 м.Ужгород, пл.Ш.Петефі 34/1

ISBN 978-963-9814-33-2
ISSN 1022-0283